

निर्णय नं. ८७४४

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश डा. श्री भरतबहादुर कार्की
दे.पु.नं. २०६७-DF-०००१, ०००२, ०००३

फैसला मिति: २०६८।८।२२

मुद्दा :- रकम दिलाई भराई पाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३४ नयाँ बानेश्वर
स्थित नमस्ते ट्राभल्स प्रा.लि.का अध्यक्ष
महेन्द्रमान श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १३
ताहाचल स्थित ए.सि. गार्मेन्ट

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३४ नयाँ बानेश्वर
स्थित नमस्ते ट्राभल्स प्रा.लि.

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १३ ताहाचल स्थित
ए.सि. गार्मेन्ट

पुनरावेदक वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १३ ताहाचल स्थित
ए.सी गार्मेन्टको तर्फबाट ऐ.का प्रोपराइटर
अशोककुमार अग्रवाल

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३४ नयाँ बानेश्वर
स्थित नमस्ते ट्राभल्स प्रा.लि.

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री वीरसिंह महारा

पुनरावेदन फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

मा.न्या.श्री जगदीश शर्मा पौडेल

यस अदालतको संयुक्त इजलास:

मा.न्या.श्री गौरी ढकाल

मा.न्या.श्री ताहिर अली अन्सारी

■ हदम्यादको विषय मुद्दाको कुनै पक्षले आफ्नो इच्छानुकूल संकुचित वा विस्तार गर्ने विषय नभई यो विशुद्ध विधायिकी कानूनद्वारा निर्दिष्ट कानूनी हक भएकाले यस्तो हकलाई कुनै पक्षको अनुकूल वा प्रतिकूल हुने गरी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।

■ कानूनमा हदम्यादको विषय जे जुन रुपमा र जसरी प्रयुक्त भएको छ, अदालतले पनि सो सम्बन्धी कानूनी प्रावधानको व्याख्या कानूनी शब्दको अर्थ र उद्देश्यअनुरूप मात्रै गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू
तिलकविक्रम पाण्डे, शिव रिजाल, योगेन्द्र
बस्नेत र डिल्लीराज भण्डारी

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय
लोकभक्त राणा र श्यामकृष्ण श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

■ करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२) को (ग)

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत,
पाटनको मिति २०६३।५।१९ को फैसलाउपर वादी
प्रतिवादी दुवै पक्षबाट पुनरावेदन परी यस
अदालतको संयुक्त इजलाससमक्ष पेश भै मिति
२०६७।२।१ मा फैसला हुँदा सो इजलासका माननीय
न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी निर्णयार्थ
यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य
एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

फिरादी कम्पनीको कारोवारको सिलसिलामा संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्यूयोर्क स्थित एप्परल्स विंड नामक कम्पनीलाई यु.एस. डलर ४१८९५। बराबरको यस कम्पनीको उत्पादन विक्री गर्ने र यसरी विक्री गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा प्रचलित पद्धतिबमोजिम एल.सि.भङ्ग गर्न नसकिने प्रतीतपत्रको माध्यमबाट कारोवार गर्ने टुङ्गो भएको थियो। सो बमोजिम ACG-05,06,07,08,13197 का इन्भोइसहरू अन्तरगतका सामानहरू विपक्षी नमस्ते ट्राभल्समार्फत् प्रेषित गर्ने उद्देश्य यस कम्पनीले विपक्षी कम्पनीमा बुझाई सो कम्पनीबाट रीतपूर्वकको Freight cargo receipt प्राप्त गरेको थियो। जसमा स्पष्ट रूपमा सामान प्राप्त गर्ने पक्षको रूपमा चेज म्यानहटन व्यांक नै उल्लेख गरिएको छ। एप्परल्स विंडलाई होइन। विपक्षीले Bill of Lading हामीलाई उपलब्ध गराएका थिएनन्। लामो समयसम्म रकम प्राप्त हुन नआएकोले सोधखोज गर्दा उल्लिखित सामान बैङ्कले प्राप्त नगरेको भन्ने कुरा थाहा हुन आयो। सो बारेमा बुझ्दा यस कम्पनीले सामान प्राप्त गर्ने ग्राहकको रूपमा चेज म्यानहटन बैङ्कको नाम स्पष्ट राखी सामान प्रेषित गरेको र सोहीबमोजिम फ्रेट कार्गो रसिदमा पनि प्राप्त गर्नेको नाम चेज म्यानहटन बैङ्क नै राखी यस कम्पनीलाई दिइएकोमा कुन बद्दिनयतले विपक्षीले सामान प्राप्त गर्ने पक्षमा चेजम्यानहटन व्यांकको सट्टामा एप्परल्स विंडको नाउँ राखेको र सम्बन्धित बैङ्कलाई कुनै भुक्तानी नै नगरी एप्परल्स विंडसले सामान बुझेको भन्ने कुरा जानकारी हुन आयो। जसको कारणले यस कम्पनीले कुनै रकम भुक्तानी गर्न सकेन। यस कम्पनीले रकम भुक्तानी नपाउनुको पछाडि विपक्षी नमस्ते ट्राभल्स र एप्परल्स विंडको बीचमा कुनै गैह्रकानूनी कार्य गरेको भै यस कम्पनीलाई हानि पुगेको कुरा करार ऐन, २०२३, मुलुकी ऐन अ.व. ८२ र लेनदेन व्यवहार ४० नं. बमोजिम स्पष्ट छ। विपक्षीले यस कम्पनीलाई भौतिक रूपमा माग गर्दा नदिएकोले २७ अगस्ट १९९८ मा औपचारिक रूपमा रकम माग गरेकोमा २०५६ वैशाख मसान्तसम्म पनि रकम भुक्तानी नदिई विपक्षी कम्पनीले मिति २०५६।३।६ मा लेखेको पत्र २०५६।३।९६ मा प्राप्त भएकोले म्यादैभिन्न यो फिराद गर्न आएको

छु। विपक्षीको कामकारवाहीबाट यस कम्पनीलाई पुऱ्याएको हानि नोक्सानी, विगो, सामानको मूल्य र हुवानी खर्च समेतको यु.एस.डलर ४१८९५। बराबरको नेपाली रुपैयाँ रु.२३,५८,६८५।-, क्षतिपूर्ति रु.१,६३,०००।- र व्याज रु.४,०२,०२८।- समेत जम्मा रु.२९,२३,७१३।- र विगो भरी भराउ हुने दिनसम्मको व्याज समेत दिलाई पाऊँ भन्ने फिराद पत्र।

प्रस्तुत मुद्दामा दावी गरिएका इन्भोइस नम्बरहरू मध्ये ए.सि.जि.नं. ६।९७ र ८।९७ अर्न्तगतका सामानहरू बैङ्क रिलिज हुनु पूर्वनै एप्परल्स विन्डसलाई पुऱ्याई दिन विपक्षीले यस कम्पनीलाई सन् १९९७।३।९ मा पत्र पनि पठाएको थियो। सो पत्रमा उल्लिखित अर्को इन्भोइस नं. ए.सि.जि. १।९७ पनि बैङ्क रिलिज पूर्व नै एप्परल्स विन्डसलाई पुऱ्याई दिन उल्लेख भै सोही पत्र बमोजिम भए गरिएकोमा हाल इन्भोइस नम्बर विपक्षीले दावी गर्न सक्नु भएको छैन। एउटै पत्रमा उल्लिखित एकै व्यहोरा बमोजिम काम भए गरिएकोमा केहीको हकमा स्वीकारी केहीको हकमा अन्यथा भन्न मिल्दैन। अन्य इन्भोइसको हकमा पनि विपक्षीकै निर्देशानुसार अप्यारल विन्डस कहाँ सामान पठाएको हो। विपक्षीको दावी भूठा हो। विपक्षीलाई मुद्दा गर्नुपर्ने कारण अर्थात् हदम्याद कहिले खुल्न गयो भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीको कानून व्यवसायी सुशीलकुमार पन्तले यस कम्पनीलाई मिति २०५४।१२।२२ मा पत्र पठाउनु भएको थियो। सो पत्रको प्रकरण ३ मा विपक्षीलाई यस कम्पनीबाट रकम उपलब्ध गराउन अनुरोध गरिएको थियो। मिति २०५४।१२।२२ मा हदम्याद शुरु भएकोमा मिति २०५६।३।६ को पत्रमा हदम्याद गणना गरी प्रस्तुत फिराद परेको देखिँदा करार ऐन, २०२३ को दफा १८ (२)(ग) बमोजिम फिराद दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रतिउत्तर पत्र।

मार्च ९।१९९७ को पत्रमा सही हस्ते हो भन्ने वादीको वारेस डोलकुमार खड्काले गरेको बयान।

मिति १९९७ मार्च ९ को पत्रको सही सद्दे हो भन्ने प्रतिवादीको वारेस पूर्णभक्त डंगोलको बयान।

वादीबाट पेश भएको फ्रेट कार्गो रसिद र इन्भोइसहरू सद्दे हो भन्ने प्रतिवादीको वारेस पूर्णभक्त डंगोलको बयान।

लिखतहरूमा जाँच गरी पत्रमा व्यहोरा उल्लेख गरी सही गरी पठाएको ठीक छ भन्ने राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशालाका स.वैज्ञानिक अधिकृत श्री मुकुन्द प्रधानले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीले दिएको जवाफलाई मुद्दा गर्नुपर्ने भनी निर्धारण गरी ल्याएको फिराद कानूनले हदम्याद नाघी सकेको देखिँदा यस्तो हदम्यादविहीन फिराद कायम रहन नसकी मुद्दाको विषयमा प्रवेश गरी रहनु परेन । प्रस्तुत फिराद हदम्यादविहीन हुँदा अ.व. १८० नं. अनुसार खारेज हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला ।

करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२) को खण्ड (ग) मा भएको व्यवस्थाअनुसार मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मितिले ३ महिनाभित्र फिराद गर्नुपर्ने भन्ने रहेको र मुद्दा गर्नुपर्ने कारण मैले पत्राचार गरेपश्चात् मलाई विपक्षीले आफूले कुनै क्षतिपूर्ति तिर्नु नपर्ने गरी जवाफ दिएको मितिको पत्र मैले प्राप्त गरे पछिबाट नै हदम्याद शुरु हुने र सो अनुसार फिराद गर्न आएकोमा फिराद खारेज गर्ने गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला फिराद गर्दा बहाल रहेको करार ऐन, २०२३ को विपरीत हुनुको साथै सर्वोच्च अदालतबाट नैकाप २०४५, नि.नं. ३४१० मा प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भई बदरभागी हुँदा शुरु फैसला बदर गरी फुर्सत पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीले मिति २०६३।३।२ मा पुनरावेदन अदालत पाटनमा दिएको पुनरावेदन ।

प्रतिवादी पक्षले वादी पक्षलाई मिति २०५६।३।६ मा लेखेको पत्रलाई नै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको मान्नु पर्ने अवस्था नैकाप २०४४, पृष्ठ १५२, नि.नं. २९८८ को मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीर समेतबाट देखिन आएकोले हदम्याद नाघेको कारणले वादी दावी खारेज गर्ने गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१०।२२ को फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थीलाई भिर्काई आएपछि पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।१।२८।५ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

पुनरावेदक वादी ए.सी. गार्मण्टले प्रत्यर्थी प्रतिवादीमार्फत् विभिन्न मितिमा जम्मा ४१,८९५ अमेरिकी डलर मूल्य बराबरको सामानहरू पठाएको

मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएको र सोको भुक्तानी पुनरावेदन वादीले पाएको अवस्था नदेखिएको र प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी पक्षले वादी पक्षलाई मिति २०५६।३।६ मा लेखेको पत्रमा सामानको भुक्तानी दिनु पर्ने दायित्व समाप्त हुने भनी पठाएको पत्रलाई नै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको मान्नु पर्ने अवस्था देखिनको साथै सर्वोच्च अदालतबाट नैकाप २०४४, अङ्क २, पृष्ठ १५२ निर्णय नं. २९८८ को निवेदक वादी ज्यानबहादुर प्रधान वि. कोरियन डेभलपमेन्ट कर्पोरेशन विपक्षी प्रतिवादी भएको हिसाब दिलाई पाउँ भन्ने मुद्दामा प्रतिवादीले सम्झौता बमोजिमको रकम भुक्तानी दिन इन्कार गरेपछि नै वादीको मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मान्नु पर्ने भनी प्रतिपादित भएको हदम्याद सम्बन्धी नजीर सिद्धान्त समेतबाट प्रस्तुत मुद्दा हदम्यादभित्रै फिराद दायर भएको अवस्था देखिन्छ । अतः प्रस्तुत मुद्दामा हदम्याद नाघी फिराद दायर भएको भन्ने आधारहरू शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१०।२२ मा फिराद दावी खारेज गर्ने गरी भएको फैसला माथि उल्लिखित कारणबाट मिलेको नदेखिँदा शुरु फैसला उल्टी हुने ठहर्छ । माथि उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदक वादी पक्षले विभिन्न मितिमा जम्मा ४१,८९५।- (एकचालीस हजार आठ सय पञ्चानब्बे) अमेरिकी डलरको मूल्य बराबरको सामान प्रत्यर्थी प्रतिवादी मार्फत् पठाएको देखिएको र सोको भुक्तानी पुनरावेदक वादी पक्षले पाएको अवस्था नदेखिएको र आफूले बुझी लिएको सामान वादी पक्षले उल्लेख गरेको ठेगानामा पठाई सो सामानको मूल्य भुक्तानी वादी पक्षलाई गर्नुपर्ने प्रत्यर्थी प्रतिवादीको दायित्व एवं कर्तव्य भएकोमा पुनरावेदक वादी पक्षले आफूले प्रत्यर्थी प्रतिवादीमार्फत् पठाएको कपडाको मूल्य भुक्तानी पाएको नदेखिँदा वादी पक्षले प्रतिवादीबाट भुक्तानी पाउन बाँकी देखिएको ४१,८९५।- (एकचालीस हजार आठ सय पञ्चानब्बे) अमेरिकी डलरको तत्काल प्रचलित सटही दरबमोजिम हुन आउने फिरादमा उल्लिखित नेपाली मुद्रा रु. २३,५८,६८५।- पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूबाट भराई लिन पाउने ठहर्छ । व्याज र क्षतिपूर्ति तर्फको पुनरावेदकको दावी पुन सबदै नभन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।५।१९ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दा करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग) बमोजिमको हदम्यादअनुसार कारण परेको मितिले तीन महिनाभित्र दायर गरिएको भनी फिराद पत्रमा उल्लेख गरिएको छ। विपक्षीका कानून व्यवसायीले यस कम्पनीलाई मिति २०५४।१२।२२ मा पत्र पठाई रकम उपलब्ध गराउन अनुरोध गरिएको छ। यस पश्चात् उक्त पत्रलाई समर्थन गर्दै विपक्षीले यस कम्पनीलाई मिति २०५५।४।२० मा पठाउनु भएको पत्रमा हदम्याद समेत नाघिसकेको भन्ने उल्लेख गरी आफैले स्वीकार गरेको अवस्थामा यस कम्पनीबाट विपक्षीलाई पठाएको भनिएको मिति २०५६।३।६ को पत्रबाट हदम्याद शुरु भएको मान्न नमिल्नेमा पुनरावेदन अदालत पाटनले शुरु जिल्ला अदालतले हदम्यादको अभावमा फिराद खारेज गर्ने गरी गरेको फैसलालाई उल्टी गरी गरेको फैसला मिलेको नहुँदा सो फैसलालाई बदर गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नमस्ते ट्राभल्स प्रा.लि.का तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

प्रस्तुत मुद्दा करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग) बमोजिमको हदम्यादअनुसार कारण परेको मितिले तीन महिनाभित्र दायर गरिएको भनी फिराद पत्रमा उल्लेख गरिएको छ। विपक्षीका कानून व्यवसायीले यस कम्पनीलाई मिति २०५४।१२।२२ मा पत्र पठाई रकम उपलब्ध गराउन अनुरोध गरिएको छ। यसपश्चात् उक्त पत्रलाई समर्थन गर्दै विपक्षीले यस कम्पनीलाई मिति २०५५।४।२० मा पठाउनु भएको पत्रमा हदम्याद समेत नाघिसकेको भन्ने उल्लेख गरी आफैले स्वीकार गरेको अवस्थामा यस कम्पनीबाट विपक्षीलाई पठाएको भनिएको मिति २०५६।३।६ को पत्रबाट हदम्याद शुरु भएको मान्न मिल्ने होइन। प्रस्तुत मुद्दामा नमस्ते ट्राभल्स कम्पनी लिमिटेड र म महेन्द्रमान श्रेष्ठलाई विपक्षी बनाएको छ। सीमित दायित्व भएको कम्पनी कानूनी व्यक्ति भएकोमा मलाई छुट्टै विपक्षी बनाउन मिल्ने होइन भनी प्रतिउत्तरमा मैले लिएको जिकीरलाई ख्यालै नगरी म समेतका प्रतिवादीहरूबाट विपक्षीले रु.२३,५८,६८५।- भराई लिन पाउने ठहर्‍याएको

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदर गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नमस्ते ट्राभल्स प्रा.लि.का अध्यक्ष महेन्द्रमान श्रेष्ठको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

मैले फिराद पत्रमा मूल धनको हकमा यू.एस. डलर ४१,८९५।- को भरी भराउ हुँदाको दिनमा निर्धारित दरमा भराई पाऊँ भनी दावी लिएकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनले उक्त दावीलाई विचारै नगरी फिराद गर्दाको अवस्थामा कायम रहेको सटही दरअनुसार रु.२३,५८,६८५।- मात्र भरी पाउने ठहर्‍याएको अवस्था छ। फिराद पत्रमा दावी गरिएको प्रचलित कानूनबमोजिमको १० प्रतिशत व्याज समेत मैले पाउनु पर्नेमा सो रकम तथा क्षतिपूर्ति बापत दावी गरिएको रु.१,६३,०००।- रकम अदालतले अस्वीकार गरेको अवस्था छ। पुनरावेदन अदालत पाटनले विपक्षीहरूबाट रु.२३,५८,६८५।- भराई लिनै ठहर्‍याई व्याज र क्षतिपूर्ति तर्फको वादी दावी एवं पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने भनी मिति २०६३।५।१९ मा गरेको फैसला चित्त नबुझेकोले पुनरावेदन पत्र प्रस्तुत गरेको छ। मेरो माग दावीबमोजिम व्याज तथा क्षतिपूर्तिबापतको रकम समेत दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी ए.सी. गार्मेटको तर्फबाट ऐ. का प्रोपाइटर अशोककुमार अग्रवालले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको देखिँदा परेको पुनरावेदनको जानकारी एक अर्कोलाई दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।४।३२ को आदेश।

कपडाको मूल्य भुक्तानी पाएको अवस्था नहुँदा वादी पक्षले प्रतिवादीबाट भुक्तानी पाउन बाँकी देखिएको अमेरिकी डलर ४१८९५।- को तत्काल प्रचलित सटही दरबमोजिम हुन आउने फिरादमा उल्लिखित नेपाली मुद्रा रु.२३,५८,६८५।- पुनरावेदक वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहर्‍याई व्याज र क्षतिपूर्ति तर्फ पुनरावेदकको दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।५।१९ को फैसला मिलेको देखिँदा अन्यथा गर्न मिलेन। यसर्थ, पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर हुने ठहर्‍छ। व्याज र क्षतिपूर्ति

समेत भराई पाऊँ भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर र हदम्याद नाघी दायर भएको फिरादबाट इन्साफ गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदर हुनुपर्छ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन भन्ने यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको राय ।

हदम्याद नाघी दायर भएको प्रस्तुत फिराद दावीबाट तथ्यभिन्न प्रवेश गरी ठहर इन्साफ गर्न मिल्ने देखिन आएन । हदम्याद नाघी परेको फिराद दावी खारेज गर्नुपर्नेमा नगरी तथ्यभिन्न प्रवेश गरी दावीबमोजिमको रकम वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।१।१९ को फैसला नमिलेकाले उल्टी भई फिराद दावी खारेज गर्ने गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुन्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर गर्ने भनी माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको फरक राय रहेको र उक्त रायसँग सहमत हुन नसकेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारीको राय ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री तिलक विक्रम पाण्डे, श्री शिव रिजाल, श्री योगेन्द्र बस्नेत र श्री डिल्लीराज भण्डारीले प्रस्तुत विवादमा मिति २०५५।४।२० मा ए.सी. गार्भेन्टले नमस्ते ट्राभल्सलाई लेखेको पत्रबाट वा मिति २०५६।३।६ मा नमस्ते ट्राभल्सले ए.सी. गार्भेन्टलाई लेखेको पत्रबाट मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको मान्ने भनी निरोपण हुनु पर्ने विषय विद्यमान छ । नमस्ते ट्राभल्सले हाम्रो पक्षलाई दिएको मिति २०५६।३।६ को पत्रबाट निजले दायित्व इन्कार गरेको हुँदा सोही मितिबाट मुद्दा गर्नुपर्ने कारण खडा भएको मान्नु पर्दछ । ए.सी. गार्भेन्टले दिएको २०५५।४।२० को पत्र केवल कानूनी सूचना हो । त्यसबाट मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको मान्न सकिँदैन । त्यस्तो सूचनाले हदम्याद सिर्जना वा समाप्त गर्ने होइन । अदालत प्रवेश नगरौँ भन्ने उद्देश्यले

दिएको सूचना इन्कार गरेपछि नै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना हुन्छ । त्यसैले यस निवेदनमा प्रतिवादीले दिएको मिति २०५६।३।६ को पत्रबाटै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न भै सोको हदम्यादभिन्न दायर भएको फिरादपत्र बमोजिमको रकम भराई पाउने ठहर्‍याउनु पर्नेमा हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी फिराद दावीबमोजिम रकम भराई पाउने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको राय मनासिव भएकोले सोही राय कायम रहनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री लोकभक्त राणा र श्री श्यामकृष्ण श्रेष्ठले वादी प्रतिवादीबीच सामान हुवानी सम्बन्धमा भएको सम्झौताको प्रकृतिअनुसार यस विवादमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मिति कायम गरिनु पर्दछ । यसरी हेर्दा वादी ए.सी. गार्भेन्टले मिति २०५५।४।२० मा नमस्ते ट्राभल्सलाई लेखेको पत्रबाटै सो गार्भेन्टको सामानहरू सम्बन्धित स्थानसम्म नपुर्‍याएको थाहा थियो भन्ने देखिन्छ । सामान नपुर्‍याएको थाहा भएपछि सम्झौता उल्लंघन भएको मान्नु पर्दछ । यसरी दुई पक्षबीच भएको सम्झौता बमोजिम कार्य नगरी कुनै एक पक्षबाट त्यसको शर्त उल्लंघन भएपछि सो कुरा थाहा भएपछि नै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न हुन्छ । त्यसैले प्रस्तुत मुद्दामा वादी ए.सी. गार्भेन्टले प्रतिवादी नमस्ते ट्राभल्सलाई मिति २०५४।४।२० मा लेखेको पत्रको मितिअनुसार नै हदम्याद कायम हुन्छ । सो मितिबाट करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२) को देहाय (ग) बमोजिम तीन महिनाभित्र फिराद परेको अवस्था छैन । हदम्यादविहीन फिराद दावीबाट करार बमोजिमको रकम भराई पाउन नसक्ने हुँदा हदम्यादको अभावमा फिराद दावी खारेज गर्ने गरेको शुरु अदालतको फैसला मनासिव हुँदा पुनरावेदन अदालतले वादी दावीबमोजिम रकम भराई दिने गरी गरेको फैसला नमिलेको हुँदा सो फैसला उल्टी गरी शुरुको फैसला सदर गर्ने गरी संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारीले व्यक्त गर्नु भएको राय कायम हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको वहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो :

- (क) प्रस्तुत विवादमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मिति कुन कायम हुने हो ?
- (ख) वादीको फिरादपत्र हदम्याद भित्र परेको छ , छैन ? र
- (ग) पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिले नमिलेको के हो ?

२. उल्लिखित निरोपण गर्नुपर्ने मूलभूत प्रश्नहरूको सम्बन्धमा विचार गर्नु पूर्व प्रस्तुत विवादको तथ्यगत कुराहरूको अवलोकन गर्नु वाञ्छनीय देखिएको छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा वादी ए.सी. गार्मेन्टबाट उत्पादित सामानहरू प्रतिवादी नमस्ते ट्राभल्स प्रा.लि. मार्फत् निर्यात गर्ने सिलसिलामा ACG/०५,०६,०७,०८, १३/९७ का इन्भ्वाइस अन्तर्गत अमेरिकी डलर ४१,८९५। बराबरका सामानहरू संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्यूयोर्क स्थित एप्परल्स विन्ड्स नामक कम्पनीलाई बुझाई रीतपूर्वक Freight cargo Receipt प्राप्त गरेको र सो Receipt मा सामान प्राप्त गर्ने पक्षको रूपमा एप्परल्स विन्ड्सको बैंकर चेज म्यानहटन बैंकलाई भुक्तानी दिने व्यहोरा उल्लेख गरिएकोमा सो Freight cargo Receipt मा उल्लिखित व्यहोराविपरीत प्रतिवादीले Bill of Lading मा सामान प्राप्त गर्ने पक्ष चेज म्यानहटन बैंकको सट्टा एप्परल्स विन्ड्सको नाम राखी सामानहरू बुझाएको हुँदा सो सामान निर्यात गरेबापत प्राप्त हुने सामानको मूल्य प्राप्त नभएको हुँदा सो बमोजिमको हानि नोक्सानी भएको विगो रकम अर्थात् अमेरिकी डलर ४१,८९५। को परिवर्त्य ने.रु.२३,५८,६८५। तथा सोबाट पर्न गएको क्षतिपूर्ति रु.१,६३,०००। तथा विगोबापतको ब्याज रु.४,०२,०२८। समेत प्रतिवादीबाट भराई पाऊँ भनी करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२) को (ग) को हदम्याद देखाई फिराद दर्ता भएको देखिन्छ ।

३. उल्लिखित कारोवारको सन्दर्भमा प्रतिवादीको कानून व्यवसायीले वादी ए.सी. गार्मेन्टलाई मिति २०५४।१२।२२ मा पत्र पठाएको र सो पत्रलाई समर्थन गर्दै प्रतिवादी कम्पनीले मिति २०५५।४।२० मा नै पत्र पठाई वादीको सामानको भुक्तानीको बारेमा जानकारी गराई सकेको हुँदा त्यस उपर चित्त नबुझेको भए सोही मितिबाट हदम्याद भित्र फिराद दिनुपर्नेमा प्रतिवादीले वादीलाई मिति २०५६।३।३६ मा लेखेको भनिएको पत्रका आधारमा हदम्याद समाई फिराद दर्ता गराएको हुँदा प्रस्तुत फिराद दावी नै हदम्यादविहीन भई खारेजभागी रहेको भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर लिइएको देखियो ।

४. उल्लिखित वस्तुतथ्यको रोहमा प्रस्तुत विवादमा निरोपण गर्नुपर्ने मूलभूत पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा वादी पक्षबाट उत्पादित सामान प्रतिवादीमार्फत् निर्यात गर्ने गरी कारोवार भएको भन्नेमा विवाद देखिएन । सोही बमोजिम सामान निर्यात गर्ने क्रममा Invoice No. ACG 05,06,07, 13 मार्फत् पठाइएका सामानहरू खरीदकर्ता कम्पनी Apparel Winds को बैंकर Chase Manhotan Bank मा भुक्तानी पठाउनु पर्नेमा खरीदकर्ता कम्पनीलाई सिधै पठाएको कारण सो बैंक मार्फत् प्राप्त हुनुपर्ने सामानको मूल्य सहितको रकम हानि नोक्सानी भएको कारण देखाई प्रतिवादी नमस्ते ट्राभल्स उपर वादीले सामान निर्यात गरेबापतको रकम समेतमा दावी गरेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा प्रतिवादी नमस्ते ट्राभल्सलाई वादी पक्षको कानून व्यवसायी सुशीलकुमार पन्त, जुरिष्ट एण्ड कम्पनी प्रा.लि. काठमाडौंको नामबाट "विभिन्न इन्भ्वाइसहरू मार्फत् एप्परल्स विन्ड्सलाई बुझाउनु पर्ने सामानहरूको Consignee परिवर्तन गरी सामान आयातकर्ता पार्टीले बैंकबाट रकम नतिरी सामान छुटाई लिएको र सो रकम हालसम्म प्राप्त नभएको कारण उक्त निर्यातको रकम उपलब्ध गराउनु अन्यथा राजश्व अनुसन्धान विभाग समेतमा उजूर गर्न वाध्य हुने" भनी २०५४।१२।२२ मा पत्राचार गरेको देखिन्छ । तत्पश्चात् वादी पक्षबाटै मिति २०५५।४।२० मा पत्र लेखी मिति २०५४।१२।२२ को पत्रको सम्बन्धमा कुनै प्रतिक्रिया नजनाएको हुँदा विदेशी मुद्राको

अपचलन गरेको महशुस गरी तपाईं माथि आवश्यक कानूनी कारवाहीतर्फ जाने व्यहोरा यसै पत्रबाट अवगत गराउँछौं भनी प्रतिवादी पक्षलाई जानकारी गराएको मिसिलबाट देखिन्छ। त्यसरी वादी ए.सी. गार्मेन्टस स्वयंका तर्फबाट लेखिएको मिति २०५५।४।२० को पत्रमा प्रतिवादीबाट पाउनु पर्ने रकम दिनु अन्यथा कानूनी कारवाही गर्ने भन्ने वाक्य उल्लेख नगरी आवश्यक कानूनी कारवाहीतर्फ जाने व्यहोरा यसैपत्रबाट अवगत गराउँदछौं भनिएको देखिन्छ। यसरी वादीले प्रतिवादीलाई लेखेको उक्त २०५५।४।२० को पत्रमा प्रतिवादीउपर कानूनी कारवाही तर्फ जाने भनेको देखिएकोले सो मितिमा नै वादी पक्षले कानूनी उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्ने भनी प्रतिवादीलाई जानकारी गराएको स्थिति देखिन आयो।

५. वादी पक्षबाट प्रेषित सो पत्रको विषयमा प्रतिवादी पक्षबाट मिति २०५६।३।६ मा वादी पक्षलाई पत्राचार गरी तपाईंले भनेबमोजिम सामान बुझाएको हुँदा अनावश्यक आरोप लगाई यस कम्पनीको प्रतिष्ठामा दखल नदिनु भन्ने जानकारी गराएको देखिन्छ। यसरी प्रस्तुत विवादमा वादी र प्रतिवादी पक्षबीच सामान निर्यात गर्ने क्रममा पठाइएका सामानहरूको विषयलाई लिएर भएको उपर्युक्त पत्रहरू हेर्दा वादी पक्षले मिति २०५५।४।२० मा लेखेको पत्रमा नै प्रतिवादीउपर कानूनी कारवाही चलाउने विषयमा प्रतिवादी पक्षलाई जानकारी गराएको देखिँदा विवादित सामान निर्यात गरेको रकमका सम्बन्धमा प्रतिवादीले दायित्व नलिएको भन्ने कुरा वादी पक्षलाई सोही मिति २०५५।४।२० मा नै थाहा भएको भन्ने देखिन आउँछ।

६. करार ऐन, २०२३ को दफा १८ को उपदफा (२) को देहाय (ग) मा -"यस ऐन अन्तर्गतको अन्य कुनै दावीको हकमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस वा फिराद दिनु पर्ने" भनी करारसम्बन्धी विवादमा सीमित हदम्यादको व्यवस्था भएको देखिन्छ। सो कानूनी व्यवस्थामा प्रयुक्त मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मिति भन्ने वाक्यांशले करार सम्बन्धी विवादको वस्तु तथ्यको सूक्ष्म अवलोकन गर्दा वास्तविक रूपमा नै करारका पक्षहरूबीच मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न भएको मिति

यकीन गर्नुपर्ने भन्ने कुरालाई औल्याएको देखिन्छ। यसरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दाका दुई पक्ष बीच Freight cargo Receipt का आधारमा पाउनु पर्ने निर्यातित सामानको मूल्य सम्बन्धित पक्षले भुक्तानी नपठाएको कारणबाट वादी प्रतिवादीबीच विवादको सिर्जना भएको र सो सम्बन्धमा दुवै पक्ष बीच पटक-पटक पत्राचार समेत भएको देखिन्छ। सोही सिलसिलामा मिति २०५५।१२।२२ मा वादीको कानून व्यवसायीबाट निर्यात गरिएको सामानको भुक्तानी रकम वादीलाई उपलब्ध गराउन र सो नगराएमा राजश्व अनुसन्धान विभागमा समेत उजूर गर्न बाध्य हुने कुरा उल्लेख गर्दै प्रतिवादीलाई पत्र लेखिएको र सो पत्र समेतको स्मरण गराउँदै पुनः मिति २०५५।४।२० मा वादी कम्पनी स्वयंले नै तपाईंमाथि आवश्यक कानूनी कारवाहीतर्फ जाने व्यहोरा यसै पत्रबाट अवगत गराउँदछौं भनी भुक्तानी पाउनु पर्ने रकमका सम्बन्धमा प्रतिवादीउपर कानूनी उपचारमा जाने कुरा स्पष्ट रूपमा जानकारी गराएको देखिन्छ। त्यसै कारण प्रस्तुत विवादमा उक्त मिति २०५५।४।२० मा वादी पक्षले लेखेको पत्रबाटै वादीको हकमा प्रतिवादीउपर मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको भन्ने देखिन आउँछ।

७. करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२) को देहाय (ग) मा निर्दिष्ट भएको हदम्याद अर्थात् मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मितिबाट तीन महिनाभित्र प्रस्तुत फिराद दर्ता भए नभएको सम्बन्धमा हेर्दा वादीले प्रस्तुत फिरादपत्र मिति २०५६।६।१७ मा दर्ता गराएको देखिन्छ। त्यसरी फिराद दर्ता गराउँदा प्रतिवादीले वादीलाई लेखेको मिति २०५६।३।६ को पत्रको आधारमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको भन्दै सो पत्र २०५६।३।१६ मा प्राप्त भएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। यथार्थमा वादी प्रतिवादीबीच मुद्दा गर्नुपर्ने कारण मिति २०५५।४।२० मा वादी कम्पनी स्वयंले लेखेको पत्रको मिति मै परिसकेको सन्दर्भमा सो मितिबाट उल्लिखित करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग) ले निर्दिष्ट गरेको ३ महिना नघाई अर्थात् मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मितिबाट १ वर्ष १ महिना १७ दिनको दिन फिरादपत्र दर्ता गराएको देखिन आयो।

८. प्रचलित कानूनमा सम्बद्ध विषयको विवादमा नालिस वा उजूर गर्न भनी कुनै निश्चित हदम्यादको व्यवस्था भएकोमा सो कानूनअन्तर्गत कानूनी उपचार खोजी अदालतसमक्ष प्रवेश गर्ने पक्षले कानूनद्वारा निर्दिष्ट सो हदम्यादको अनुशरण गरेर मात्रै कानूनी उपचार खोज्नु पर्दछ । अदालतले पनि त्यस्तो विवादमा सर्वप्रथम हदम्यादसम्बन्धी प्रश्नलाई निरोपण गरी त्यस्तो फिराद सो हदम्यादभित्र दायर भए नभएको कुरा यकीन गरी हदम्याद भित्रै दर्ता भएको देखिन आएमा मात्र विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी सम्बद्ध कानून र प्रमाणका आधारमा न्याय निरोपण गर्नुपर्छ । त्यसैले हदम्यादको विषय मुद्दाको कुनै पक्षले आफ्नो इच्छाअनुकूल संकुचित वा विस्तार गर्ने विषय नभई यो विशुद्ध विधायिकी कानूनद्वारा निर्दिष्ट भई प्राप्त हुने कानूनी हक हो । यस्तो हकलाई कुनै पक्षको अनुकूल वा प्रतिकूल हुने गरी व्याख्या गर्न पनि मिल्दैन । कानूनमा हदम्यादको विषय जे जुन रूपमा र जसरी प्रयुक्त भएको छ, अदालतले पनि सो सम्बन्धी कानूनी प्रावधानको व्याख्या कानूनी शब्दको अर्थ र उद्देश्यअनुरूप मात्रै गर्नुपर्ने हुन्छ । यो कानून व्याख्याको सर्वमान्य सिद्धान्त नै हो ।

९. प्रस्तुत विवादमा वादीको फिरादपत्र करार ऐन, २०२३ को दफा १८ (२) (ग) को कानूनी व्यवस्थाको विपरीत मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मितिले तीन महिना नघाई दर्ता भएको अवस्था हुँदा प्रस्तुत फिरादपत्र हदम्यादविहीन रहेको पुष्टि हुन आएको छ । तसर्थ हदम्याद नाघी दायर भएको प्रस्तुत फिरादबाट वादी प्रतिवादीबीच सिर्जित अन्य तथ्यगत विवादको विषयमा प्रवेश गर्न र सो सम्बन्धमा अदालतले ठहर निर्णय गर्नु कानून र न्यायसम्मत देखिन आउँदैन । अतः शुरुले हदम्यादको अभावमा फिराद दावी खारेज गर्ने गरेको फैसला उल्टी गरी तथ्यभित्र प्रवेश गरी इन्साफ गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।१।११ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला उल्टी गरी शुरुको फैसला सदर हुने

ठहर्‍याएको यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय मनासिव हुँदा सोही राय कायम हुने ठहर्‍छ । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भए बमोजिम पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी शुरुले वादी दावी खारेज गर्ने गरेको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारीको राय कायम हुने ठहरेको हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाको तपसील खण्डको देहाय (१) बमोजिमको लगत कायम नरहने हुँदा सो लगत कट्टा गर्नु भनी शुरुमा लेखी पठाउनु ... १

प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गर्दा र.नं. ५९५ र ५९६ बाट राखेको जम्मा धरौटी कोर्टफि रु.३७९६५। फिर्ता पाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र दरखास्त दिए प्रतिवादीलाई फिर्ता दिनु भनी यस अदालतको लेखा शाखालाई जानकारी दिनु ---१

प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा र.नं. २२८१६ र २२८१८ बाट रु.२४७५।६० का दरले राखेको जम्मा थप कोर्टफि रु.४९५१।२० वादीबाट भराई पाउने हुँदा उक्त कोर्टफि भराई पाऊँ भनी वादीको जेथा देखाई ऐनका म्यादभित्र प्रतिवादीले दरखास्त दिए वादीबाट प्रतिवादीलाई भराई दिन लगत राख्नु भनी शुरुमा लेखी पठाउनु -- १

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ----- १
उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
न्या.डा.भरतबहादुर कार्की

संवत् २०६८ साल मंसिर २२ गते रोज ५ शुभम्--
इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८७४५

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
रिट नं. ०६७-WS-००२७
आदेश मिति: २०६८।१।७।५
विषय :- परमादेशसमेत ।

निवेदक: नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (मार्क्सवादी लेनिनवादी)
का महासचिव तथा संविधानसभा दलका
नेता चन्द्रप्रकाश (सि.पी.) मैनाली
विरुद्ध

विपक्षी: संविधानसभाका अध्यक्ष एवं व्यवस्थापिका-
संसदका सम्माननीय सभामुख सुभाषचन्द्र
नेम्वाङ्ग समेत

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६७(घ) मा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम दल त्याग गरेको देखिएको अवस्थामा संविधानसभाको सदस्यता रिक्त हुने व्यवस्था रहेको र दल त्याग गरेको मानिने वा नमानिने अवस्थाहरू निर्धारण गर्ने विधायिकी अधिकारलाई उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले सीमित गरेको अवस्था नदेखिएको हुँदा दल त्याग ऐन, २०५४ ले सो सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्नसक्ने ।
- अन्तरिम संविधानको धारा ६७(घ) ले तोक्दै नतोकेको शर्त वा सीमाको परिकल्पना गरेका कारण दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५ (१)(घ) को व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा ६७(घ) सँग बाझिएको छ भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.११)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर
दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय डा.भीमार्जुन
आचार्य र सुवास आचार्य

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज
सुवेदी तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय बोरुबहादुर
कार्की र हरिन्द्र राई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ६३, ६५, ६६, ६७ (घ)
- दल त्याग ऐन, २०५४ दफा ३, ५(१) को खण्ड (ग)
- संविधानसभा नियमावली, २०६५ नियम १३९

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(१)(२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

२०६४ सालमा भएको संविधानसभा निर्वाचनमा नेकपा (माले) ले तीनवटै निर्वाचन प्रणालीमा भाग लिई केन्द्रीय कमिटीको निर्णयबाट छनौट गरी समानुपातिक निर्वाचनबाट पार्टीले प्राप्त गरेको मतका आधारमा स्वीकृत बन्दसूचीभित्रबाट पठाइएको ८ जना उम्मेदवारको नामावलीअनुसार निर्वाचन आयोगले मिति २०६५।१।२६ मा संविधानसभा सदस्य निर्वाचन ऐनको दफा ७(६) अनुसार नेकपा (माले) का ८ जना सभासद निर्वाचित भएको घोषणा गरेको हो ।

उक्त आठजना माननीय सदस्यहरू चन्द्रप्रकाश (सी.पी.) मैनाली, नीलम के.सी. (खड्का), जनककुमारी चालिसे, यदुवंश भा, तिलकबहादुर थापा मगर, दामोदर चौधरी, पार्वती महतो (कुमाल) र शारदा नेपालीमध्ये मिति २०६७।१।१६ मा माननीय दामोदर चौधरीको निधन भएकोले निजको रिक्त स्थानमा संविधानसभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०६४ को दफा ८(२) बमोजिम पार्टीबाट छनौट भएका गणेशप्रसाद चौधरीलाई निर्वाचन आयोगबाट मिति २०६७।२।१९ मा सभासद घोषित गरिएको हो ।

नेकपा (माले) को केन्द्रीय कमिटीको निर्णय एवं छनौटको आधारमा निर्वाचन आयोगद्वारा सभासद घोषित उपरोक्त ८ जनामध्ये विपक्षी यदुवंश भा, तिलकबहादुर थापा मगर, शारदा नेपाली र गणेशप्रसाद

चौधरी एवं नेकपा (माले) का पोलिटव्युरो सदस्य जगतबहादुर बोगटी र केन्द्रीय सदस्य विष्णुराज अर्याल समेत भई मिति २०६७।४।२९ मा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माले समाजवादी) नामको नयाँ दल खोली संविधानसभा एवं व्यवस्थापिका संसद सचिवालयमा दल विभाजन भएको भनी उक्त नयाँ दलसमेत दर्ता गरी संविधानसभा सचिवालयबाट दलको औपचारिक मान्यता पाएको भन्ने कुरा मिति २०६७।४।२९ मा जगतबहादुर बोगटीको हस्ताक्षर भएको प्रेस विज्ञापितबाट ज्ञात हुन आयो । सोसम्बन्धमा संविधानसभा सचिवालयमा गई बुझ्दा विपक्षी संविधानसभा सचिवालय र ऐ.का अध्यक्ष समेतबाट निजहरूले नयाँ दललाई मान्यता दिने काम भएको हो भन्ने जानकारी प्राप्त भएको छ ।

नेकपा (माले) सभासद दलको विभाजनमा संलग्न विपक्षी सभासदहरू यदुवंश भन्ना, तिलकबहादुर थापा मगर, शारदा नेपाली र गणेशप्रसाद चौधरीलाई पार्टी अनुशासन उल्लंघन गरेकोमा पार्टी पोलिटव्युरोले मिति २०६७।४।२९ मा अनुशासनात्मक कारवाही गरी निजहरूलाई पार्टी सदस्यबाट निष्काशन गरेको छ । यसबाट संविधानसभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०६४ को दफा ८(२) बमोजिम उपरोक्त चारजना सभासदहरूको पद रिक्त हुने स्पष्ट भएको छ । सोसम्बन्धमा विपक्षी संविधानसभा सचिवालय, संविधानसभाका अध्यक्ष र विपक्षी निर्वाचन आयोग समेतलाई पटक-पटक जानकारी गराइएको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ तथा संविधानसभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०६४ मा कुनै पनि राजनीतिक पार्टीका सदस्यहरूको कुनै प्रतिशतले पनि आफ्नो सभासद दल र राजनीतिक पार्टी विभाजन गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको छैन । कुनै राजनीतिक पार्टीको केन्द्रीय कार्यसमितिका ४० प्रतिशत सदस्यहरूको समर्थनबिना समानुपातिक प्रणालीबाट मात्र निर्वाचित सभासदहरूको ४० प्रतिशतको आधारमा वा तीनै खाले प्रणालीबाट निर्वाचित ४० प्रतिशत सभासदहरू मात्रको आधारमा सभासद दल विभाजित गर्ने कुनै व्यवस्था संविधानसभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०६४ को दफा ८(२) र नेपालको

अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ र ६७ को प्रतिकूल हुन्छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ६७ मा अन्य कुराका अतिरिक्त जुन राजनीतिक दलको सदस्य भई सदस्य निर्वाचित भएको हो सो दलले कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम निजले दल त्याग गरेको वा निजको दलको सदस्यता कायम नरहेको कुरा सूचित गरेमा संविधानसभा सदस्यको स्थान रिक्त हुने व्यवस्था रहेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ जारी हुनु पूर्वको भिन्नै परिवेशमा निर्माण भएको दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१) (घ) मा “कुनै दलको संविधानसभा दलको कम्तीमा ४० प्रतिशत सदस्यहरू आफ्नो दलबाट छुट्टिई नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल बनाएमा वा भइरहेको अर्को दलमा प्रवेश गरेमा दल त्याग गरेको मानिने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । अर्कै सन्दर्भ र परिवेशमा बनेको र हालको परिस्थितिमा प्रयोजनहीन सावित भएको उक्त ऐनको प्रावधानलाई आधार मानी विपक्षी ४ जना सभासदहरूले नेकपा (माले) परित्याग गरेको सूचना विपक्षी संविधानसभा सचिवालय र ऐ.का अध्यक्षलाई दिइएकोमा सूचनाबमोजिम नगरी निजहरूले गठन गरेको दललाई मान्यता दिई निजहरूलाई सभासदमा थमौती गरेको विपक्षीहरूको कार्य असंवैधानिक रहेको छ ।

अतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३, ६५, ६६ र ६७ सँग बाभिएको दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१) (घ) को उक्त प्रावधान बदर घोषित गरी संविधानसभा नियमावलीको नियम १४३ बमोजिम विपक्षी चारजना सभासदहरूको पद रिक्तताको घोषणा गर्नु भनी विपक्षी संविधानसभाका अध्यक्षका नाममा र नेकपा(माले) को केन्द्रीय कमिटीले पठाउने उम्मेदवारहरूलाई संविधानसभा सदस्य पदमा निर्वाचित भएको घोषणा गर्नु भनी विपक्षी निर्वाचन आयोगका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ । साथै विपक्षी चारजना सभासदहरूले संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम १३९ को (ग) र (घ) बमोजिम दल त्याग गरेको मानिने कार्य गरी नेकपा (माले) को सदस्यबाट समेत निष्काशित गरिएको

सूचना विपक्षी संविधानसभा सचिवालय र अध्यक्षलाई दिइएकोमा कुनै कारवाही नगरी सभासद पद समाप्त भइसकेका निज विपक्षीहरूलाई पदमा बहाल राखिराखेको कार्य असंवैधानिक रहेको हुँदा रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म निज सभासदहरूलाई संविधानसभा एवं व्यवस्थापिका संसदमा र निजहरू सदस्य रहेको कुनै समितिहरूमा उपस्थित हुन र काम कारवाहीमा भाग लिन नदिनु नदिलाउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र ।

विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।२६ को आदेश ।

सभासद यदुवंश भ्ना, तिलकबहादुर थापा मगर, गणेशप्रसाद चौधरी र शारदा नेपालीले दल त्याग गरेकोले समानुपातिक सभासदहरूको पद रिक्त हुने कारवाही अधि बढाइदिनु भन्ने नेकपा (माले) को मिति २०६७।५।८ को पत्र आयोगमा प्राप्त भएको, त्यस्तै मिति २०६७।५।१५ मा पार्टीबाट निष्काशित सभासद यदुवंश भ्ना, तिलकबहादुर थापा मगर, गणेशप्रसाद चौधरी र शारदा नेपाली समेत ४ जना समानुपातिक तर्फका सभासदहरूको रिक्त हुन आएको पदमा स्थान पूर्ति गर्ने प्रक्रिया अधि बढाइपाउँ भन्ने र मिति २०६७।५।२३ मा ४ जना नयाँ उम्मेदवार छनौट गरी आयोगमा पठाई निर्देशनको माग गरी महासचिव सी.पी.मैनालीद्वारा हस्ताक्षरित पत्र प्राप्त भएकोमा आयोगको मिति २०६७।८।२३ मा बसेको बैठकबाट संविधानसभा नियमावलीको नियम १३४(३) बमोजिम प्रक्रिया पूरा भएको नदेखिँदा मागबमोजिमको कारवाही अगाडि बढाउन नमिल्ने र सोको जानकारी नेकपा (माले) लाई दिने भनी निर्णय भएको र सो निर्णयबमोजिमको जानकारी उक्त दललाई गराइसकेको छ । संविधानसभाबाट निर्वाचन आयोगलाई कुनै सभासदको पद रिक्त भएको जानकारी नदिइएको अवस्थामा समानुपातिक निर्वाचनबाट निर्वाचित भई संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गरिरहेका सभासदहरूलाई कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी सम्बन्धित दलको पत्र मात्रको आधारमा पद रिक्त भएको र कुनै व्यक्ति निर्वाचित भएको घोषणा गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी निर्वाचन आयोग र ऐ का

कार्यवाहक प्रमुख निर्वाचन आयुक्त नीलकण्ठ उप्रेतीको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।

कुनै दलको संसदीय दलबाट ४० प्रतिशत सदस्यहरू अलग भई नयाँ दल बनाएको अवस्थामा त्यस्तो दललाई संविधानसभाका अध्यक्ष वा सचिवालयले मान्यता दिने वा दिनुपर्ने कुनै कानूनी व्यवस्था रहेको छैन । त्यसैले रिट निवेदनमा दावी गरेजस्तो नेकपा (माले) को संसदीय दलबाट ४० प्रतिशत सदस्यहरू छुट्टिएर बनेको नेकपा (माले समाजवादी) लाई संविधानसभाका अध्यक्षले मान्यता दिएको अवस्था रहेको छैन । नेकपा (माले) बाट अलग भई नेकपा (माले समाजवादी) गठन गरेको भनी माननीय यदुवंश भ्ना, तिलकबहादुर थापा मगर, शारदा नेपाली र गणेशप्रसाद चौधरीले मिति २०६७।४।२१ मा संयुक्त हस्ताक्षर गरी संविधानसभा सचिवालयमा जानकारी गराउनु भएको हो । उक्त मितिसम्म नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६७ बमोजिम वहाँहरूको स्थान रिक्त भएको वा संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम १३९ बमोजिम वहाँहरूले दल त्याग गरेको भनी ने.क.पा.(माले) का तर्फबाट सचिवालयलाई कुनै सूचना प्राप्त भएको थिएन । त्यसरी सूचना प्राप्त भएको अवस्थामा मात्र संविधानसभाको अध्यक्षले संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम १४२ बमोजिम जाँचबुझ गरी आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउन सक्ने अवस्था हुन्छ । अन्यथा कुनै सदस्यको स्थान रिक्ततावारे अध्यक्ष आफैले कारवाही प्रारम्भ गर्ने भन्ने प्रश्नै उठ्दैन । उपरोक्त चारजना माननीय सदस्यहरूले अर्को दल गठन गरेको भनी मिति २०६७।४।२१ मा जानकारी गराएपछि मात्र नेकपा (माले) को मिति २०६७।५।८ को निर्णयानुसार निज ४ जना सदस्यहरूलाई पार्टी सदस्यबाट निष्काशन गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी संसदीय दलका नेता माननीय सी.पी.मैनालीले मिति २०६७।५।१५ मा संविधानसभाका अध्यक्षलाई पत्र लेख्नु भएको हो । उक्त पत्र अन्तरिम संविधानको धारा ६७ र संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम १४१ बमोजिमको दल त्यागको सूचना नभएकोले सोको आधारमा माननीय सदस्यहरू उपर सदस्यता समाप्तिको प्रक्रिया प्रारम्भ गर्न दलत्याग ऐन, २०५४ को दफा ५ र संविधानसभा

नियमावली, २०६५ को नियम १३९, १४०, १४१ र १४२ बमोजिम नमिलने भएकोले कुनै प्रक्रिया प्रारम्भ नगरिएको हो। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी संविधानसभा सचिवालय र संविधानसभाका अध्यक्षका तर्फबाट परेको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ।

नेकपा (माले) को संसदीय दलबाट छुट्टिई म समेतले मिति २०६७।४।२१ मा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माले समाजवादी) दल गठन गरी सोही दलको संविधानसभा सदस्यको रूपमा क्रियाशील रहेको छु। नेकपा (माले) संसदीय दलको बैठक मिति २०६४।४।२१ मा माननीय यदुवंश भ्नाको अध्यक्षतामा बसी संसदीय दलमा कायम रहेको ८ सदस्यमध्ये दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१)(घ) बमोजिम ४० प्रतिशतभन्दा बढी आठजना मध्ये चारजना सदस्यहरू यदुवंश भ्ना, तिलकबहादुर थापा मगर, शारदा नेपाली र गणेशप्रसाद चौधरी सहभागी भई नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माले) बाट छुट्टिई नयाँ राजनीतिक दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माले समाजवादी) र संसदीय दलको गठन गरेको हो। दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१)(घ) मा रहेको “कुनै दलको संविधानसभा दलको कम्तीमा ४० प्रतिशत सदस्यहरू दलबाट छुट्टिई नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल बनाएमा वा भइरहेको अर्को दलमा प्रवेश गरेमा दल त्याग गरेको मानिने छैन” भन्ने प्रावधान अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३, ६५, ६६ र ६७ सँग बाभिएको छैन। अतः निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी माननीय तिलकबहादुर थापा मगर, गणेशप्रसाद चौधरी, यदुवंश भ्ना र शारदा नेपालीको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री डा. भीमार्जुन आचार्य र श्री सुवास आचार्यले सम्बन्धित राजनीतिक दल नेकपा (माले) ले विपक्षी

सभासदहरूलाई अनुशासनमा कारवाही गरी उक्त दलबाट निष्काशन गरेको भनी आधिकारिक तवरबाट संविधानसभा सचिवालयलाई जानकारी गराइसकेपछि, विपक्षी संविधानसभाका अध्यक्षले निजहरूको सदस्यता रिक्त भएको घोषणा गर्नुपर्दथ्यो। तर विपक्षीबाट त्यस्तो घोषणा भएको छैन। संसदीय दलबाट ४० प्रतिशत सदस्य छुट्टिएर नयाँ दल गठन गर्न सक्ने व्यवस्था पनि संविधानसभा नियमावलीमा रहेको छैन। राजनीतिक दलको कन्द्रीय कार्यकारिणी समितिका ४० प्रतिशत सदस्यहरूले मात्र छुट्टै दल गठन गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था संविधानसभा नियमावली, २०६५ मा रहेको छ। तसर्थ दल त्याग ऐन २०५४ को दफा ५(१) (घ) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६७ (घ) सँग बाभिएको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी संविधानसभा तथा व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी तथा विपक्षीहरू माननीय यदुवंश भ्ना, तिलकबहादुर थापा मगर, शारदा नेपाली र गणेशप्रसाद चौधरीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री बोर्णबहादुर कार्की र श्री हरिन्द्र राईले दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१)(घ) मा कुनै दलको संविधानसभा दलको कम्तीमा ४० प्रतिशत सदस्यहरू आफ्नो दलबाट छुट्टिई नयाँ राजनीतिक दल बनाएमा वा अर्को दलमा प्रवेश गरेमा दल त्याग गरेको मानिने छैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था रहेको र सोहीबमोजिम ४ जना माननीय सदस्यहरू नेकपा (माले) संविधानसभा दलबाट छुट्टिई अर्को राजनीतिक दल गठन गरेको अवस्था हुँदा निजहरूको संविधानसभाको सदस्यता कायम नरहने भन्ने अवस्था छैन। दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१)(घ) को उक्त व्यवस्था अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६७ सँग बाभिएको अवस्था समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

यसमा निवेदकले विपक्षीहरू माननीय यदुवंश भ्ना, तिलकबहादुर थापा मगर, शारदा नेपाली र गणेशप्रसाद चौधरीउपर निजहरू नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माले) का तर्फबाट समानुपातिक निर्वाचनको

प्रक्रियाद्वारा संविधानसभामा निर्वाचित भएकोमा उक्त दल परित्याग गरी ने.क.पा.(माले समाजवादी) नामक नयाँ दल दर्ता गरेकोले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ६७ (घ) बमोजिम निजहरूले दल त्याग गरेको सूचना गरेकोमा सो बमोजिम विपक्षी संविधानसभाका अध्यक्षले निजहरूको संविधानसभा सदस्य पद रिक्त भएको घोषणा गर्नुपर्नेमा सो नगरेको र दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१)(घ) को आधार लिई विपक्षीहरूको दल र संविधानसभाको सदस्यतालाई मान्यता दिएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ६३, ६५, ६६ र ६७ सँग बाभिएको दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१) (घ) को उक्त प्रावधानसमेत अमान्य र बदर घोषित गरी निज विपक्षी चारजना संविधानसभा सदस्यहरूको पद रिक्त भएको घोषणा गर्नु भनी विपक्षी संविधानसभाका अध्यक्षका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत मागदावी रहेको देखिन्छ ।

विपक्षी संविधानसभाका अध्यक्षले लिखितजवाफमा दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५ (१) (घ) बमोजिम कुनै राजनीतिक दलको संविधानसभा दलको कम्तीमा चालिस प्रतिशत सदस्य छुट्टिई छुट्टै नयाँ दल दर्ता गरेको अवस्थामा दल त्याग गरेको नमानिने, निजहरूको संविधानसभा सदस्य पद पनि रिक्त नहुने व्यवस्था रहेको छ । साथै अन्तरिम संविधानको धारा ६७ (घ) बमोजिम निवेदक दल नेकपा (माले) ले विपक्षी सभासदहरूले दल त्याग गरेको भनी सूचना प्रेषित गरेको अवस्थामा नरहेको भनी लिखितजवाफ दिएको देखिन्छ भने विपक्षी यदुबंश भा समेतका माननीय सभासदहरूले निवेदन दावीलाई इन्कार गर्दै दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१) (घ) बमोजिम नयाँ दल गठन गरेपछि, निष्काशनको प्रसंग नै नउठ्ने र उक्त दफा ५(१) (घ) संविधानका कुनै धारासँग नबाभिएको भन्ने जिकीर गर्दै लिखितजवाफ पेश गरेको देखिन्छ ।

यस स्थितिमा निवेदकको मागबमोजिम दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१) (घ) को व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा ६३, ६५, ६६ र ६७ सँग बाभिएको हो होइन ? विपक्षी सभासदहरूको पद

रिक्त भएको घोषणा गर्ने अवस्था छु छैन ? र मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन, भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, दल त्याग ऐन, २०५४ को कानूनी व्यवस्था हेरेमा उक्त ऐनको दफा ३ मा दल त्याग गरेको मान्न सकिने विभिन्न अवस्थाहरूको वर्णन गरिएको छ भने दफा ५ मा दल त्याग गरेको नमानिने विभिन्न अवस्थाहरू वर्णन गरिएको पाइन्छ । जसअनुसार दफा ५(१) को खण्ड (ग) हेरिएमा कुनै दलको कार्यकारिणी समितिको कम्तीमा चालिस प्रतिशत सदस्यहरू छुट्टिई नयाँ दल बनाई सो दलमा वा भइरहेको अर्को दलमा समाहित भै सदस्यहरू सोही दलमा प्रवेश गरेमा दल त्याग गरेको नमानिने भन्ने उल्लेख भएको छ भने खण्ड (घ) मा कुनै दलको संविधानसभा दलको कम्तीमा चालिस प्रतिशत सदस्यहरू आफ्नो दलबाट छुट्टिई नयाँ राजनैतिक संगठन वा दल बनाएमा वा भइरहेको अर्को दलमा प्रवेश गरेमा पनि दल त्याग गरेको नमानिने भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

३. निवेदकले दल त्याग ऐन, २०५४ को उपरोक्त दफा ३ र दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) मा कुनै आपत्ति नजनाई उक्त दफा ५ को उपदफा (१) खण्ड (घ) को व्यवस्थाको सम्बन्धमा मात्रै आपत्ति जनाएको पाइन्छ ।

४. दल त्याग ऐन, २०५४ को उपरोक्त दफा ५(१) को खण्ड (ग) र (घ) दुवैको कार्यान्वयनबाट आउने परिणाम समान हुने देखिन्छ तर उपरोक्त खण्ड (ग) को अवस्था ग्राह्य एवं स्वीकार्य तर खण्ड (घ) को अवस्था अग्राह्य अर्थात् संविधानसँग असंगत रहेको भन्ने निवेदकको दावीको कुनै तर्कसंगत आधार रहेको देखिन आउँदैन ।

५. वस्तुतः निवेदकले भन्नुभए भैं अन्तरिम संविधानका विभिन्न धाराहरूसँग दल त्याग ऐन, २०५४ को उक्त दफा ५(१) (घ) को व्यवस्था बाभिएको छ वा छैन भन्ने कुरालाई नै मुख्य रूपमा विचार गर्नुपर्ने भै त्यसतर्फ विचार गर्दा अन्तरिम संविधानको धारा ६३ संविधानसभाको गठनसँग सम्बन्धित देखिन्छ भने धारा ६५ संविधानसभाका सदस्यको योग्यतासम्बन्धी देखिन्छ । त्यस्तै धारा ६६ सदस्यको अयोग्यतासम्बन्धी प्रश्नको

निर्णय गर्ने अदालतको व्यवस्थासँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ ।

६. अन्तरिम संविधानका उपरोक्त धाराहरू ६३, ६५ र ६६ ले दल त्याग गर्न दिने वा नदिने सम्बन्धी कुनै व्यवस्था नै नगरेको भई भिन्नै प्रयोजनको व्यवस्था गरेको देखिँदा निवेदकले चुनौति दिनुभएको दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१)(घ) को व्यवस्था उक्त धाराहरूसँग बाभिने वा नबाभिने भनी हेर्न त्यसले कुनै सघाउ पुऱ्याउने देखिँदैन ।

७. जहाँसम्म निवेदकले आधार लिएको अन्तरिम संविधानको धारा ६७ (घ) को व्यवस्थासँग दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१) (घ) को व्यवस्था बाभिएको भन्ने प्रश्न छ सोसम्बन्धमा विचार गर्दा, धारा ६७(घ) मा भएको व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ :-

"जुन राजनीतिक दलको सदस्य भई निर्वाचित भएको हो सोही दलले कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम निजले दल त्याग गरेको वा दलको सदस्यता कायम नरहेको कुरा सूचित गरेमा संविधानसभाको सदस्यको स्थान रिक्त भएको मानिनेछ"

८. उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम दलको सदस्यता कायम नरहेको कुराको सूचित गर्नुपरेमा सम्बन्धित दलले कानूनको व्यवस्थालाई नै अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । अर्थात् कानूनमा व्यवस्था भएमा बाहेक राजनीतिक दलले संविधानको धारा ६७(घ) को आधारमा मात्रै संविधानसभाका सदस्यको सदस्यता कायम नरहेको कुरा सूचित गर्न सक्ने देखिन्छ ।

९. सोसम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था के रहेको छ भनी हेर्दा, दल त्याग ऐन, २०५४ को संशोधित व्यवस्था र संविधानसभा नियमावली, २०६५ को व्यवस्थालाई नै मुख्यरूपले विचार गर्नुपर्ने देखिन आउँछ ।

१०. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६७(घ) मा संविधानसभाको सदस्यले दल त्याग गर्न नपाउने भन्ने कुनै वाध्यात्मक व्यवस्था रहेको देखिन्छ । कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम दल त्याग गरेको सूचना गर्न सकिनेसम्म व्यवस्था उक्त धारामा रहेको देखिन्छ । संविधानसभा नियमावली, २०६५ को

नियम १३९ मा भएको दल त्याग गरेको मानिने सम्बन्धी व्यवस्था हेर्दा उक्त नियमको खण्ड (ख) मा अर्को दलको सदस्यता लिएमा भन्ने र खण्ड (घ) मा प्रचलित कानूनबमोजिम दल त्याग गरेको मानिने अन्य कुनै कार्य गरेमा दल त्याग गरेको मानिन्छ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसबाट पनि कानूनबमोजिम दल त्याग गरेको देखिनु पर्ने अनिवार्यतालाई नै संविधानले पनि स्वीकार गरेको पाइन्छ ।

११. अन्तरिम संविधानको धारा ६७(घ) मा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम दल त्याग गरेको देखिएको अवस्थामा संविधानसभाको सदस्यता रिक्त हुने व्यवस्था रहेको र दल त्याग गरेको मानिने वा नमानिने अवस्थाहरू निर्धारण गर्ने विधायिकी अधिकारलाई उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले सीमित गरेको कुनै अवस्था नदेखिएको हुँदा दल त्याग ऐन, २०५४ ले सोसम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न नसक्ने भन्ने देखिन्छ । तसर्थ निवेदकको दावीअनुसार अन्तरिम संविधानको धारा ६७(घ) ले तोक्दै नतोकेको शर्त वा सीमाको परिकल्पना गरेका कारण दल त्याग ऐन, २०५४ को दफा ५(१)(घ) को व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा ६७(घ) सँग बाभिएको छ भन्न मिल्ने देखिन आउँदैन ।

१२. त्यसको अतिरिक्त निवेदकले ने.क.पा. (माले) दलबाट निष्काशित गरेको भनेका विपक्षी चार जना सभासदहरूले नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माले समाजवादी) नामक दल मिति २०६७।४।२९ मा गठन गरी सोही दिन संविधानसभालाई जानकारी दिएको भन्ने जिकीर गरेको पाइन्छ भने सोपश्चात् मिति २०६७।५।८ मा मात्रै निवेदक संविधानसभा दलको नेता रहेको दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माले) ले निजहरूलाई उक्त दलबाट निष्काशन गरेको भन्ने देखिन्छ । विपक्षी सभासदहरूले गठन गरेको उक्त नयाँ दलले निर्वाचन आयोगबाट मान्यतासमेत पाएको निर्वाचन आयोगको मिति २०६८।१।१३ च.नं. ३४७ को पत्रबाट देखिन्छ । त्यसरी नयाँ दल गठन भएपश्चात् सो नयाँ दलसँग सम्बद्ध रहेका व्यक्तिहरूलाई निवेदक संविधानसभा दलको नेता रहेको राजनीतिक दल नेकपा (माले) ले निष्काशन गर्नुको कुनै औचित्य नै नरहने हुँदा निवेदकको मागबमोजिम दल त्याग ऐन, २०५४

को दफा ५(१) (घ) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६७(घ) समेतसँग बाभिएको भन्न र सो आधारमा विपक्षी सभासदहरूको संविधानसभाको सदस्य पद रिक्त भएको घोषणा गर्नसमेत नमिल्ने भएकोले मागवमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु। उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.प्रेम शर्मा

न्या.तर्कराज भट्ट

संवत् २०६८ साल पुस ७ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत: मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८७४६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
रिट नं. २०६७-WS-००२३
आदेश मिति: २०६८।१।२९
मुद्दा:- उत्प्रेषण।

निवेदक: जिल्ला दाङ्ग रावत गाउँ वडा नं. ३ घर भै
हाल जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय सल्यानमा
कार्यरत ताराबहादुरको छोरा वर्ष ५१ को
लक्ष्मण के.सी. समेत

विरुद्ध

विपक्षी: व्यवस्थापिका संसद सचिवालय समेत

- सम्बेदनशील सेवा प्रवाह गर्दा आवश्यक शैक्षिक योग्यता भएका व्यक्ति र आवश्यक योग्यता नपुगे पनि प्राविधिक रूपमा स्तरवृद्धि भएर माथिल्लो तहमा पुगेका व्यक्तिहरूलाई समान व्यवहार हुनुपर्छ भन्नु न्यायोचित नहुने।
- समानताको हकले समानहरूका बीच समान र असमानका बीच असमान व्यवहार गर्ने

कुरालाई दर्शाउने भएकोले निरपेक्ष समानता न त सम्भव छ न त वाञ्छनीय नै हुन्छ। कुनै खास उद्देश्य पूर्ति गर्न वा कुनै खास समस्याको समाधान गर्न विधायिकाले विशेष कानूनी व्यवस्था गर्न सक्ने नै देखिन्छ र यस किसिमको कानूनी व्यवस्था गर्दा सो कानून देशका नागरिकहरू मध्ये कसको हकमा लागू हुन्छ र कसको हकमा हुँदैन भनेर तर्कसंगत वर्गीकरण (Reasonable Classification) गर्दा समानताको हक प्रतिकूल नहुने।

(प्रकरण नं.७)

- सरकारी कर्मचारीलाई के कस्तो आधारमा कसरी बढुवा र स्तरवृद्धि गर्ने भन्ने विषय व्यक्तिको इच्छा आवश्यकता र चाहनाभन्दा पनि राज्यको सुविधाको विषय हो। यस्तो व्यवस्था गर्दा राज्यले समानहरूका बीच असमान व्यवहार गर्न नहुने भन्ने समानताको सिद्धान्त भने राज्यले पालना गर्नुपर्ने।
- स्पष्ट आधार र योग्यतालाई परिभाषा गरी लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएको र स्तरवृद्धिबाट नियुक्ति भएको कर्मचारीलाई स्तरवृद्धिका सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थाबाट समानताको हक तथा पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता अपहरण भयो भन्ने भनाई कानून र संविधानसम्मत नदेखिने।
(प्रकरण नं.८)
- समान व्यवहारको अर्थ विशेष गुण र योग्यताको बेवास्ता गर्ने भन्ने होइन। लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएका कर्मचारीहरूको सेवा प्रवेशको पूर्वावस्था नै फरक फरक भएकोले वृत्ति विकासको मापदण्ड समान हुनुपर्छ भन्ने कुनै संवैधानिक प्रत्याभूति नभएकाले जुन ऐनमा भएको व्यवस्थाको परिणामस्वरूप स्तरवृद्धि भई सुविधा प्राप्त गरेको हो सोही ऐनको सुविधा अन्य व्यक्तिले प्राप्त गरेकोमा त्यसको उपयुक्तताका सम्बन्धमा प्रश्न गर्नु विधिशास्त्रको स्थापित मान्यताविपरीत हुने।
(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा
पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(३) र दफा २६(क)(२)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-

हामी निवेदकमध्ये म लक्ष्मण के.सी. मिति २०५१।६।१३ को मध्यपश्चिम क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, सुर्खेतको निर्णयअनुसार क्षयकुष्ठ सहायक पदमा र निवेदक श्रीप्रसाद श्रेष्ठ मिति २०३७।९।१८ को स्वास्थ्य सेवा विभागको निर्णयअनुसार परिवार नियोजन सहायक पदमा स्थायी नियुक्ति भई सेवारत रही पछिल्लो समय स्वास्थ्य सेवा विभागको ०६४।४।१९ को निर्णयअनुसार अधिकृत छैठौं तहबाट अधिकृत सातौं तहमा स्तरवृद्धि भई निवेदन खण्डमा उल्लिखित स्थानमा कार्यरत छौं। जुन हाम्रो पेशा र रोजगारीलाई तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३, स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ समेतले संरक्षण प्रदान गरेको छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको धारा (१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्। कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ, जुन संवैधानिक व्यवस्थाबाट हामी निवेदकहरूले नेपालको प्रचलित कानूनको प्रयोग सबै नागरिक र कर्मचारीहरू सरह नै उपभोग गर्न पाउँदछौं। नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(१) मा “शुरु नियुक्ति भई पदस्थापना भएका अधिकृत छैठौं तहका कर्मचारी र अधिकृत सातौं तहका मेडिकल अधिकृत, डेन्टल अधिकृत, आयुर्वेदिक चिकित्सक एकीकृत चिकित्सा अधिकृत वा सो सरहका अन्य

चिकित्सा अधिकृतहरूले कम्तिमा एक वर्ष अति दुर्गम वा सो सरहका अन्य चिकित्सा अधिकृतहरूले कम्तिमा एक वर्ष अति दुर्गम वा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरी शुरु नियुक्ति भई पदस्थापना भएको मितिदेखि तीन वर्षको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तिमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेका कर्मचारीहरूलाई क्रमशः सातौं र आठौं तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ भन्ने, ऐ. दफा (३) मा उपदफा २ बमोजिम अधिकृत छैठौं तहबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि हुने कर्मचारीहरूले सो पदमा रही २ वर्षको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तिमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेमा त्यस्तो कर्मचारीलाई आठौं तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिनेछ” भन्ने र ऐनको दफा (७क) च मा “यो दफा प्रारम्भ हुनु अघि लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं र सातौं तहमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरूलाई क्रमशः सम्बन्धित समूहको आठौं तहमा” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। हामी निवेदकहरू छैठौं र सातौं तहमा शुरु नियुक्ति नभई क्रमशः स्तरवृद्धिको माध्यमबाट स्तरवृद्धि भएका कर्मचारीहरू हौं। सेवाको हिसाबले हामी निवेदकहरू पनि खुल्ला रूपमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरू सरह नै सेवा गर्दै आइरहेको छौं। खुल्ला रूपमा नियुक्त भई बढुवा हुने कर्मचारी र हामी स्तरवृद्धिको माध्यमबाट पदोन्नति हुने कर्मचारीको सेवा एउटै भइसकेपछि हामी निवेदकले समेत अन्य हामी सरहका कर्मचारीले प्राप्त गर्ने संविधान र कानून प्रदत्त सेवा सुविधा र अधिकारको प्रयोग निर्विवाद रूपमा प्रयोग गर्न पाउनु पर्दछ।

हामी सरहका खुल्ला रूपमा सेवा प्रवेश गरेका कर्मचारी स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ मा वर्णित व्यवस्थाअनुसार स्तरवृद्धि भइरहेका छन्। हामी स्तरवृद्धिको माध्यमबाट स्तरवृद्धि भएका कर्मचारीको हकमा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(१) को स्तरवृद्धि गरिने व्यवस्थामा के कस्तो प्रक्रियाबाट स्तरवृद्धि गर्ने हो सो उल्लेख गरिएको छैन भने खुल्ला रूपमा सेवाको छैठौं र सातौं तहमा प्रवेश गरेका कर्मचारीको हकमा मात्र स्तरवृद्धिको व्यवस्था गरेको छ। हामी स्तरवृद्धिको माध्यमबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि भई कार्यरत कर्मचारीको हकमा

स्तरवृद्धिसम्बन्धी कुनै व्यवस्था नभएवाट समान स्तरका कर्मचारीहरू बीच असमान व्यवहार गरेवाट त्यस्ता असमान कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी पाउन साथै निवेदकको हकमा स्तरवृद्धिको व्यवस्था गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरी पाउन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१)(२) बमोजिम सम्मानित अदालतमा यो निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं ।

माथि उल्लिखित तथ्य तथा कानूनका आधारमा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२), (३), (७क) को (च), ले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाएकोले स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२), (३), (७क) को (च), नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु नपर्ने कारण भए बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

मिति २०६३।१२।२१ पूर्व लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं तथा सातौं तहमा नियुक्ति हुने कर्मचारीलाई मात्र सातौं तथा आठौं तहमा स्तरवृद्धि गर्न सकिने देखिएकोमा निवेदकहरू उक्त ऐनको दफा ९(७ख) बमोजिम सातौं तहमा स्तरवृद्धि भएकोले निजहरू लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं तहका पदमा नियुक्ति नभै स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू भएपछि रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीको पदबाट स्वास्थ्य सेवाको छैठौं तहमा पद मिलान भएको हुँदा निवेदकहरूलाई स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ (७क)(च) बमोजिम स्तरवृद्धि गर्नुपर्ने होइन भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र स्वास्थ्य सेवा विभागको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

विपक्षीले जुन ऐनमा भएको व्यवस्थालाई स्वीकार गरी सोबमोजिम सेवा सुविधा समेत उपभोग गर्नु भएको छ । त्यही प्रावधानलाई बदर गरी खुला प्रतिस्पर्धाबाट आएका अन्य कर्मचारी सरह समान सुविधा पाउनु पर्ने भन्ने विपक्षी निवेदकहरूको भनाई उचित र मनासिव नहुनुका अतिरिक्त सम्मानित अदालत

समक्ष रिट दायर गर्न विवन्धनको सिद्धान्तबमोजिम नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ ।

कानून निर्माण गर्ने एकलौटी अधिकार प्राप्त विधायिकाले विधायिकी विवेकको प्रयोग गरी बनाएको नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा २, ३ र ७क को खण्ड (च) समानताको सिद्धान्तविपरीत नहुँदा अमान्य हुने अवस्था छैन । निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवामा कार्यरत कर्मचारीलाई के कस्तो र कुन आधारमा स्तरवृद्धि गर्ने भन्ने विषय सम्बन्धित मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने भएको र त्यस सम्बन्धमा यस मन्त्रालय असम्बन्धित निकाय भएको तथा त्यस्तो कार्य कानूनले स्पष्ट रूपले व्यवस्था गरी कानूनी प्रक्रिया एवं मापदण्डबमोजिम भएको देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले निवेदकहरूले छैठौं र सातौं तहमा शुरु नियुक्ति नभई स्तरवृद्धि भएको भनी स्वीकार गरेको अवस्था छ र खुल्ला रूपमा नियुक्ति भई बढुवा हुने कर्मचारी र स्तरवृद्धिको माध्यमबाट पदोन्नति हुने कर्मचारी समान हो भन्नु आफैमा विरोधाभाषपूर्ण भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको बहस सुनी निवेदन पत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षी निकायले खुला रूपमा छैठौं र सातौं तहमा सेवा प्रवेश गरेका हाल हामी सरहका सातौं तहका कर्मचारीहरू आठौं तहमा स्तरवृद्धि भैरहेका छन् । हामी निवेदक २०६४।४।११ मा अधिकृत सातौं तहमा स्तरवृद्धि भएकोले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(३) र दफा २६(क)(२) बमोजिम तीन वर्ष भन्दा बढी समय व्यतीत भएको र दुई वर्षको कार्य सम्पादन

मूल्याङ्कनमा कम्तिमा उत्तम रहेकोमा ०६६।४।१९ बाट आठौं तहमा स्तरवृद्धिको पत्र विपक्षी निकायले दिनुपर्नेमा पटक पटक निवेदन दिँदा समेत स्तरवृद्धि गरिएको छैन। विपक्षीहरूको यस्तो असमान कार्यले हामी निवेदकको कानूनी तथा संवैधानिक हक हनन भएकोले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९, ९(३) र २६(क)(२) बमोजिम २०६६।४।१९ बाट दुई वर्ष पुगेको मिति २०६६।४।१९ बाट जेष्ठता कायम हुने गरी आठौं तहमा स्तरवृद्धि गर्नु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ र यदि स्तरवृद्धि सम्बन्धी स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(३), ९(२) र ७(क) को (च) हामी निवेदकको हकमा लागू हुन नसकेको अवस्थामा यस्तो असमान कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा हालको कानूनी व्यवस्थाबाट निवेदकहरूको मौलिक हकमा के कसरी असर गरेको निवेदनमा स्पष्ट खुलाउन सकेको नदेखिँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

३. यसमा निवेदकहरूले आफूहरू छैठौं र सातौं तहमा शुरु नियुक्ति नभई स्तरवृद्धिको माध्यमबाट उक्त तहमा हाल बहाल रहेको भन्ने तथ्यलाई आफ्नो निवेदनमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। तर खुला रूपमा नियुक्ति भई बहुवा हुने कर्मचारी र स्तरवृद्धिको माध्यमद्वारा पदोन्नति हुने कर्मचारीको सेवा एउटै भैसकेपछि हामी निवेदकले समेत अन्य हामी सरहका कर्मचारीहरूले प्राप्त गर्ने संविधान र कानून प्रदत्त सेवा सुविधा र अधिकारको प्रयोग निर्वाध रूपमा गर्न पाउनु पर्छ भन्ने नै निवेदकहरूको मुख्य दावी रहेको देखिन्छ।

४. निवेदकहरूले संविधानसँग बाभिएको भनी दावी लिएको नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) मा रहेको कानूनी व्यवस्था हेर्दा शुरु नियुक्ति भै पदस्थापन भएका अधिकृत छैठौं तहका कर्मचारी र अधिकृत सातौं तहका मेडिकल अधिकृत समेतले कम्तीमा एक वर्ष अति दुर्गम वा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरी शुरु नियुक्ति भै पदस्थापन भएको मितिदेखि तीन वर्षको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तीमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेका

कर्मचारीलाई क्रमशः सातौं र आठौं तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यसैगरी दफा ९(३) मा यसरी अधिकृत छैठौं तहबाट सातौं तहको पदमा स्तरवृद्धि हुने कर्मचारीले सो पदमा रही दुई वर्षको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तीमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेमा त्यस्तो कर्मचारीलाई आठौं तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ, भने दफा ९ को उपदफा (७क) को खण्ड (च) मा यो दफा प्रारम्भ हुनु अघि लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं र सातौं तहमा नियुक्ति भएका कर्मचारीलाई क्रमशः सम्बन्धित समूहको सातौं र आठौं तहमा स्तरवृद्धि गरिने उल्लेख गरिएको पाइन्छ।

५. निवेदकहरू मिति २०६६।४।१९ को निर्णयअनुसार अधिकृत छैठौं तहबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि भएको भन्ने देखिन्छ। निवेदकहरूले उक्त तहमा आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता समेत आफूसँग भएको भनी दावी गरेको निवेदनबाट देखिँदैन। स्तरवृद्धिको माध्यमबाट उक्त तहमा पुगी सकेपछि आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता भई लोकसेवाको प्रक्रियाबमोजिम प्रतिस्पर्धाबाट आएका अन्य व्यक्ति सरहको अधिकार बहुवा प्रयोजनको लागि आफूलाई पनि हुनुपर्छ भन्ने दावी देखिन्छ। नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(४) र ९(५) मा पनि स्तरवृद्धिसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको र जसअनुसार सो ऐन प्रारम्भ हुनु अघि निजामती सेवा ऐन, २०४९ बमोजिम नेपाल स्वास्थ्य सेवाको राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा बहाल रहेको कर्मचारी तथा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन प्रारम्भ भएपछि पनि राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा स्थायी रूपले बहाल रहेका र सेवा समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित डिग्री प्राप्त गरेमा त्यस्ता कर्मचारी समेत आठौं तहमा स्तरवृद्धि गर्न सकिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त स्वास्थ्य सेवा ऐन लागू भएपछि ऐनको दफा ९(७ख) मा संवत् २०५४ जेठ १४ गते पछि तह मिलान भई छैठौं अधिकृत तहमा कार्यरत कर्मचारीको लागि छुट्टै पुल दरबन्दीको व्यवस्था गरी सम्बन्धित समूहको सातौं तहमा स्तरवृद्धि गरिने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

६. यसप्रकार नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को स्तरवृद्धि सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको बनौट हेर्दा आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता भएका र लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं वा सातौं तहमा नियुक्ति भएका वा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन लागू हुनुभन्दा अघि निजामती सेवा ऐन बमोजिम स्वास्थ्य सेवाको राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीमा बहाल रहेका र स्वास्थ्य सेवा ऐन प्रारम्भ भएपछि स्वास्थ्य सेवाको राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा स्थायी रूपले बहाल रही आवश्यक शैक्षिक योग्यता प्राप्त व्यक्ति मात्र स्तरवृद्धिका माध्यमद्वारा आठौं तहमा स्तरवृद्धि हुन सक्ने र स्वास्थ्य सेवा ऐन लागू भएपछि स्वतः स्तरवृद्धि भएका आवश्यक शैक्षिक योग्यता नभएका र अवधि पुगेको हिसाबले प्राविधिक रूपमा स्वतः स्तरवृद्धि भएका कर्मचारीहरू सातौं तहभन्दा माथि जान नसक्ने अवस्था देखिन्छ।

७. नेपाल स्वास्थ्य सेवा जनताको स्वस्थसँग प्रत्यक्ष रूपले सरोकार राख्ने सम्बेदनशील सेवाको क्षेत्र भएकोले त्यहाँ कार्यरत जनशक्ति योग्य सक्षम र दक्ष हुनुपर्ने भन्नेमा विवाद रहन सक्दैन। यस्तो सम्बेदनशील सेवा प्रवाह गर्दा आवश्यक शैक्षिक योग्यता भएका व्यक्ति र आवश्यक योग्यता नपुगे पनि प्राविधिक रूपमा स्तरवृद्धि भएर माथिल्लो तहमा पुगेका व्यक्तिहरूलाई समान व्यवहार हुनुपर्छ, भन्नु न्यायोचित देखिँदैन। समानताको हकले समानहरूका बीच समान र असमानका बीच असमान व्यवहार गर्ने कुरालाई दर्शाउने भएकोले निरपेक्ष समानता न त सम्भव छ न त वाञ्छनीय नै हुन्छ। कुनै खास उद्देश्य पूर्ति गर्न वा कुनै खास समस्याको समाधान गर्न विधायिकाले विशेष कानूनी व्यवस्था गर्न सक्ने नै देखिन्छ र यस किसिमको कानूनी व्यवस्था गर्दा सो कानून देशका नागरिकहरू मध्ये कसको हकमा लागू हुन्छ र कसको हकमा हुँदैन भनेर तर्कसंगत वर्गीकरण (Reasonable Classification) गर्दा समानताको हक प्रतिकूल हुँदैन।

८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ मा सरकारी सेवाको गठन सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐन द्वारा निर्धारण गरेबमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको र सोही अधिकारको प्रयोग गरी

विधायिकाले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन निर्माण गरेको देखिन्छ। सरकारी कर्मचारीलाई के कस्तो आधारमा कसरी बढुवा र स्तरवृद्धि गर्ने भन्ने विषय व्यक्तिको इच्छा आवश्यकता र चाहना भन्दा पनि राज्यको सुविधाको विषय हो। यस्तो व्यवस्था गर्दा राज्यले समानहरूका बीच असमान व्यवहार गर्न नहुने भन्ने समानताको सिद्धान्त भने राज्यले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ। तर स्पष्ट आधार र योग्यतालाई परिभाषा गरी लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएको र स्तरवृद्धिबाट नियुक्ति भएको कर्मचारीलाई स्तरवृद्धिका सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थाबाट समानताको हक तथा पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता अपहरण भयो भन्ने निवेदकहरूको भनाई कानून र संविधानसम्मत देखिन आएन।

९. समान व्यवहारको अर्थ विशेष गुण र योग्यताको बेवास्ता गर्ने भन्ने होइन। लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएका छैठौं र सातौं तहका कर्मचारी र निवेदकहरूको सेवा प्रवेशको पूर्वावस्था नै फरक फरक भएकोले वृत्ति विकासको मापदण्ड समान हुनुपर्छ भन्ने किसिमको कुनै सवैधानिक प्रत्याभूति पनि देखिँदैन। जुन ऐनमा भएको व्यवस्थाको परिणामस्वरूप स्तरवृद्धि भई निवेदकहरूले सुविधा प्राप्त गरेको हो सोही ऐनको सुविधा अन्य व्यक्तिले प्राप्त गरेकोमा त्यसको उपयुक्तताका सम्बन्धमा प्रश्न गर्नु विधिशास्त्रको स्थापित मान्यताविपरीत समेत देखिन्छ।

१०. तसर्थ विवेचित आधार कारणबाट नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(३), ९(२) र ७(क) को (च) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ विपरीत देखिन नआएकोले निवेदकको मागबमोजिम बढेर घोषित गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.कमलनारायण दास

संवत् २०६८ मंसिर २९ गते रोज ५ शुभम् ..

इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवकोटी

निर्णय नं. ८७४७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
रिट नं. २०६७-WS-००५८
आदेश मिति: २०६८।८।२९।५
मुद्दा:- उत्प्रेषण ।

निवेदक: मकवानपुर जिल्ला, हेटौडा न.पा. वडा नं. ७
बस्ने अधिवक्ता ध्रुवप्रसाद चौलागाई
विरुद्ध
विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय

- गुठी जग्गा र रैंकर जग्गाको स्वामित्व, उद्देश्य र प्रकृतिका कारण समान भन्न सकिने देखिँदैन । असमान प्रकृतिको जग्गामा कायम रहेको मोहीको समान अधिकार कायम हुनुपर्छ भन्नु समानताको सिद्धान्तअनुकूल हुन नसक्ने ।
- फरक प्रकृतिका जग्गाको मोहीलाई समान अधिकारको माग गर्नु न्यायोचित हुँदैन । कस्ता विषयमा कति साम्प्रतिक अधिकार दिने भन्ने विषय न्यायिक रूपले निरोपण गरिने विषय नभई राज्यले निर्णय गर्ने नीतिगत विषयभित्र पर्ने ।
(प्रकरण नं.४)
- जग्गा बाँडफाँडबाट आधा जग्गामा स्वामित्व प्राप्त गरेपछि मोहीले मोहीको हैसियतबाट नभई जग्गाधनीकै हैसियतले आफ्नो जग्गा बेचबिखनलगायत निर्वाध रूपमा भोगचलन गर्नसक्ने ।
(प्रकरण नं.५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता ध्रुवप्रसाद चौलागाई
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधीवक्ता योगराज बराल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२)
- जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(ख)
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क)
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३०

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-

म निवेदक विगत १८ वर्षदेखि कानून व्यवसाय गरी आएको नेपाली नागरिक हुँ । कानूनी शासन र समानताको सवालमा कुनै नागरिक प्रति भेदभाव हुनु हुँदैन सबै समान हुनुपर्दछ भन्ने सवालमा दृढ भएर म लागी रहेको छु । वर्तमान सन्दर्भमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा भएको व्यवस्थाले मोही सम्बन्धमा केही विवाद सिर्जना गरेको छ । छूट जग्गा दर्ताको सम्बन्धमा ऐनविपरीत मालपोत विभागले कार्य गरी रहेको छ । मोही र जग्गाधनीको बीचमा जग्गा बाँडफाँडमा वर्षौदेखि निवेदन परे पनि अन्यौलता रहेको छ । यस्ता कुराहरू मालपोत ऐन, भूमि सम्बन्धी ऐनमा भएको व्यवस्थाले नागरिकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदान गरिएको संवैधानिक हक अधिकारहरू कुण्ठित समेत भइरहेकोले र यस्तो अन्यौल कायमै राख्दा जनमानसमा दुःख र अन्यौल कायम रही रहने हुँदा यस्तो अन्यौलतालाई अन्त्य गर्ने अन्य कुनै कानूनी उपचारको बाटो समेत तत्काल नभएकोले आम सरोकारवालाहरूको तर्फबाट यो सार्वजनिक सरोकारको रिट निवेदन लिइ उपस्थित भएको छु ।

मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ जग्गाको दर्ता सम्बन्धी विशेष व्यवस्था अन्तर्गत दफा ६ को उपदफा (२) बमोजिम दर्ता किताब खडा गर्दा जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९, अन्तर्गत नापी हुँदा कुनै जग्गाको नापी नक्सा गर्न छूट हुन गएकोमा मालपोत कार्यालयले नापी विभागको सहमति लिई तोकिएको समितिको सिफारिशमा सो जग्गाको नापी नक्सा गराई दर्ता गर्न

सक्नेछ, भनी उल्लेख गरेको छ, भने मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) मा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ बमोजिम नापनक्सा भएको कुनै जग्गा दर्ता गर्नसम्म छूट भएकोमा उक्त जग्गाको साविक दर्ता, तिरो र भोगसमेतको प्रक्रिया अपनाई मालपोत कार्यालयले त्यस्तो जग्गा दर्ता गर्न सक्नेछ। त्यस्तो दर्ता सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयले निवेदन परेको दुई वर्षभित्र अन्तिम टुङ्गो लगाई सक्नुपर्नेछ, भनी उल्लेख भई रहेको छ।

जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ को दफा ६ (ख) मा छूट जग्गा दर्ता सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ र जग्गा दर्ता सम्बन्धी व्यवस्थाहरू गरिएको छ। यसरी जग्गा दर्ता सम्बन्धमा ऐनमा प्रष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको भए तापनि रैकर जग्गाको दर्ताको लागि परेका निवेदनको अन्तिम टुङ्गो लगाउने सम्बन्धमा भनी मालपोत विभागले मिति २०६६।७।१५ मा सबै मालपोत कार्यालयहरूलाई जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९ बमोजिम नाप नक्सा भएको कुनै जग्गा दर्ता गर्नसम्म छूट भई त्यस्तो जग्गा दर्ताको लागि मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (२) बमोजिम रैकर तर्फको जग्गा दर्ताको लागि निवेदन परी निवेदन परेको मितिले २ वर्षभित्र अन्तिम टुङ्गो लागि नसकेको निवेदनहरूको अन्तिम टुङ्गो लगाउने म्याद संवत् २०६८ साल चैत मसान्तसम्म थप गरिएको छ। उक्त म्यादभित्र परेका निवेदनहरूको अन्तिम टुङ्गो लगाउने कार्य उक्त अवधिभित्र गरिसक्ने व्यवस्था गर्न गराउन नेपाल सरकार (मा.मन्त्रीस्तर) को मिति २०६६।७।१९ को निर्णयानुसार अनुरोध छ, भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय (जग्गा प्रशासनशाखा) को प.स.ज.टि. १५३१।०६६।६७ नं. २९३ च.नं. ६४३ मिति २०६६।७।१२ को पत्रबाट लेखी आएकोले लेखी आएबमोजिम गर्नु हुन आदेशानुसार अनुरोध छ, भनी मालपोत विभागले ऐन विपरीत अनावश्यक रूपमा सीमा निर्धारण गर्ने काम गरी जग्गा दर्ताको प्रक्रियालाई ऐन विपरीत काम गरी सरोकारवालाहरूको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा कुण्ठित गरी आएको छ।

त्यसै गरी ख श्रेणीको विर्ता जग्गादर्ताको लागि दरखास्त दिने र परेका दरखास्तहरूको कारवाही टुङ्गो लगाउने म्याद सम्बन्धमा भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय (जग्गा प्रशासन

शाखा) को मिति २०६६।१०।३ को पत्र बमोजिम विर्ता उन्मुलन नियमावली, २०१७ को नियम ३(ख) मा २०६६ साल चैत मसान्तसम्म ख श्रेणीको विर्ता जग्गा दर्ता गराउनको लागि ऐनको दफा ७(क) बमोजिम परेको दरखास्त र ऐनको दफा १२(क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम रैकरमा परिणत गरी जग्गा दर्ता गराउन परेका निवेदनहरू उपर संवत् २०६७ साल चैत मसान्त भित्र कारवाही टुङ्गो लगाई सक्नुपर्नेछ, भनी संशोधन गर्ने भनी परिपत्र भइरहेको छ। जुन कार्यहरूले आम सरोकारवाला व्यक्तिहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१) द्वारा प्रदान गरिएको सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा आघात पुग्ने काम विपक्षीहरूबाट विना कुनै तर्क उद्देश्य र कारण भइरहेको छ र सम्पत्ति भोग गर्ने सवालमा शर्त कायम गरी सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित गराउने काम गरिएको छ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) मा मोहियानी हक खरीद विक्री नहुने भनी प्रष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको छ, भने गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० मा मोहियानी हक खरीद विक्री गर्न सकिने विशेष व्यवस्था भूमिसुधार ऐन, २०२१ तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस ऐनबमोजिम मोहियानीमा कमाई आएको जग्गाको मोहियानी हक खरीद विक्री हुन सक्नेछ, भनी उल्लेख भएको छ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) मा मोहियानी हक खरीद विक्री नहुने भनी गरेको कानूनी व्यवस्था र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० मा मोहियानी हक खरीद विक्री गर्न सकिने भन्ने कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ बमोजिम असमान भएकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) मा मोहियानी हक खरीद विक्री नहुने भन्ने कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १३, धारा १९(१)(२) को समेत विपरीत भएकोले उक्त व्यवस्थालाई प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरिपाउँ। साथै गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० को व्यवस्थाले संविधानको धारा १९(१)(२) को सम्पत्तिको हकलाई अझ प्रभावकारी बनाई विना अड्डुश स्वामित्व प्राप्त गरी उपभोग गर्न पाउने भनी उल्लेख भएबमोजिम

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) मा समेत संशोधन गरी मोही हक खरीद विक्री गर्ने व्यवस्था गर्न परमादेश जारी गरी तत्कालका लागि ऐन संशोधन नभइञ्जेलसम्मका लागि मोही हक खरीद विक्री गर्नु गर्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ ।

साथै नेपाल सरकारले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घण ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मोही लागेको जग्गा जग्गावाला र मोहीले बाँडफाँड गरी लिन निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्तसम्म र सोही ऐनको दफा २६(घ) ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मोही लागेको जग्गा जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँड गर्ने कारवाही टुङ्गो लगाइ सक्नुपर्ने अवधि २०६४ साल चैत मसान्तसम्म तोकेकोले जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने र कारवाही टंगो लगाउनु पर्ने सम्बन्धी अध्यादेश र कायम रहेको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(घ)३ मा भएको व्यवस्थाले अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१)(२) ले प्रदान गरेको हक अधिकारलाई कुण्ठित गरी भूमिसुधार कार्यालयलाई बाध्य बनाएको २ वर्षभित्र कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यलाई आधार मानी उक्त जग्गा बाँडफाँडको कार्य नहुँदा आम सरोकारवालाहरूले संवैधानिक हकबाट बञ्चित हुनु परेकोले जग्गा बाँडफाँडसम्बन्धी कार्यहरू रोक्ने मिति २०६३।३।१३ को भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग भूमिसुधार शाखाको पत्रलगायतका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षीहरूको नाममा जग्गाबाँडफाँड गर्नु, गर्न दिनु भनी परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जि जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

गुठी र रैंकर जग्गाको स्वामित्व, अवस्था र स्वरूप फरक रहेको र सो जग्गा कमाउने व्यक्तिको लागि विधायिकाले कानून बनाउँदा सोही ढङ्गले सोचविचार गरी निर्माण गरेको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ र भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको कानूनी व्यवस्था आफैमा पृथक पृथक भएकोले एक आपसमा

बाभिएको भन्न मिल्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले गुठी र रैंकर जग्गालाई एकै ठाउँमा ल्याई एकै प्रकृतिको जग्गाको रूपमा व्याख्या गर्नु न्याय र तर्कसंगत नभएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कुन कामकारवाही वा निर्णयले निजको संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा बाधा उत्पन्न गरेको हो भनी आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गर्न नसक्नुका अतिरिक्त असम्बन्धित विषयमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यस विभागको मिति २०६६।३।१३, ०६६।७।१५ र मिति २०६६।१०।३ का परिपत्रहरू मन्त्रपरिषद्को निर्णय एवं भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको परिपत्रबमोजिम भै कानूनअनुरूप नै रहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक अधिवक्ता ध्रुवप्रसाद चौलागाईले विपक्षीका परिपत्रहरूबाट छूट जग्गा दर्ता गराउन रोक लगाएको र भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) मा मोहियानी हक खरीद विक्री नहुने भन्ने र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० मा मोहियानी हक खरीद विक्री हुने भन्ने व्यवस्था संविधान प्रदत्त समानताको हकविपरीत भएकोले मोहियानी खरीद विक्री नहुने भूमिसम्बन्धी ऐनको व्यवस्था बदर घोषित हुनु पर्छ भन्ने बहस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बरालले निवेदकले उठाएको विषयवस्तु अस्पष्ट विशेष इजलासबाट हेर्ने प्रकृतिको नभएकोले निवेदन खारेज हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निवेदन पत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा भएको फरक फरक व्यवस्थाले मोही सम्बन्धमा केही विवाद

सिर्जना भएको छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ (२) मा नापनक्सा भएको कुनै जग्गा दर्ता गर्नसम्म छूट भएकोमा साविक दर्ता तिरो र भोग समेतको प्रक्रिया अपनाई मालपोत कार्यालयले दर्ता गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था छ। त्यस्तै जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(ख) मा छूट जग्गा दर्तासम्बन्धी व्यवस्था छन्। मालपोत विभागले मिति २०६६।७।१५ मा सबै मालपोत कार्यालयहरूलाई दर्ता गर्न छूट जग्गा दर्ताको लागि निवेदन परेको मितिले दुई वर्ष भित्र अन्तिम टुङ्गो लागी नसकेका निवेदनहरूको अन्तिम टुङ्गो लगाउने म्याद संवत् २०६४ चैत मसान्तसम्म थप गरिएको उक्त अवधि भित्र गरिसक्ने व्यवस्था गर्न गराउन भनी ऐनविपरीत सीमा निर्धारण गरी सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा कुण्ठित गरेको छ। नेपाल सरकारले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गरी लिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्त सम्म र बाँडफाँड गर्ने कारवाही टुङ्गो लगाई सक्नुपर्ने अवधि २०६४ साल चैत मसान्त सम्म तोकेकोले मोही र जग्गाधनीको बीचमा जग्गा बाँडफाँड गर्ने कारवाही रोकिएको छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) मा मोहियानी हक खरीद विक्री नहुने व्यवस्था र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० मा मोहियानी हक खरीद विक्री गर्न सकिने भन्ने व्यवस्था एक अपासमा बाभिएकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) को मोहियानी हक खरीद विक्री नहुने भन्ने व्यवस्था तथा मिति २०६३।३।१३ को भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको पत्र, मिति २०६६।१।०।३ को निर्णय पत्र र मिति २०६६।७।११ को निर्णय लगायतको जग्गा दर्ता गर्न रोक्का गर्ने सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा कानूनसम्मत कामकारवाहीबाट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा आघात नपरेको भन्ने लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

३. यसमा निवेदकले मुख्य रूपमा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) बमोजिम रैंकर तर्फको जग्गा दर्ताको लागि परेका निवेदन ०६८ चैत मसान्त सम्म टुङ्गो लगाउने गरी मिति २०६६।७।११ मा नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरबाट भएको निर्णयबमोजिमको परिपत्र र ख श्रेणीको विर्ता जग्गा दर्ता गराउनको लागि परेको दरखास्तका सम्बन्धमा भएको मिति २०६६।१।०।३ को

भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको पत्र समेत बदर हुनुपर्छ भनी दावी लिएको देखिन्छ। निवेदकले उठाएका उल्लिखित विषयहरू मन्त्रालय र विभागले सम्बन्धित कार्यालयहरूका नाउँमा गरेको परिपत्रहरू भएको विशुद्ध प्रशासनिक प्रकृतिको देखिएकोले विशेष इजलासबाट हेरिनुपर्ने विषय नभएकोले त्यसतर्फ केही बोलिरहुनु परेन।

४. जहाँसम्म भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) मा मोहियानी हक खरीद विक्री नहुने व्यवस्था र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० मा मोहियानी हक खरीद विक्री गर्न सकिने व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदकको भनाइ छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा गुठी जग्गा र रैंकर जग्गालाई यसको स्वामित्व, उद्देश्य र प्रकृतिका कारण समान भन्न सकिने देखिँदैन। यसरी असमान प्रकृतिको जग्गामा कायम रहेको मोहीको समान अधिकार कायम हुनुपर्छ भन्नु समानताको सिद्धान्त अनुकूल देखिँदैन। समानताको सिद्धान्त समानहरूका बीच समान व्यवहार गर्नु भन्ने हो। असमानहरूका बीच समान व्यवहार गरिनुपर्छ भन्नु समानताको सिद्धान्तानुरूप हुन सक्दैन। त्यसैले फरक प्रकृतिका जग्गाको मोहीलाई समान अधिकारको माग गर्नु न्यायोचित हुँदैन। अर्कोतर्फ कस्ता विषयमा कति साम्प्रतिक अधिकार दिने भन्ने विषय न्यायिक रूपले निरोपण गरिने विषय नभई राज्यले निर्णय गर्ने नीतिगत विषय हो।

५. यसका अतिरिक्त भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधनले भूमिमा रहेको मोही र जग्गाधनीको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गरी मोहीलाई समेत जग्गामा पचास प्रतिशत स्वामित्व हुने र यस्तो स्वामित्व जग्गाधनीबाट जग्गा बाँडफाँड गरी लिन पाउने गरी भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ ले व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम जग्गा बाँडफाँडबाट आधा जग्गामा स्वामित्व प्राप्त गरेपछि मोहीले मोहीको हैसियतबाट नभई जग्गा धनीकै हैसियतले आफ्नो जग्गा बेचबिखनलगायत निर्वाध रूपमा भोग चलन गर्न सक्ने नै देखिएकोले मोहीको हैसियतले नै बेचन पाउनु पर्छ भन्ने निवेदकको भनाई औचित्यपूर्ण देखिन आएन।

६. तसर्थ विवेचित आधार कारणबाट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिन नआएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.कमलनारायण दास

संवत् २०६८ मंसिर २९ गते रोज ५ शुभम् ...

इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८७४८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. २०६७-WO-०३६९
आदेश मिति: २०६८।८।२०।३

विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत ।

निवेदक: जि. ललितपुर, ललितपुर उपमहानगरपालिका
भ्रम्सीखेलस्थित खिम्ती सर्भिसेज प्रा.लि. का
तर्फबाट अधिकार प्राप्त गरी आफ्नो हकमा
समेत सोही कम्पनीका कार्यकारी अध्यक्ष
रमेशकुमार श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी: श्रम अदालत समेत

- कामदार कर्मचारीको थप माग नगरेको र नियुक्तिपत्रको शर्तबमोजिम करार अवधि व्यतीत भइसकेको अवस्थामा कम्पनी आफैले सेवा करारको अवधि थप गरी सेवालार्इ निरन्तरता दिनुपर्ने भनी मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.८)

- कानूनअनुरूप दर्ता भई खडा भएका कम्पनीहरूबीच भएको करारलाई बनावटी (Bogus) भन्न युक्तिसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू निर्भरराज पौडेल र खम्बवहादुर खाती

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी, विद्वान अधिवक्ता रमेश बडाल

सम्बद्ध कानून:

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(२), ७, १०, १२, १२(३), (४)

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:-

रिट निवेदक कम्पनी अन्य कम्पनीहरूसँग सम्भौता गरी विभिन्न प्रकारका जनशक्ति उपलब्ध गराउने उद्देश्यले स्थापित भएको हो । हालसम्म हिमाल पावर लिमिटेडसँग करार सम्भौता गरी विभिन्न कामदार एवं कर्मचारी उपलब्ध गराउँदै आएकोमा सो अन्तर्गत विपक्षीमध्येका ध्रुवप्रसाद फुयाँललाई मिति २०६३।१०।१ देखि २०६५ असार मसान्तसम्म र मेघराज दाहाललाई २०६२।१।१ देखि २०६४ असार मसान्तसम्मको लागि करारमा नियुक्ति गरिएको थियो । उक्त अवधिभित्र प्रोजेक्टको काम समाप्त नभएकोले दुवै जनालाई २०६५ मंसिर मसान्तसम्मको करार अवधि थप गरिएको र सो पछि निजहरूको करार समाप्त भएको थियो । हालसम्म हिमाल पावर लिमिटेडले र अन्य कम्पनी समेतले कामदार माग नगरेको कारण सबै कामदार कर्मचारीहरू कामबाट हटिसकेका छन् ।

कम्पनीसँगको करार अवधि समाप्त भइसकेपछि निजहरूले २०६६।१।२४ मा श्रम अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गराएको र विपक्षी श्रम अदालतले पूर्वाग्रही भई श्रम ऐन, २०४८ को गलत व्याख्या गरी विपक्षीहरूको पुनर्बहाली हुने भनी मिति २०६६।१।२३ मा फैसला गरेको रहेछ । सो फैसला गर्दा श्रम अदालतले विपक्षीहरूको नियुक्तिपत्र हेरी ध्रुवप्रसाद फुयाललाई २०६३।१०।१ देखि लागू हुने गरी २०६५ असार मसान्तसम्म र मेघराज दाहाललाई २०६२।१।१ देखि लागू हुने गरी २०६४ मसान्तसम्मका लागि नियुक्ति

दिएको देखिएको र निजहरूले २०६५ चैत मसान्तसम्म हाजिर गरेको भन्ने आधार लिएको रहेछ । नियुक्ति पाएका विपक्षीहरूले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४ को उपदफा (२) को स्पष्टीकरण खण्डद्वारा निर्दिष्ट २४० दिन पूरा गरेको र नियुक्तिपत्रमा कुन प्रकारको सेवा (स्थायी वा अस्थायी) मा करारमा लिएको भन्ने नखुलाएको अवस्था हुँदा ऐनको दफा १० बमोजिम सेवाको सुरक्षा प्राप्त गर्ने कर्मचारी देखिएको हुँदा दफा १२ बमोजिम कटौतीमा परेको वा परिच्छेद ८ अन्तर्गत खराब आचरण गरेको वा श्रम नियमावली, २०५० को नियम २१ बमोजिम शारीरिकक अस्वस्थता प्रमाणित भएको वा कम्पनी नै खारेजमा परेको वा उमेरको हदले अवकाश प्राप्त गर्ने बाहेक अन्य तरिकाले हटाएको कार्य प्रायोजित वर्खासी (Constructive Dismissal) हुने भनी निज विपक्षीहरूलाई पुनर्वहाली गर्ने आदेश गरिएको छ ।

विपक्षीहरू करारमा नियुक्ति पाएका कर्मचारी भन्ने नियुक्ति पत्रबाटै देखिन्छ । त्यस्ता कर्मचारी श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० को सेवा सुरक्षा प्राप्त गर्ने वर्गाभित्र पर्दैनन् । विपक्षीहरू हिमाल पावरसँगको यस कम्पनीको करारमा आधारित शर्त र समयको लागि मात्र नियुक्ति भएका छन् । करारका शर्त बन्देजहरू नै नहेरी श्रम ऐन २०४८ लागू हुने भनी विपक्षीहरूलाई पुनर्वहाली गर्नु भन्ने आदेश त्रुटिपूर्ण छ । साथै सेवाबाट हटाएको अवधिको पारिश्रमिकसमेत भराई दिने भनी बोलिएको कुरा कानूनसम्मत छैन । व्यवस्थापकले कर्मचारीलाई पारिश्रमिक नदिएको विषयमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ बमोजिमको प्रक्रिया अपनाउनु पर्दछ । सो प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छैन । विपक्षी श्रम अदालतले करारद्वारा नियुक्ति पाएका कर्मचारीलाई स्थायी कर्मचारी सरह श्रम ऐन, २०४८ अन्तर्गत स्थायी सरहको सुरक्षा प्राप्त गर्ने भनी गलत अर्थ गरी मिति २०६३।१२।२३ मा गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भै बदरभागी हुँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिपाउँ । साथै रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म श्रम अदालतको निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने २०६७।७।७ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? सम्बन्धित मिसिल समेत साथै राखी १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा सूचना पठाउनु साथै निवेदक कम्पनी हिमाल पावर लिमिटेडलाई कामदार सप्लाई गर्ने संस्थासम्म मात्र भन्ने उल्लेख भएको हुँदा प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म २०६६।१२।२३ को श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयन नगर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिएको छ भन्ने २०६७।७।१० को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०६६।१२।२३ को फैसला श्रम कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त समेतको अनुकूल रहेको र सो फैसलाबाट निवेदकको कानूनी एवं सवैधानिक हक समेतमा आघात पुग्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने श्रम अदालतको २०६७।७।२८ को लिखित जवाफ ।

विपक्षी कम्पनीले श्रम अदालतबाट भएको फैसला २०६७।१।१३ मा नै प्राप्त गरेकोमा सोको ६ महिनापछि विलम्ब गरी निवेदन दर्ता गराएको छ । श्रम अदालतबाट भएको फैसलालाई स्वीकार गरी २०६७।२।३ मा हामीलाई पत्र पठाई हाल कम्पनीमा मिल्ने कुनै काम नभएको हुँदा हाल काम दिन र पारिश्रमिक दिन समेत असमर्थ रहेको भनी कम्पनीले उल्लेख गरेको छ । श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयन गरिपाउँ भनी हामीले श्रम अदालतमा निवेदन दिएकोमा सो कार्यालयमा जवाफ दिँदा हालसम्म उक्त पदमा कामदार अन्य कम्पनीले माग गरेको छैन । जानकारी प्राप्त भएपछि कार्यान्वयन हुने नै छ भन्ने समेत प्रतिबद्धता जनाएको छ । विपक्षीले हामीलाई करारमा नियुक्ति दिँदा सो कम्पनी र हिमाल पावर लिमिटेडबीच भएको करारलाई मुख्य आधार बनाइएकोमा विवाद छैन । सो कम्पनीसँगको करार अहिलेसम्म कायमै छ । हामीले २४० दिन हाजिर गरिसकेको अवस्थामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १२ को प्रक्रिया पूरा नगरी हामीलाई हटाउन मिल्दैन । निवेदक कम्पनीले दावी गरेको करारको अवधि समाप्त भएपछि पनि हामीलाई २०६५ चैत मसान्तसम्म काममा लगाएको हाजिर उतारबाट प्रष्टै छ । २४० दिन सेवा पूरा गरेको कामदार कर्मचारीलाई स्थायी मानिने भनी

(नेकाप २०६६, अङ्क ५, पृष्ठ ६२५ मा) सिद्धान्त कायम भएको छ। त्यस्तो स्थायी कर्मचारीको सेवा श्रम ऐन, २०४८ ले सुरक्षित गरेको छ।

निवेदक कम्पनी र हिमाल पावर लिमिटेड फरक फरक नामबाट दर्ता भएपनि एकै व्यक्तिले सञ्चालन गरेका कम्पनी हुन्। तसर्थ कामदार कर्मचारी लिने दिने भनी ती दुई कम्पनीबीच भएका करारहरू बनावटी (Bogus) हुन्। बनावटी करारलाई देखाई हाम्रो सेवा समाप्त हुन सक्तैन। तसर्थ श्रम अदालतबाट हाम्रो पुनर्वहाली गर्ने गरी भएको फैसला बदर हुने अवस्था नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विपक्षीहरू ध्रुवप्रसाद फुयाल र मेघराज दाहालको संयुक्त लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री निर्भयराज पौडेल र श्री खम्बबहादुर खातीले विपक्षी ध्रुवप्रसाद फुयाल र मेघराज दाहाललाई निवेदक कम्पनीले करार गरी नियुक्ति दिएको सो नियुक्ति अर्को कम्पनी हिमाल पावरसँग भएको करारको अधिनस्थ छ। हिमाल पावरले हाल कर्मचारीको माग गरेको छैन। विपक्षीहरूको नियुक्ति पत्रमा नै निश्चित अवधि किटान भएकोले सो अवधि भुक्तान भएपछि स्थायी कर्मचारी सरह सेवाको सुरक्षा पाउने भन्ने हुँदैन। विपक्षीहरूको करार सेवालालाई श्रम ऐनको दफा १० बमोजिम सुरक्षित सेवा भनी गलत अर्थ गरी श्रम अदालतले पुनर्वहाली गरेको छ। तसर्थ सो फैसला बदरभागी हुँदा रिट जारी हुनुपर्दछ भन्ने र विपक्षी श्रम अदालतको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले श्रम अदालतको फैसला श्रम ऐनको भावना अनुरूप नै हुँदा बदर हुने अवस्था छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो। त्यस्तै विपक्षी ध्रुवप्रसाद फुयाल समेतको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री रमेश बडालले निवेदक कम्पनीले करारमा नियुक्ति दिएको भएपनि जुनसुकै प्रकारको कामदार कर्मचारीको सेवाको सुरक्षा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० ले गरेको छ। ध्रुवप्रसाद फुयाल र मेघराज दाहाल दुवै जनालाई करारको अवधि समाप्त भएपनि २०६५ चैत मसान्तसम्म नै काममा लगाइएकोबाट करार अवधि समाप्त भएपछि

स्वतः हट्ने भन्ने देखिँदैन। रिट निवेदक कम्पनी र हिमाल पावरबीचको करार भंग भएको छैन। सो करार यथावत् रहेसम्म निवेदक कम्पनीमा नियुक्ति पाएका कामदार कर्मचारीलाई हटाउन नमिल्नेमा सो विपरीत करारको अवधि समाप्त भएको भनी सेवाबाट अवकाश दिएको कामकारवाही श्रम ऐन, २०४८ को भावनाप्रतिकूल भएकोले मेरो पक्षलाई पूर्ववत् रूपमा सेवामा कायम गर्ने गरी श्रम अदालतबाट भएको फैसला बदर गर्नुपर्ने अवस्था छैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरियोस् भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त व्यहोराको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरियो। यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक खिम्ती सर्भिसेज प्रा.लि. र हिमाल पावर लिमिटेडबीच जनशक्ति आपूर्ति गर्ने गरी भएको सम्झौता बमोजिम विपक्षीहरू ध्रुवप्रसाद फुयाल र मेघराज दाहाल समेतलाई करार गरी निवेदक कम्पनीले नियुक्ति दिएको र सो करारको अवधि समाप्त भएपछि निजहरूलाई अवकाश दिएको विषयउपर श्रम अदालतमा पुनरावेदनपत्र दायर भई सो अदालतबाट मिति २०६६।१२।२३ मा निज विपक्षीहरूलाई निवेदक कम्पनीको सेवामा पुनर्वहाली गर्ने गरी फैसला भएकोमा सो फैसला प्रचलित कानून समेतको प्रतिकूल भई बदरयोग्य रहेकोले बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य माग गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएको देखिन्छ।

३. मिसिल अध्ययन गर्दा निवेदक खिम्ती सर्भिसेज प्रा.लि.ले विपक्षीहरू ध्रुवप्रसाद फुयाल तथा मेघराज दाहाललाई क्रमशः मिति २०६३।१।२० र २०६२।१।१५ मा निवेदक कम्पनी अन्तर्गतको किर्नेस्थित कार्यालयमा रहने गरी निश्चित अवधि करारमा नियुक्ति दिएको देखिन्छ। सो नियुक्ति पत्रहरूमा निजहरूको तलब भत्ता, सुविधा तथा अन्य शर्तहरूसमेत उल्लेख गर्नुका साथै निवेदक कम्पनीको कर्मचारी नियमावली, २०६२ को नियम अन्तर्गत रहेर कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख

भइरहेको समेत देखिन्छ। विपक्षीमध्येका ध्रुवप्रसाद फुयालको नियुक्ति पत्रमा निजको नियुक्ति २०६३।१०।१ देखि लागू हुने गरी २०६५ असार मसान्तसम्मका लागि गरिएको र मेघराज दाहालको नियुक्ति २०६२।१।१ देखि लागू हुने गरी २०६४ असार मसान्तसम्मका लागि गरिएको देखिन्छ। तत्पश्चात् मिति २०६४।४।१२ को पत्रद्वारा मेघराज दाहाल र २०६५।३।३२ को पत्रद्वारा ध्रुवप्रसाद फुयालको करार अवधि २०६५ मंसिर मसान्तसम्मका लागि थप भएको देखिन्छ। सो अवधिसमेत भुक्तान भएपछि निजहरूको सेवा करार समाप्त भएकोमा निवेदक कम्पनी विरुद्ध विपक्षीहरूले श्रम अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गराई विवादित फैसला भएको देखिन्छ। श्रम अदालतको फैसलामा विपक्षी ध्रुवप्रसाद फुयाल र मेघराज दाहालले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(२) को स्पष्टीकरण खण्डले निर्दिष्ट गरेको २४० दिनको कार्यदिन पूरा गरेको हुँदा उक्त ऐनको दफा ७ बमोजिम स्थायी प्रकृतिको पद मान्नुपर्ने र त्यस्तो स्थायी पदमा कार्यरत कर्मचारी वा कामदारलाई सोही ऐनको दफा १० ले सेवाको सुरक्षा प्रदान गरेको भन्ने मुख्य आधार ग्रहण गरेको अवस्था देखियो। यस परिप्रेक्ष्यबाट विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा निवेदक कम्पनीले विपक्षीहरूलाई दिएको नियुक्तिपत्रको प्रकृतिबाट निज विपक्षीहरूको सेवा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० समेतले सुरक्षित गर्न सक्ने हो होइन ? भन्ने विषयको निरोपण हुनुपर्ने देखिन्छ।

४. निवेदक खिम्ती सर्भिसेज प्रा.लि. अन्य विभिन्न कम्पनी वा संस्थासँगको सम्भौतामा माग भएअनुरूपको जनशक्ति आपूर्ति गर्ने कार्यमा संलग्न रहँदै आएको कम्पनी हो भन्नेमा विवाद छैन। यसै सिलसिलामा निवेदक कम्पनी र हिमाल पावर लिमिटेडबीच मिति २०६४।५।१२ मा भएको सम्भौता हेर्दा निवेदक कम्पनीले हिमाल पावर लिमिटेडलाई विभिन्न प्रकृतिका कामदार कर्मचारी आपूर्ति गर्ने गरी करार भएको देखिन्छ। निवेदक कम्पनीले विपक्षीहरू ध्रुवप्रसाद फुयाल र मेघराज दाहाललाई दिएका नियुक्तिपत्रहरूमा कम्पनीको अध्यक्ष वा निजले अह्राएको व्यक्तिको मातहतमा रही तोकिएको कार्यस्थानमा कामकाज गर्नुपर्ने व्यहोरा उल्लेख

गरिएको देखिन्छ। सो नियुक्तिपत्रको बोधार्थमा हिमाल पावर लिमिटेडको किर्नेस्थित प्लान्ट मेनेजर र सोको प्रशासन समेतलाई जानकारी दिइएको देखिन्छ। यी तथ्यहरूबाट निवेदक खिम्ती सर्भिसेज प्रा.लि.ले विपक्षीहरू ध्रुवप्रसाद फुयाल र मेघराज दाहाललाई हिमाल पावर लिमिटेडले माग गरेअनुरूप नै सो कम्पनीमा काम गर्न निश्चित अवधिको करारमा नियुक्ति गरेको भन्ने पुष्टि हुन आएको छ। सो निश्चित अवधिको करारलाई विपक्षीहरू दुवै जनाले स्वीकार गरी कामकाज गरेको र पछि थप भएको अवधि समेत व्यतीत भएपछि कम्पनीको सेवाबाट हटेको देखिन आउँछ।

५. श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७ मा “..... स्थायी प्रकृतिको काममा बाहेक अरु कुनै निश्चित कामको निमित्त कुनै व्यक्तिलाई समयवधि तोक्यो निजले पाउने पारिश्रमिक र सेवा शर्त उल्लेख गरी करारमा नियुक्ति गर्न सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सो कानूनी व्यवस्थाअनुरूप कुनै प्रतिष्ठानको स्थायी प्रकृतिको काममा बाहेक अर्को कुनै काममा अवधि तोक्यो करारमा कुनै व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्न सकिने र त्यसरी अवधि तोक्यो नियुक्ति दिइएको कामदार वा कर्मचारीले सो करारको शर्तमा उल्लिखित कुराहरूलाई स्वीकार गरी सेवा प्रारम्भ गरेपछि निजको हकमा सो करारको शर्तहरू नै बाध्यात्मक रूपमा लागू हुने भन्ने देखिन्छ।

६. श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७ अन्तर्गत करारमा नियुक्ति पाएको कर्मचारी वा कामदारलाई पनि सोही ऐनको दफा ४(२) को स्पष्टीकरण खण्डमा रहेको व्यवस्थानुसार २४० दिन अविच्छिन्न सेवा गरेको आधारमा स्थायी प्रकृतिको मान्नुपर्ने भन्ने विपक्षीतर्फका कानून व्यवसायीहरूको जिकीर रहेको हुँदा सो दफा ४(२) को कानूनी व्यवस्थाको समेत विश्लेषण गरिनुपर्ने देखिएको छ। उक्त दफा ४ मा कामदार वा कर्मचारीलाई नियुक्ति गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रियाका बारेमा उल्लेख भएको र सोही उपदफा (२) मा प्रतिष्ठानमा नियुक्ति भएका कामदार तथा कर्मचारीलाई परीक्षणकाल समाप्त भएपछि स्थायी नियुक्ति गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यसरी परीक्षणकाल निर्धारण गर्दा एक वर्षको अविच्छिन्न

सेवा अवधि पूरा गरेको हुनुपर्ने र सो अवधि कायम गर्ने प्रयोजनको लागि बाह्र महिनाको अवधिभरमा २४० दिन काम गरेको अवधिलाई मानिने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यस व्यवस्थाले कुनै प्रतिष्ठानमा सेवा अवधि कितान नगरी सामान्य रूपमा नियुक्ति गरिएको कुनै कर्मचारी तथा कामदारलाई त्यस्तो प्रतिष्ठानमा नियुक्ति गरिएपछि प्रारम्भमा परीक्षणकालमा राखिने र सो परीक्षणकाल समाप्त भएपछि निजको कार्यक्षमता, इमानदारी, अनुशासन, कामप्रतिको लगनशीलता एवं रुजु हाजिरी समेतका कुराहरूलाई विचार गरी स्थायी नियुक्ति गर्नुपर्ने गरी परीक्षणकालको विषयलाई व्यवस्थित गरिएको देखिन आउँछ। तर ऐनको दफा ७ बमोजिम प्रतिष्ठानको स्थायी प्रकृतिको काम बाहेक अन्य कुनै निश्चित कामको लागि समयावधि तोकिएको कुनै व्यक्तिलाई करारमा नियुक्ति दिइएको छ भने त्यसरी निश्चित अवधिको करार अन्तर्गत नियुक्ति पाएका कामदार तथा कर्मचारीलाई दफा ४ को व्यवस्था अन्तर्गत प्रारम्भमा त्रैमासिक परीक्षणकालमा राख्ने र सो परीक्षणकाल भुक्तान भएपछि स्थायी नियुक्ति दिने भन्ने हुँदैन। तसर्थ दफा ७ अन्तर्गत, खास अवधिको लागि भनी करारमा नियुक्ति दिएका कामदार तथा कर्मचारीको हकमा दफा ४(२) को स्पष्टीकरण खण्ड अन्तर्गत दुईसय चालीस दिन काम गरेको आधारमा परीक्षणकाल पार गरेको भनी स्थायी सरह मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

७. श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० मा- प्रतिष्ठानमा कार्यरत कर्मचारी तथा कामदारको सेवाको सुरक्षा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्दै प्रतिष्ठानको स्थायी कामदार वा कर्मचारीको सेवा सो ऐन, सो अन्तर्गत बनेको नियम वा विनियममा तोकिएको रीत नपुऱ्याई अन्त्य गर्न नहुने उल्लेख छ। उक्त दफामा प्रयुक्त स्थायी भन्ने शब्दले ऐनको दफा ७ अन्तर्गत अवधि तोकिएको निश्चित अवधिको लागि करारमा नियुक्ति दिएको कर्मचारी वा कामदारलाई समेट्ने देखिँदैन। यसका अतिरिक्त सो ऐनको दफा १२ मा कुनै प्रतिष्ठानको उत्पादन वा सेवामा विशेष परिस्थितिवश तीन महिनाभन्दा बढी अवधिसम्म कटौती गर्नुपरेमा वा प्रतिष्ठान आंशिक वा पूरा बन्द

गर्नुपर्ने भएमा सो प्रतिष्ठानमा कार्यरत कर्मचारी तथा कामदारको संख्यामा कटौती गर्न सकिने व्यवस्था भएको र त्यसरी कटौती गर्दा अपनाउनुपर्ने प्रक्रिया समेत तोकिएको देखिन्छ। सोही दफा १२ को उपदफा (३) ले प्रतिष्ठानका कर्मचारी तथा कामदारको संख्या कटौती गर्दा कटौतीमा परेका कर्मचारी तथा कामदारलाई दिनुपर्ने सुविधा एवं क्षतिपूर्ति समेतको व्यवस्था भएको र उपदफा (४) मा करार सेवामा नियुक्त कामदार वा कर्मचारीको हकमा त्यस्तो सुविधा र क्षतिपूर्तिको व्यवस्था लागू नहुने गरी विशेष व्यवस्था समेत भइरहेको देखिन्छ। यी समग्र कानूनी प्रबन्धहरूबाट करारमा नियुक्ति पाएका कर्मचारी वा कामदारहरूलाई अन्य स्थायी कर्मचारी वा कामदार सरह दफा १० बमोजिमको सेवा सुरक्षा प्राप्त हुने अवस्था नदेखिई त्यसरी करारमा नियुक्ति गर्दा उल्लेख गरिएका शर्तहरू मात्र आकर्षित हुने देखिन आउँछ।

८. निवेदक खिम्ती सर्भिसिज प्रा.लि. र हिमाल पावर लिमिटेडबीच सम्पन्न मिति २०६४।१।१२ को करारको दफा २.६.१. मा- "After completion of the employment contract period, KPSL shall terminate contract of each employee as per the term specified in individual letter of appointment untill and unless HPL provides written request for an extension for further specific period" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। यस व्यवस्थाअनुसार खिम्ती सर्भिसिज प्रा.लि.ले हिमाल पावर कम्पनीलाई कामदार कर्मचारी आपूर्ति गर्दा हिमाल पावर लिमिटेडको मागबमोजिम एवं सो कम्पनीले चाहेको अवधिसम्मको लागि मात्र नियुक्तिपत्र दिई कर्मचारी वा कामदार लिने र सो अवधि समाप्त भएपछि त्यस्ता कर्मचारी वा कामदारहरूको सेवा पनि समाप्त हुने भन्ने स्पष्ट रूपमा देखिन आयो। सोही व्यवस्थाअनुरूप नै विपक्षीमध्येका ध्रुवप्रसाद फुँयाल र मेघराज दाहालले करारमा नियुक्ति पाएको देखिन आउँछ। तसर्थ निजहरूको सो नियुक्ति निवेदक कम्पनी र हिमाल पावर लिमिटेडबीच भएको जनशक्ति आपूर्तिसम्बन्धी करारको अधिनस्थ देखिन आयो। यस स्थितिमा निवेदक खिम्ती सर्भिसिज प्रा.लि.सँग हिमाल पावर लिमिटेडले कामदार कर्मचारीको थप माग नगरेको

र नियुक्तिपत्रको शर्त बमोजिम विपक्षीहरूको करार अवधि व्यतीत भइसकेको अवस्था हुँदा विपक्षीहरूलाई निवेदक कम्पनी आफैँले सेवा करारको अवधि थप गरी निजहरूको सेवालार्ई निरन्तरता दिनुपर्ने भनी मान्न सकिँदैन ।

९. खिम्ती सर्भिसेज प्रा.लि. र हिमाल पावर लिमिटेडबीचको उक्त मिति २०६४।५।१२ को करार देखावटी मात्र हो, दुवै कम्पनी एकै सञ्चालकबाट खोलिएको हुँदा कामदार र कर्मचारीलाई मनोमानी ढंगले हटाउने प्रयोजनका लागि मात्र ती दुई कम्पनीबीच कामदार कर्मचारी आपूर्ति सम्बन्धी करार गरिएको हुँदा त्यस्तो बनावटी (Bogus) करारलाई आधार बनाई सेवा अवधि नथपिएको भन्ने पनि विपक्षी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीर रहेकोमा उक्त करारबाटै निवेदक कम्पनी कामदार तथा कर्मचारी आपूर्ति गर्ने र हिमाल पावर लिमिटेड कामदार माग गर्ने भन्ने देखिएको र सो करार नवीकरण समेत भएको भन्ने देखिँदा कानूनअनुरूप दर्ता भई खडा भएका कम्पनीहरू बीच भएको सो करारलाई बनावटी (Bogus) मान्न सकिँदैन । साथै उक्त दुवै कम्पनीका सञ्चालक समेतका तथ्यगत विषयका सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहबाट छानवीन गर्नुपर्ने औचित्य एवं आवश्यकता समेत देखिँदैन । तसर्थ कानूनतः खडा भएका कम्पनीहरूबीच भएको करारलाई बनावटी भन्ने विपक्षीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीको जिकीर पनि युक्तिसंगत देखिँदैन ।

१०. माथि विवेचना गरिएका आधार कारणहरूबाट निवेदक खिम्ती सर्भिसेज प्रा.लि. ले विपक्षीमध्येका ध्रुवप्रसाद फुँयाल र मेघराज दाहाललाई निश्चित अवधिको करारअन्तर्गत नियुक्ति गरेको, त्यसरी निर्धारित अवधि समाप्त भएपछि पुनः एकपटक म्याद थप समेत गरेकोमा थप गरिएको सो अवधि समेत समाप्त भएपछि निज विपक्षीहरू सेवाबाट हटेको अवस्थामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० समेतका आधारमा स्थायी कर्मचारी वा कामदार सरह निजहरू कम्पनीको सेवामा बहाल रहिरहनुपर्ने कानूनी आधार एवं कारण समेत विद्यमान नदेखिँदा निजहरूलाई निवेदक कम्पनीको सेवामा निरन्तरता

दिन मिल्ने देखिएन । तसर्थ श्रम अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६६।१२।२३ मा विपक्षीनस्वरूप ध्रुवप्रसाद फुँयाल र मेघराज दाहाललाई कम्पनीको सेवामा पुनर्वहाली गर्ने गरी भएको फैसला श्रम ऐन, २०४८ को कानूनी प्रावधानअनुरूप नदेखिई त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा सो फैसला बदर गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

संवत् २०६८ साल मंसिर २० गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८७४९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. २०६८-WO-०२२७
आदेशि मिति: २०६८।१०।२२
विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौँ जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं. २९
लैनचौर बस्ने कोकिला सत्याल

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल आयल निगम लिमिटेड, केन्द्रीय कार्यालय

- भविष्यमा अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गरिएको कर्मचारीलाई निलम्बन हुनु अगाडि निजले पकाएको सञ्चित घर विदा र विरामी विदाबापतको रकम नपाउने गरी रोक नलगाएको, औषधौपचार र बीमा सुविधा नदिइने भनी निषेध नगरेकाले निलम्बन हुनुभन्दा अघि गरेको सेवा अवधिको पाउन सक्ने सुविधा नदिनु पर्ने कुनै कारण नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

- निलम्बन अवधिको तलब र चाडपर्व खर्चलगायतका सुविधाको जिकीर लिएको अवस्थामा कार्यरत नै नरहेको निलम्बन अवधिको त्यस्तो सुविधा प्राप्त गर्नसक्ने कुनै आधार र अवस्था देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता यदुनाथ खनाल
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता सुरेन्द्रकुमार महतो
अवलम्बित नजीरहरू:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम १२.८.३

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

म रिट निवेदक नेपाल आयल निगम लिमिटेड केन्द्रीय कार्यालय बबरमहलमा २०३१ साल श्रावणदेखि सहायक स्तर दोश्रो तहमा नियुक्ति भई सहायक स्तर तेस्रो, चौथो हुँदै २०४२ सालमा पाँचौ तहमा बहुवा भई काम गरी आइरहेको थिएँ । २१ वर्ष सेवा अवधि व्यतीत गरी सकेपछि २०५२ सालमा मेरो व्यक्तिगत विवरण फाईलमा इन्टरमिडियटको सर्टिफिकेट (नक्कली) समावेश भएको भन्ने आधारमा मलाई मिति २०६१।४।१२ देखि निलम्बनमा राखियो । मिति २०६४।४।१९ बाट मेरो उमेर ५८ वर्ष पुरा भएको भनी नेपाल आयल निगम लिमिटेडको कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम १२.३.१ अनुसार २०६४।४।२ देखि लागू हुने गरी निलम्बन कै अवस्थामा सेवाबाट अनिवार्य अवकाश दिइयो ।

मलाई सेवाबाट अनिवार्य अवकाश दिइसकेपछि नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ बमोजिम नियमानुसारको सम्पूर्ण सुविधा दिलाई पाऊँ भनी मिति २०६६।२।२६ मा महाप्रबन्धक समक्ष निवेदन

गरेकी थिएँ । मेरो उक्त निवेदनउपर कारवाही भई मलाई नेपाल आयल निगम लिमिटेड सञ्चालक समितिको मिति २०६८।३।१९ को निर्णयानुसार सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने भन्ने व्यहोराको पत्र मिति २०६८।४।२० मा उपलब्ध गराइयो । शैक्षिक योग्यता ढाँटी भ्रष्टाचार गरेको कसूरमा जरीवाना हुने गरी गरेको फैसलालाई श्री सर्वोच्च अदालतले समेत सदर गरेकोले सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने भनी मिति २०६८।३।१९ मा गरेको निर्णय गैरकानूनी र अन्यायपूर्ण छ ।

निगमको कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम १२.८(३) ले रोक लगाएको उपदान बाहेकको सुविधाहरू, बीमा, औषधोपचार, सञ्चित विदाबापतको रकमहरू उपलब्ध गराउन मिल्ने भनी निगमका कानूनी सल्लाहकार श्री सुरेन्द्र महतो र वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका उपसचिव (कानून) श्री मातृका मरासिनीले राय दिएको अवस्था छ । यसरी नेपाल आयल निगम लिमिटेड आफैले माग गरेको रायअनुसार सुविधाहरू प्रदान गर्न सकिने भन्ने कानूनी राय प्राप्त हुँदाहुँदै पनि सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने भनी निर्णय गर्नु प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटिपूर्ण छ ।

नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम ९.४.५ ले सञ्चित रहेको घर विदा बापतको रकम, नियम ९.५.३ ले सञ्चित भए जति विरामी विदाको रकम, नियम १५.२.१ ले औषधि उपचार खर्च, नियम १५.५.१ ले जीवन बीमा र विनियम १६.५.१ ले चाडपर्व खर्च पाउने व्यवस्था गरेको छ ।

उल्लिखित नियमानुसार मैले पाउनु पर्ने सुविधाहरू नपाउनु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन । मिति २०६१।४।१२ देखि निलम्बनमा राखी मिति २०६४।४।१९ बाट मेरो उमेर ५८ वर्ष पुरा भएको भनी निलम्बन कै अवस्थामा सेवाबाट अनिवार्य अवकाशको पत्र दिइएकोमा सो निलम्बनको अवधिभरमा पाउनुपर्ने आधा तलबको सुविधा समेत उपलब्ध नगराई सो सुविधाबाट पनि बञ्चित गरिएको छ । विपक्षीहरूको उक्त कामकारवाही र निर्णयबाट नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३

द्वारा प्रदत्त कानूनी हक र नेपालको अन्तरिम सविधानको धारा १२(३)(च), १३, १८, २० द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको समेत हनन् हुन गएको हुँदा नेपाल आयल निगम लिमिटेड सञ्चालक समितिबाट मिति २०६८।३।९ मा भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मैले अवकाश पछि पाउनु पर्ने विनियमावली बमोजिमका सम्पूर्ण सुविधाहरू समेत प्रदान गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो, विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।

निवेदकउपर शैक्षिक योग्यता ढाँटी भ्रष्टाचार गरेको कसूरमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२, २९ र हाल लागू भएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) को माग दावी लिई विशेष अदालत काठमाडौंमा मिति २०६१।४।१२ मा भ्रष्टाचार (न.प्र.प.) मुद्दा दायर गरिएको हुँदा मुद्दा दर्ता भएको मितिबाट स्वतः निलम्बन हुने कानूनी व्यवस्थाअनुरूप सोही मितिदेखि नै निजलाई निलम्बन गरिएको थियो । उक्त भ्रष्टाचार मुद्दामा विशेष अदालत, काठमाडौंबाट आरोपित कसूर गरेको ठहरी मिति २०६२।१।९ मा भएको फैसला सर्वोच्च अदालतबाट समेत मिति २०६३।१०।२१ मा सदर हुने ठहर भएको रहेछ ।

निज कोकिला सत्याल निलम्बित अवस्थामै ५८ वर्ष पुगी उमेरको हदले मिति २०६४।४।२ गतेदेखि लागू हुने गरी निजलाई अनिवार्य अवकाश दिइएको रहेछ । यस्तो अवस्थामा नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम १४.१ को खण्ड (ङ)(२) बमोजिम भविष्यमा निगमको सेवाको लागि अयोग्य ठहरिने गरी सेवाबाट बर्खास्त गर्न सकिने प्रावधान छ । सोही विनियमावलीको नियम १२.८(३) अनुसार भविष्यमा निगमको नोकरीका निमित्त अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त कर्मचारीलाई उपदान दिन नमिल्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

अतः शैक्षिक योग्यता ढाँटी भ्रष्टाचार गरेको कसूरमा जरीवाना भएको निज कोकिला सत्याल, वरिष्ठ सहायक लेखालाई सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनु

नसकिने भनी नेपाल आयल निगमको सञ्चालक समितिबाट मिति २०६८।३।९ मा भएको निर्णय कानून एवं न्यायसंगत नै भएको हुनाले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी नेपाल आयल निगम लिमिटेड केन्द्रीय कार्यालय समेतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री यदुनाथ खनालले निवेदकालाई नक्कली शैक्षिक योग्यता पेश गरेको भन्ने आरोपमा भ्रष्टाचार मुद्दामा कसूर ठहर भएको तथ्यमा विवाद छैन । नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम १२.८.३ मा भविष्यमा निगमको सेवाको लागि अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त हुने कर्मचारीलाई उपदान दिन नमिल्ने व्यवस्था रहेको भए पनि उक्त विनियमावली बमोजिम प्राप्त हुने सञ्चित विदा, बीमा, बोनस, औषधोपचार, चाडपर्व लगायतका सुविधा लिनबाट रोक लगाइएको छैन । प्रचलित विनियमावली बमोजिम प्राप्त हुने सुविधा समेत नदिने गरी प्रत्यर्थीबाट भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुनुका साथै निवेदकको कानूनी र मौलिक हक हनन् भएको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल आयल निगम लिमिटेड समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतोले निगमको विनियमावलीको विनियम १२.८.३ ले उपदान दिन नमिल्ने गरी रोक लगाएको हुँदा सो बाहेकका नियमले रोक नलगाएका सुविधा दिन मिल्ने भनी निगमको कानूनी सल्लाहकारको हैसियतले मैले यस अघि नै राय दिई सकेको हुँदा सो विपरीत जिकीर लिनुपर्ने अवस्था छैन । अद्यापि निलम्बन हुनु भन्दाअघि पकाएका त्यस्ता सुविधाहरू मात्र निवेदकले पाउन सक्नेमा निवेदनमा स्पष्ट दावी लिइएको छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस सुनी, रिट निवेदन र लिखित जवाफ समेतको मिसिल कागजात दृष्टिगत गरी हेर्दा निवेदन जिकीरबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नक्कली शैक्षिक योग्यता पेश गरेको भनी भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भई निलम्बनमा रहेकै अवस्थामा उमेरको हदबाट अवकाश पाएकोमा अदालतबाट कसूरदार ठहर भएको भनी प्रचलित कर्मचारी विनियमावली बमोजिम पाउने सुविधा नदिने गरी प्रत्यर्थाबाट मिति २०६८।३।१९ मा भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी नियमले नरोकेका सुविधा दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य जिकीर रहेको देखिन्छ। विपक्षी नेपाल आयल निगम लिमिटेडको लिखित जवाफ हेर्दा नक्कली प्रमाण पत्र पेश गरी शैक्षिक योग्यता ढाँटेको भन्ने भ्रष्टाचार मुद्दामा विशेष अदालतबाट कसूरदार ठहर्‍याई भएको फैसला सर्वोच्च अदालत समेतबाट सदर भएको हुँदा सुविधा दिन नमिल्ने गरी गरिएको निर्णय कानूनसम्मत नै भएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ।

३. यसमा निवेदिका कोकिला सत्याल उपर शैक्षिक योग्यता ढाँटी भ्रष्टाचार गरेको भनी परेको मुद्दामा आरोपित कसूर ठहर्‍याई विशेष अदालतबाट भएको फैसला यस अदालत समेतबाट सदर भई अन्तिम रहेको भन्ने तथ्य रिट निवेदनमा नै स्वीकार भएको पाइदा विवाद नभएको सो विषयमा थप विश्लेषण गर्न आवश्यक देखिएन। उक्त भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएको मिति २०६९।४।१२ देखि नै निवेदिका निलम्बनमा रहेको र सोही क्रममा मिति २०६४।४।१ मा निजको उमेर ५८ वर्ष पुरा भएको भनी मिति २०६४।४।२ देखि अनिवार्य अवकाश समेत दिएको देखिन्छ।

४. यसरी अवकाश दिइएपछि नेपाल आयल निगम लिमिटेडको कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ बमोजिम पाउने सुविधा पाउँ भनी निवेदिकाले दिएको निवेदनमा निगमकै कानूनी सल्लाहकार अधिवक्ता सुरेन्द्रकुमार महतो तथा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका उपसचिव (कानून) मातृका मरासिनीको राय लिई शैक्षिक योग्यता ढाँटी भ्रष्टाचार गरेको कसूरमा जरीवाना हुने गरी विशेष अदालतले गरेको फैसलालाई सर्वोच्च अदालतले समेत सदर

गरेकोले सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने भनी प्रत्यर्था नेपाल आयल निगमको सञ्चालक समितिबाट मिति २०६८।३।१९ मा निर्णय भएको देखिन्छ। उक्त निर्णयमा उल्लेख भएको उपसचिव (कानून) समेतबाट पेश भएको राय हेर्दा निगमको कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम १२.८.३ बमोजिम बर्खास्त गरिएका कर्मचारीलाई उपदान दिन नमिल्ने भन्ने प्रष्ट व्यवस्था भएकोले सो बाहेक विनियम ९.४.५ र ९.५.३ बमोजिम सञ्चित घर विदा र विरामी विदा तथा विनियम १५.२ र १५.५ बमोजिम औषधोपचार र बीमाबापतको रकम लिनमा कुनै प्रकारको रोक नलगाएकोले सो सुविधा प्रदान गर्न सकिने भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ।

५. उपरोक्त परिप्रेक्ष्यमा नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ मा गरिएका व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ। खास गरी उक्त विनियमावलीको विनियम १२.८.३ मा भविष्यमा निगमको नोकरीका निमित्त अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त भएको कर्मचारीलाई उपदान दिन नमिल्ने भन्ने प्रष्ट उल्लेख भएको देखिँदा सो सुविधा निवेदिकाले पाउन नसक्ने कुरामा विवाद भएन। निवेदन हेर्दा उपदान पाउनु पर्ने भन्ने जिकीर पनि रहेको पाइदैन। उक्त विनियमावलीको परिच्छेद ९ मा विदा र परिच्छेद १५ अन्तर्गत निगमका कर्मचारीले पाउने अन्य सेवा सुविधाका सम्बन्धमा उल्लेख भएको देखिन्छ। विशेष गरी प्रस्तुत निवेदनमा जिकीर लिइएका विदा, औषधोपचार र बीमाका सम्बन्धमा विनियममा गरिएका व्यवस्थाहरू सान्दर्भिक देखिन्छन्। विनियम ९.४ मा प्रत्येक कर्मचारीले काम गरेको अवधिको बाह्र दिनको एक दिनको दरले एक वर्ष भरीमा तीस दिन घर विदा पाउने र विनियम ९.४ मा घर विदा बढीमा १५० दिन सम्म सञ्चित हुने उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यस्तै विनियम ९.५.१ मा कर्मचारीले महिनाको एक दिनका दरले वर्षको १२ दिन विरामी विदा पाउने र विनियम ९.५.३ मा जुनसुकै व्यहोराले नोकरी छुटे पनि सञ्चित भए जति विरामी विदाको

रकम पाउने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । यसबाट कुनै पनि कर्मचारी निलम्बन हुनु अगाडि निजले पकाएको सञ्चित घर विदा र विरामी विदा बापतको रकम नपाउने गरी विनियमले रोक लगाएको देखिँदैन । त्यसैगरी विनियम १५.२ ले औषधोपचार र विनियम १५.५ ले बीमा सुविधाको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । भविष्यमा निगमको सेवाको लागि अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गरिएको कर्मचारीलाई त्यस्तो सुविधा नदिइने भनी विनियमले निषेध गरेको नदेखिएकोले निलम्बन हुनुभन्दा अघि गरेको सेवा अवधिको उक्त विनियमबमोजिम पाउन सक्ने औषधोपचार र बीमा सुविधा नदिनु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन ।

६. निवेदिकाले निलम्बन अवधिको तलब र चाडपर्व खर्चलगायतका सुविधाको पनि जिकीर लिएको देखिन्छ । परन्तु निगममा कार्यरत नै नरहेको निलम्बन अवधिको त्यस्तो सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने कुनै आधार र अवस्था देखिन नआएकोले सो तर्फको जिकीर आधारहीन देखिन्छ ।

७. तसर्थ माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लिखित आधार कारणबाट निवेदिकालाई भ्रष्टाचार मुद्दामा कसूर ठहर भएको अन्तिम फैसला प्राप्त हुनु अगावै मिति २०६४।४।२ देखि लागू हुने गरी अनिवार्य अवकाश दिएको देखिए तापनि नेपाल आयल निगम लिमिटेड कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६३ को विनियम १२.८.३ बमोजिम उपदानसम्म पाउन सक्ने अवस्था नदेखिएकोले सो भन्दा बाहेक विनियमावलीले रोक नलगाएका निलम्बन हुनु अघि अर्थात् मिति २०६१।४।१२ अघिका अन्य सुविधाबापतको रकम विनियम अनुसार दिनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा परमादेश जारी गरी दिएको छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी फायल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल माघ २२ गते रोज १ शुभम्.....

इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८७५०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
रिट नं. २०६६-WO -०८५८
आदेश मिति: २०६८।८।६
विषय: उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: रौतहट जिल्ला इनरवारी गा.वि.स.वडा नं. ५
घर भई हाल जिल्ला वन कार्यालय वारामा
रा.प.तृ. प्रा.श्रेणी सहायक वन अधिकृत
पन्तस्दमा कार्यरत वर्ष ४४ को विन्देश्वरप्रसाद
पटेल

विरुद्ध

विपक्षी: वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय समेत

- व्यापक र वृहत जिम्मेवारी तथा दायित्व भएको निजामती संगठनलाई निश्चित व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्व अन्तर्गतको सीमित उद्देश्य रहेको व्यापारिक प्रतिष्ठानसँग तुलना गरी एउटा प्रतिष्ठानको रूपमा संकुचित अर्थमा परिभाषा गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- निजामती संगठनलाई श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) ले परिभाषा गरेको प्रतिष्ठान सरह र निजामती कर्मचारीको भूमिकालाई त्यस्तो प्रतिष्ठानको श्रमिक वा कामदारको भूमिका सरह व्याख्या गर्न नमिल्ने ।
- निजामती कर्मचारीको हकमा मात्र लागू हुने गरी छुट्टै निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० लागू रहेको र निजामती सेवा ऐनको दफा ५३ मा निजामती कर्मचारीहरूको ट्रेड युनियन सम्बन्धी छुट्टै व्यवस्था रहेको अवस्थामा निजामती कर्मचारीहरूको हकमा ट्रेड युनियन ऐन आकर्षित हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- सामूहिक सौदावाजीको अधिकारको प्रयोगबाट सम्पूर्ण कर्मचारीको हितको रक्षा गर्न सक्नु पर्दछ । केवल युनियनका पदाधिकारीको हितको रक्षा गर्नु र सरुवा तथा बढुवामा अनियन्त्रित अधिकार स्थापित गर्नु सामूहिक सौदावाजीको सिद्धान्तको मर्म हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

- एउटा ट्रेड युनियनको पदाधिकारी हुँदा सरुवा र बढुवा जस्तो सामान्य प्रशासनिक कामकारवाहीमा उसको ईच्छानुसार मात्र हुनुपर्ने भनी मौलिक हकको व्याख्या गर्नु सार्वजनिक प्रशासनको उद्देश्य तथा कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तानुरूप हुन नसक्ने ।
- ट्रेडयुनियनमा कार्यरत् निजामती कर्मचारीको सरुवा निजको सहमती विना हुनै नसक्ने भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

- निजामती संगठन राज्य सञ्चालनको महत्वपूर्ण संयन्त्र भएको, सरकारले जारी गरेका नीतिहरू, सरकारका कार्ययोजना र कार्य पद्धतिहरू, नागरिकहरूलाई दैनिक रुपमा उपलब्ध गराउनु पर्ने वस्तु तथा सेवाहरू, सरकारका भावी योजना तथा रणनीतिहरू सबैको कार्यान्वयन गर्ने काम मूल रुपमा निजामती संगठनको भएकोले यो संगठनलाई कुनै व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्वमा रहेको निश्चित र सीमित उद्देश्य भएको प्रतिष्ठान सरह र यहाँ कार्यरत् कर्मचारीको भूमिकालाई त्यस्ता प्रतिष्ठानमा काम गर्ने श्रमिक वा कामदार कर्मचारीको भूमिका सरह मानी कुनै अमुक ट्रेडयुनियनको पदाधिकारी भएकै कारणबाट सार्वजनिक प्रशासन तथा व्यवस्थापनको मर्म, भावना र उद्देश्य नै पराजीत हुने गरी सरुवा र बढुवा माथि ट्रेडयुनियनका पदाधिकारीहरूको असीमित र अनियन्त्रित अधिकार हुनुपर्छ भनी व्याख्या गर्नु व्यावहारिक र औचित्यपूर्ण नहुने ।

(प्रकरण नं.१५)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू दीपनारायण साह तथा योगेश पराजुली

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीहरू:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३०(२), १५३
- ट्रेड युनियन (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५५ को दफा २३क
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५३(६)
- श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख)

आदेश

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :

म निवेदकले मिति २०४४।४।७ गतेको सिफारिशले रा.प.अनं. प्रथम प्रा. श्रेणी स.व.स. पदमा स्थायी नियुक्ति पाएको हो । यसरी मैले शुरु नियुक्ति पाएदेखि हालसम्म देशको विभिन्न दुर्गम क्षेत्र समेतमा कार्य गर्दै आएकोमा हाल जिल्ला वन कार्यालय वारामा कार्यरत रहेको छु । साथै म निवेदक नेपाल मधेशी निजामती कर्मचारी मञ्च वाराको प्रथम जिल्ला अधिवेशन मिति २०६५।१०।१५ गते सम्पन्न भएकोमा उक्त ट्रेड युनियन अन्तर्गत जिल्ला कार्य समिति वाराको अध्यक्ष पदमा मिति २०६७ साल माघ मसान्तसम्मको लागि निर्वाचित भई जिल्ला कार्य समिति वाराको दैनिक कार्य समेत सञ्चालन गर्दै आएको छु । ट्रेड युनियन (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५५ को दफा २(ट) ले पदाधिकारी भन्नाले कार्य समितिको सदस्य समेतलाई जनाउँदछ भनी परिभाषा गरेको छ । सो बमोजिम म निवेदक ट्रेड युनियन कार्य समितिको पदाधिकारी रहेको प्रष्ट नै छ ।

यसरी म निवेदक आफू कार्यरत रहेको कार्यालय र ट्रेड युनियनको कामकाज समेत गर्दै आएकोमा विपक्षीले उक्त ठाउँमा हाजिर गराई तलब भत्ता समेत खुवाउदै आएकोमा यस अघि कुनै विवाद

थिएन तर हाल आएर निवेदकलाई वन विभागको मिति २०६६।११।२८ गतेको निर्णय र मिति २०६६।१२।५ गतेको पत्रले जिल्ला वन कार्यालय वारावाट वन विभागमा सरुवा गरिएकोमा विपक्षीको उक्त निर्णय र पत्रले निवेदक अन्यायमा परेको हुनाले विपक्षीको उक्त निर्णय बदरयोग्य छ ।

म निवेदकलाई वन विभागले ट्रेड युनियन (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५५ को दफा २३क अनुसार सरुवा वा बहुवा सहमती विना नगरिने र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५३ को उपदफा ६ अनुसार समेत ट्रेड युनियनको पदाधिकारीलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रअनुकूल स्थानमा सरुवा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाविपरीत तथा नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको मिति २०६६।११।२३ को सरुवासम्बन्धी मापदण्ड २०६६ को बुंदा नं. १२ मा समेत ट्रेड युनियनको पदाधिकारीलाई सरुवा नगर्ने सरुवा सम्बन्धी मापदण्ड विपरीत म निवेदक ट्रेड युनियनको कार्य समितिको पदाधिकारीलाई सहमति विना गैरकानूनी रूपमा विपक्षीको सरुवाको कार्यले गर्दा ट्रेड युनियनको दैनिक कार्य सञ्चालनमा अवरोध हुन जानुको साथै म निवेदकलाई ट्रेड युनियन(पहिलो संशोधन) ऐन, २०५५ को दफा २३क, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५३ को उपदफा ६ द्वारा प्रदत्त कानूनी मौलिक हकमा आघात पुग्न गएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १३(१), १८, ३० द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुग्न गएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम वन विभागको मिति २०६६।११।२८ गतेको निर्णय र मिति २०६६।१२।५ गतेको पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् ठाउँमा कार्यरत रहनु दिनु, दिलाउनु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेशलगायतको उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले वाटोको म्याद वाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु र विपक्षी वन विभागको मिति २०६६।१२।५ मा निवेदकलाई दिएको सरुवा पत्र

निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

निजामती सेवा नियमावली २०५० को नियम १२२ मा कुनै निजामती कर्मचारीलाई सरुवा गरिएको वा खटाइएको ठाउँमा हाजिर भई काम गर्नुपर्ने अनिवार्य दायित्व तोकिएकोले त्यस्तो दायित्व पूरा गर्ने कर्तव्यबाट विचलित हुन सक्ने अवस्था छैन । कुनै पनि क्षेत्रमा बस्ने न्यूनतम अवधि पुरा भई कुनै पनि समयमा सरुवा हुन सक्ने स्थितिमा रहेका कर्मचारी त्यही जिल्लामा विशेष गरी अति सुगम जिल्लामा बसेका कर्मचारीहरू मात्र ट्रेड युनियनमा आवद्ध भई लामो समयसम्म बस्ने अवस्था नरहनु पर्ने हो । सुगम र दुर्गम क्षेत्रमा आलोपालो गरी सरुवा गर्नुपर्ने निजामती सेवा ऐन र नियमावलीको प्रावधान भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने वन विभागको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को व्यवस्थाअनुसार सरुवा भएको कार्यालयमा हाजिर हुन जानुपर्ने प्रत्येक निजामती कर्मचारीको पदीय कर्तव्य भएको कुरामा कुनै द्विविधा छैन । निजामती सेवा नियमवाली, २०५० को नियम १२२ मा कुनै पनि निजामती कर्मचारीले आफूलाई पदस्थापन वा सरुवा गरिएको कार्यालय वा स्थानमा हाजिर भई तोकिएको कामकाज गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरेको र रिट निवेदकले दावी गरेजस्तो ट्रेड युनियनमा आवद्ध भएका कारण सरुवा नै गर्न नपाईने गरी ऐनले निषेध नगरेको अवस्था र निज रिट निवेदक जिल्ला वन कार्यालय वारामा मिति २०६२।११।१० देखि लगातार रूपमा २०६६।११।२८ सम्म कार्यरत रहेको अवस्थामा निजामती सेवा ऐनको दफा १८ अनुसार देशको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको जानकारी गराउने हिसावले सरुवा गर्ने गरी भएको कार्यले निजको मौलिक तथा संवैधानिक अधिकारमा आघात पर्ने भन्न सकिने अवस्था नभएको हुँदा सम्मानित अदालतबाट यस मन्त्रालयलाई सुनुवाइको मौका समेत नदिई जारी भएको अन्तरिम आदेश बदरभागी भएकोले अन्तरिम आदेश बदर गरी रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

जिल्ला वन कार्यालय वाराको लिखित जवाफ परेको मिसिलबाट नदेखिएको ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू दीपनारायण साह तथा योगेश पराजुलीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले ट्रेड युनियन खोल्न पाउने हक प्रदान गरेको, ट्रेड युनियन (पहिलो संशोधन) ऐन २०५५ ले ट्रेड युनियनमा आवद्ध कर्मचारीलाई निजको सहमती बिना सरुवा र बहुवा नगरिने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भएको र निजामती सेवा ऐन २०४९ ले पनि ट्रेड युनियनका पदाधिकारीहरूलाई आफ्नो कार्य क्षेत्र अनुकूल स्थानमा सरुवा गर्नुपर्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था गरेको अवस्थामा उक्त कानूनी व्यवस्थाविपरीत विपक्षीहरूले सरुवा गरेको कारणबाट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात पर्न गएकोले मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले निजामती कर्मचारीलाई सरुवा गर्दा देशको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको अनुभव दिलाउनु र सार्वजनिक प्रशासनमा कार्यरत जनशक्तिलाई आवश्यकताअनुसार परिचालन गरी नागरिकहरूलाई सेवा प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हुने हुँदा सरुवा गर्ने अधिकार अख्तियारवालालाई हुने व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ मा गरिएको छ । यदि अख्तियारवालाले गरेको सरुवाउपर चित्त नवुभ्ने सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा उजूरी दिन पाउने व्यवस्था भएकोमा निवेदकले सो वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी सोभै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको अवस्था छ । निजामती कर्मचारीलाई कानूनबमोजिम एक कार्यालयबाट अर्को कार्यालयमा सरुवा गर्दा कुनै पनि संवैधानिक र कानूनी हकमा आघात नपर्ने भएको हुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निवेदनपत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निम्न प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो :

- १) निजामती कर्मचारीहरूको हकमा ट्रेड युनियन ऐन लागू हुने हो वा होइन ?
- २) ट्रेडयुनियनमा कार्यरत निजामती कर्मचारीलाई निजको सहमती बिना सरुवा गर्न मिल्ने हो वा होइन ?
- ३) निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. निजामती कर्मचारीको हकमा ट्रेड युनियन ऐन लागू हुने हो वा होइन भन्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १५३ मा नेपाल सरकारले मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्न निजामती सेवा र आवश्यक अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन गर्न सक्ने र त्यस्ता सेवाहरूको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐनद्वारा निर्धारण गरिएबमोजिम हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यही संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाको शर्तहरूको व्यवस्था गर्न तथा निजामती सेवालार्ई बढी सक्षम, सुदृढ, सेवामूलक र उत्तरदायी बनाउने उद्देश्यले निजामती सेवा ऐन, २०४९ कार्यान्वयनमा रहेको देखिन्छ । उल्लिखित संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था हेर्दा निजामती सेवाको गठन मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्नको लागि भएकोमा विवाद देखिदैन । मुलुकको प्रशासन अन्तर्गत समग्र मुलुकको सुशासन तथा विकास प्रशासन जस्ता कुराहरू पर्ने हुनाले यसलाई मूर्तरूप दिन निजामती प्रशासनको महत्वपूर्ण भूमिका रहने र यसको सम्बन्ध मानव जीवनको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक पक्षहरूमा रहने देखिन्छ । संविधानबमोजिम मुलुकको प्रशासन सञ्चालनको लागि गठन गरिएकोले सरकारले सम्पादन गर्ने प्रशासनिक कामकारवाहीमा निजामती प्रशासन एउटा महत्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा स्थापित भएको पाइन्छ ।

३. सरकारले जारी गरेका नीति कार्य योजना, नागरिकलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने वस्तु तथा सेवाहरू तथा सरकारी भावी योजना तथा रणनीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने काम पनि निजामती प्रशासनको नै रहेको देखिन्छ । यसबाट निजामती प्रशासनले सरकारले निर्माण गरेका नीति तथा कार्यक्रमअनुरूप न्याय र समानतामा आधारित रही आम नागरिकको भलाइका

खातिर आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक एवं मनोवैज्ञानिक उन्नतिका लागि सक्रिय भई व्यावसायिक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसका लागि प्रशासनिक व्यवस्थामा आफूलाई पारदर्शी र जवाफदेही बनाई नागरिकले पाउनु पर्ने वस्तु तथा सेवा समतामूलक ढङ्गले वितरण गरी सुशासनलाई सुनिश्चित गर्ने, कानूनी राज्य स्थापित हुने वातावरणको सिर्जना गर्ने, राष्ट्रिय हितको जगेर्ना गर्ने, सामाजिक विसमता हटाउने र न्याय र समानतामा आधारित समाजको निर्माण गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने कार्यमा निजामती प्रशासनको अहं भूमिका रहने हुन्छ। यसका अतिरिक्त सन्तुलित विकास, उच्च आर्थिक वृद्धि, समान अवसरको सिर्जना, समानुपातिक र मितव्ययी तथा प्रभावकारी सेवा प्रवाह, गरिवी न्यूनीकरण, वातावरण संरक्षण आदि जस्ता राज्य प्रशासनका लोकप्रिय विषयमा सरकारलाई सहयोग गर्ने महत्वपूर्ण काम पनि निजामती प्रशासनबाटै सम्पादन हुनुपर्ने देखिन्छ।

४. यसमा निवेदकले आफू ट्रेडयुनियनको पदाधिकारी भएको व्यक्तिलाई सरुवा गरिएको कार्य ट्रेड युनियन (पहिलो संशोधन) ऐन, २०५५ को दफा २३क र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५३(६) विपरीत भएकोले सो सरुवा बदर हुनु पर्छ भन्ने मुख्य दावी लिएको देखिन्छ। ट्रेड युनियन सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३०(२) मा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम प्रत्येक कामदार र कर्मचारीलाई आ-आफ्ना हित रक्षाको निमित्त ट्रेड युनियन खोल्ने, संगठित हुने र सामूहिक सौदावाजीको हकलाई सुनिश्चित गरिएको देखिन्छ। ट्रेडयुनियन ऐनको व्यवस्था हेर्दा उक्त ऐन प्रतिष्ठान र प्रतिष्ठान बाहिर विभिन्न उद्योग, व्यापार, व्यवसाय, वा सेवामा काम गर्ने कामदार तथा स्वरोजगार गर्ने व्यक्तिहरूको व्यावसायिक तथा पेशागत हकहितलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नको लागि ट्रेड युनियनको दर्ता सञ्चालन र तत्सम्बन्धी अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले आएको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा २३क मा प्रतिष्ठान स्तरका ट्रेड युनियनका कार्य समितिका पदाधिकारीहरूलाई विशेष परिस्थितिमा बाहेक उनीहरूको सहमती विना सरुवा वा वहुवा नगरिने व्यवस्था छ भने प्रतिष्ठान भन्नाले श्रम ऐन, २०४८

को दफा २(ख) बमोजिमको कुनै उद्योग व्यवसाय वा सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित दश जना वा सो भन्दा बढी कामदार वा कर्मचारी कार्यरत रहेको कुनै कारखाना, कम्पनी, संगठन, संस्था, फर्म वा तिनीहरूको समूह तथा व्यापारिक उद्देश्यले कानूनबमोजिम स्थापित भएको चिया बगान र नेपाल सरकारद्वारा स्थापित औद्योगिक क्षेत्रभित्रको दशजना भन्दा कम कामदार वा कर्मचारीलाई काममा लगाएको प्रतिष्ठान भनी परिभाषा गरिएको छ। उल्लिखित परिभाषाबाट दश जना वा सो भन्दा बढी कामदार वा कर्मचारी कार्यरत रहेको कुनै उद्योग व्यवसाय वा सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित कुनै कारखाना, कम्पनी, संगठन, संस्था, फर्म तथा चिया बगान प्रतिष्ठानअन्तर्गत पर्ने देखिन्छ।

५. यस परिभाषाअनुरूप निजामती सेवा कुनै व्यापारिक प्रयोजनको लागि कानूनबमोजिम दर्ता भएको प्रतिष्ठान नभई संविधान बमोजिम मुलुकको प्रशासन सञ्चालनको निमित्त निजामती सेवा ऐन अन्तर्गत गठन भएको व्यापक र विशिष्ट कार्य क्षेत्र भएको तथा सरकारका तर्फबाट मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्नका निमित्त आवश्यक पर्ने नीति र योजना निर्माण गर्ने त्यसको कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने तथा सरकारका तर्फबाट देशका नागरिकहरूको हितका निमित्त आवश्यक सेवा प्रवाह गर्ने प्रमुख संयन्त्रको रूपमा स्थापित संगठन देखिन्छ। यस प्रकारको व्यापक र वृहत जिम्मेवारी तथा दायित्व भएको निजामती संगठनलाई निश्चित व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्व अन्तर्गतको सीमित उद्देश्य रहेको व्यापारिक प्रतिष्ठानसँग तुलना गरी एउटा प्रतिष्ठानको रूपमा संकुचित अर्थमा परिभाषा गर्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

६. संविधानको धारा १५३ बमोजिम मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि निजामती सेवाको गठन भएको र निजामती कर्मचारीहरूका लागि छुट्टै निजामती सेवा ऐन र नियमावली लागू रहनुको साथै उक्त ऐन तथा नियमावलीले निजामती सेवाको सञ्चालनको सम्बन्धमा सम्पूर्ण व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसरी निजामती कर्मचारीहरूको लागि सरुवा, वहुवा,

अवकाश, विभागीय कारवाही तथा आचरण, अनुशासन समेतका प्रावधान रहेको विशेष ऐन र नियमको व्यवस्था गरिएको अवस्थामा निजामती सेवा सोही ऐन र नियमअनुरूप सञ्चालित हुनुपर्ने देखिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३० ले प्रत्याभूत गरेको ट्रेड युनियन खोल्ने, सङ्गठित हुने र सामूहिक सौदाबाजी गर्ने श्रमसम्बन्धी हकलाई कार्यान्वयन गर्न निजामती सेवा ऐनले निजामती कर्मचारीहरूको लागि छुट्टै ट्रेड युनियन सम्बन्धी व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ।

७. तसर्थ निजामती संगठनलाई श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) ले परिभाषा गरेको प्रतिष्ठान सरह र निजामती कर्मचारीको भूमिकालाई त्यस्तो प्रतिष्ठानको श्रमिक वा कामदारको भूमिका सरह व्याख्या गर्न मिल्ने नदेखिनुका साथै निजामती कर्मचारीको हकमा मात्र लागू हुने गरी छुट्टै निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० लागू रहेको र निजामती सेवा ऐनको दफा ५३ मा निजामती कर्मचारीहरूको ट्रेड युनियन सम्बन्धी छुट्टै व्यवस्था रहेको अवस्थामा निजामती कर्मचारीहरूको हकमा ट्रेड युनियन ऐन आकर्षित हुन सक्ने अवस्था देखिएन।

८. ट्रेड युनियनमा कार्यरत निजामती कर्मचारीलाई निजको सहमती विना सरुवा गर्न मिल्ने हो वा होइन ? भन्ने दोश्रो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा सरुवाको सैद्धान्तिक पक्षलाई पनि हेर्नु पर्ने हुन्छ। सरुवा व्यक्ति विशेषलाई समान स्तरको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पदस्थापन गर्ने सम्बन्धमा लिइने एक स्वाभाविक र नियमित प्रशासनिक निर्णय हो। कर्मचारीहरूलाई सुम्पिएको कार्य वाञ्छितढङ्गले सम्पन्न गर्न नसकेमा निजलाई अन्यत्र सरुवा गरी सो काम अन्य कुनै उपयुक्त व्यक्तिलाई जिम्मा लगाउने प्रयोजनको लागि पनि सरुवा गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ। संगठनको उद्देश्यमा योगदान पुऱ्याउने कर्मचारीलाई सबै कार्यमा निपुण तुल्याउन, कर्मचारीबाट उच्चतम सेवा प्राप्त गर्न, कर्मचारीको अनुरोध पूरा गर्न, कर्मचारीलाई सुविधा पुऱ्याउन, कर्मचारीलाई दण्डित गर्न, न्याय प्रदान गर्न, कर्मचारीको तुलनात्मक मूल्याङ्कन गर्न, बचत कर्मचारीको उपयोग गर्न तथा

भौगोलिक स्थानको अनुभव दिलाउन सरुवा आवश्यक पर्दछ।

९. यही सैद्धान्तिक पक्षलाई दृष्टिगत गरी निजामती कर्मचारीलाई देशको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको अनुभव समेत दिलाउनको लागि सरुवा गरिने र त्यस्तो सरुवा गर्ने अधिकार अख्तियारवालालाई हुने व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ ले गरेको देखिन्छ। सो प्रयोजनको लागि क देखि घ वर्गसम्म भौगोलिक क्षेत्रलाई विभाजन गरी सम्बन्धित भौगोलिक क्षेत्रमा निश्चित अवधि काम गर्नुपर्ने र सरुवा पत्रमा अवधि तोकेर सरुवा गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि उक्त दफामा गरिएको छ। यदि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाविपरीत सरुवा भएमा सरुवा गर्ने पदाधिकारीलाई अख्तियारवालाले विभागीय कारवाही गर्न सक्ने र त्यस्तो सरुवा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले बदर गर्ने र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले गरेको सरुवा भए मन्त्रपरिषदले बदर गर्न सक्ने व्यवस्था दफा १८(१२) मा गरिएको देखिन्छ।

१०. कानूनको उक्त संरचना हेर्दा सरुवाको प्रक्रिया एउटा विशुद्ध प्रशासनिक र नियमित प्रक्रिया भएकोले निजामती कर्मचारीको सरुवा गर्ने अधिकार अख्तियारवालालाई दिएको देखिन्छ। सो अख्तियारवालाले सरुवा गर्दा विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको अनुभव दिलाउने गरी निश्चित वर्गको भौगोलिक क्षेत्रमा निश्चित अवधि बस्ने गरी अवधि कटान गरेर सरुवा गर्नुपर्ने गरी विभिन्न आधार तोकिएको र यदि यसरी सरुवा गर्दा कुनै त्रुटि हुन गएमा वा लापरवाहीपूर्ण गरिकाले सरुवा गरेमा त्यस्तो अख्तियारवालालाई पनि विभागीय कारवाही हुनसक्ने र अन्य अधिकारीले गरेको सरुवा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले गरेको सरुवा भए मन्त्रपरिषदले बदर गर्ने व्यवस्था गरी सरुवाको सामान्य प्रशासनिक प्रक्रियालाई सकेसम्म न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्रबाट अलग गर्ने र सरुवा प्रक्रियामा केही त्रुटि भैहाले पनि प्रशासनिक प्रक्रियावाटै सच्याउने विधायिकाको मनसाय रहेको देखिन्छ।

११. निवेदकले आफू ट्रेड युनियनको पदाधिकारी भएकोले आफ्नो इच्छाविरुद्ध सरुवा गर्नु ट्रेड युनियन ऐनको दफा २३क र निजामती सेवा

ऐनको दफा ५३(६) विपरीत भएको भन्ने जिकीर लिएको सन्दर्भमा विचार गर्दा ट्रेड युनियन ऐन निजामती कर्मचारीको हकमा लागू हुन सक्दैन भनी माथि नै विवेचना गरी सेकेकोले त्यसतर्फ यहाँ विवेचना गरिरहनु परेन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५३(६) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा राष्ट्रियस्तरका ट्रेड युनियनहरू र आधिकारिक ट्रेड युनियनका पदाधिकारीबाट आफ्नो कार्यक्षेत्रअनुकूल स्थानमा सरुवाको माग भएमा अख्तियारवालाले सो अनुकूल हुने गरी सरुवा गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने भन्ने देखिन्छ । यसबाट आधिकारिक ट्रेड युनियनको पदाधिकारीका रूपमा कार्यरत निजामती कर्मचारीको सरुवा हुनै नसक्ने र निजको इच्छाअनुरूप मात्रै सरुवा हुने भन्ने देखिदैन ।

१२. विपक्षीहरूले सरुवा गरिदिएको कारणबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३० ले प्रत्याभूत गरेको ट्रेड युनियन खोल्ने, सङ्गठित हुने र सामूहिक सौदावाजी गर्ने श्रमसम्बन्धी हक उपयोग गर्नबाट वञ्चित हुनु परेको भन्ने निवेदकको मुख्य जिकीर रहेको छ । संविधानले कामदार वा कर्मचारीलाई सामूहिक सौदावाजीको अधिकार प्रदान गरेकोमा विवाद छैन । तर संगठनमा कार्यरत कर्मचारी युनियनलाई एक स्वतन्त्र निकायको रूपमा स्वीकारिने हुनाले यसले युनियनका पदाधिकारीको हितमात्र हेर्ने नभई सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको प्रतिनिधित्व गर्नु पर्दछ । यो अधिकारको प्रयोग गर्दा संगठनहरूले आफ्ना सुरक्षाको फेहरिस्त Union Security Clause राख्ने मात्र नभई व्यवस्थापन पक्षको अधिकारका फेहरिस्त Management Rights Clause को पनि ख्याल गरी व्यवहारमा दुवै पक्षको हितलाई ध्यानमा राखी संभौतामा पुग्न पर्ने हुन्छ । सामूहिक सौदावाजी अन्तर्गत व्यवस्थापन र कर्मचारी संगठन दुवैले आफ्नो उत्तरदायित्व बोध गर्नु पर्दछ । संभौता हुन नसकेमा त्यसको विकल्प के छ, त्यसले कस्तो परिणाम सिर्जना गर्दछ । त्यसले कुन पक्षलाई कसरी प्रभावित गर्दछ भन्ने जस्ता सवै पक्षलाई ध्यान दिई दुवै पक्षले आफ्नो सीमाभित्र रही नियम कानूनको उचित परिपालना गर्नु पर्दछ । सामूहिक

सौदावाजीको अधिकारको प्रयोगबाट सम्पूर्ण कर्मचारीको हितको रक्षा गर्न सक्नु पर्दछ । केवल युनियनका पदाधिकारीको हितको रक्षा गर्नु र सरुवा तथा बहुवामा निजहरूको अनियन्त्रित अधिकार स्थापित गर्नु सामूहिक सौदावाजीको सिद्धान्तको मर्म हुन सक्दैन ।

१३. कस्तो अवस्थामा र कुन प्रक्रियाले सरुवा गर्ने, एक सेवाबाट अर्को सेवामा कुन आधारमा सरुवा गर्ने, एक कार्यालयबाट अर्को कार्यालय वा आन्तरिक विभाग सरुवा कति अवधिमा गर्ने, कर्मचारीहरूको छिटोछिटो सरुवा नहोस, एकै पटक धेरै कर्मचारीको सरुवा नहोस् भन्ने वारेमा कसरी सावधानी अपनाउने, के-कस्तो अवस्थामा अस्थायी वा स्थायी सरुवा, आन्तरिक र बाह्य सरुवा, व्यक्तिगत र सामूहिक सरुवा गर्ने भन्ने विविध पक्षमा ध्यान दिई युनियनमा कार्यरत कर्मचारीहरूका हकमा सरुवाको व्यवस्थापन गर्दा पीर मर्का समाधान (Grievance Handling) गर्ने किसिमले कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने जस्ता विषयमा सामूहिक सौदावाजीको माध्यमद्वारा नीति तय गरी सो बमोजिम काम गर्न र सरुवा गर्ने अधिकारप्राप्त अधिकारीले पनि सरुवासँग सम्बन्धित निर्णय गर्दा सम्बन्धित कर्मचारीसँग छलफल गर्न, आवश्यकताअनुसार सुपरिवेक्षक र ट्रेड युनियनको समेत सुझाव लिई आवश्यक नीति तय गर्न कुनै कानूनी बाधा देखिदैन । यस प्रकारको नीति निर्माण भैसकेको र सो नीतिअनुरूप कार्य नगरेको र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८(१२) बमोजिमको वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्दा पनि न्याय नपाएको भन्ने दावी लिई निवेदक न्यायिक पुनरावलोकनका लागि आएको अवस्था समेत देखिदैन ।

१४. निजामती कर्मचारीलाई प्रदान गरिएको ट्रेड युनियन सम्बन्धी मौलिक हक निरपेक्ष नभई कर्तव्यसँग पारस्परिक रहेको छ । मुलुकको सार्वजनिक प्रशासन सञ्चालनको जिम्मेवारी र कर्तव्य पूरा गर्नु निजामती कर्मचारीको प्रमुख दायित्व हुन्छ । एउटा ट्रेड युनियनको पदाधिकारी हुँदा सरुवा र बहुवा जस्तो सामान्य प्रशासनिक कामकारवाहीमा उसको इच्छाअनुसार मात्र हुनु पर्ने भनी मौलिक हकको व्याख्या

गर्नु सार्वजनिक प्रशासनको उद्देश्य तथा कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्त अनुरूप हुन सक्दैन। तसर्थ ट्रेडयुनियनमा कार्यरत निजामती कर्मचारीको सरुवा निजको सहमती विना हुनै नसक्ने भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

१५. तसर्थ विवेचित आधार कारणवाट निजामती संगठन राज्य सञ्चालनको महत्वपूर्ण संयन्त्र भएको, सरकारले जारी गरेका नीतिहरू, सरकारका कार्ययोजना र कार्य पद्धतिहरू, नागरिकहरूलाई दैनिक रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्ने वस्तु तथा सेवाहरू, सरकारका भावी योजना तथा रणनीतिहरू सबैको कार्यान्वयन गर्नेकाम मूल रूपमा निजामती संगठनको भएकोले यो संगठनलाई कुनै व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्वमा रहेको निश्चित र सीमित उद्देश्य भएको प्रतिष्ठान सरह र यहाँ कार्यरत कर्मचारीको भूमिकालाई त्यस्ता प्रतिष्ठानमा काम गर्ने श्रमिक वा कामदार कर्मचारीको भूमिका सरह मानी कुनै अमुक ट्रेडयुनियनको पदाधिकारी भएकै कारणवाट सार्वजनिक प्रशासन तथा व्यवस्थापनको मर्म, भावना र उद्देश्य नै पराजीत हुने गरी सरुवा र बढुवा माथि निवेदक जस्ता ट्रेडयुनियनका पदाधिकारीहरूको असीमित र अनियन्त्रित अधिकार हुनुपर्छ भनी व्याख्या गर्नु व्यावहारिक र औचित्यपूर्ण देखिएन। अर्कोतर्फ सरुवावाट मर्का परेको भनी निवेदकले निजामती सेवा ऐन २०४९ को दफा १८ (१२) बमोजिमको वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी अपरिपक्व (Pre-matured) अवस्थामा यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमा प्रवेश गरेको समेत अवस्थावाट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। रिट निवेदन नै खारेज हुने ठहरेकोले यस अदालतवाट जारी गरिएको अन्तरिम आदेश स्वतः निष्क्रिय हुन्छ। आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी

इति संवत् २०६८ साल मंसिर ६ गते रोज ३ शुभम्-इजलास अधिकृत: कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८७५१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६७ सालको दे.पु.नं ०६६-८१-११९३
फैसला मिति: २०६८।१।१३

मुद्दा:- दर्ता बदर, नामसारी।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला नवलपरासी, तिलकपुर
गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने प्रसादी देवी
थरुनीको मु.स.गर्ने ऐ.ऐ. बस्ने तिलकधारी
थारू मरी निजको मु.स. गर्ने ऐ.ऐ. बस्ने
गौदी थरुनी

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: ऐ.ऐ. वडा नं. १ बस्ने कल्लु दमै मरी
निजको मु.स. गर्ने छोरा ऐ.ऐ. घर भै हाल ऐ.
रामग्राम न.पा. वडा नं. ५ बस्ने शंकरप्रसाद
दमै समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बालचन्द्र शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री मोहनप्रकाश सिटौला

मा.न्या. श्री बमकुमार श्रेष्ठ

- जग्गा दा.खा. नामसारी भै अर्काको नाममा गैसकेको अवस्थामा ज.प.को २क अनुसार अपुताली खानेलाई सदाको लागि दा.खा नामसारी गर्ने हदम्याद रहन्छ भन्न नमिल्ने।
- जुन समयको घटना वा क्रिया हो, सोही समयको कानूनको आधारमा उपचार खोज्नु पर्छ। २०२६ सालको दर्ता दा.खा. निर्णयका सम्बन्धमा तत्कालीन ऐनको व्यवस्था नै लागू हुन्छ। तत्कालीन ऐनको व्यवस्थाबाट हदम्याद समाप्त भएपछि नयाँ संशोधन भएको ऐनको आधारमा तत्कालीन काम कारोवारका सम्बन्धमा हदम्याद कायम गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता कृष्ण सापकोटा

प्रत्यर्था प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय रामबन्धु शर्मा र देवीप्रसाद कोइराला

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६०, नि.नं. ७१६६

सम्बद्ध कानून:

- जग्गा पजनीको २क र १७ नं.
- रजिष्ट्रेशनको ४० र ३६ नं.

फैसला

न्या.सुशीला कार्की: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६५।३।१७ को फैसलाउपर वादीको तर्फबाट मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भनी परेको निवेदनमा दोहोऱ्याई पाउने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनमा दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

मौजे मगरमुढा, जमिदार लक्ष्मी नारायणको जिम्माको ११ नं. का रैती पेपर भन्ने पेपल थारूका नाउँको साविक कि.नं. ४७ को ज.वि. २-७-१२ को जग्गा सभै नापी हुँदा नरबढी भई जि.न.प. तिलकपुर गा.वि.स. वडा नं. ८ कि.नं. ३५ मा २-१८-५ जग्गा कायम भै पति पेपल थारूका नाउँमा फिल्डबुकमा दर्ता कायम भएको थियो । सो जग्गामध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि. ०-१२-१० जग्गा विपक्षी कल्लु दमैलाई २०२६ सालमा विक्री गरी बाँकी रहेको २-५-१५ जग्गा पति जीवित छउन्जेल पतिले र निजको मृत्यु भएपछि अपुतालीको २ नं. बमोजिम निजको हकवाला निजको एकमात्र श्रीमती म फिरादी एवं छोराहरूले भोग गरी आएको अवस्थामा उक्त जग्गा नामसारी गर्ने भनी सल्लाह हुँदा उक्त पूरै जग्गा कल्लु दमैले दर्ता नामसारी गराएको भन्ने सुनी मिति २०६१।६।२६ गते मालपोत कार्यालय नवलपरासीमा आई हेर्दा उक्त कि.नं. ३५ को २-१८-५ पूरै जग्गा कल्लु दमैले दर्ता नामसारी गराएको कुरा थाहा हुन आयो । पतिबाट ०-१२-१० भन्दा बढी जग्गा नलिएका हुँदा सोभन्दा बढी जग्गा दर्ता नामसारी गर्ने हकद्वैया विपक्षीलाई छैन । तसर्थ उक्त कि.नं. ३५ को ज.वि. २-१८-५ मध्ये विपक्षीलाई दिएको ज.वि. ०-१२-१० जग्गा बाहेक बाँकी मेरो हक

भोगको भएको हुदा विपक्षीले आफूले खरीद गरेभन्दा बढि जग्गा ज.वि. २-५-१५ दर्ता नामसारी गरेको हदसम्म विपक्षीका नाउँको दर्ता बदर गरी मेरो नाउँमा दर्ता नामसारी समेत गरिपाऊँ भन्ने फिराद दावी ।

फिराद दावीअनुसार साविक कि.नं. ४७ को जग्गा विघा २-७-१२ नयाँ नापी हुदा हाल कायम कि.नं. ३५ मा ज.वि. २-१८-५ कायम भएको थियो । सो जग्गा मध्येबाट ज.वि. ०-१२-१० मात्र कल्लु दमैलाई मेरा पति पेपल थारूले विक्री गरी दिएका हुन् । बाँकी २-५-१५ जग्गा आफ्नै भोग चलनमा रहेको छ भन्ने विपक्षीको दावी भुङ्गा हो । उक्त जग्गामा विपक्षीको हक पुग्ने भएको भए अपुतालीको २ नं. को म्यादभित्र मालपोत कार्यालयबाट आफ्नो नाउँमा दर्ता नामसारी गराई हक प्राप्त गरी जग्गाको मालपोत तिरो समेत बुझाएको हुनुपर्ने हो सो समेत गरेको फिरादबाट देखिदैन । वादीले दावी गरेको साविक कि.नं. ४७ को जग्गा १९७८ सालको नापीमा क्षे.फं ३-२-१० भएको कुरा एकहर्फी सेस्ताबाट देखिन्छ । सो जग्गा मध्ये विपक्षी पेपल थारूले ज.वि.१-०-० जग्गा २०२५।१।४ मा, ज.वि. १-१०-० मिति २०२५।५।२५ मा र ज.वि. ०-१२-१० जग्गा २०२६।२।६ मा मलाई विक्री गरी राजीनामा पारीत गरी दिनु भएकोले मालपोत कार्यालय नवलपरासीबाट २०२६।१।२६ मा मेरो नाउँमा दाखिल खारेज नामसारी दर्ता हुन आएको हो । जग्गा मैले नै जोतभोग गरी आएको छु । मेरो एकलौटी हक भोगको जग्गामा विपक्षीको दावी गर्ने हक अधिकार छैन । लोग्ने पेपल थारूको मृत्यु भएको १४ वर्ष पछि आएर अपुतालीमा मेरो हक पुग्ने भनी लोग्नेले ३७/३८ वर्ष पहिले मलाई राजीनामा पारीत गरी दिएको जग्गामा दावी गरी दिएको विपक्षीको दावीबाट फुर्सद दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकीर ।

प्रतिवादीका साक्षी बमबहादुर दमैले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

मिति २०२४।१।२५, मिति २०२५।५।२५ र मिति २०२६।२।६ मा पारीत लिखतहरू र वादी प्रतिवादीले गरेको बयान मिसिल सामेल रहेको ।

विवादित लिखतहरूका सम्बन्धमा लिखतका लेखक तथा अन्तरसाक्षी नारायणबहादुर क्षेत्री, बमबहादुर दमै, लक्ष्मीराज रेग्मी र चक्रमान श्रेष्ठ समेतले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

यसमा मिति २०२६।१२।२६ मा विवादित जग्गाको दर्ता सेस्तापूर्जा तयार भै प्रतिवादीले प्राप्त गरी सकेको अवस्थामा वादीले तत्काल बहाल रहेको जग्गा पजनीको १७ नं. बमोजिमको हदम्याद २ वर्षभित्र विवादित विषयमा अदालतमा प्रवेश गरी सक्नु पर्नेमा सो हदम्यादभित्र केही नगरी प्रतिवादीका नाउँमा सेस्ता पूर्जा तयार भैसकेका मितिले करिब ३७ वर्ष पश्चात् अदालतमा प्रवेश गरेको अवस्थामा वादीलाई हाल बहाल रहेको मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको १७ नं. को व्यवस्थाले मद्दत गर्न सक्ने अवस्था नहुँदा हाल बहाल रहेको जग्गा पजनीको १७ नं.को आधार लिई दायर गरेको फिराद हदम्याद नाघी सकेको अवस्थाको देखिदा औचित्यमा प्रवेश गरी रहन परेन । फिराद खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु नवलपसारी जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।११ को फैसला ।

नापीका बखत विवादित जग्गा मेरा पति पेपल थारूका नाउँमा सेस्ता पूर्जा तयार भै सकेको अवस्थामा केवल ज.वि. ०-१२-१० जग्गा खरीद गरेको राजीनामाको आधारमा पूरै कित्ता अर्थात २-१८-५ जग्गा प्रतिवादीले दा.खा. नामसारी गराएका छन् । खरीद बिक्री भएको क्षेत्रफलभन्दा बढी जग्गा दा.खा.नामसारी गराएको देखिदादेखिदै फिरादपत्रलाई हदम्यादको प्राविधिक अर्थ लगाई, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत लेनदेन व्यवहारको ४० नं. ले समेत सदर कायम नहुने दा.खा. नामसारी बदर गराई माग्न आएकोमा साविकको जग्गा पजनीको १७ नं. को व्यवस्थाको आधार लिई खारेज हुने ठहर्‍याएको शुरुको फैसला अन्यायपूर्ण हुँदा मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको २क,लेनदेन व्यवहारको ४० नं. तथा अ.वं. ३६ नं. ले जहिलेसुकै बदर हुन सक्ने हुँदा थाहा पाएको मितिले ६ महिना भित्र दायर भएको प्रस्तुत फिराद खारेज गर्ने गरेको शुरुको फैसला बदर गरी मेरो फिराद दावी र पुनरावेदन जिकीर बमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा जग्गावाला वादीका पति पेपल थारूबाट प्रतिवादीले लिएको राजीनामाको क्षेत्रफलभन्दा बढी जग्गा पेपल थारूकै नाममा सर्भे दर्ता भएको र त्यसपछि प्रतिवादीले नामसारी गर्दा राजीनामाभन्दा बढी पर्ने गरी सर्भे कि.नं. ३५ को पूरै जग्गा नामसारी

दर्ता गराएको देखिदा यस्तो दर्तालाई दूषित दर्ता भएको भन्नु पर्ने अवस्थामा शुरु अदालतबाट स्वच्छ दर्ता भए सरह गरी फिराद खारेज गर्ने गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६४।२।३ को आदेश ।

अहिले जुन जग्गाका सम्बन्धमा विवाद उठाइएको हो सो जग्गा २०२४ सालमा नापी भएको र २०२५।८।१४ मा वादीको पति पेपल थारूले पूर्जा पाई त्यसपछि उक्त कि.नं. ३५ को २-१८-५ जग्गाको सेस्ता कल्लु दमाईको भएको भन्ने देखिन आएको छ । प्रत्यर्थी प्रतिवादीले राजीनामा लिएको कुरा र जग्गा नापी भई सेस्ता तयार भएको कुरा समेत २०३४ साल अगाडि कै देखिएपछि प्रस्तुत विवादमा तत्काल प्रचलित ऐन नै लागू हुने भै हाल प्रचलित कानून आकर्षित हुने अवस्था देखिन आउँदैन । तत्काल प्रचलित जग्गा पजनीको १७ नं. ले भए गरेको मितिले दुई वर्षभित्र फिराद गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा २०२६।१२।२६ को दा.खा.नामसारीको निर्णयले प्रतिवादीका नाममा पूर्जा तयार भएपछि सो कुरालाई लिएर हाल मात्र फिराद दिएको देखिदा वादीको फिराद तत्काल प्रचलित जग्गा पजनीको १७ नं. को हदम्याद नाघी दायर भएको देखिन आयो । कीर्ते जालसाज तर्फ फैसलामा बोलिएन भन्ने जिकीरका सम्बन्धमा मुल विवाद नै दर्ता बदर गरी नामसारी गरिपाऊँ भन्ने भएको र सो मुल मुद्दा हदम्यादको कारणले खारेज भएपछि त्यसबाट उठेको जालसाज स्वतः निष्क्रिय भै खारेज हुने भएकोले त्यस विषयमा बोली रहन आवश्यक देखिन आउँदैन । तसर्थ दुई वर्षको हदम्याद नाघी दायर भएको फिरादबाट औचित्यमा प्रवेश गरी विचार गर्न मिल्ने नदेखिदा वादीको फिराद अ.वं. १८० नं. ले खारेज हुने ठहर्‍याई नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।१।११ मा भएको फैसला कानूनसम्मत भै मिलेको देखिदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६५।३।१७ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा लिखतको विवादभन्दा पनि बढी जग्गा दा.खा. गराएको भन्ने विवाद हो । जग्गा पजनीको २क ले रु १०।०० जरीवाना बुझाए जहिले पनि दा.खा. नामसारी गर्न पाउँछ । प्रस्तुत विवाद

जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को नभै नापी दर्ता पछि दा.खा. दर्ता गरेको विषयमा उठेको विवाद हो । कि.नं. ४७ मध्येवाट क्षे.फ. ०-१२-१० जग्गा मात्र खरीद गर्ने व्यक्तिले पूरै जग्गा दा.खा. दर्ता गरी लिन पाउँछ भन्न मिल्दैन । खरीदभन्दा बढी जग्गा दा.खा. गरेको सम्बन्धमा दा.खा. दर्ता बदर गर्ने माग भएकोमा खरीदकर्ताकै नाउँमा नापी दर्ता भए सरह मानी फिराद खारेज गर्ने गरेको कार्य जग्गा पजनीको २क नं. को मर्मविपरीत छ । प्रस्तुत मुद्दामा रजिष्ट्रेशनको ५, १० नं. को पनि उल्लंघन भएको छ । लिखतमा ऋणी पेपल थारू नभै बहादुर थारूलाई सनाखत गराइएको छ, नरवढी जग्गा दिनेको हुन्छ भन्ने सिद्धान्तविपरीत ज.प. को २क को अवस्थामा अ.वं. ३६ र लेनदेन व्यवहारको ४० नं. ले जहिलेसुकै फिराद लाग्ने व्यवस्था हुँदाहुँदै सो कानूनी व्यवस्था नहेरी ज.प.को २क को गलत व्याख्या गरी भएको जिल्ला अदालतको इन्साफलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो मुद्दा दोहोऱ्याई हेरिपाऊँ भन्ने गौदी थरुनीको मिति २०६५।७।२४ को निवेदन ।

प्रतिवादीले वादीका पति पेपल थारूबाट साविक कि.नं. ४७ मध्येको जग्गा खरीद गरी २०२६ सालमा लिखत पारीत गरी लिएको देखिएको, साविक कि.नं. ४७ बाट ससीमै खरीद गरेको भन्ने जिकीर लिन नसकेको, प्रतिवादीको नाममा नामसारी गर्दा वादीबाट लिएको क्षेत्रफलभन्दा बढी लिएको देखिएको, नामसारी गर्दा पारीत भएको कुन लिखतबाट के कति जग्गा नामसारी गरी दिएको हो वा के कति बाँकी रहेको हो सो स्पष्ट हुन सक्नुपर्नेमा त्यस्तो नामसारी निर्णय समेत पेश दाखेल हुन सकेको अवस्था नरहेकोले त्यसरी भएको दर्तालाई समेत मान्यता दिई दावी नै खारेज गरेको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसलामा मुलुकी ऐन ज.मि. को २(क), रजिष्ट्रेशनको ५, १० नं., लेनदेन व्यवहारको ४० नं., अ.वं. को ३६ नं. तथा नैकाप २०६० अङ्क १, २ नि.नं. ७१६६, पृ. ५५ मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भै न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) को त्रुटि देखिएकोले दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी दिएको छ । विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।४ को आदेश ।

नियमवमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दा अध्ययन गरी पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्ण सापकोटाले प्रतिवादी कल्लु दमैले पेपल थारूबाट २०२६ सालमा ज.वि. ०-१२-१० मात्र खरीद गरेका छन् । ०-१२-१० जग्गा खरीद गरेको आधारमा पेपल थारूको २-१८-५ जग्गानै दर्ता गरेका छन् । अधिकारको स्रोत नै नभएको पूरै जग्गा दर्ता गर्ने मालपोत कार्यालयको दर्ता दूषित दर्ता हुँदा खरीद विक्री भएको जग्गा देखि बाहेकको दर्ता बदर हुनुपर्छ । त्यसै गरी २०२६।२।६ बाहेकको राजीनामाको लिखत जालसाज हुँदा सो सम्बन्धमा नबोलेको फैसला समेत त्रुटिपूर्ण छ । जालसाजका सम्बन्धमा कुनै उल्लेख नगरी तथा दूषित दर्ताको विषयमा हदम्यादको प्रश्न उठाई हदम्यादविहीन फिराद भनी फिराद खारेज गर्ने गरेको जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी मेरो पक्षको दावीवमोजिम प्रतिवादीको नाममा भएको दा.खा. दर्ता बदर गरी मेरो पक्षको नाममा नामसारी हुनुपर्छ भन्ने र प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री रामबन्धु शर्मा र देवीप्रसाद कोइरालाले हाम्रो पक्षले वादीको लोग्ने पेपल थारूबाट २०२४, २०२५ र २०२६ का ३ वटा राजीनामाबाट जग्गा खरीद गरी लिएको हुन् । ती पारीत राजीनामाका आधारमा मालपोतले २०२६।१।२६ मा दा.खा. दर्ताको निर्णय गरी हाम्रो पक्षको नाममा दर्ता स्रेस्ता कायम गरेको छ । सबै राजीनामा मालबाट पास भएको हुँदा सद्दे साँचो हुन । यदि दर्ता गर्न नमिल्ने जग्गा हाम्रो पक्षले दर्ता गरेको भए कानूनको म्यादभित्र दर्ता बदरमा उजूर गर्नुपर्ने थियो । २०२४, २०२५ सालको पारीत राजीनामा र २०२६ को दा.खा. दर्ताको निर्णयको सम्बन्धमा २०६१ सालमा फिराद गर्नु र पतिको २०४८सालमा मृत्यु भएपछि २०६१ मा नामसारी गर्न गए भन्नु तथ्यको भ्रम पार्न खोजेको मात्र हो । दर्ता दा.खा.भएको ३५ वर्ष पछि संशोधन पूर्वको ज.प. को १७ नं. को म्याद समाप्त भएपछि संशोधन भएको ऐनको आधारमा फिराद गर्न नपाउने हुँदा हदम्याद नाघी फिराद परेको अवस्थामा फिराद खारेज गर्ने गरेको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको

फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको वहस सुनियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरो पति पेपल थारूको साविक कि.नं. ४७ को ज.वि. २-७-१२, तिरो ८४/८५ को जग्गा सभै नापी हुँदा नरवढी भै जिल्ला नवलपरासी तिलकपुर गा.वि.स. वडा नं. ८ कि.नं. ३५ मा ज.वि. २-१८-५ कायम भै निज पति पेपल थारूकै नाममा फिलडवुकमा दर्ता भएको थियो । निजले सो जग्गामध्येबाट उत्तर तर्फ ०-१२-१० जग्गा २०२६ सालमा कल्लु दमाईलाई विक्री गरेकाले बाँकी जग्गा हामीले भोग गरी रहेको थियो । २०४८।६।१२ मा पतिको मृत्यु भएपछि पतिको नामको विवादित जग्गा नामसारी गर्न २०६१ सालमा मालपोत कार्यालय जाँदा ज.वि. ०-१२-१० जग्गा खरीद गर्ने कल्लु दमैले कि.नं. ३५ को समग्र जग्गा दर्ता दा.खा.गरी सकेको देखिदा ०-१२-१० जग्गा खरीद गरी मेरो हकको समग्र २-१८-५ जग्गा दर्ता नामसारी गरेबाट अन्यायमा परेको छु । ज.प.को २(क), १४ नं. को आधारमा जहिले पनि नामसारी गर्न पाउनेमा विक्री गरेको भन्दा वढी भएको ज.वि. २-५-१५ को दर्ता नामसारी बदर गरी मेरो नाउँमा दर्ता नामसारी गरिपाउँ भन्ने फिराद र साविक कि.नं. ४७ मा दर्ता भएको विवादित जग्गा १९७८ को नापीमा ज.वि. ३-२-१० रहेछ । ज.वि. ३-२-१० मध्ये ज.वि. १-०-० मिति २०२४।१।४ मा, ज.वि. १-१०-० मिति २०२५।१।२५ मा र ज.वि. ०-१२-१० मिति २०२६।२।२६ मा पेपल थारूले मलाई विक्री गरी राजीनामा तपारीत गरी दिनु भएको हो । सो जग्गा सभै नापीमा कि.नं. ३५ मा क्षे.फ. २-१८-५ कायम भै दर्ता भएको हो । पेपल थारूको नाममा फिलडवुकमा उल्लेख भएको सा.कि.नं. ४७ को पूरै जग्गा मैले खरीद गरी लिएको हुँदा सो जग्गा २०२६।१।२६ मा मालपोत कार्यालयबाट दाखेल खारेज गरी मेरो नाउँमा दर्ता गरेको हो । विक्री गरेको जग्गामा अपुताली र ज.प. को २क अनुसार दा.खा. नामसारी हुने अवस्था हुँदैन । तसर्थ मैले खरीद गरेको कि.नं. ३५ को जग्गा मेरो नाममा दर्ता गरेको कार्य कानूनसम्मत हुँदा बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिउत्तर भएको प्रस्तुत मुद्दामा फिराद हदम्यादभित्रको नहुँदा खारेज हुने ठहर्छ भनी गरेको जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्न्याई

पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसलाउपर वादी पक्षको पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूमा विवेचना गरी पुनरावेदन अदालतको फैसला मुनासिव वेमुनासिव के रहेछ ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ वा सक्दैन भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

(क) प्रतिवादीको नाममा गरेको दर्ता कानूनसम्मत छ वा छैन ? मुद्दामा विवाद उठाइएका राजीनामाका लिखत जालसाज हुन वा होइनन ? जालसाजीमा सजाय गर्नुपर्ने स्थिति हो वा होइन ? र

(ख) वादीको उजूर हदम्याद भित्रको छ वा छैन ?

२. प्रतिवादीको नाममा गरेको दर्ता कानूनसम्मत छ वा छैन ? मुद्दामा विवाद उठाइएका राजीनामाका लिखत जालसाज हुन वा होइनन ? जालसाजीमा सजाय गर्नुपर्ने स्थिति हो वा होइन ? भन्ने प्रथम प्रश्न तर्फ विचार गर्दा विवादित जग्गा वादीको पति पेपल थारूको नाममा साविक कि.नं. ४७ र त्यसपछिको सभैनापीमा कि.नं. ३५ मा क्षे.फ. २-१८-५ जग्गा दर्ता भएको देखिन्छ । यस सन्दर्भमा विवाद भएको पनि देखिँदैन । मेरो पतिले २०२६।१।२६ मा, सो कि.नं. ४७ मध्येबाट ज.वि. ०-१२-१० जग्गा मात्र विक्री गरेको हो, बाँकी जग्गा विक्री गरेको होइन भनी वादीले दावी लिएको भएपनि प्रतिवादीले वादीको पतिसंग एक पटक मात्र जग्गा खरीद गरेको नभै साविक ४७ नं. बाट ३ पटक खरीद गरेको भन्ने भनाई रहेको देखिन्छ । प्रतिवादी कल्लु दमैले वादीका पति पेपल थारूबाट मिति २०२४।१।२५ मा १-०-०, मिति २०२५।१।२५ मा ०-१०-० र मिति २०२६।२।२६ मा ०-१२-१० जग्गा खरीद गरेको तथ्य प्रतिवादीले पेश गरेको राजीनामाको प्रतिलिपि र मालपोत कार्यालय नवलपरासीले मिति २०६२।३।२१ च.नं. ९१९५ च.नं. ३१४ मिति २०२६।४।२७ र च.नं. १४७१ मिति २०६२।७।२७ को पत्र साथ प्राप्त राजीनामाको सक्कल लिखतबाट देखिन्छ । उल्लेख गरिएको पारीत राजीनामाबाट प्रतिवादीको नाममा दर्ता भएको विवादित जग्गा प्रतिवादीले पेपल थारूसँग खरीद गरी लिएको हो भन्ने तथ्य पुष्टि हुन आउँछ । त्यसकारण राजीनामाबाट खरीद गरी लिई सोहि राजीनामाहरूको आधारमा जग्गा दा.खा. नामसारीको निवेदन गर्ने र निवेदन र राजीनामाको आधारमा प्रतिवादीको नाममा

दा.खा. दर्ता गर्ने मालपोत कार्यालयको कार्यालाई अन्यथा हो भन्न मिल्ने देखिएन ।

३. मुद्दामा उठाइएका लिखत जालसाज हुन वा होइन ? जालसाजमा सजाय गर्नु पर्ने स्थिति हो वा होइन ? भन्ने प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा वादीले मेरो पति पेपल थारूले मिति २०२६।२।६मा ०-१२-१० जग्गा मात्र विक्री गरेका हुन्, अन्य जग्गा विक्री गरेका होइनन्, जालसाजीपूर्ण तरिकाबाट प्रतिवादी, लेखक र अन्तरसाक्षी मिली कागज खडा गरेका हुन् भनी लिखतका सम्बन्धमा सनाखत बयान गरेपनि सो कुरा मिसिल संलग्न कुनै प्रमाणले पुष्टि गर्दैन । नापी हुनुपूर्वको २०२० सालको एकहर्फी लगतमा साविक कि.नं. ४७ मा ३९२॥, मिति २०२५ सालको एकहर्फी लगतबाट ॥२॥० देखिएको र सोही जग्गा २०२४ सालमा नापी हुँदा कि.नं. ३५ मा क्षे.फ. २-१८-५ कायम भै दर्ता भएको देखिन्छ । सो जग्गा नयाँ दर्ता हुनु भन्दा पहिलेको सेस्ताअनुसार खरीद विक्री व्यवहार भएकाले सो आधारमा पछि दर्ता भएको सवै जग्गा कल्लु दमैको नाममा दर्ता सेस्ता पूर्जा समेत बनेको देखिन्छ । २७५ मौजा, मगर मुढाको पटवारी चक्रमान श्रेष्ठले पेश गरेको २०२० सालको एकहर्फी लगतमा कि.नं. ४७ मा ३९२॥ जग्गा देखिए पनि निज पटवारीले पेश गरेको २०२५ सालको एकहर्फी लगतमा कि.नं. ४७ मा ॥२॥ मात्र जग्गा देखिदा पेपल थारूले २०२० र २०२५ सालको वीचमा केही जग्गा विक्री गरेको हो भन्ने पुष्टि हुन्छ । सो एकहर्फी लगतमा कि.नं. ४७ बाट नै २०२६ सालको बालीदेखि क्षे.फ. ०-१२-१० विक्री भै कल्लु दमैमा गएको भन्ने उल्लेख भएकोले पेपल थारूले पटक-पटक कल्लु दमैलाई जग्गा विक्री गरेको रहेछ भन्ने देखिन आउछ । त्यसै गरी जालसाज गरी खडा भएका भन्ने कागजका सम्बन्धमा लेखक साक्षी नारायणबहादुर क्षेत्रीले २०२५।५।२५ को पास भएको लिखत र चक्रमान श्रेष्ठले लेखेको २०२४।१२।२५ को लिखतमा वादीका पति पेपल थारूले राजीखुसीले सहीछाप गरेको हुन् भन्ने र अन्तरसाक्षी लक्ष्मीराज रेग्मी र बमबहादुर दमैले ती लिखतहरूमा पेपलले नै राजीखुसी साथ सहिछाप गरेको हुन् भनी बकपत्र गरेबाट प्रतिवादीले पेश गरेका लिखत जालसाज हुन भन्न मिल्ने देखिदैन । लिखतमा हाकिमको रातो मसीको सहिछाप छैन भन्ने वादीको जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा

मालपोत कार्यालयको मिति २०६२।१।१४ को पत्रमा सो समयमा हाकिम कार्यालयमा नभएपनि तहरिरले व्यहोरा जनाई लिखत पारीत गरी दिने व्यवस्था रहेको भनी जवाफ पठाएको सन्दर्भबाट पनि लिखतमा हाकिमको सहि नै हुनुपर्ने भन्ने अनिवार्य व्यवस्था रहे भएको देखिदैन ।

४. व्यक्ति व्यक्ति बीचको कारोवारमा कीर्ते जालसाजको विवाद नउठोस्, अड्डाबाट रजिष्ट्रेशन गरेको कागजको प्रमाणिकता होस् भन्नका लागि नै कानूनले रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्ने व्यवस्था विकास गरेको हो । पास नगरेको घरसारका लिखत र घरमा तयार भएका वा अड्डामा तयार गरी पास गरिएका लिखतको प्रमाणिक महत्व फरक-फरक अवस्थाको हुन्छ । मालपोत कार्यालयबाट लिखत पास गर्दा हाकिमले कारणीसँग सोधपुछ गरी व्यहोरा र परिणाम संझाई पास गर्ने भएकाले त्यस्तो लिखत लाई सामान्य घरमा खडा गरेको कागजसरह शंका गर्ने स्थिति हुँदैन । रजिष्ट्रेशन गरेको लिखतको मुख्य कारणी नै होइन भनी रजिष्ट्रेशन पास गरेको कागजप्रति सहज रूपमा प्रश्न उठाउन पाउने हो भने रजिष्ट्रेशन गुर्नको कुनै औचित्य हुँदैन । पेपल थारूले कल्लु दमैलाई ३ थान राजीनामा पास गरी जग्गा विक्री गरेको, जग्गा विक्री गरेको राजीनामा रजिष्ट्रेशन गरेको, रजिष्ट्रेशन गरेपछिको पटवारीले पेश गरेको एकहर्फी लगतबाट पेपल थारूको जग्गा घटेको देखिएको, लिखतका लेखक र अन्तरसाक्षीले लिखतलाई सही सत्य हो भनी बकपत्र गरेको, प्रस्तुत मुद्दा पर्नु अगाडि नै कल्लु दमैको परिवारको बीचमा चलेको अंश मुद्दामा कल्लु दमैले प्रतिउत्तर लगाउँदा निजी आर्जनबाट पेपल थारूबाट खरीद गरेको जग्गा भनी विवादित जग्गा उल्लेख गरेको समेतका आधारबाट व्यवहार सत्य साचो हो भन्ने देखिन आउछ । वादीले जालसाजपूर्ण कार्य गरेको भनी दावि लिएपनि सो तथ्य कागज प्रमाण र व्यवहारबाट समेत पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा पेपल थारूले गरी दिएको कागज जालसाजपूर्ण तरिकाबाट खडा गरेका हुन् भन्ने दावी लिएकै आधारमा मात्र विवादित लिखत जालसाजपूर्ण तरिकाबाट खडा गरेको कागज हुन् भनी भन्न मिल्ने नदेखिदा जालसाजीमा सजाय गर्नुपर्ने स्थिति देखिएन ।

५. वादीको फिराद हदम्याद भित्र परेको छ वा छैन ? भन्ने दोश्रो प्रश्नका सन्दर्भमा विचार गर्दा वादीले

प्रतिवादीले आफूले खरीद गरेको भन्दा वढी जग्गा दा.खा. नामसारी गरे भनी ज.प.को २क र १७ नं. को हदम्यादको आधारमा उजूर गरेको देखिन्छ। जग्गा विक्री नगरेको र जो मरी अपुताली परेको हो, निजको नामबाट अर्को व्यक्तिको नाममा जग्गा नामसारी दा.खा. नभएको स्थितिमा मात्र जरीवाना तिरी अपुतालीको हक हुनेले ज.प.को २क नं. अनुसार जहिलेसुकै नामसारी गर्न पाउने हो। जग्गा दा.खा. नामसारी भै अर्काको नाममा गैसकेको अवस्थामा ज.प.को २क अनुसार अपुताली खानेलाई सदाको लागि दा.खा. नामसारी गर्ने हदम्याद रहन्छ, भन्ने होइन। वादीले दावी गरेको जग्गा निजको पति पेपल थारूले राजीनामाबाट विक्री गरेको होइन भनी पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा ज.प. को २क आर्कषित हुने स्थिति नै हुँदैन। त्यसैगरी स्रोत नखुलाई कसैले कसैको सम्पत्ति दर्ता गरेको रहेछ भने सो वदर गराउन हक भएको व्यक्ति समयमा यथा निकायमा उजूर गर्न जानुपर्ने हुन्छ। प्रतिवादीले २०२४, २०२५ र २०२६ का राजीनामाअनुसार २०२६ सालमा विवादित जग्गा दर्ता दा.खा.गरी सकेको विषयमा साविक दर्तावालाले कुनै विवाद नगरेको, दर्तावाला पेपल थारूको २०४८ मा मृत्यु भएपछि अपुतालीको दावी गर्ने यी वादीले तत्कालीन ज.प. को १७ नं. को प्रावधानबमोजिम थाहा पाएको मितिले २ वर्षभित्र फिराद गर्नुपर्नेमा सो प्रावधान बमोजिम फिराद नगरी सो ऐनले तोकेको अर्वाधि समाप्त भएपछि तत्कालीन दर्ताको सम्बन्धमा संशोधित नयाँ ऐनअनुसार फिराद गर्न आएको देखिन्छ। जुन समयको घटना वा क्रिया हो, सोही समयको कानूनको आधारमा उपचार खोज्नु पर्छ। २०२६ सालको दर्ता दा.खा. निर्णयका सम्बन्धमा तत्कालीन ऐनको व्यवस्था नै लागू हुन्छ। तत्कालीन ऐनको व्यवस्थाबाट हदम्याद समाप्त भएपछि नयाँ संशोधन भएको ऐनको आधारमा तत्कालीन काम कारोवारका सम्बन्धमा हदम्याद कायम गर्न मिल्दैन। लगातार रुपमा मैले भोग गरेको छु भनी जिकीर लिने वादीले २०२६ साल देखिका मालपोत बुझाएको रसिद पेश गर्न नसकेको, अदालतबाट भएको २०६२।१०।२२ को सर्जमिन मुचुल्कामा विवादित जग्गामा लामो समयदेखि प्रतिवादी कल्लु दमैको भोग रहेको भनी उल्लेख भएबाट यी वादीले विवादित जग्गा प्रतिवादीले दर्ता गरी भोग गरी आएको तथ्य थाहा

पाएनन भन्न मिल्ने देखिएन। अतएव: कल्लु दमैको नाममा दर्ता सेस्ता भोग भएको ३५ वर्ष पछि तत्कालीन समयको कानूनको हदम्याद समाप्त भएपछि संशोधित ऐनको आधारमा हदम्याद कायम गरी आएको फिराद हदम्याद भित्रको समेत देखिएन। विधिपूर्वक राजीनामा गरी दर्ता दा.खा. भएको विवादमा ज.प. र अपुतालीको विषयनै विद्यमान नहुँदा ज.प.को २(क), १७ नं. रजिष्ट्रेशनको ४० र ३६ नं. तथा नेकाप २०६०, नि.नं. ७९६६ को नजीर प्रस्तुत मुद्दामा आर्कषित हुन नसक्ने हुँदा सो कानून र नजीरका आधारमा भएको यस अदालतको निस्सासँग यो इजलास सहमत हुन सकेन।

६. तसर्थ उपरोक्त विवेचित आधार प्रमाणबाट साविक कि.नं. ४७ हाल सर्भे नापीमा कि.नं. ३५ मा दर्ता भएको विवादित जग्गा वादीका पति पेपल थारूले विभिन्न मितिमा कल्लु दमैलाई विक्री गरी राजीनामा पारीत गरी दिएको आधारमा मालपोत कार्यालय नवलपरासीले कल्लु दमैको नाममा मिति २०२६।१२।२६ मा दाखेल खारेज दर्ता गर्ने गरेको कार्य अन्यथा हो भन्न मिल्ने देखिएन। अन्यथा प्रमाणित हुन नसकेको अवस्थामा आधिकारिक निकायबाट रीतपूर्वक पास गरेको कागजलाई जालसाजी क्रिया हो भन्न नमिल्ने र वादीको फिराद, जग्गा खरीद विक्री तथा दा.खा. दर्ता नामसारी भएको मितिको ज.प. को १७ नं. को हदम्याद समाप्त भएपछि संशोधित जग्गा पजनीको १७ नं. को आधारमा परेको देखिदा, तत्काल प्रचलित ज.प. को १७ नं. अनुसार भए गरेको मितिले २ वर्षको हदम्याद नाघी दायर भएको फिरादबाट औचित्यमा प्रवेश गरी विचार गर्न मिलेन, फिराद दावी खारेज हुने ठहर्छ भनी नवलपरासी जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६५।३।१७ को फैसला मनासिव देखिदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०६८ साल भदौ १३ गते रोज ३ शुभम् ....
इजलास अधिकृत:-लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं. ८७५२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६४-७०.०२०२
आदेश मिति: २०६८।७।२०

विषय: उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला पर्सा, पोखरिया गा.वि.स.वडा नं ३
बस्ने जगदीशप्रसाद चौहान

विरुद्ध

विपक्षी: व्यवस्थापन समिति, नेपाल बैंक लिमिटेड प्रधान
कार्यालय समेत

- पत्रिकामा प्रकाशित सूचनाको शीर्षक नै हाजिर हुन आउने रहेबाट सो सूचनालाई नेपाल बैंक लिमिटेड, कर्मचारी सेवा विनियमावलीले व्यवस्था गरेबमोजिमको भविष्यमा बैंकको सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने विभागीय कारवाहीको प्रक्रियामा सफाइ पेश गर्ने मौका प्रदान गरी आरोप स्पष्ट रुपमा किटी सजाय समेत प्रस्ताव गरी सोधिएको स्पष्टीकरण वा दिइएको जानकारी सरहको रुपमा मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- जस्तोसुकै गम्भीर प्रकृतिको आरोप लगाइएको व्यक्तिलाई पनि सो आरोप ठहर गर्नु पूर्व आफ्नो कुरा भन्ने मौका दिनै पर्दछ । सेवाबाट बर्खास्त गर्ने जस्तो अन्तिम र कठोर सजाय गर्दाका बखतमा सेवासँग सम्बन्धित विनियमावलीमा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनुपर्दछ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लंघन गरी वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू
किशोरकुमार अधिकारी र शम्भु थापा एवं
विद्वान अधिवक्ता राजन अधिकारी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता नरेन्द्रप्रसाद खनाल
अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

- नेपाल बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली,
२०६२ को विनियम ९.५.१, १२.१०(१) र (२),

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त टिपोट
एवं आदेश यस प्रकार छ :-

प्रस्तुत मुद्दामा सहजताका लागि नेपाल बैंक
लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ लाई यसपछि
विनियमावली मात्र भनी सम्बोधन गरिएको छ ।

म निवेदक नेपाल बैंक लिमिटेड भिषवा
उपशाखा पर्सामा बही रक्षक पदमा २०४० सालमा
नियुक्त भै वरिष्ठ वही रक्षक पदमा पदोन्नति भै
त्यहाँबाट महुवन उपशाखा, श्रीपुर शाखा, तेह्रथुम
शाखा हुँदै मिति २०६२।९।६ मा नेपाल बैंक लिमिटेड
शाखा कार्यालय लाहानमा सरुवा भै कार्यरत रहँदै
आएको थिएँ । मिति २०६२।१०।१७ देखि विना सूचना
अनुपस्थित रहनु भएकोले ७ दिनभित्र हाजिर हुन आउनु
भन्ने प्रत्यर्था मावन स्रोत व्यवस्थापन विभागको सूचना
मिति २०६३।१।२४ को गोरखापत्रमा प्रकाशित भएकोमा
मुटुको रोग समेतले पीडित रहेको हुँदा मिति
२०६२।१०।१७ देखि मिति २०६३।१।१५ सम्मको विरामी
विदा पाऊँ भनी चिकित्सकको सिफारिशसहित
हुलाकद्वारा रजिष्ट्री गरी पठाई स्वास्थ्यमा अभै सुधार
नआएकोले मिति २०६३।१।१६ देखि मिति २०६३।२।१२
सम्मको विरामी विदा पाऊँ भन्ने व्यहोरा समेतको
मिति २०६३।१।२९ मा निवेदन गरेको थिएँ ।

मिति २०६३।१।१६ देखि २०६३।२।१२ सम्मको
विरामी विदा माग गरी दिनु भएको मिति २०६३।१।२९
को निवेदन सम्बन्धमा तपाईं तेह्रथुम अफीसमा कार्यरत
रहँदा पछिल्लो पटक मिति २०६१।८।१ देखि मिति
२०६१।११।७ सम्म जम्मा ९५ दिनको वेतलवी विदा

स्वीकृत गरिएपछि पनि तपाईं बारम्बार आफू विरामी भएको भनी डाक्टरको प्रेस्क्रिप्शन समेत पछि पेश गर्नु भनी हुलाक वा कुरिएरमार्फत् निवेदन पठाई कार्यालयमा अनुपस्थित हुने गर्नु भएको र विदा अस्वीकृत गरी हाजिर हुन आउन सम्बन्धित कार्यालय तथा यस विभागबाट जानकारी गराउँदा समेत बेवास्ता गरी लापरवाही ढंगले अनुपस्थित नै रहेन गर्नु भएको देखिन्छ। यसरी मिति २०६९।१।१८ देखि विदा स्वीकृत नगराई २०६३ वैशाखसम्म पटक पटक अनुपस्थित रहनु भएको पाइएको छ। तपाईंको स्वीकृत भएको बेतलवी विदा र तपाईं विदा स्वीकृत नगराई अनुपस्थित रहनु भएको दिनहरूको गणना गर्दा विनियमावलीको विनियम ८.१५ मा व्यवस्था भए बमोजिम कर्मचारीको नोकरी अवधि भरमा अधिकतम रूपमा स्वीकृत गर्न सकिने बेतलवी विदाको सीमा २ वर्षभन्दा बढी भै सकेको देखिन्छ। माथि उल्लेख भएबमोजिम तपाईंले आचरण र अनुशासन सम्बन्धी विनियमहरू बराबर उल्लंघन गर्नुभएको देखिँदा तपाइएपर नेपाल बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ बमोजिम विभागीय कारवाही किन नगर्ने ? यदि त्यसो गर्नु नपर्ने कुनै कारण भए, पत्र प्राप्त मितिले १५ दिन भित्र स्पष्टीकरण पेश गर्न सूचित गरिन्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी व्यवस्थापन विभागको मिति २०६३।२।३ को स्पष्टीकरण रहेछ।

मुटुको रोगको कारणले अस्वस्थ भएको कुरा यसै साथ पेश भएका कारण प्रमाणहरूबाट स्पष्ट छ र निरन्तरको उपचार पछि हाल म काम गर्न सक्षम भएकोले मैले विरामी विदा पाऊँ भनी दिएको निवेदनबमोजिम विशेष विरामी विदा स्वीकृत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको म निवेदकको मिति २०६३।२।१८ मा स्पष्टीकरण दिएकोमा गयल हाजिर रहेकाले नेपाल बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम ९.५(१) बमोजिम नियमानुसार सुविधा पाउने गरी बैंकको सेवाबाट अवकाश दिने भन्ने प्रत्यर्थी व्यवस्थापन विभागको निर्णय भएकोमा सो निर्णयउपर पुनरावलोकन गरिपाऊँ भनी मैले निवेदन दिएकोमा सेवाबाट अवकाश दिने गरिएको निर्णय सदर हुने भनी मिति २०६३।१।१० को प्रत्यर्थी व्यवस्थापन समितिबाट भएका निर्णयले मेरो हकमा आघात पार्न गएको छ।

सजाय गर्ने अधिकारीले कुनै कर्मचारीलाई सजाय गर्ने आदेश दिनु भन्दा अगाडि १५ दिनको म्याद दिई सफाइको मौका दिनुपर्ने, सफाइ पेश नगरेमा वा गरेको सन्तोषजनक नभएमा दिन लागिएको सजाय किन नगर्ने भनी ७ दिनको म्याद दिई स्पष्टीकरण माग्नु पर्ने कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम १२.१० ले व्यवस्था गरेको छ। १५ दिने स्पष्टीकरणको म्याद दिएको मिति २०६३।२।१८ मा स्पष्टीकरण दिएकै छु। सो सन्तोषजनक नभएको भन्न सकेको छैन। सन्तोषजनक नलागेको अवस्थामा पनि कारणसहित पुनः ७ दिनको म्याद दिई स्पष्टीकरण माग गर्ने कार्य नै नगरी एका-एक सेवाबाट अवकाश गर्ने गरेको निर्णय प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तविपरीत हुनुका साथै नैकाप २०५९, अङ्क ११, १२, नि.ं. ७१६०, पृष्ठ ७५९ मा स्थापित सिद्धान्त समेत प्रतिकूल छ।

मिति २०६२।१०।१७ देखि विना सूचना अनुपस्थित रहेको भन्ने गोरखापत्रको सूचनामा उल्लेख छ। मिति २०६३।१।१५ सम्मको विरामी विदा पाऊँ भनी मैले निवेदन गरेको कुरालाई अन्यथा भन्न सकेको अवस्था छैन। विरामी विदाको माग भएको कुरा सन्दर्भलाई लिएर गयल खारेजको कुरासँग जोड्नु सर्वथा अनुचित हो। मिति २०६२।१०।१७ देखि अनुपस्थित भएको भनी सकेपछि सोभन्दा अधिका बेतलवी विदा आदिलाई जोडी विनियमावली, २०६२ को विनियम ९.५ को आधार देखाई अवकाश दिनु स्वयम्मा विनियमावली प्रतिकूल छ। गयल खारेजको प्रसंग उठाई विरामी विदाको सन्दर्भमा निर्णय गरेको त्रुटिपूर्ण छ। विरामी विदाको सम्बन्धमा उक्त विनियम ९.५ आकर्षित हुनै सक्दैन।

मुटु तथा उच्च रक्तचाप समेतको रोगबाट पीडित हुँ भन्ने कुरा निरन्तर उपचार गराएको चिकित्सकको प्रेस्क्रिप्शनलगायतका कागजहरूबाट प्रमाणित छ। असख्त विरामी अवस्थाको होइन भन्न सकेको अवस्था पनि छैन। विरामी विदाको सम्बन्धमा उक्त विनियमावलीको विनियम ८.११ ले प्रष्ट व्यवस्था गरेको छ। विरामी विदा सकिएमा पनि विशेष असाधारण विरामी विदाको व्यवस्था रहेको छ। विरामी वा विशेष विरामी विदा पाउने कर्मचारीको हक सुविधालाई कर्मचारी सेवा विनियमावलीले कुनै सीमाबद्ध गरेको

छैन । विनियम ८.११ को व्यवस्थाले सो कुरा प्रष्ट छ । विनियम ८.११ र विनियम ८.१५ नितान्त बेग्ला बेग्लै अवस्थाका हुन् । एक अर्कासँग सम्बन्धित वा परिपूरक होइनन् । विनियम ८.११ मा भएको व्यवस्थालाई मिचेर विनियम ८.१५ को वेतलवी २ वर्षको विदाको हद हुने भनी गरिएको निर्णय उक्त विनियम प्रतिकूल छ । विनियम ८.११ ले विशेष असाधारण विरामी विदा अवधिको कुनै हद तोकेको छैन । विरामी निको नहुन्जेलसम्म विशेष विदा पाउने कर्मचारीको हक सुविधालाई विनियमावली, २०६२ ले सुरक्षित गरेको छ ।

विपक्षी मानव स्रोत व्यवस्थापन विभागको मलाई सेवाबाट हटाउने निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको प्रत्यर्थी व्यवस्थापन समिति समेतको २०६३।११।१० को निर्णय अनधिकृत एवं गैरकानूनी हुँदा उक्त निर्णयहरू र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाही समेत त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकले मागेको विशेष असाधारण विरामी विदा स्वीकृत गर्नुका साथै प्रस्तुत मुद्दा अन्तिम किनारा लागेको अवधिभर समेतको अवधिलाई विशेष असाधारण विदा कै रुपमा कायम गरी साविक पदमा पुनः बहाली गरी साविक बमोजिम नेपाल बैंक लिमिटेड लाहान शाखामा हाजिर गराउनु भन्ने परमादेशको आदेश समेत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

प्रथमतः नेपाल बैंक लिमिटेडको कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम ८.७ ले स्पष्ट रुपमा विदा अधिकार होइन सहूलियत मात्र हो । बैंकको काममा बाधा पर्ने गरी कर्मचारीले विदा लिन पाउने छैन भनी उल्लेख गरी राखेको अवस्थामा विशेष विरामी विदाको स्वीकृति सम्मानित अदालतबाटै होस् भन्ने विपक्षीको निवेदन जिकीर बैंकको कर्मचारी सेवा विनियमावली विपरीत रहेको स्पष्ट छ । “विदा अधिकार होइन भन्ने कुरा कर्मचारी विनियमावलीमा स्पष्ट

उल्लेख भएको अवस्थामा, बैंकले कार्यालयमा उपस्थित नहुने कर्मचारीलाई अवकाश दिन कानूनले बाधा पुऱ्याएको नदेखिने” भनी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक शंकरकुमार भण्डारी विरुद्ध नेपाल बैंक लिमिटेड भएको सम्बन्ध २०५५ सालको रि.नं ३४३२ फैसला मिति २०६४।६।१७ को मुद्दामा सम्मानीत अदालतको सिद्धान्त प्रतिपादन भै सकेकाले विपक्षी निवेदकको रिट निवेदन बैंकको कर्मचारी सेवा विनियमावली तथा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत रहेको छ ।

विपक्षी निवेदक पटक-पटक विना सूचना आफू कार्यरत रहेको कार्यालयमा अनुपस्थित रहने गरेको र अनुपस्थित भएको लामो समयपछि हुलाक तथा फ्याक्समार्फत् विदाको निवेदन पठाउने गरेको र कतिपय अवस्थामा शाखा कार्यालय तथा प्रधान कार्यालयले समेत हाजिर हुन आउन पत्र लेखेपछि विदाको निवेदन लेखी पठाउने गरेको कुरा विपक्षी निवेदक समेतले इन्कार गर्न सक्ने अवस्था छैन । उपरोक्त कुरा विपक्षी निवेदककै निवेदनबाट समेत प्रमाणित भै रहेको अवस्था छ । निज विपक्षी २०६२ सालमा मात्र २८२ दिन विदा स्वीकृत नगराई कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कुरा संलग्न कागजातहरूबाट स्पष्ट देखिएको अवस्थामा बैंकको कर्मचारी विनियमावली बमोजिम निजउपर भएको कारवाहीलाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था रहँदैन ।

निवेदक मिति २०६२।१०।१७ गते देखि विना सूचना कार्यरत रहेको कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको र मिति २०६३।१।२३ गतेका दिन राष्ट्रिय दैनिक गोरखापत्रमा ७ दिनभित्र कार्यालयमा हाजिर हुन आउन सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरिएकोमा निज विपक्षी आफू कार्यरत रहेको कार्यालयमा हाजिर हुन नआई मिति २०६३।२।१२ गते सम्म विरामी विदा स्वीकृत गरिपाउँ भनी मिति २०६३।१।२९ मा निवेदन पठाएकोमा विपक्षीको निवेदनबमोजिम विरामी विदा स्वीकृत गर्न नमिल्ने जानकारी निज विपक्षीलाई मिति २०६३।२।३ को पत्रबाट जानकारी गराईएको थियो । सो जानकारी पछि पनि विपक्षी हाजिर हुन नआई पुनः मिति २०६२।१०।१७ देखि मिति २०६३।२।३१ सम्म विशेष विरामी विदाको माग गरी निवेदन पठाएकोमा मिति

२०६३।२।२५ मा उक्त विशेष विरामी विदा अस्वीकृत भएको जानकारी विपक्षीलाई पठाएको र मिति २०६३।२।३१ पश्चात समेत निज कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको अवस्थामा निजले बैंकको कर्मचारी विनियमावली विपरीत कार्य गरेको स्पष्ट देखिँदा नेपाल बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम ९.८ बमोजिम नियमानुसार सुविधा पाउने गरी बैंकको सेवाबाट अवकाश दिने निर्णय बढेर हुनु पर्ने अवस्था छैन ।

नेपाल बैंक कर्मचारी विनियमावली, २०६२ को विनियम ९.५ बमोजिम विदा स्वीकृत गर्ने अधिकृतको स्वीकृति विना लगातार १५ दिन गयल भएमा वा पटक पटक गरी १५ दिनभन्दा कम अवधि गयल भै सेवा अवधि भरमा कुल गयल अवधि ६० दिन वा सोभन्दा बढी गयल भएमा सुविधा पाउने गरी अवकाश दिनसक्ने स्पष्ट व्यवस्था भै राखेकोमा २०६२ सालमा मात्र विना स्वीकृति २८२ दिन अनुपस्थित रहने विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन दावी खारेज भागी रहेको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यवस्थापन समिति, नेपाल बैंक लिमिटेड प्रधान कार्यालय समेतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ताहरू किशोरकुमार अधिकारी र शम्भु थापा अधिवक्ता राजन अधिकारीले निवेदक मुटु सम्बन्धी रोगी भएको निजले विभिन्न समयमा गराएको शारिरीक परीक्षण रिपोर्ट र कार्यालयबाट लिएको विरामी विदाको रेकर्डबाट पनि देखिन्छ । निवेदकले नेपाल बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम ७ को अधिनमा रही विशेष विरामी विदाको माग गरेकोमा अप्रसांगिक गयल खारेजको प्रश्न खडागरी सुनुवाईको मौका समेत प्रदान नगरी सेवाबाट बरखास्त गरेको निर्णय कर्मचारी सम्बन्धी विनियमावलीका साथै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढेर गरिपाउँ भनी बहस गर्नु भयो । विपक्षी नेपाल बैंक लिमिटेडको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता नरेन्द्रप्रसाद खनालले कर्मचारीको लागि विदा अधिकारको विषय नभै सुविधासँग सम्बन्धित छ । विदा स्वीकृतिका सम्बन्धमा निवेदक रिट लिएर

अदालतमा प्रवेश गर्ने हक रहँदैन । रिट निवेदकलाई नेपाल बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम ९.५.१ बमोजिम ७ दिनभित्र कार्यालयमा उपस्थित हुन सूचना दिएकोमा सो समयभित्र नआई गयल भएकाले गयल खारेजीको कारवाही अनुसार विभागीय कारवाही गरी अवकाश दिएको कार्य त्रुटिपूर्ण नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नु भयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक र विपक्षीबाट बहस गर्ने उपरोक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी मुख्यतः देहायका विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :

१. नोकरीबाट अवकाश गर्ने विनियमावलीको विनियम ९.५ बमोजिमको विभागीय कारवाही वा निर्णय गर्नु पूर्व सो निर्णयबाट असर पुग्ने सम्बन्धित कर्मचारी निवेदकलाई सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने हो, होइन ? निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिनु पूर्व सफाइ पेश गर्ने मनासिव मौका प्रदान गरिएको छ, छैन ?
२. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ?

निर्णय निरोपणका लागि निर्धारित उपरोक्त विषयहरूमा प्रवेश गर्नु अघि प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्यगत अवस्थाको उल्लेख गर्न प्रासंगिक हुन आउँछ । मुटु रोगले समेत पीडित हुँदा मिति २०६२।१०।१७ देखि २०६३।१।१५ सम्म स्वास्थ्यमा सुधार नआएको कारण मिति २०६३।१।१६ देखि मिति २०६३।२।१२ सम्मको विरामी विदा पाउँ भनी पुनः निवेदन पठाएकोमा विपक्षी बैंकले बेतलवी विदाको अवधि २ वर्षभन्दा बढी भैसकेको लामो समयसम्म विदा स्वीकृत नगराई पटक पटक अनुपस्थित रहेको पाइएकाले नेपाल बैंक लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६२ बमोजिम १५ दिनको समयमावधि दिई विभागीय कारवाही किन नगर्ने भनी स्पष्टीकरण सोधिएकोमा आफू मुटु रोगका कारणले अस्वस्थ भएको पेश भएका कागजातबाट पुष्टि हुँदा विशेष विरामी विदा स्वीकृत गरिपाउँ भनी स्पष्टीकरण पेश गरेको थिएँ । मेरो स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नलागेको खण्डमा

विनियमावली बमोजिम कारणसहित पुनः ७ दिनको म्याद दिई सजायको प्रस्ताव गरी पुनः स्पष्टीकरण सोध्नु पर्नेमा सो लाई बेवास्ता गर्दै मलाई गयल रहेको भनी नेपाल बैङ्क लिमिटेड प्रधान कार्यालय मानवस्रोत व्यवस्थापन विभागले अवकाश दिने निर्णय गर्‍यो । सो निर्णयउपर पुनरावेदन गरेकोमा व्यवस्थापन समिति, नेपाल बैङ्क लिमिटेड प्रधान कार्यालयले अवकाश दिएको निर्णय सदर गरेकाले विपक्षीहरूको उपरोक्त निर्णय एवम् काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदनको व्यहोरा रहेको देखिन्छ । प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफ हेर्दा विनियमावलीको विनियम ९.५ बमोजिम विदा स्वीकृत गर्ने अधिकारीको स्वीकृत विना लगातार १५ दिन गयल भएमा वा पटक पटक गरी १५ दिनभन्दा कम अवधि गयल भै सेवा अवधि भरमा कुल गयल अवधि ६० दिन वा सो भन्दा बढी गयल भएमा सुविधा पाउने गरी अवकाश दिनसक्ने स्पष्ट व्यवस्था भएकाले विनियमावली बमोजिम नै सेवाबाट अवकाश दिएको त्रुटिपूर्ण नभै कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ ।

२. पहिलो विषयका सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मुख्यतः नेपाल बैङ्क लिमिटेडको शाखा कार्यालय लाहानको सहायक पदको कर्मचारी निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिएको काम कारवाही तथा निर्णयउपर निवेदन पर्न आएको देखिन्छ । विनियमावली बमोजिम विरामी विदाको माग गरेको कर्मचारीको विदा स्वीकृत नगरी गयल रहेको भनी कारणसहित सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोध्नु पर्नेमा नसोधी अर्थात निर्णय गर्नुपूर्व आफ्नो सफाइ पेश गर्ने मौका प्रदान नगरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना विपक्षीबाट नभएको भन्ने विषयलाई निवेदकले मुख्य रूपमा उठाएको देखिँदा सो सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

३. कसैले पनि आफ्नो विरुद्धको कारवाहीमा सफाइ पेश गर्ने मौका पाउनु पर्छ भन्ने आधारभूत न्यायको सिद्धान्त हो जुन प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको रूपमा परिभाषित छ । कानूनले नै अपवाधात्मक अवस्थाको व्यवस्था गरेकोमा बाहेक यो सिद्धान्तको पालना गर्न जरुरी छ । विभागीय कारवाही वा सेवाबाट

हटाउने गरी गरिने अर्द्धन्यायिक प्रकृतिको निर्णयबाट सम्बन्धित कर्मचारीको पेशा रोजगार गर्ने हकको हनन् हुने भएकाले त्यस्तो निर्णय गर्नु पूर्व सुनुवाईको उचित मौका दिनु अनिवार्य हुन्छ । प्राकृतिक न्यायको उपेक्षा गरी भएको निर्णयले वैद्यता प्राप्त गर्न सक्दैन भनी संवत् २०६३ सालको रिट नं ०००९ रिट निवेदक राजीवसिंह विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय काठमाडौँ समेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मिति २०६४।०८।१३ मा पूर्ण इजलासबाट र संवत् २०६५-WF-००१३ निवेदक वीरबहादुर राउत र नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय काठमाडौँ समेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा मिति २०६८।१।०८ मा पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएबाट कुनै पनि व्यक्तिलाई सेवाबाट विभागीय कारवाही गरी सेवाबाट अवकाश दिँदा त्यस्तो निर्णयबाट असर पर्ने सम्बन्धित पक्षलाई आफ्नो कुरा भन्नु वा राख्न पर्याप्त सुनुवाईको मौका प्रदान गरिनुपर्छ भन्ने सिद्धान्तलाई यस अदालतबाट अनुशरण गरिएकाले कानूनको उचित प्रक्रिया तथा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई न्यायिक प्रक्रियामा उच्च सम्मान दिइएको पाइन्छ ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिनुपूर्व सफाइ पेश गर्ने मनासिव मौका दिइएको छ, छैन भन्ने विषयका सम्बन्धमा हेर्नुपर्ने देखिन आएको छ । विपक्षी व्यवस्थापन समिति नेपाल बैङ्क लिमिटेड प्रधान कार्यालय समेतको लिखितजवाफ हेर्दा निवेदक विदा स्वीकृत नगराई बसेकाले ७ दिनभित्र हाजिर हुन आउन मिति २०६३।१।२३ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको र हाजिर हुन नआएपछि विभागीय कारवाही किन नगर्ने भनी १५ दिनभित्र स्पष्टीकरण पेश गर्ने मौका समेत प्रदान गरिएको थियो । निवेदकको विदा पनि स्वीकृत नभएकोले गयल खारेजमा कारवाही गरी विनियमावली बमोजिमको सुविधा पाउने गरी अवकाश दिइएकोले सफाइ पेश गर्न पर्याप्त मौका प्रदान गरिएको भन्ने दलिल रहेको छ । मिसिल संलग्न विभागीय कारवाही सम्बन्धी फायल हेर्दा रिट निवेदक मिति २०६२।१०।१७ गते देखि कार्यरत रहेको कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कारण दर्शाई मिति २०६३।१।२३ मा राष्ट्रिय दैनिक गोरखापत्रमा ७ दिन भित्र हाजिर हुन आउन सार्वजनिक सूचना प्रकाशित

गरिएको देखिन्छ। निवेदकले मिति २०६२।१०।१७ गते मिति २०६३।२।३१ सम्म विशेष विरामी विदाको माग गरी निवेदन पठाएकोमा विपक्षीले विदा अस्वीकृतको जानकारी पठाई मिति २०६३।२।३१ पश्चात पनि कार्यालयमा अनुपस्थित रहेका भनी विनियमावलीको ९.५ अनुसार गयल खारेजीमा कारवाही गरी अवकाश दिएको देखियो। निवेदक मुटु रोगी भएको भन्ने हालको विभागीय कारवाही पूर्व पनि विभिन्न समयमा सोही कारण दर्शाई विरामी विदाका साथै बेतलवी विदा माग गरी स्वीकृत भएको रेकर्डबाट देखिएको, आफ्नो सञ्चित विरामी विदा सिद्धिएकाले विरामीको कारण विशेष विरामी विदाको माग गरेको रिट निवेदन र विपक्षीको लिखित जवाफबाट देखिँदा निवेदक मुटु सम्बन्धी रोगी भएको कुरामा विवाद देखिन आउँदैन। गयल खारेजीको विभागीय कारवाही सम्बन्धमा विनियमावलीको ९.५ मा के कस्तो व्यवस्था रहेछ, यहाउल्लेख गर्न सान्दर्भिक देखियो।

९.५ गयल खारेज :

१. विदा स्वीकृत गर्ने अधिकृतको स्वीकृति बिना लगातार १५ दिन गयल भएमा वा पटक पटक गरी १५ दिनभन्दा कम अवधि गयल भई सेवा अवधि भरमा कुल गयल अवधि ६० दिन वा सोभन्दा बढी भएमा नियमानुसार सुविधा पाउने गरी कार्यकारी प्रमुख वा निजले तोकेको अधिकृतले त्यस्तो कर्मचारीलाई अवकाश दिन सक्ने छ। तर यसरी अवकाश पाएको कर्मचारीले उचित कारणसहित अवकाशको पुनरावलोकनको लागि समितिमा ७ दिनभित्र निवेदन दिन सक्नेछ र समितिले १५ दिनभित्र आफ्नो निर्णय दिनेछ। समितिले दिएको निर्णय अन्तिम हुनेछ।
२. अवकाश दिनु पूर्व निजलाई ७ दिनभित्र हाजिर हुन आउनको लागि कर्मचारीको घर ठेगानामा वा सार्वजनिक सूचना दिनुपर्ने छ।

५. गयलकट्टीको कारवाहीको आधारमा विभागीय कारवाही गरी सेवाबाट अवकाश दिन सकिने विनियमावलीको उल्लिखित व्यवस्थाले गरेको देखियो। तर सोही विनियमावलीको परिच्छेद ११ ले सेवाको

सुरक्षा र परिच्छेद १२ ले सजाय र पुनरावेदन सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ। कर्मचारीको सेवाको सुरक्षाअन्तर्गत विनियमावलीले नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएको, म्यादी पदमा बहाल रहेको, करार समाप्त भएको वा भागी पत्ता नलागेको वा सम्पर्क स्थापित गर्न नआएको पर्याप्त आधार भएको बाहेक अन्य कुनै पनि कर्मचारीलाई सफाइको सबूद दिने मनासिव माफिकको मौका नदिई सेवाबाट हटाइने वा बर्खास्त गरिने छैन भनी कर्मचारीलाई सेवाको सुरक्षा प्रत्याभूत गरेको देखिन्छ। त्यस्तै विनियमावलीको परिच्छेद १२ बमोजिम विभागीय सजायको विभिन्न प्रकारहरू मध्ये भविष्यमा बैङ्कको सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरीने गरी बर्खास्त गर्दाका अवस्था समेतको सजायको कार्यविधि विनियम १२.१० मा उल्लेख भएको देखिन्छ। जसअनुसार सजाय गर्ने अधिकारीले कुनै कर्मचारीलाई सजाय गर्ने आदेश दिनुभन्दा अघि कारवाही गर्न लागिएको कारण उल्लेख गरी सो कर्मचारीलाई १५ दिनको म्याद दिई आफ्नो सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्ने हुन्छ। यसरी मौका दिँदा निज माथि लगाइएको आरोप स्पष्ट रूपले किटिएको र प्रत्येक आरोप कुन कुन कुरा र कारणमा आधारित छ सो समेत खुलाउनु पर्ने हुन्छ। विभागीय सजायको आदेश दिने अधिकारीले सफाइ पेश गर्न दिइएको म्यादभित्र आरोपित कर्मचारीले सफाइ पेश नगरेमा वा पेश हुन आएको स्पष्टीकरण सन्तोषजक नभएमा पुनः ७ दिनको म्याद दिई स्पष्टीकरण माग्नु पर्ने उल्लेख रहेको छ। नेपाल बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली अनुसार कुनै कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही गरी सेवाबाट अवकाश दिँदा परिच्छेद १२ बमोजिमको सजाय सम्बन्धी कार्यविधि अपनाउनु पर्ने नै हुन्छ। विनियमावलीको विनियम ९.५ को गयल खारेजमा सेवाबाट अवकाश दिँदाको अवस्थामा विनियम १२.१० आकर्षित नहुने भन्ने देखिँदैन। विभागीय कारवाही गर्दाको सिलसिलामा गयल खारेजीमा कारवाही गर्दा पनि विनियमावलीको परिच्छेद १२ ले निर्दिष्ट सजायका कार्यविधिलाई बाहेक गरेको खण्डमा उक्त विभागीय कारवाहीको प्रक्रिया नै अपूर्ण रहन जाने हुन्छ।

६. नेपाल बैङ्क लिमिटेड प्र.का.मानव स्रोत व्यवस्थापन विभागको नेपाल बैङ्क लिमिटेड लाहान

शाखामा कार्यरत यि रिट निवेदकलाई हाजिर हुन आउने बारेको २०६३।१।२४ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित सूचनाको मुख्य व्यहोरामा पटक पटक गरी ९५ दिन बेतलवी विदा स्वीकृत भए पश्चात् नियमित रुपमा कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको, कुरियर मार्फत विदाको निवेदन पठाउने र विदा अस्वीकृत भएको जानकारी दिँदा दिँदै पनि गैर जिम्मेवार तरिकाले अनुपस्थित रहेको पाइएकाले ७ दिनभित्र मनासिव माफिको कारणसहित कार्यालयमा उपस्थित हुने अन्यथा विनियमावलीको विनियम ९.५.१ बमोजिम गयल खारेज गरिने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। पत्रिकामा प्रकाशित सूचनाको शीर्षक नै हाजिर हुन आउने रहेबाट सो सूचनालाई विपक्षीहरूको जिकीरअनुसारको विनियमावलीले व्यवस्था गरेबमोजिमको भविष्यमा बैङ्कको सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने विभागीय कारवाहीको प्रक्रियामा सफाइ पेश गर्ने मौका प्रदान गरी आरोप स्पष्ट रुपमा किटी सजाय समेत प्रस्ताव गरी सोधिएको स्पष्टीकरण वा दिइएको जानकारी सरहको रुपमा मान्न मिल्ने हुन आउँदैन।

७. कर्मचारी विनियमावली बमोजिम अख्तियारवालाले सजायको आदेश दिनु अघि विनियमावलीको विनियम १२.१०(१) र (२) बमोजिम कारवाही गर्न लागिएको कारण उल्लेख गरी १५ दिनको सफाइ पेश गर्न आरोपित कर्मचारीलाई मौका प्रदान गर्नु पर्दछ। तत्पश्चात् आरोपितले सजायको आदेश दिने अधिकारी समक्ष दिइएको समय भित्र सफाइ पेश नगरेमा वा पेश भएको सफाइ सन्तोषजनक नदेखिएको अवस्थामा त्यस्तो कर्मचारीलाई सजाय समेत प्रस्ताव गरी ७ दिनको समय दिनु भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। वस्तुतः कारवाही गर्नु पूर्व आफ्नो कुरा भन्न पाउने मौका दिनु पर्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित रहेर विनियमावलीमा आरोप लागेको कर्मचारीलाई सफाइ पेश गर्न उल्लिखित मौका दिने व्यवस्था राखिएको हो।

८. प्रस्तुत मुद्दाका सम्बन्धमा विपक्षी नेपाल बैंक लिमिटेड, प्रधान कार्यालय मानव स्रोत व्यवस्थापन विभागले मिति २०६२।२।२३ मा निवेदकलाई विनियमावली बमोजिम आचरण र अनुशासन सम्बन्धी विनियमहरू बारम्बार उल्लंघन गरेकाले किन

कारवाही नगर्ने भनी १५ दिनभित्र स्पष्टीकरण पेश गर्नु भनी विनियम १२.१०.२ बमोजिम स्पष्टीकरणको माग गरेको देखिन्छ। रिट निवेदकले तत्पश्चात् मिति २०६३।२।२३ मा स्पष्टीकरण पेश गरेकोमा निवेदकबाट पेश भएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नदेखिएकोमा सजाय समेत प्रस्ताव गरी पुनः ७ दिनको समय दिई स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने भन्ने विनियमावलीले व्यवस्था गरेकोमा उक्त विनियमावलीको निर्दिष्ट प्रक्रियाको पालना नगरी विपक्षीले विदा स्वीकृत नगराई अनुपस्थित रहेकाले गयल खारेजीमा विनियम ९.५ बमोजिम सेवाबाट अवकाश दिने निर्णय गरेबाट विभागीय कारवाहीको प्रक्रियामा विपक्षीद्वारा अवलम्बित कार्यविधि नै द्विविधा र अन्यौलपूर्ण रहेको देखिन आउँछ। विपक्षीहरूले गयल खारेजका सम्बन्धमा विनियममा भएको व्यवस्था विशेष रहेकाले परिच्छेद १२ को सजाय सम्बन्धी कार्यविधिको पालना गर्नु नपर्ने र विनियम ९.५ बमोजिम ७ दिने हाजिर हुन आउने सूचनासम्म जारी गरे पर्याप्त रहने भन्ने लिखित जवाफको जिकीर एवम् निजको कानून व्यवसायीको बहस जिकीर विनियमावलीको उल्लिखित अवस्थानुरूप नरहेकाले सोसँग सहमत हुनसक्ने अवस्था रहेन। यसर्थ माथि गरिएका विवेचनाबाट रिट निवेदनलाई गयल खारेजको कारवाहीमा अवकाश दिँदाको अवस्थामा कर्मचारी विनियमावलीले व्यवस्था गरे मुताबिकको प्रक्रिया अपनाई पर्याप्त सुनुवाईको मौका प्रदान गरी नोकरीबाट अवकाश दिएको देखिन आएन।

९. दोस्रो विषय निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने के हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा वित्तीय संस्थामा कार्यरत रहेको निवेदकले विदा स्वीकृत गराई विदामा बस्नु पर्दछ। निवेदक मुटुको रोगी भएकोले यस पूर्व पनि विरामी विदा लिई बसेको भन्ने निवेदनको व्यहोरा, विरामीको कारण देखाई विरामी र बेतलवी विदा समेत लिएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेकाले निवेदक मुटुको रोगी भएको कारण बारम्बार विदा लिएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन। निवेदकको माग बमोजिमको विदा स्वीकृतको कारवाही नेपाल बैंक लिमिटेडको अख्तियारवाला अधिकारीले तत्सम्बन्धी प्रचलित

विनियमावलीको अधिनमा रही गर्ने नितान्त प्रशासकीय अधिकार क्षेत्रको विषय हुँदा यस अदालतको रिट क्षेत्राधिकारबाट बोल्ने विषय हुन आउँदैन । निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिंदा विदा स्वीकृत नगराई र लामो समय सम्म कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको आरोप लगाइएको अवस्था छ । जस्तोसुकै गम्भीर प्रकृतिको आरोप लगाइएको व्यक्तिलाई पनि सो आरोप ठहर गर्नु पूर्व आफ्नो कुरा भन्ने मौका दिनै पर्दछ । निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने जस्तो अन्तिम र कठोर सजाय गर्दाका बखतमा सेवासँग सम्बन्धित विनियमावलीमा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनुपर्दछ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लंघन गरी वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक जगदीशप्रसाद चौहानलाई माथि विवेचित आधारहरूबाट नेपाल बैङ्क लिमिटेड लाहान शाखाको सहायक पदबाट अवकाश दिंदा कर्मचारी विनियमावली बमोजिमको प्रक्रिया विपरीत सनुवाईको मौका समेत प्रदान नगरी अवकाश दिएकाले विपक्षी नेपाल बैङ्क लिमिटेड मानव स्रोत व्यवस्थापन विभागको मिति २०६३।३।२५ को अवकाशको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गरेको नेपाल बैङ्क लिमिटेड, व्यवस्थापन समितिको मिति २०६३।११।१० को निर्णयलगायत तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाही र पत्राचार नेपाल बैक लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावलीका साथै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल भै कायम रहन नसक्ने हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०६८ साल कात्तिक २० गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत:- गायत्रीप्रसाद रेग्मी

निर्णय नं. ८७५३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह

माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

संवत् २०६२ फौ.पु.नं.३६३४

फैसला मिति: २०६८।१।८।६

मुद्दा:-कीर्ते जालसाज ।

पुनरावेदक वादी :जिल्ला सुनसरी, धरान नगरपालिका

वडा नं १३ बस्ने रामचन्द्र गौतम

विरूद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी :जिल्ला मोरङ, विराटनगर उ.म.न.पा.

वडा नं १३ बस्ने शिवराज गौतम समेत

शुरू फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री दीपककुमार कार्की

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री बोधरीराज पाण्डे

मा.न्या.श्री कृष्णप्रसाद बस्याल

- नजीर न्यायाधीश निर्मित कानून हो । कानून सरह नै यसको व्याख्यालाई अनुशरण गरिन्छ । कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएमा बाहेक यो जहिले पनि पश्चात्तलक्षी हुने, भूतलक्षी नहुने ।
- नजीरको सिद्धान्तमा बृहद इजलासको व्याख्याले तथा समानस्तरको इजलासको व्याख्या भए पछिल्लो व्याख्याले मान्यता पाउँछ । तर, व्याख्या सो भएको मितिपछि मात्र क्रियाशील हुन्छ । मिति २०४६।१०।१२ मै सो वेला कायम ऐन तथा सोको व्याख्यात्मक नजीर समेतको समग्र कानूनका आधार उल्लेख नै गरी दर्ता भई विचाराधीन हुन पुगेको मुद्दालाई मिति २०५४।१०।१७ मा भएको नजीर लगाई खारेज गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता बोरुबहादुर कार्की

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय
प्रमोदकुमार बैद्य र कृष्णप्रसाद सापकोटा
अवलम्बित नजीर:

- नैकाप २०३१, नि.नं ८१४
- नैकाप २०५५, नि.नं ६६२५, पृष्ठ ६३६

सम्बद्ध कानून:

- कीर्ते कागज महलको १८ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

हाम्रा पिताका दुईभाइ छोराहरूमा जेठा विपक्षी शिवराज गौतम र कान्छो म रामचन्द्र गौतम हुँ । आमा चन्द्रकला गौतम हुनुहुन्छ । प्रतिवादी शिवराज २०३८ सालमा छुट्टिभिन्न हुनु भएको थियो । त्यस्तै अवस्थामा पिता २०३७ सालमा परलोक हुनुभयो । २०४५ सालमा आमाको मृत्यु भएपछि बाबु आमाका नाउँको जग्गा नामसारी गर्नु पर्थ्यो भनी बुभुदै जाँदा आमाका नाउँ दर्ता रहेको कसेनी गाउँ विकास समिति वडा नं १(क) मा केही जग्गा दर्ता भएको र मिति २०४६।१।१२ मा सेस्ता हेर्दा चन्द्रकला गौतम जग्गा दिने, विपक्षी जीवलालका बाबु पदमलाल लिने भै मिति २०३१।१।१७ गते कि.नं ६८ र ७० समेतका जग्गा १-१९-१० राजीनामा पास गरेछन् । सो लिखतको अन्तरसाक्षीमा विपक्षी शिवराज ऋणीको छोरा भनी साक्षी बसेका रहेछन् । जग्गा लिने पदमलाल परलोक भएपछि निजका छोरा जीवलाल समेतले उक्त जग्गा प्राप्त गरी उक्त जग्गामध्ये कि.न. ६८ को १-१०-१५ मध्ये ०-१०-० जग्गा र ऐ कि.नं ७० को ससीम ०-८-१५ जग्गा प्रतिवादी जीवलालले ऐ.कि.नं ६८ मध्ये ०-९-१७/२ प्रतिवादी रविलालले र ऐ.कि.नं ६८ को जग्गामध्ये ०-९-१७/२ प्रतिवादी वेदनिधिले मिति २०४०।२।८ मा अंशबण्डा गरी लिनु दिनु गरेका रहेछन् । सोको नक्कल मिति २०४६।१।१२ मा सारी लिई हेर्दा सम्पूर्ण कुरा थाहा भयो । आमा परलोक भएपछि आमाको शेषपछि अंश हक खाने म छोरा भएकोले शुरुमा

पास गरी लिने पदमलाल परलोक भैसकेकोले नालेस दिन नपरी जालपरिपञ्च रची स्व.आमा चन्द्रकलालाई थाहा नदिई पास गराउने शिवराज र हाल जग्गा दर्ता कायम राख्ने विपक्षी जीवलाल, रविलाल, वेदनिधि भएकोले फिराद गर्न आएको छु । विपक्षीहरूलाई कीर्ते कागजको १० नं बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादीको फिराद पत्र ।

वादी दावीबमोजिम जालसाज गरेको होइन, छैन । वादी दावी भूठा हो । म प्रतिवादी २०२८ सालमा पहाड घर छाडी मधेशतर्फ आएको थिएँ । २०३१ साल वैशाख महिनामा आमा चन्द्रकलाले छापिएको रजिष्ट्रेशन गर्ने सादा लिखत मलाई पठाई सोमा साक्षीमा सही गरी पठाई दिनु भनी मधेश कसेनीको जग्गा विक्री गर्नुछ भनी चिठी लेख्नु भएकोले तीन थान सादा राजीनामा फारममा अन्तरसाक्षीमा सही गरी पठाई दिएको थिएँ । त्यसपछि के भयो थाहा भएन । प्रस्तुत मुद्दा परेपछि मात्र आमाका नामको कसेनी गाउँ पञ्चायतको जग्गा विक्री पास भए गरेको थाहा जानकारी हुन आयो । मैले कीर्ते चन्द्रकला खडा गरी राजीनामा रजिष्ट्रेशन पास गरे गराएको होइन, छैन । तसर्थ भूठा वादी दावीबाट अलग फूसद गराई पाउँ भन्ने प्रतिवादी शिवराज गौतमको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी दावीबमोजिम कीर्ते जालसाज गरेको होइन छैन । वादी दावीको जग्गा अधिदेखि नै हाम्रा पिता पदमलालका नाउँमा दर्ता भै पिताजीकै पालादेखि तिरोभरो गरी आएका र पिताजी २०३३ सालमा परलोक भएपछि हामी आमा नैनकलादेवीले छोरा जीवलाल, रविलाल र वेदनिधिलाई मिति २०४०।२।८ गते अंशबण्डा पास गरी दिनुभयो र हामीले आ-आफ्नो भाग भोग गरी आएका थियौँ । हामी भाइमध्ये रविलालले आफ्नो भाग अधि नै अर्कै व्यक्तिलाई विक्री गरी सकेका छन् । फिरादीले हामीले नै कीर्ते जालसाज गरेको भन्न नसकेको र फिरादमा त्यस्तो कुनै आधार प्रमाणबाट मेरो हक भएको मैले पाउने सम्पत्ति यो कारणबाट मेरो हक मेटिन र नोक्सान पर्न गयो भनी भन्न तथा फलाना फलाना भै यस्तो ठाउँमा बसी कीर्ते जालसाज गरे भन्ने फिरादमा उल्लेख गर्न नसकेकाले प्रस्तुत फिराद दावी कीर्ते कागजको ३ नं. को परिभाषा भित्र

पदैन । तसर्थ फिराद दावी खारेज गरिपाऊँ । खारेज नभए सबूद प्रमाण बुझी भूठा वादी दावीबाट अलग फूर्सद गराई वादीलाई नै सजाय गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादी जीवलाल र वेदनिधिको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

प्रतिवादी रविलाल काफ्लेले तामेल भएको म्यादमा प्रतिउत्तर नदिई शुरु म्यादै गुजारी बसेका रहेछन् ।

आदेशानुसार वादीका साक्षी जनसेवक भण्डारी, प्रतिवादीका साक्षी दीपककुमार रिमालको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको रहेछ ।

यसमा रेखा तथा लेखा विशेषज्ञको रायको आधारबाट समेत वादी दावीको लिखतमा चन्द्रकलादेवीको ल्याचे छाप कीर्ते गरी खडा गरेको भै प्रतिवादी शिवराजले दिएको प्रतिउत्तर लेखको आधारबाट समेत निजले कीर्ते लिखतमा जानी जानी साक्षीसम्म बसेको ठहर्छ । जीवलाल, रविलाल र वेदनिधिले जालसाज गरेको भन्ने समेतको वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला ।

मैले जानी जानी कीर्ते लिखतमा साक्षी बसेको प्रमाण आधार मिसिलबाट देखिन आउँदैन । जहाँसम्म रेखा विशेषज्ञको राय छ, मैले सादा रजिष्ट्रेशन कागजमा अन्तरसाक्षीमा सही गरी कागज पठाई दिएको हु । मैले जानी जानी कीर्ते लिखतमा साक्षी बसेको देखिन आउँदैन । अतएव शुरु फैसला बदरभागी हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं १७७० को मुद्दामा छलफल निमित्त विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

मिति २०४६।१०।१२ मा वादी रामचन्द्रको फिराद परेको देखियो । यसरी उक्त मिति २०४०।२।८ देखि कीर्ते कागजको १८ नं को हदम्याद दुईवर्ष नाघेपछि फिराद परेको देखिँदा वादीको फिरादपत्र कीर्ते कागजको महलको १८ नं बमोजिम हदम्यादभित्र दायर नभएकोले खारेज हुने ठहर्छ । मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला नमिलेकोले उल्टी हुन्छ भन्ने समेत पुनरावेदन अदालतको फैसला ।

म पुनरावेदककी आमा चन्द्रकला गौतमका नाउँमा दर्ता कायम रहेको विवादित कि.न. ६८ र ७० को जग्गा कीर्ते गरी हक हस्तान्तरण गरेको कुरा मिति २०४६।१।१२ मा खेस्ता हेर्दा थाहा पाई फिराद गरेको हो । लिखतमा भएको सहिछाप विशेषज्ञबाट जचाउँदा दिनेको सहिछापहरू कीर्ते गरेको भन्ने राय छ । कसैका नाउँमा रहेको सम्पत्ति दिनेको सहिछाप समुच्चा कीर्ते गरी हक हस्तान्तरण गरिएको विषयमा कीर्ते कागजको १८ नं ले थाहा पाएको मितिले हदम्यादभित्र फिराद गर्न पाउने व्यवस्था छ । जग्गा खरीद गरिलिने प्रतिवादीहरूले चित्त बुझाई बसेको अवस्थामा कीर्ते गरी साक्षी बस्ने विपक्षी शिवराजको पुनरावेदन पत्रको आधारमा फिराद खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी विपक्षीहरूले कीर्ते लिनुदिनु गरेको लिखत दावीअनुसार बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी रामचन्द्र गौतमको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा दे.पु.नं ९२६९ को वादी सुमित्रादेवी समेत र प्रतिवादी शिवराज समेत भएको अंश मुद्दामा आजै यसै इजलासबाट पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला विचारणीय हुने भई विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दा पनि सो निर्णयबाट अन्तरप्रभावी हुने भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी रामचन्द्र गौतमको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता बोरुबहादुर कार्कीले विशेषज्ञको प्रतिवेदनबाट दावीको मिति २०३१।१।१७ को लिखत कीर्ते भएको तथ्य स्थापित छ । कीर्ते लिखत खडा गरी हक हस्तान्तरण गरेको कुरा मिति २०४६।१।१२ मा मात्र वादीलाई थाहा हुन आएकोले कीर्ते कागजको महलको १८ नं अनुसारको हदम्यादभित्र दायर भएको मुद्दामा इन्साफ गर्नुपर्नेमा फिराद खारेज गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर भई शुरु अदालतको इन्साफ सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी शिवराज गौतमको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू प्रमोदकुमार वैद्य तथा कृष्णप्रसाद सापकोटाले तत्कालीन कीर्ते कागजको महलको १८ नं अनुसार भए गरेको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरी भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी पेश भएका मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मिलेको छ, छैन, वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य अध्ययन गर्दा मेरी आमा चन्द्रकलाको नाममा रहेको जिल्ला मोरङ कसेनी गाउँ पञ्चायत वडा नं १(क) कि.नं ६८ र ७० को कि.नं.१-१९-१० जग्गा कीर्ते मानिस खडा गरी दाजु शिवराज गौतम साक्षी बसी मिति २०३१।१।१७ मा पदमलाल काफ्लेलाई विक्री गरी हक हस्तान्तरण गरिदिएको र पदमलाल काफ्ले स्वर्गीय भएपछि उक्त जग्गाहरू मिति २०४०।२।८ मा निजका छोराहरू जीवलाल, वेदनिधि र रविलाल काफ्लेले आपसमा अंशबण्डा गरेको कुरा मिति २०४६।९।१२ मा नक्कल सारी लिंदा थाहा पाएकोले फिराद गर्न आएको छ । प्रतिवादीहरू शिवराज गौतम तथा जीवलाल काफ्ले, वेदनिधि काफ्ले र रविलाल काफ्लेलाई कीर्ते कागजको १० नं अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने फिराद दावी भएकोमा वादी दावीबाट फुर्सद पाउँ भन्ने समेत प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकीर रहेछ । प्रस्तुत मुद्दामा शुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा विशेषज्ञको प्रतिवेदनबाट दावीको लिखत कीर्ते गरेको देखिएकोले प्रतिवादी शिवराज गौतमलाई जानीजानी साक्षी बसेको हुँदा कीर्ते कागजको महलको १४ नं अनुसार रु.२५।- जरीवाना हुने तर प्रतिवादीहरू जीवलाल, रविलाल र वेदनिधिको हकमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरी फैसला भएकोमा वादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको रहेछ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतबाट कीर्ते कागजको महलको १८ नं को हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरी फैसला भएको देखिएकोले प्रस्तुत फिराद हदम्यादभित्र पर्छ पदैन भन्ने सम्बन्धमा सर्वप्रथम विचार गर्नुपर्ने देखियो ।

३. प्रस्तुत फिराद दायर हुँदाका अवस्थामा मिति २०४६।१०।१२ मा मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलको १८ नं मा सरकारी कागज कीर्ते बाहेक अरु कीर्ते वा जालसाजी गरेको भन्ने सम्बन्धमा सो काम भए गरेको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । तर मानबहादुर लिम्बू समेत विरुद्ध गजलाल लिम्बू भएको (नेकाप.२०३१, नि.नं ८१४) को मुद्दामा कीर्ते कागजको १८ नं. मा भए गरेको थाहा पाएको मितिलाई काम भए गरेको मिति मानी त्यसबाट म्याद काम गर्नुपर्ने भन्ने यस अदालतबाट मिति २०२४।१०।२५ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको हुँदा सोही नजीर सिद्धान्तको आधारमा प्रस्तुत फिराद दायर भएको पाइन्छ । तर, पछि लोकभक्त शम्सेर ज.ब.रा.विरुद्ध रमादेवी राजभण्डारी भएको (नेकाप.२०५५, नि.नं ६६२५, पृष्ठ ६३६) को मुद्दामा काम भए गरेको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन भन्ने मिति २०५४।१०।१७ मा फैसला भएपश्चात् विधायिकाले कीर्ते कागजको महलको १८ नं मा अदालत व्यवस्थापन तथा न्याय प्रशासनसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०५८ द्वारा मिति २०५९।५।२७ मा संशोधन गरी कीर्ते कागजको महलको १८ नं.मा “काम भए गरेको थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन” भन्ने व्यवस्था कायम गरेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको महलको १८ नं मा भएको कानूनी व्यवस्था र उक्त कानूनी व्यवस्थालाई व्याख्या गरी यस अदालतबाट मानबहादुर लिम्बू विरुद्ध गजलाल लिम्बूको मुद्दामा कायम भएका सिद्धान्तहरूको आधारबाट हेर्दा प्रस्तुत फिराद मिति २०४६।१०।१२ मा दायर हुँदाका अवस्थामा फिराद दायर हुनलाई हदम्याद समाप्त भएको नदेखिदा प्रस्तुत फिराद दायर हुनलाई कानूनी रूपमा बाधा देखिएन ।

४. नजीर न्यायाधीश निर्मित कानून हो । कानून सरह नै यसको व्याख्यालाई अनुशरण गरिन्छ ।

कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएमा बाहेक यो जहिले पनि पश्चात्लक्षी हुन्छ, भूतलक्षी हुँदैन। मिति २०२४।१०।२५ को मानवहादुर लिम्बू समेत विरूद्ध गजलाल लिम्बूको नजीरको अनुशरण गर्दै कयौं विवाद निरोपित भएर बसिसकेका छन्। सो नजीरलाई नै निरन्तरता दिँदै अन्य नजीर पनि प्रतिपादन भएका छन्। नजीरहरूको यो शृङ्खलालाई मिति २०५०।१०।१७ मा लोकभक्त शम्शेर ज.ब.रा.विरूद्ध रमादेवी राजभण्डारीको मुद्दामा तोडियो। नजीरको सिद्धान्तमा बृहद् इजलासको व्याख्याले तथा समानस्तरको इजलासको व्याख्या भए पछिल्लो व्याख्याले मान्यता पाउँछ। तर, व्याख्या सो भएको मितिपछि मात्र क्रियाशील हुन्छ। मिति २०४६।१०।१२ मै सो बेला कायम ऐन तथा सोको व्याख्यात्मक नजीर समेतको समग्र कानूनका आधार उल्लेख नै गरी दर्ता भई विचाराधीन हुन पुगेको मुद्दालाई मिति २०५४।१०।१७ मा भएको नजीर लगाई खारेज गर्न मिल्दैन।

५. अब विवादित लिखत कीर्ते भएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा विवादित पारीत राजीनामाको दिनेको महलमा लागेको ल्याप्चे छापहरू जिल्ला अदालतको रोहबरमा लिइएको चन्द्रकला गौतमको नमूना ल्याप्चे छापहरू विशेषज्ञसमक्ष जाँच गर्न पठाउदा आपसमा भिड्दैन भन्ने विशेषज्ञको रायबाट देखिँदा विवादित राजीनामाको लिखत कीर्ते भएको देखियो। यसको साथै विवादित लिखतमा साक्षी बस्ने प्रतिवादी शिवराज गौतमले समेत विवादित राजीनामाको लिखतमा चन्द्रकलाको सहिछाप परेको हो भनी स्पष्ट रूपमा भन्न सकेको देखिँदैन। यसबाट उक्त लिखतमा दिने चन्द्रकलाको सट्टामा कीर्ते मानिस खडा गरी पारीत गरे गराएको रहेछ भन्ने सम्बन्धमा द्विविधा भएन। साथै सो विवादित लिखतद्वारा जग्गा पाउने भनिएका व्यक्तिहरूले जिल्ला अदालतको लिखतलाई कीर्ते ठहर गरेतर्फ पुनरावेदन गरेको पाइँदैन।

६. अब पारीत लिखत कीर्ते ठहरेको अवस्थामा उक्त कागज यी प्रतिवादीहरूको जालसाजीबाट कीर्ते भएको हो, होइन, कुन कुन प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा त्यस्तो लिखत गराई आफ्नो नाममा जग्गा पारीत गरिलिने पदमलाल

काफ्लेको मृत्यु भइसकेको र निजको विरूद्धमा फिराद समेत नपरेको हुँदा निजको हकमा विचार गरिरहन परेन। प्रतिवादी शिवराज गौतमको हकमा विचार गर्दा निजले विवादित लिखतको साक्षीको महलमा भएको आफ्नो सहिछापलाई इन्कार गर्न सकेको नदेखिए पनि निजले उक्त कागज कीर्ते गर्न गराउनमा भूमिका निर्वाह गरेको एवं जानीजानी साक्षी बसी जालसाजी गरेको भन्ने कुरा प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको देखिँदैन। त्यसैगरी प्रतिवादीहरू मध्येका जीवलाल, रविलाल र वेदनिधिले बाबुको नाममा खरीद गरेको जग्गा बाबुको स्वर्ग भएपछि आपसमा अंशबण्डासम्म गरेको, तर कीर्ते लिखत गराउन जालसाजी गरेको भन्ने कुरा मिसिलबाट नदेखिँदा निजहरूले जालसाज गरेको भन्न सकिने अवस्था रहेन।

७. तसर्थ विवेचित कानून तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारबाट प्रस्तुत फिराद हदम्यादभित्रकै देखिन आएको र विशेषज्ञको रायको आधारमा दावीको मिति २०३१।१।१७ को लिखत कीर्ते ठहर गर्नुपर्नेमा हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६१।५।२९ को फैसला नमिलेकोले उल्टी भई वादी दावीको लिखतमा चन्द्रकलादेवीको ल्याप्चे छाप कीर्ते गरेको ठहर्‍याउने गरी भएको शुरु मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेको हुँदा सदर हुने ठहर्छ। तर, प्रस्तुत लिखत गराई लिने व्यक्ति पदमलाल काफ्लेको मृत्यु भई सकेको एवं उक्त लिखतमा भएको कीर्ते सहिछाप कुन व्यक्तिबाट भएको भन्ने कुरा मिसिलबाट खुलेको पाइँदैन। विपक्षी खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले जानी जानी साक्षी बसेको र उक्त कागज कीर्ते गराउन जालसाज गरेको भन्ने कुरा प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको नदेखिएकोले निजहरूलाई दावीबमोजिम सजाय गरी रहन परेन। दायरीको लागत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०६८ साल पुस ८ गते रोज ६ शुभम् ..
इजलास अधिकृत:- कमलप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं. ८७५४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
फैसला मिति: २०६८।७।२२।३
संवत् २०६५ सालको CR-०६५२
संवत् २०६६ सालको CR-२३७
मुद्दा:- सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते ।
पुनरावेदक/वादी: त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार
कार्यालयको पत्रले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.वडा
नं.१२ टेकु वस्ने अशोकमान शाक्य समेत

पुनरावेदक/प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.
वार्ड नं. १२ वस्ने राजेन्द्र शाही
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/वादी: त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयको
पत्रले नेपाल सरकार

शुरु अदालत:-
मा.न्या.श्री शुष्मालता माथेमा
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री हरिराम कोइराला
मा.न्या.श्री बुद्धिप्रसाद रेग्मी

- ब्लुबुक यातायात कार्यालयबाट जारी नभै त्यसमा भरिएका विवरण नक्कली भएको भन्ने तथ्य यातायात व्यवस्था कार्यालयको पत्र र विशेषज्ञको लिखत परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत समर्थित भएकाले त्यस्तो नक्कली कागजमा सरकारी अड्डाको छाप समेत लगाइएको अवस्थामा उक्त लिखत बनाउने कार्यबाट मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको प्रावधानबमोजिम कसूर भएको पुष्टि हुने ।
- कसूरमा इन्कार रहेको मात्र कथनले कुनै अभियुक्तलाई निर्दोष मान्न नसकिने, सो

इन्कारी बयानलाई तथ्यपूर्ण ठोस एवं विश्वासप्रद प्रमाणबाट पुष्टि गर्नुपर्ने ।

- कीर्ते जस्तो फौजदारी अपराधमा कीर्ते गर्ने कार्यमा संलग्न रहेको भनी प्रमाणित हुन नसकेका व्यक्तिहरूलाई अभियोगदावी मात्रको भरमा सजाय गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुने ।

(प्रकरण नं३)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
योगराज बराल
प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण
नेउपाने, राजेश्वर अधिकारी र नेत्र आचार्य
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- कीर्ते कागजको महलको १,९,१२ नं.

फैसला

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।७।१२ को फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट दायर भएको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्न निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रोहमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

नक्कली कागजात तयार गर्ने कार्यमा संलग्न संजीव तुलाधर, अशोकमान शाक्य, रघुराज पन्त, राजेन्द्र शाही र अरुण सेढाईलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६२।३।५को निर्णयअनुसार अनुसन्धान कारवाहीका लागि पठाएको छ भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंलाई त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयले लेखेको च.नं १३७ मिति २०६२।४।२३ को पत्र ।

यातायात व्यवस्था कार्यालय एकान्तकुना ललितपुरमा लाइसेन्स सम्बन्धी लेखापढी गर्ने काम गर्दाका अवस्था चिनजान भएका राजेन्द्र शाही म भएको ठाउँमा आई मलाई एउटा ब्लुबुक दिनु पन्थो भनेकाले यातायात कार्यालयको भन्साइ मुनी फालेको ब्लुबुक मैले दिएको एक हप्तापछि ब्लुबुकमा गाडीको

विवरण भरी छाप लगाई दिनु भनी राजेन्द्र शाही आएकोले मैले कार्यालयको छाप लगाई दिएपछि मलाई रु.४,०००/- राजेन्द्रले दिएकाले प्रदूषण जाँच कार्डको स्टीकर समेत लगाई दिएको हुँ। पछि भन्सार नतिरी ल्याएको गाडीको विवरण भरी राजेन्द्र शाहीले लगेको थाहा पाएको हुँ। मैले वा.४ च.४५०७ नं को गाडीको विवरण कीर्ते गरी भरेको होइन। मैले यातायात कार्यालयबाट दिएको ब्लुबुकमा राजेन्द्र शाही समेत को को भै भरे मलाई थाहा भएन। राजेन्द्र शाहीले ल्याएको ब्लुबुकमा मैले यातायात व्यवस्था कार्यालयको छाप लगाई दिएको सम्म हो भनी प्रतिवादी अरुण सेढाईले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान।

बुभिएसम्मको संकलित सबूद प्रमाणको आधारमा रु.४,०००/- लिई यातायात व्यवस्था कार्यालयबाट ब्लुबुक लिई कीर्ते गरी वा.४ च.४५०७ नं को गाडीको विवरण भरी यातायात व्यवस्था विभागको छाप लगाई प्रतिवादी अरुण सेढाईले राजेन्द्र शाहीलाई दिई संजीव तुलाधर, राजेन्द्र शाहीले सो प्रमाणपत्र सम्बद्ध कुराहरू हुन् भन्ने विश्वास दिलाउने विवरणहरू लेखी अशोकमान शाक्यलाई सवारी दर्ता प्रमाणपत्र दिई सोही प्रमाणपत्रका आधारमा नयाँ वा.३ चं. ६२८६ नं कायम गरी भन्सार नतिरी ल्याएको मारुती गाडी प्रतिवादी रघुराज पन्तले प्रयोग गरी प्रतिवादीहरूले कीर्ते कागजको १, ९ र १२ नं बमोजिमको कसूर गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीहरूलाई ऐ.ऐनको ९ नं बमोजिम र ऐ.को १२ नं बमोजिम थप सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग माग दावी।

यातायात व्यवस्था विभागमा बिदाको समयमा गई लेखन्दासी गर्ने गरेको र त्यसरी लेखन्दासी गर्दाको सिलसिलामा गाडीको जाँच पास भरी दिँदाका अवस्था एकछिन मात्र राजेन्द्र शाहीसँग भेट भएको हो। अन्य प्रतिवादीहरूलाई मैले देखेको र चिनेको पनि छैन। मैले राजेन्द्र शाहीलाई ब्लुबुक दिएको र सो ब्लुबुकमा वा.४.च.४५०७ नं को गाडीको विवरण भरी कीर्ते नक्कली सवारी प्रमाणपत्र मैले बनाएको होइन को कसले के कसरी कीर्ते गरे मलाई थाहा छैन भनी प्रतिवादी अरुण सेढाईले अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादीमध्येका राजेन्द्र शाहीबाट मैले रुपैया लिनपुने भएको र निजले सेतो रंगको वा.४.च.४५०७

नं को मारुतीकार मलाई दिने कुरा भै मेरो नाममा दर्ता गराउन कार्यालयमा जाँदा केही काम भएन। पछि मेरो फोटो टाँसी कार्यालयको छाप लगाई ब्लुबुक घरमा ल्याइदिएकाले सो ब्लुबुकमा मैले मेरो सही गरेको हुँ। पछि शंका लागि कार्यालयमा गई बुझ्दा गाडी नै दर्ता नभएको कुरा थाहा पाई गाडी राजेन्द्र शाहीलाई नै फिर्ता दिए। मैले सरकारी छाप दस्तखत समेत कीर्ते गरी गाडीको ब्लुबुक बनाउन राजेन्द्र शाहीलाई फोटो नदिएको मेरो विवरण राजेन्द्र शाहीलाई थाहा भएकाले निजैले मेरो फोटो टाँसी विवरण भरी कीर्ते गरेका हुन्। मेरो यसमा कुनै संलग्नता छैन भन्ने समेत व्यहोराको अशोकमान शाक्यले अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादी राजेन्द्र शाही गाडीको काम गर्ने भएकाले मलाई रुपैयाको आवश्यक पत्रो। सक्कल फाइनान्समा राखेको छु भनी वा.३ च.२६५२ नं को गाडीको ब्लुबुकको फोटोकपी देखाएकाले विश्वासमा परी गाडी बन्धकी राखी राजेन्द्र शाहीलाई रुपैया दिएको हुँ। पछि मैले बन्धकी राखेको गाडी सम्बन्धमा चर्चा चली अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा बयान समेत गरेको छु। वा.४ च.४५०७ नं को ब्लुबुक बनाउने कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता छैन को कसले सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरे मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको संजीव तुलाधरले अदालतमा गरेको बयान।

मेरो अफीसमा काम गर्ने राजेन्द्र शाहीले अशोकमान शाक्यबाट फिर्ता लिएको वा.३ च.६२८६ नं को गाडी मलाई केही दिनको लागि चलाउन दिएकाले केही दिन गाडी चढेको हुँ। वा.४ च.४५०७ नं को ब्लुबुक सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरी मैले बनाएको होइन यसमा मेरो संलग्नता छैन भनी प्रतिवादी रघुराज पन्तले म्यादमा उपस्थित भै अदालतमा गरेको बयान।

मैले कुँवर भन्ने वुटवलतिरको मानिसबाट खरीद गरी लिएको गाडी अशोकमान शाक्यले खरीद गर्ने कुराकानी भै गाडी नामसारी गर्ने सिलसिलामा कुँवर भन्ने व्यक्तिले अरुण सेढाईसँग भेट गराई कुँवर भन्ने व्यक्तिको भनाइअनुसार अशोकमान शाक्यको नाममा गाडी दर्ता गराई ब्लुबुक तयारगरी ल्याई दिन्छु भनेको र त्यसको केही दिनपछि वा.४ च

४५०७ नं को गाडीको बलुबुक अशोकमान शाक्यको नाममा बनाई नगरपालिकामा बुझाएको करको रसीद समेत अरुण सेढाईले ल्याई मलाई दिएकाले सोही कागज अशोकमान शाक्यलाई दिएको हुँ । मैले अरुण सेढाईबाट बलुबुक ल्याई भरी सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मैले गरेको छैन भनी म्यादमा उपस्थित भै राजेन्द्र शाहीले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी संजीव तुलाधरको साक्षी सुवास थापा, प्रतिवादी अशोकमानको साक्षी हिमालरत्न शाक्य, प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीको साक्षी रविन्द्र कपाली, प्रतिवादी रघुराज पन्तको साक्षी शिवलाल श्रेष्ठले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

यसमा विवादित बा.४ च. ४५०७ नं को सवारी दर्ता प्रमाणपत्र आधिकारिक निकायबाट प्राप्त गरेको नभई सो प्रमाणपत्रको विभिन्न महलमा सच्याउनुको साथै मोटर साइकलको लागि प्रदान गरिएको प्रमाणपत्र गाडीको लागि प्रयोग गरिएको समेतबाट कीर्ते काम भएको देखिन आएको र सो कीर्ते कार्य गर्ने गराउने कार्यमा प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीले रकम दिई प्रतिवादी अरुण सेढाईले पुरानो बलुबुक उपलब्ध गराई छाप समेत लगाईदिएको देखिन आएकोले निज प्रतिवादीद्वय राजेन्द्र शाही र अरुण सेढाईले अभियोग दावीबमोजिम कीर्ते कागजको १, ९, १२ नं को कसूर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निजहरूलाई कीर्ते कागजको ९ नं बमोजिम जनही रु.५०१- जरीवाना र १२ नं बमोजिम थप जनही एकवर्ष कैद समेत हुन्छ । प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीहरू अशोक मान शाक्य, संजीव तुलाधर र रघुराज पन्तले कसूर गरेको पुष्टि भएको नदेखिंदा निजहरूले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।७।२०।२ को फैसला ।

अरुण सेढाईउपर मात्र जाहेरी परेकोमा म पुनरावेदक समेतलाई मुद्दा चलाई सजाय गरिएको, म पुनरावेदकले त्रिभुवन विमान भन्सार कार्यालयबाट गाडी चोरी पैठारीमा सजाय पाईसकेको अवस्थामा आफूले कीर्ते गर्दै नगरेको कार्यमा सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको भनी कुनै कारणबाट पनि प्रमाणको पुष्टि नभएको अवस्थामा जरीवाना र कैद गर्ने गरी

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीको पुनरावेदन जिकीर ।

प्रतिवादी रघुराज पन्तले विवादित गाडी राजेन्द्रबाट लिएर चढी हिड्दाकै अवस्थामा पक्राउ परेको र के कुन अवस्थाको गाडी हो भनी जानकारी नलिई प्रयोग गरेको अवस्था छ भने प्रतिवादी संजीव तुलाधरले बयान गर्दा नक्कली कागजात बनाई प्रयोग गरेको गाडी आफूले बन्धकी राखेको कुरामा साबिती रही बयान गरेको र प्रतिवादी अशोकमान शाक्यले बयान गर्दा निजका नामको बा.४ च.४५०७ को गाडी दर्ता भएको र सो गाडी संजीव तुलाधर र राजेन्द्र शाही भई बिक्री गरेको भन्ने कुरा खुलेको अवस्था छ भने गाडीको रकम बारे ताकेता गरेको स्वीकारेका छन् । यस्तो क्रियाकलापबाट निज संजीव तुलाधरको कीर्ते कार्यमा संलग्नता देखिंदादेखिदै कीर्ते बलुबुक तयार भएको अवस्थामा निजको संलग्नता र सहमति बेगर बलुबुक कीर्ते तयार हुन सक्ने अवस्था देखिंदैन । तसर्थ यी प्रतिवादीहरू अशोकमान शाक्य, रघुराज पन्त र संजीव तुलाधर समेतको मिलेमतो, सहमतिबाट राजेन्द्र शाही र अरुण सेढाईबाट बलुबुक तयार भएको अवस्था हुँदाहुँदै दुई जना प्रतिवादीलाई सजाय गरी अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिनेगरी गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटियुक्त भई बदरभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

सहअभियुक्त राजेन्द्र शाहीले अदालतमा बयान गर्दा गाडी नामसारीको क्रममा कुँवर भन्ने व्यक्तिले भेट गराई दिएका र अरुण सेढाईले सबै कागज बनाई दिएको भनी अरुण सेढाईलाई पोल गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पनि सोहीअनुसार उल्लेख गरेको । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय हेर्दा बा.४ च.४५०७ को सवारी दर्ता प्रमाणपत्र गाडीलाई नभई मोटर साइकललाई प्रदान गरिएको भन्ने व्यहोरा देखिएको । विवादित बा.४ च.४५०७ नं को सवारी दर्ता प्रमाणपत्र आधिकारिक निकायबाट प्रतिवादीहरूले प्राप्त गरेको नदेखिएको सो प्रमाणपत्रका विभिन्न ठाउँमा सच्याएको र खुर्केको

भनी विशेषज्ञको राय आएकोबाट कीर्ते भएको देखिन आएको । प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीले रकम दिई प्रतिवादी अरुण सेढाईले पुरानो बलुबुक उपलब्ध गराई छाप समेत लगाई दिएको प्रमाणित हुन आएकोले अभियोग माग दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहराएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।७।२० को फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला ।

सवारी दर्ता प्रमाणपत्र बन्ने बनाउने कार्यमा मेरो कहिकतै संलग्नता छैन । म निवेदक एउटा सीधासादा नेपाली नागरिक भएको नाताले मलाई मेरो मित्र कुँवरजी भन्नेले यातायात व्यवस्था कार्यालयका कर्मचारीहरू बस्ने ठाउँमा लगेर प्रतिवादी मध्येका अरुण सेढाईलाई सम्बन्धित कार्यालयको कर्मचारी हुन भनी चिनाई दिनु भएको थियो । अरुण सेढाईले नै उक्त कार्यालयको सबै काम सम्पन्न गरी दिएका हुन् । कामको सन्दर्भमा निजले नै सरकारी राजश्व दस्तूर लाग्छ भनेकाले मैले निजमार्फत् दस्तूर बुझाई उक्त बलुबुक लिई आएको हुँ ।

बलुबुक बनाउने कार्यमा अरुण सेढाईको मात्र संलग्नता छ भन्ने कुरा अरुण सेढाईको बयानको स.ज. ४, ५, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४, १६ र १९ मा त्यस कार्यालयको लेखन्दास हुँ भनी बलुबुक सम्बन्धी सम्पूर्ण काम गरेको भनेबाट र निजले बलुबुक बनाई मलाई दिएको भनेबाट प्रष्ट प्रमाणित हुन्छ । उक्त कार्यमा निजको मात्रै संलग्नता रहेको भन्ने कुरा पुष्टि भइसकेपछि म निवेदकको समेत संलग्नता थियो कि भन्ने आशंकाको भरमा सजाय गरिएकोले शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला आत्मगत र त्रुटिपूर्ण छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । यसरी विवादित सवारी दर्ता प्रमाणपत्र बनाउने अरुण सेढाई मात्रै रहे भएको अवस्थामा अरुण सेढाईले मलाई प्रदान गरेको सवारी दर्ता प्रमाणपत्र गाडीको नभै मोटरसाइकलको भएको पाइएको भन्ने हचुवा तर्कको आधारमा मलाई समेत कसूरदार ठहर गर्ने गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।७।२० तथा पुनरावेदन अदालतको मिति २०६४।७।१२ को फैसला बिल्कूल हचुवा एवं आत्मनिष्ठ तथा कानून एवं नजीर विपरीत छ ।

कथित विधिविज्ञान प्रयोगशालाको प्रतिवेदनमा अंक अक्षर भौतिक रुपमा खुर्किएकोले के कुन अंक अक्षर लेखिएको थियो भन्न नसकिने र सवारीको किसिम महलमा फरक मसी प्रयोग भएको समेतको राय पाइयो भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । उल्लिखित राय व्यक्त गर्ने भनिएका विशेषज्ञ व्यक्तिको रायलाई मेरो विरुद्धमा प्रमाण लगाइएको छ तर निजलाई सम्मानित अदालतमा भिकाई बयान गराएको पनि छैन । मैले जीरह गर्न पाएको पनि छैन । तसर्थ बुझ्न पर्ने प्रमाण नबुझी भएको उक्त फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ९ र ५४ को प्रत्यक्ष विपरीत भै बदरभागी छ ।

अतः विद्यमान कानून, तथ्य, प्रमाण र नजीर सिद्धान्त तथा निवेदन जिकीरबमोजिम आरोपित कसूरमा मेरो कहिकतै संलग्नता नरहेको, अभियोग दावीका कसूरजन्यकार्य मबाट हुँदै नभएको, यातायात व्यवस्था कार्यालयका कर्मचारी बताउने अरुण सेढाईले नै सम्पूर्ण कार्य गरेको भन्ने कुराको तथ्य ध्रुवसत्य रुपमा स्थापित भै सकेको परिप्रेक्ष्यमा निरपराध निर्दोष व्यक्तिलाई कसूरदार कायम गर्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ तथा अन्य प्रचलित कानून, फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त एवं समय समयमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित कानूनी सिद्धान्त समेतको प्रत्यक्ष विपरीत भै त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।७।२० को फैसला र सो फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।७।१२ को फैसला त्रुटिपूर्ण भई बदरभागी भएकोले प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्न्याई हेरी सफाइ दिलाई पूर्ण न्याय पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीको यस अदालतमा दायर भएको निवेदन ।

त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयले लेखेको पत्रमा नक्कली कागजात तयार गर्ने व्यक्तिहरू भनी यी पाँचैजना व्यक्तिको नाम स्पष्ट रुपमा उल्लेख गरिएको छ । बलुबुक कीर्ते भन्ने तथ्य यातायात कार्यालयको पत्र तथा विशेषज्ञको परीक्षण प्रतिवेदनबाट पुष्टि भैरहेको अवस्था छ । प्रतिवादी अशोकमान शाक्यको व्यहोरा जस्ताको तस्तै फोटो समेत टाँसेको अवस्थामा उनको सम्लग्नता बिना यो कार्य सम्भव

हुने थिएन । ब्लुबुक कीर्ते भएको गाडी चढिराखेको अवस्थामा प्र. रघुराज पन्तले अज्ञानमा गाडी चढे होलान भनेर मान्न मिल्दैन । प्र. संजिव तुलाधरले त्यस्तो किर्ते ब्लुबुक भएको गाडी जानाजान बन्धकी राखी ऋण दिएको देखिँदा यी सबै प्रतिवादीहरूको सरकारी कागजात कीर्ते गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको पुष्टि भै राखेको अवस्थामा दुईजनालाई मात्र कसूरदार ठहराई अन्य तीनजनालाई सफाई दिने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदरगरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा सो हदसम्म मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १ नं को व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि भएको हुँदा मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरी सफाई पाएका प्रतिवादीहरूलाई समेत अभियोग दावीबमोजिम सजाय होस् भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा प्रतिवादीमध्ये राजेन्द्र शाही र अरुण सेढाईलाई मात्र दावी कसूरमा सजाय हुने ठहरेउपर निजहरू मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भनी निवेदन दिन आएको देखिएको छैन । तर तिनै प्रतिवादीहरूले सहयोग गरी प्रतिवादी अशोकमान शाक्यको नाममा निजको फोटो टाँसी दस्तखत समेत गरी बनेको ब्लुबुक के कसरी निजको सहयोगको अभावमा तयार भएको हो सोतर्फ विश्लेषणसम्म पनि नगरी निज अशोकमान समेतलाई सफाई दिने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३,५४ अ.बं. १८४क नं. को व्याख्यात्मक त्रुटिका साथै सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६४ पूर्णाङ्क ३६४ पृष्ठ ४ नेपाल सरकार विरुद्ध लोकसाङ्ग नोर्वु लामा भएको सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको प्रतिकूल भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१)(क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी दिएकोछ । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।२।१३ को आदेश ।

यसमा यसै मुद्दाको विषयमा मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाऊँ भनी नेपाल सरकारका तर्फबाट परेको निवेदनउपर सुनुवाई हुँदा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भई फौ.पु.नं ३८६।०६५२ मा दर्ता भई कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको भन्ने देखिँदा प्रस्तुत निवेदन पनि सोही मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएको तथा पुनरावेदन

अदालत पाटनबाट प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को त्रुटिगरी फैसला समेत भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । लगाउको उल्लिखित मुद्दा साथै राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतको मिति २०६६।७।१३ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहित मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बरालले कीर्ते कागज बनाउन लगाई त्यसबाट लाभ लिने व्यक्तिलाई सफाई दिएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतका फैसला त्रुटिपूर्ण छन् भन्ने र प्रतिवादीहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण नेउपाने, राजेश्वर अधिकारी र नेत्र आचार्यले प्रतिवादीहरूबाट सरकारी छाप दस्तखत लागेको कागजमा कीर्ते गरेको निर्विवाद रूपमा पुष्टि नभएको अवस्थामा कीर्ते जस्तो गम्भीर अपराधमा सजाय गर्न नमिल्ने हुँदा सबैले सफाई पाउनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान अधिवक्ताहरूको उल्लिखित बहस बुँदाहरू समेत मनन गरी प्रतिवादी अरुण सेढाई र राजेन्द्र शाहीलाई सरकारी छाप दस्तखत लागेको कागज कीर्ते गरेको भनी कीर्ते कागजको महलको १,९,१२ नं. को कसूरदार ठहराई ऐ. ९ नं बमोजिम जनही रु ५० जरीवाना र ऐ. १२ नं बमोजिम जनही एक वर्ष कैद हुने, अन्य प्रतिवादीहरू अशोक शाक्य, रघुराज पन्त र संजीव तुलाधरले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहराएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन । पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

यसमा रु.४,०००।- लिई यातायात व्यवस्था कार्यालयबाट ब्लुबुक लिई कीर्ते गरी बा.४ च ४५०७ नं को गाडीको विवरण भरी यातायात व्यवस्था विभागको छाप लगाई प्रतिवादी अरुण सेढाईले राजेन्द्र शाहीलाई दिई अशोकमान शाक्य, संजीव तुलाधर, र रघुराज पन्तले गाडी मालिक बन्ने, ऋण दिने तथा गाडी प्रयोग

गरी मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १, ९ र १२ नं बमोजिमको कसूर गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीहरूलाई ऐ.ऐनको ९ नं बमोजिम र ऐ.को १२ नं बमोजिम थप सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग माग दावी देखिन्छ। शुरु अदालतबाट प्रतिवादी राजेन्द्र शाही र अरुण सेढाईलाई अभियोग दावीबमोजिम कसूरदार ठहराई जनही ५०१- जरीवाना र १ वर्ष कैद हुने, अन्य तीन जना प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट उक्त फैसला सदर भएपश्चात् नेपाल सरकारको र प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीको अलग अलग मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदन दायर भै निस्सा समेत प्रदान भैसकेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले यातायात व्यवस्था कार्यालयको ब्लुबुकमा कीर्ते नाम नम्बर भरी कीर्ते कागजको १,९,१२ नं समेतको कसूरमा सजाय गरीपाउ भनी वादी नेपाल सरकारको अभियोगदावी रहेको छ। प्रतिवादी मध्येका अरुण सेढाईले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा पुनरावेदक राजेन्द्र शाहीले मलाई भेटी एउटा ब्लुबुक बनाई दिनु पर्थो भनेकोले यातायात व्यवस्था कार्यालयको भन्दा मुनि पुराना कागजपत्र फालीराखेको ठाउँमा पुरानो ब्लुबुक फेला पारी राजेन्द्र शाहीलाई दिएको र निजले एक हप्तापछि गाडीको विवरण भरी छाप लगाई दिनु पर्थो भनी भनेकोले मैले सो कार्यालयको टेबुलमा रहेको छाप कर्मचारीले नदेखे गरी लगाई दिएको र राजेन्द्र शाहीले रु.४,०००/- दिएकोले प्रदूषण जाँच कार्डको स्टीकर समेत लगाई दिएको हुँ। पछि भन्सार नतिरी ल्याएको गाडीको विवरण भरी राजेन्द्रले ल्याएको रहेछ भन्ने थाहा पाएको हुँ। बा.४ च ४५०७ नं को गाडीको विवरण मैले भरेको होईन भन्ने बयान गरेको छ। यि प्रतिवादी अरुण सेढाई यातायात व्यवस्था कार्यालयमा लेखापढीको काम गर्ने व्यक्ति रहेको र ब्लुबुक बनाईदिएवापत रु.४,०००/- लिएको कुरामा साबित नै देखिन्छन्। शुरु जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालतले निजलाई कसूरदार ठहराएकोमा उक्त फैसलाउपर पुनरावेदन नगरी चित्त बुझाई बसेको देखिन्छ। यि प्रतिवादीहरूले चोरीका गाडी पैठारी गरी ल्याएकोमा कानूनबमोजिम त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट छुट्टै कारवाही भएको

अवस्था छ। प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीले कसूरमा इन्कार रही बयान गरे पनि उनको अनुरोधमा उनैले पैसा दिई अरुण सेढाईबाट बा.४ च ४५०७ नं को गाडीको ब्लुबुक बनाउन लगाई त्यसमा छाप समेत लगाएको कुरा देखिन आउँछ। उक्त ब्लुबुक यातायात कार्यालयबाट जारी नभै त्यसमा भरिएका विवरण नक्कली भएको भन्ने तथ्य यातायात व्यवस्था कार्यालयको पत्र र विशेषज्ञको लिखत परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत समर्थित भएको देखिन्छ। त्यस्तो नक्कली कागजमा सरकारी अड्डाको छाप समेत लगाइएको अवस्थामा उक्त लिखत बनाउने कार्यबाट मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको प्रावधानबमोजिम कसूर भएको पुष्टि हुन आयो।

३. अब को को व्यक्ति भै उक्त कीर्ते कागज गरे गराएका हुन् भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा माथि उल्लेख भए बमोजिम सो आपराधिक कार्यमा प्रतिवादी अरुण सेढाईको प्रत्यक्ष सम्लग्नता देखियो भने उनलाई प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीले पैसा दिई उक्त कार्य गराउन लगाएको देखिएको छ। कसूरमा इन्कार रही बयान गरेपनि निज सह अभियुक्तको पोल अन्य प्रमाणबाट समर्थित भै राखेको र उनको इन्कारी बयान कुनै पनि तथ्यपूर्ण एवं ठोस प्रमाणबाट समर्थित नभएको अवस्थामा प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीको इन्कारी बयानमा सत्यता देखिन आएन। कसूरमा इन्कार रहेको मात्र कथनले कुनै अभियुक्तलाई निर्दोष मान्न नसकिने र आफूले सो इन्कारी बयानलाई तथ्यपूर्ण ठोस एवं विश्वासप्रद प्रमाणबाट पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्तो प्रमाणको अभावमा तथा सहअभियुक्त अरुण सेढाईको निज उपरको पोल स्वतन्त्र एवं ठोस प्रमाणबाट समर्थित भएको देखिएकोले निज राजेन्द्र शाहीलाई उक्त कीर्ते कार्यमा संलग्नता रहेको भनी कसूरदार ठहराएको फैसलामा कुनै त्रुटि देखिन आउदैन। गाडी मालिक भनी उल्लेख भएका प्रतिवादी अशोकमान शाक्य, ऋण दिने भनिएका प्रतिवादी संजीव तुलाधर र गाडी चढने प्रतिवादी रघुराज पन्तहरूको उक्त ब्लुबुक कीर्ते गर्ने गराउने कार्यमा कुनै संलग्नता रहेको प्रतिवादी अरुण सेढाई समेतको कथन र मिसिल संलग्न कुनै पनि प्रमाणबाट देखिन आउदैन। सहअभियुक्त अरुण सेढाईले समेत यी प्रतिवादीहरूको उक्त कार्यमा संलग्नता थियो भन्न सकेको देखिदैन। कीर्ते जस्तो फौजदारी अपराधमा कीर्ते गर्ने कार्यमा संलग्न रहेको भनी प्रमाणित हुन

नसकेका व्यक्तिहरूलाई अभियोगदात्री मात्रको भरमा सजाय गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुने हुँदा प्रतिवादी अरुण सेढाई र प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीलाई कसूरदार ठहराई सजाय गरी अन्य प्रतिवादीलाई सफाई दिएका शुरु तथा पुनरावेदन अदालतका फैसला न्याय तथा कानूनसम्मत नै देखियो । मुद्दा दोहो-र्याउने निस्सा दिंदा लिइएको आधारसंग सहमत हुन सकिएन ।

४. तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार कारणबाट वा. ४ च ४५०७ को ब्बुक कीर्ते गर्ने गराउने कार्यमा प्रतिवादी अरुण सेढाई र प्रतिवादी राजेन्द्र शाहीको मात्र संलग्नता देखिंदा निजहरूलाई सजाय गरी अन्य प्रतिवादीहरू अशोकमान शाक्य, संजीव तुलाधर र रघुराज पन्तलाई सफाई दिने ठहराएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।७।२०।२ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।७।१२ को फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी राजेन्द्र शाही र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु ।
उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
इति संवत् २०६८ साल कार्तिक २२ गते रोज ३ मा शुभम्
इजलास अधिकृत : विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं. ८७५५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
संवत् २०६८ सालको रिट नं. WO-०२२३
फैसला मिति: २०६८।१२।२९
मुद्दा :-उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।
निवेदक: जिल्ला गोरखा, बुङकोट गा.वि.स.वडा नं ६
घर भई हाल कारागार कार्यालय, डिल्लीबजार
काठमाडौंमा थुनामा रहेका चिरञ्जिवी वाग्ले
विरुद्ध
विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत

- फैसलानुसार फैसला भएको ६० दिनभित्र आफूलाई लागेको कैद जरीवाना भोग्न, तिर्न बुझाउन मञ्जूर भै अदालतमा उपस्थित भएमा कैद जरीवानाको सजायमा २० प्रतिशत मिन्हा दिनुपर्ने गरी सम्बन्धित पक्षलाई बाध्यात्मक रुपमा दिइने सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था दण्ड सजायको ४९क नं. ले गरेको हो । उक्त ऐनले तोकिएको समयावधिभित्र कैद जरीवाना लागेको व्यक्ति उपस्थित भै आफूलाई लागेको सजाय मिन्हाको मागदावी गरेमा सजाय कार्यान्वयन गर्ने निकाय वा अधिकारीले अन्यथा हुने गरी आफ्नो स्वविवेक प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था आउँदैन तथा कानूनले प्रदान गरेको हक वा सुविधा दिन इन्कार गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- सार्वजनिक जबाफदेहीको पद समाल्ने पदाधिकारीले कुनै पनि ऐन कानूनद्वारा तोकिएका प्राबधान सही तथा समान रुपले पालना र कार्यान्वित गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनको गलत प्रयोगबाट व्यक्तिको कानूनप्रदत्त हक, अधिकार वा सुविधा अतिक्रमित हुन हुँदैन भन्ने सार्वजनिक पदाधिकारीले सदैव ख्याल राख्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- कानूनमा भएको व्यवस्था सबै व्यक्तिका हकमा समान रुपमा क्रियाशील हुन दिनु फैसला कार्यान्वयन गर्ने दायित्व तोकिएका अधिकारीको कर्तव्य हुन आउँछ । कानूनद्वारा प्रदान गरिएको हक वा सुविधा उपभोग गर्नका लागि व्यवस्था गरिएको हुन्छ । यस्तो हक वा सुविधा प्रदान गर्न इन्कार गर्नु कानूनप्रतिकूल हुने ।
- कसूरदारको हितमा गरिएको कानूनी व्यवस्थाको प्रयोग र पालन गर्दा निजको हितप्रतिकूल हुने गरी फैसला कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीबाट काम र व्यवहार गर्न नमिल्ने ।
- कानूनबमोजिम स्वयं अदालतमा उपस्थित हुन मुनासिव माफिकको समय र मौका नै नदिई २४ घण्टाभित्र नै पकाउ गरिएको र

सोही आधारमा आफै उपस्थित हुन नआएको भनी दण्ड सजायको ४१ नं.को कानूनले प्रदान गरेको सुविधा दिन इन्कार गर्न न्यायसंगत नहुने।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताद्वय अनिलकुमार सिन्हा र सन्तोषकुमार महतो

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २३नं, २३क., ४१क नं.

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२)बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

म निवेदक समेत उपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको जाहेरीले नेपाल सरकार वादी भइ चलेको गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७।१।२२ मा फैसला हुँदा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको रु.२,०३,०५,६४७।७४ सम्पत्ति जफत हुने तथा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम विगोअनुसार रु.२,०३,०५,६४७।७४ जरीवाना र १ वर्ष ६ महिना कैद हुने फैसला भएको थियो। उक्त फैसलापश्चात् म निवेदकले फैसलाबमोजिम लागेको जरीवाना बुझाई कैद भुक्तान गर्ने सोच बनाइरहेकै अवस्थामा फैसला भएको २४ घण्टा पनि व्यतित हुन नपाउँदै काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट खटिई आएको डोर कर्मचारी तथा प्रहरीहरुले मिति २०६७।१।२३ मा मलाई पक्राउ गरी लगी सोही मितिमा तहसीलदारले दिएको कैदी पूर्जाअनुसार हाल म निवेदक आफ्नो कैद भुक्तान गरी रहेको छु।

मुलुकी ऐन, दण्ड सजाय महलको ४१क नं. अनुसार कैद तथा जरीवानाको अङ्कमा २० प्रतिशतको छूट सुविधा पाउँ र कैदी पूर्जा एवं लगत संशोधन गरिपाउँ भनी म निवेदकले मिति २०६७।१।१५ मा तहसीलदारसमक्ष निवेदन पेश गरेकोमा विपक्षीमध्येका तहसीलदारबाट “पक्राउ परेका व्यक्तिको हकमा ४१क नं. बमोजिमको सुविधा दिन नमिल्ने” भनी मिति २०६७।१।१६ मा आदेश गरेकोले सो आदेशमा चित्त नबुझी मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम म निवेदकले श्री काठमाडौं जिल्ला अदालत समक्ष निवेदन पेश गरेकोमा मेरो निवेदन जिकीरलाई अस्वीकार गर्दै काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१।१६ मा तहसीलदारको आदेश सदर गर्ने गरी आदेश भयो।

काठमाडौं जिल्ला अदालतको उक्त आदेश वेरितपूर्ण रहेको हुँदा बदर गरिपाउँ भनी म निवेदकले मुलुकी ऐन, अ.व. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटन समक्ष निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६८।१।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।१।१६ को आदेश सदर हुने गरी आदेश भयो।

यसरी मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४१क नं. को व्यवस्थामुताबिक म निवेदकले सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम फैसला भएको मितिले ६० दिनभित्र अदालतमा आफै उपस्थित भई कैद तथा जरीवानाको अङ्कमा २० प्रतिशत मिन्हा पाउने कानूनी अधिकारको उपभोग गर्न पाउने व्यवस्था हुँदाहुँदै फैसला भएको २४ घण्टा बित्न नपाउँदै पक्राउ गरी ल्याई आफै उपस्थित हुन नपाएको अवस्था र परिबन्द समेतलाई विचार नगरी मेरो कानूनी अधिकारलाई वञ्चित तुल्याउने गरी भए गरिएको सम्पूर्ण काम कारवाहीहरु र आदेश समेत वेरितपूर्ण तथा कानून प्रतिकूलको रहे भएको प्रष्ट छ।

अतः फैसलाले लागेको कैद तथा जरीवानामा २० प्रतिशत छूट नदिने गरी भएको तहसीलदारको आदेश, सो लाई सदर गर्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश एवं उक्त आदेशलाई मुनासिव ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।१।२२ को आदेश समेत मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क नं. समेतको प्रतिकूल रहे भएको प्रष्ट हुन आएकोले

उक्त आदेशहरु तथा तहसीलदारबाट मिति २०६७।१।२३ मा जारी गरिएको डोर पक्राउ पूर्जा तथा सोही मितिको कैदी पूर्जाका साथै सो सम्बन्धमा भए गरिएको सम्पूर्ण, कामकारवाहीहरु कानून विपरीत भै सोबाट मेरो कानूनी हकाधिकारमा आघात पुगेको हुँदा उक्त आदेश र तत् सम्बन्धी कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म निवेदकलाई मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क. नं. बमोजिम सर्वोच्च अदालतको फैसलाले ठहर भएको कैद तथा जरीवानाको अङ्कमा २० प्रतिशत मिन्हा दिई लगत कायम गर्नु गराउनु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसीलदारको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेतको रिट निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक पन्ध्र दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरुलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै निवेदक थुनामा रहे बसेको अवस्थामा प्रस्तुत निवेदन गर्न आएको देखिएको र मुद्दाको प्रकृतिबाट चाँडो किनारा हुन आवश्यक देखिएकाले प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक अन्तिम फैसला हुँदा अदालतमा उपस्थित भई जरीवाना बुझाउन वा कैदमा बस्न मञ्जूर भएको र फैसला भएको ६०(साठी) दिनभित्र फैसला गर्ने वा लगत रहेको अङ्कमा हाजिर भई जरीवाना तिर्न वा कैदमा बस्न आफै उपस्थित भएको देखिदैन । आफै उपस्थित भई जरीवाना तिर्न वा कैदमा बस्न मञ्जूर नरहेको अवस्थामा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४१क.नं. को सुविधा प्रदान गर्न मिल्ने नदेखिँदा निवेदकलाई मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महल ४१क.नं. को सुविधा दिन मिलेन भनी तहसीलदारबाट मिति २०६७।१।२।१६ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा बदर गरी रहन परेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने समेत मिति २०६८।१।१६ मा इजलासबाट आदेश भएको देखिन्छ । सो आदेशउपर निवेदक तर्फबाट अ.बं १७

नं. को रोहमा पेश भएको निवेदनमा “निवेदक प्रतिवादी आफै फैसला गर्ने वा लगत रहेको अदालतमा हाजिर भै जरीवाना तिर्न वा कैद बस्न मञ्जूर गरेको अवस्थामा मात्र दण्ड सजायको ४१क नं. को सुविधा प्राप्त गर्न सक्नेमा निवेदक प्रतिवादीलाई डोर कर्मचारीले पक्राउ गरी ल्याएको अवस्था भएकोले मागदावी बमोजिम २० प्रतिशत मिन्हा दिन नमिल्ने हुँदा त्यस अदालतबाट मिति २०६८।०१।१६ मा भएको आदेश वेरितको नदेखिँदा परिवर्तन गरी रहनु परेन” भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६८।०५।०२ मा आदेश भएको देखिन्छ । तसर्थ फैसलाबमोजिमको कार्यान्वयनको कार्यले निवेदकको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् हुने स्थिति नहुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

सर्वोच्च अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट विपक्षी रिट निवेदकको हकमा कानूनबमोजिम दिइएको आदेशहरुका क्रममा यस आयोगले कुनै कार्य नगरेको र विपक्षीले पनि आयोगले यो यस्तो कार्य गरेबाट आफ्नो हकमा असर परेको भन्न लेख्न नसकेबाट यस आयोगलाई रिट निवेदनको विरुद्ध खण्डमा नाम समावेश गरेकै कारणले मात्र रिट जारी हुन सक्ने अवस्था नभएकोले उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

यसमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको वेरितको आदेश बदर गरिपाऊँ भनी परेको निवेदन माथि कारवाही हुँदा निवेदक प्रतिवादी आफै फैसला गर्ने वा लगत रहेको अदालतमा हाजिर भै जरीवाना तिर्न र कैद बस्न मञ्जूर गरेको अवस्थामा मात्र दण्ड सजायको ४१क नं. को कानूनी व्यवस्था अनुसारको सुविधा निवेदकले प्राप्त गर्न सक्ने हुन्छ । निवेदक प्रतिवादीलाई अदालतको डोरले पक्राउ गरी ल्याएको तथ्यमा विवाद नदेखिँदा यस्तो अवस्थामा उक्त दण्ड सजायको ४१क नं. ले निवेदकलाई लागेको कैद र जरीवाना मागदावी बमोजिम बीस प्रतिशत मिन्हा दिन नमिल्ने हुँदा त्यस अदालतबाट मिति २०६८।१।१६ मा भएको आदेश वेरितको नदेखिँदा परिवर्तन गरी रहन परेन ।

कानूनबमोजिम गर्नुहोला भनी मिति २०६८।१।२ मा यस अदालतबाट आदेश भएको र उक्त आदेश कानूनसम्मत भएकोले विपक्षीको रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक चिरञ्जिवी वाग्लेका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल एवं अधिवक्ताद्वय अनिलकुमार सिन्हा र सन्तोषकुमार महतोले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क.नं. मा कैद जरीवाना हुने ठहरी फैसला भएकोमा कैद जरीवाना लागेको व्यक्ति फैसला भएको ६० दिनभित्र फैसला गर्ने अड्डामा उपस्थित भै कैद बस्न वा जरीवाना तिर्न मञ्जूर भएमा निजलाई लागेको कैद जरीवानाको सजायमा २० प्रतिशत मिन्हा दिई बाँकीको लगत कायम गरी सजाय कार्यान्वित गरिने कानूनी व्यवस्था भएकोमा उक्त कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयनको लागि आफ्नो पक्षले तहसीलदार समक्ष निवेदन दिएकोमा निवेदक अदालतमा आफै उपस्थित हुन आएको नभई डोर कर्मचारी मार्फत पक्राउ परी दाखिल हुन आएकोले द.स.को ४१क. नं. को सुविधा दिन नमिल्ने गरी आदेश भएकोमा उक्त आदेशलाई काठमाडौँ जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटन समेतले सदर गरेको अवस्था छ । आफ्नो पक्षलाई फैसला भएको २४ घण्टा भित्र पक्राउ गरी द.स.को ४१ क. नं. ले प्रदान गरेको सुविधा प्रयोग गर्नबाट वञ्चित गरिएको छ । तसर्थ अदालतमा उपस्थित हुन मुनासिव माफिकको मौका नै नदिई अमानवीय तरिकाले पक्राउ गरी अदालतमा दाखिल गराई आफै उपस्थित हुन नआएको भन्दै २० प्रतिशत सजाय छुट दिन नमिल्ने गरी भएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतका तहसीलदारको आदेश र सो लाई सदर गर्ने गरी भएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको आदेश समेत एवं उक्त आदेशलाई मुनासिव ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश समेत त्रुटिपूर्ण भइ उल्लिखित आदेश एवं तत्सम्बन्धी कामकारवाहीले आफ्नो पक्षको कानूनी हकाधिकारमा आघात पुगेकोले उक्त आदेश एवं तत्सम्बन्धी कामकारवाही बदर गरी आफ्नो पक्षलाई द.स.को ४१क.नं. अनुसारको सुविधा प्रदान गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश प्रदान गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी काठमाडौँ जिल्ला अदालत समेतको तर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेलले दण्ड सजायको ४१क.नं. को सुविधा पक्ष आफैँ अदालतमा उपस्थित भै कैद बस्न वा जरीवाना तिर्न बुझाउन मञ्जूर भएको अवस्थामा मात्र आर्कीर्षित हुने व्यवस्था हो । तर प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक आफैँ उपस्थित हुन आएको अवस्था नभई डोर कर्मचारीले पक्राउ गरी ल्याएको अवस्था भएकोले निवेदकको हकमा द.स.को ४१क.नं. आर्कीर्षित हुन सक्ने नदेखिँदा निवेदकलाई भएको सजायमा २० प्रतिशत मिन्हा नदिने गरी भएका आदेश एवं तत्सम्बन्धी काम कारवाही कानूनअनुरूपकै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निर्णय तर्फ विचारगर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकलाई द.स.को ४१क.नं. अनुसार २० प्रतिशत मिन्हा नदिने गरी भएको काठमाडौँ जिल्ला अदालत समेतका आदेश एवं काम कारवाही कानून अनुरूपका छन्, छैनन् ? र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निवेदकले आफूउपर चलेको भ्रष्टाचार मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७।१।२२ मा भएका फैसलानुसारको कैद जरीवानाको सजाय तिर्न भोग्न आफू मञ्जूरै रहेको अवस्थामा फैसला भएको २४ घण्टा बित्न नपाउँदै अदालत र प्रहरी कर्मचारीले घरबाट पक्राउ गरी ल्याई थुना पूर्जा दिई कैदमा बसेको छु । फैसलाले लागेको कैद जरीवाना तिर्न बुझाउन र कैदमा बस्न मञ्जूर गरी कैद जरीवाना लागेको व्यक्तिले निवेदन दिएमा २० प्रतिशत सजाय मिन्हा हुने व्यवस्था मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क.मा भएकोमा उक्त कानूनले व्यवस्था गरेको समयवधिभित्रै आफूले २० प्रतिशत सजाय छुटका लागि निवेदन दिएकोमा निवेदक आफैँ अदालतमा उपस्थित हुन आएको नभई डोर कर्मचारीमार्फत पक्राउ भई दाखिला भएकोले माग दावीअनुसारको सुविधा दिन नमिल्ने भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको र उक्त आदेशलाई पुनरावेदन अदालत पाटन समेतबाट सदर गरिएकोले मेरो कानूनबमोजिम प्राप्त हकलाई वञ्चित गर्ने उद्देश्यले भएका कामकारवाही उत्प्रेषणको

आदेशद्वारा बदर गरी मलाई लागेको सजायमा २० प्रतिशत मिन्हा गरी सजाय कार्यान्वित गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने यी निवेदकको मुख्य निवेदन माग दावी रहेछ ।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा निवेदक चिरञ्जिवी वाग्लेलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत दिपककुमार श्रेष्ठको प्रतिवेदनले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यी निवेदक चिरञ्जिवी वाग्ले समेत भएको २०६१ सालको फौ.पु.नं ३१७३, ३१८५ को गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा कसूरदार ठहर्‍याई १ वर्ष ६ महिना कैद र रु.२,०३,०५,६४७७४ जरीवाना हुने ठहरी यस अदालतबाट मिति २०६७१२२ मा फैसला भएको कुरा निवेदकको कथन एवं मिसिल संलग्न उक्त फैसलाको प्रतिलिपि समेतबाट देखिन आउँछ । उक्त फैसलानुसारको लगत कसी असूल उपर गरी सो को जानकारी पठाई दिन भनी यस अदालतबाट च.नं. ९०४९ मिति २०६७१२३ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतलाई पत्र लेखिएको र काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७१२३ मा नै निवेदकको नाउँमा पक्राउ पूर्जा जारी गरी सोही मितिमा यी चिरञ्जिवी वाग्लेलाई डोर कर्मचारीले पक्राउ गरी दाखिला गरेको तथा काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसील शाखाको च.नं १९९८ मिति २०६७१२३ को पत्रद्वारा फैसलानुसारको कैद म्याद ठेकी यी निवेदकलाई थुनामा राख्न कारागार कार्यालय डिल्लीबजार काठमाडौं पठाइएको भन्ने मिसिल संलग्न पक्राउ पूर्जा एवं निवेदकलाई दिइएको कैद ठेकिएको पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

३. अदालतको फैसलाबाट कैद र जरीवाना लागेको व्यक्ति सो कैद र जरीवाना बुझाउन मञ्जूर गरी ६० दिनभित्र अदालतमा उपस्थित भएमा २० प्रतिशत मिन्हा दिई बाँकी कैद जरीवाना मात्रको लगत कसी असूरुपर गर्ने दण्ड सजायको ४१क नं. को कानूनी व्यवस्थाअनुसार लगत संशोधन गरी पाउन यी रिट निवेदकले काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसीलदार समक्ष निवेदन दिएकोमा निज तहसीलदारबाट कैद जरीवाना लागेको व्यक्ति आफैँ उपस्थित भई सो कैदमा बस्न वा जरीवाना बुझाउन

मञ्जूर गरेमा मात्र सो २० प्रतिशत मिन्हा दिने र डोरबाट पक्राउ भइ आएमा उक्त सुविधा दिन नमिल्ने भनी आदेश भई सोही आदेश अ.बं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत समेतबाट सदर भएको पाइन्छ । मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४१क.नं. बमोजिम २० प्रतिशत कैद जरीवाना मिन्हाको सुविधा नदिने गरी भएका आदेश र तत्सम्बन्धी काम कारवाही कानून प्रतिकूल रहेको भनी यी निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा जिकीर लिएको अवस्था छ । मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४१क.नं. ले व्यवस्था गरेको सुविधा प्रदान गरी २० प्रतिशत कैद जरीवाना मिन्हा गरिपाउँ भनी यी चिरञ्जिवी वाग्लेले मिति २०६७१२१५ मा कारागार मार्फत काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको देखिन आउँछ । उक्त निवेदनउपर कारवाही हुँदा दण्ड सजायको ४१क. नं. बमोजिम निवेदक स्वयं अदालतमा उपस्थित हुन आएको नभई पक्राउमा परी आएको देखिएको र पक्राउमा परी आउनेलाई उक्त सुविधा प्रदान गर्न मिल्ने नदेखिँदा कैद जरीवाना मिन्हा दिई कैद पूर्जा संशोधन गर्न मिलेन भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसीलदारले मिति २०६७१२१६ मा आदेश गरेको र सो आदेशलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतका न्यायाधीशले मिति २०६८१११६ मा सदर गरेको पाइन्छ । सो उपर अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा जिल्ला अदालतको उक्त आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनले मिति २०६८१५१२ मा आदेश गरेको सम्बन्धित मिसिलबाट देखिन आउँछ ।

४. फैसलाले लागेको कैद जरीवाना मिन्हा दिने सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४१क.नं. मा “यस महलको अन्य नम्बरहरूमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि जरीवाना वा कैदको सजाय लागेको व्यक्ति अन्तिम फैसला हुँदा अड्डामा उपस्थित भै जरीवाना बुझाउन वा कैदमा बस्न मञ्जूर भएमा वा त्यस्तो सजाय हुने गरी फैसला भएको व्यक्ति फैसला भएको मितिले ६० दिनभित्र फैसला गर्ने वा लगत रहेको अड्डामा हाजिर भै जरीवाना तिर्न वा कैदमा बस्न आफैँ उपस्थित भएमा निजलाई भएको जरीवाना र कैदको सजायमा २० प्रतिशत मिन्हा दिई बाँकीको मात्र लगत कायम

गरी सजाय कार्यान्वित गरिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

५. निवेदकलाई फैसलाले लागेको कैद जरीवानाको सजायमा मिन्हा दिन इन्कार गर्दा जिल्ला अदालतले मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २३३, २३६ नं. तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ६८(६) समेतको प्रावधान अनुरूप निवेदकलाई दण्ड सजायको ४१६ नं. को सुविधा दिन नमिल्ने भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर उक्त ४१६ नं. मा उल्लेख भएको “यस महलको अन्य नम्बरहरुमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि” भन्ने वाक्यांशले दण्ड सजायको महलको २३, २३६ नं. समेतका अन्य नम्बरमा रहेको कानूनी व्यवस्थालाई उच्छिन्ने गरी (Supersede) तथा उक्त २३ र २३६ को प्रावधानलाई शून्य वा निष्क्रिय पार्ने गरी सजाय कार्यान्वयनको लागि थप प्रभाव दिने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। ४१६ नं. को कानूनी व्यवस्था क्रियाशील हुने अवस्था भएमा “यस महलको अन्य नम्बरहरुमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि” भन्ने वाक्यांशले सो २३ र २३६ नं. समेतको प्रावधान सुपुप्त वा निष्क्रिय हुन जान्छ। साथै, उक्त ४१६ नं. को कानूनी व्यवस्था कैद जरीवाना असूल तहसील गर्न सो सजाय भएको व्यक्तिलाई कैद बस्न र जरीवाना तिर्न प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले यस्तो व्यक्ति फैसला भएको ६० दिनभित्र स्वयं अदालतमा उपस्थित भई फैसलाले लागेको कैदमा बस्न वा जरीवाना तिर्न बुझाउन मञ्जूर भएमा २० प्रतिशत सजाय मिन्हा गरी सजाय कार्यान्वित गरिने व्यवस्था हो। यो ४१६ नं.को कानूनी प्रावधान तोकिएको शर्तमा कैद जरीवाना लागेको व्यक्तिलाई कानूनले प्रदान गरेको सुविधा Statutory Facility हो।

६. कैद जरीवाना लागी फैसला भएको व्यक्तिले फैसलानुसार फैसला भएको ६० दिनभित्र आफूलाई लागेको कैद जरीवाना भोग्न, तिर्न बुझाउन मञ्जूर भै अदालतमा उपस्थित भएमा कैद जरीवानाको सजायमा २० प्रतिशत मिन्हा दिनुपर्ने गरी सम्बन्धित पक्षलाई बाध्यात्मक रूपमा दिइने सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था उक्त ४१६ नं. ले गरेको हो। उक्त ऐनले तोकिएको समयावधिभित्र कैद जरीवाना लागेको व्यक्ति उपस्थित भै आफूलाई लागेको सजाय मिन्हाको मागदावी गरेमा

सजाय कार्यान्वयन गर्ने निकाय वा अधिकारीले अन्यथा हुने गरी आफ्नो स्वविवेक प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था आउँदैन तथा कानूनले प्रदान गरेको हक वा सुविधा दिन इन्कार गर्न मिल्ने हुँदैन। कानूनले दिएको उक्त सुविधा सम्बन्धित व्यक्तिका लागि हक अधिकार सरह हुन जान्छ।

७. सार्वजनिक जवाफदेहीको पद समाल्ने पदाधिकारीले कुनै पनि ऐन कानूनद्वारा तोकिएका प्रावधान सही तथा समान रूपले पालना र कार्यान्वित गर्नुपर्ने हुन्छ। कानूनको गलत प्रयोगबाट व्यक्तिको कानून प्रदत्त हक अधिकार वा सुविधा अतिक्रमित हुन हुँदैन भन्ने सार्वजनिक पदाधिकारीले सदैव ख्याल राख्नु पर्दछ। प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा रिट निवेदकले फैसलानुसारको कैद जरीवाना भुक्तान गर्न आफू मञ्जूर रहेको र जरीवाना तिर्न र कैदमा बस्न अदालतमा स्वयं उपस्थित हुन पाउने कानूनले तोकिएको समयसीमा ६० दिनको अवधि बाँकी छँदै दण्ड सजायको ४१६ नं. ले प्रदान गरेको सुविधाबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्यले फैसला भएको २४ घण्टा पनि बित्न नपाउँदै आफूलाई पक्राउ गरी दुराशययुक्त भावनाबाट कैदी पुर्जी दिएको तथा मेरो निवेदन मागबमोजिम द.स.को ४१६ नं.को सुविधा दिन इन्कार गरेको काम कारवाही कानून प्रतिकूल रहेको भन्ने निवेदकको कथन रहेको देखिन्छ। निवेदकको उक्त कथनको सम्बन्धमा हेर्दा निवेदक चिरञ्जिवी वाग्लेलाई कैद र जरीवानाको सजाय हुने गरी यस अदालतबाट मिति २०६७।१।२२ मा फैसला भएको र फैसलानुसारको सजायको लगत कसी असूल गर्न यस अदालतबाट मिति २०६७।१।२३ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत पठाएको देखिन्छ। काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६७।१।२३ मा निवेदकको नाउँमा पक्राउपुर्जी जारी गरी सोही मितिमा प्रहरी समेतको सहयोगमा पक्राउ गरी ल्याई फैसलानुसारको कैद ठेकी निवेदकलाई सोही दिन कारागार कार्यालय डिल्लीबजारमा पठाएको भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसील शाखाको मिति २०६७।१।२३ को पत्रबाट देखिन आउँछ। फैसलानुसारको कैद जरीवाना असूल तहसील गर्नेतर्फ सक्रियता र तदारुखता देखाउनु सकारात्मक कुरा हो। अदालतबाट फैसला भएको सबै मुद्दाहरुमा फैसलानुसारको दण्ड जरीवाना असूलीमा यसै अनुसार

सक्रियता र तदारुखता देखाईएमा त्यसले सकारात्मक सन्देश दिन्छ। तर त्यो तदारुखता कुनै अमुक मुद्दा वा अमुक व्यक्तिको हकमा मात्र देखाउने र अन्य मुद्दा वा व्यक्तिको हकमा मौन वा निष्क्रिय बस्ने गर्दा त्यसबाट अदालत वा फैसला कार्यान्वयन अधिकारी प्रति नकारात्मक सन्देश जाने मात्र होइन, त्यस्तो कार्य वा व्यवहार दुराशयपूर्ण वा पूर्वाग्रही भएको देखिन जान्छ।

८. सर्वोच्च अदालत लगायत विभिन्न तहका अदालतहरूबाट कैद र जरीवाना हुने ठहरी फैसला भएको सबै मुद्दामा सजाय पाएका सबै व्यक्तिप्रति समान व्यवहार गर्नुपर्ने फैसला कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीको दायित्व र कर्तव्य हुन्छ। निवेदक चिरञ्जिवी वाग्लेलाई यस अदालतबाट फैसला भएको र लगत पठाइएको मिति २०६७।१।२३ का दिन नै प्रहरी कर्मचारीको सहयोगमा घरबाट पक्राउ गरी कैद जरीवाना असूल तहसील गरिए जस्तै अन्य यो यस्तो व्यक्ति वा कसूरदारलाई पनि फैसला भएको र लगत पठाइएकै दिन पक्राउ गरी कैद जरीवाना असूल गरिएको थियो भन्ने प्रत्यर्थी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसील शाखाको लिखित जवाफबाट देखिन आउँदैन। साथै चिरञ्जिवी वाग्ले भन्दा अघि पनि यो यस व्यक्तिलाई फैसला भई लगत प्राप्त भएकै दिन पक्राउ गरी कैद जरीवाना असूल गरिएको थियो भन्ने पनि लिखित जवाफबाट देखिन आउँदैन। रिट निवेदक चिरञ्जिवी वाग्लेबाट कैद जरीवाना असूल गर्ने सक्रियता र तदारुखता निज भन्दा अघि वा निज भन्दा पछि अन्य कुनै कसूरदारका सम्बन्धमा नदेखाइएको र निजको हकमा मात्र यस्तो सक्रियता देखाउनुको वस्तुनिष्ठ र ठोस आधार र कारण पनि लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइँदैन।

९. दण्ड सजायको ४९क नं. मा कैद र जरीवाना लागेको व्यक्तिलाई सो जरीवाना तिर्न र कैदमा बस्ने गरी अदालत समक्ष समर्पण गर्न ६० दिनको समयावधि तोकेको पाइन्छ। सो समयावधि आफूले तिर्न पर्ने जरीवानाको रकम जोहो गर्न र कैदमा बस्दा आफ्नो अनुपस्थितीमा परिवारका सदस्य एवं आफ्नो कारोबार, व्यवसाय वा अन्य व्यवहार समेतका सम्बन्धमा बैकल्पिक उपाय खोज्नको लागि नै विधायिकाले सो समय सीमा निर्धारण गरेको हुनुपर्छ

भनी तर्कसंगत रूपमा अनुमान गर्नु पर्ने हुन्छ। आफूलाई लागेको जरीवानाको रकम साथमा नहुने र अन्यत्रबाट तत्काल व्यवस्था गर्न पर्ने अवस्थाका कसूरदारलाई कानूनले प्रदान गरेको सुविधा र सो ६० दिनभित्र जरीवाना सहित कैदमा बस्न उपस्थित हुन पाउने मौका दिइनुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा यी निवेदकलाई सो बमोजिम जरीवाना रकमको जोहो गर्न र कैदमा बस्दाको अवधिमा परिवारको आवश्यकता सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने मौका पनि नदिई फैसला बमोजिम लगत प्राप्त भएको २४ घण्टाभित्र पक्राउ गरी कैद जरीवानाको लगत कसी कारागारमा पठाइएको भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसील शाखाको लिखितजवाफ समेतबाट देखिन आउँछ। कानूनमा भएको व्यवस्था सबै व्यक्तिका हकमा समान रूपमा क्रियाशील हुन दिनु फैसला कार्यान्वयन गर्ने दायित्व तोकिएका अधिकारीको कर्तव्य हुन आउँछ। कानूनद्वारा प्रदान गरिएको हक वा सुविधा उपभोग गर्नका लागि व्यवस्था गरिएको हुन्छ। यस्तो हक वा सुविधा प्रदान गर्न इन्कार गर्नु कानून प्रतिकूल हुन्छ। द.सं. को ४९क नं. बमोजिम ६० दिनभित्र स्वयं उपस्थित हुने कसूरदारलाई स्वयं उपस्थित हुन पाउने कति पनि अवसर नदिई २४ घण्टा भित्र नै पक्राउ गरी ल्याइएको अवस्थामा कसूरदारले सो हक वा सुविधा दावी गरेमा सो ४९क नं. बमोजिम सजायमा २० प्रतिशत मिन्हा पाउने निजको हक वा सुविधालाई इन्कार गर्नु कानून सम्मत हुँदैन। उक्त ४९क नं. को कानूनी व्यवस्था कैद र जरीवाना लागेको व्यक्तिलाई प्रदान गरिने सुविधा सम्बन्धी व्यवस्था हो र सो व्यवस्था दण्ड सजायको महलमा व्यवस्थित अन्य कानूनी प्रावधान भन्दा पनि बढी प्रभाव दिने Suprseding व्यवस्था हो। कसूरदारको हितमा गरिएको सो कानूनी व्यवस्थाको प्रयोग र पालन गर्दा निजको हित प्रतिकूल हुने गरी फैसला कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीबाट काम र व्यवहार गर्न मिल्दैन। निवेदकलाई कानूनबमोजिम स्वयं अदालत उपस्थित हुन मुनासीव माफिकको समय र मौका नै नदिई २४ घण्टा भित्र नै पक्राउ गरिएको र सोही आधारमा आफै उपस्थित हुन नआएको भनी दण्ड सजायको ४९ नं.को कानूनले प्रदान गरेको सुविधा दिन इन्कार गर्न न्याय संगत मान्न मिल्दैन। त्यसो गरिएमा प्रत्यर्थी

तहसीलदारको काम कारवाहीलाई दुराशयपूर्ण एवं पूर्वाग्रहयुक्त कार्य भन्नुपर्ने हुन आउँछ ।

१०. क्षेत्राधिकारको अभाव, कार्यविधिगत त्रुटि, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको अभाव, कानूनको प्रयोग र परिपालनामा त्रुटि एवं स्वविवेकीय अधिकारको स्वेच्छाचारी प्रयोग तथा कानूनको प्रयोगमा पूर्वाग्रहको विद्यमानता समेतको कुनै अवस्था देखिएमा उत्प्रेषणको रिट जारी हुन सक्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा कैद र जरीवाना लागेको यी निवेदकलाई फैसला बमोजिम कैद र जरीवाना तिर्न स्वयं उपस्थित हुन मुनासीब समय र अवसर नदिई २४ घण्टाभित्र पक्राउ गरी ल्याई कारागार पठाइएको र निज स्वयं उपस्थित हुन नआएको भनी दण्ड सजायको ४१क नं. बमोजिमको सुविधा दिन इन्कार गरेको हुँदा फैसला कार्यान्वयन अधिकारी तहसीलदारको कार्यमा कानूनको प्रयोग र परिपालनामा त्रुटि एवं पूर्वाग्रह भएको देखिन आएकोले मागबमोजिमको रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था देखियो ।

११. तसर्थ उल्लिखित आधार बुँदाबाट दण्ड सजायको ४१क.नं. ले तोकेको समयावधिभित्र निवेदकले आफूलाई लागेको कैद बस्न र जरीवाना तिर्न बुझाउन स्वयं अदालतमा उपस्थित हुन मनासिव समय र मौका दिई उक्त कानूनी व्यवस्थालाई क्रियाशील हुन दिनुपर्नेमा सो नगरी निवेदकको हकमा मात्र फैसला भएको २४ घण्टाभित्रै पक्राउ पूर्जा जारी गर्ने, पक्राउ गर्ने र कैद ठेक्के समेतका कार्य गरिएको देखिएको तथा फैसलानुसारको सजाय भोग्न मञ्जूर भै अदालतमा स्वयं उपस्थित नभएको र पक्राउ परी आएकाको हकमा दण्ड सजायको ४१क.नं. को सुविधा दिन नमिल्ने समेत भनी उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार यी निवेदकलाई लागेको सजाय मिन्हा दिन इन्कार गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालत तहसील शाखाको आदेश र काम कारवाहीमा कानूनको त्रुटिपूर्ण प्रयोगका साथै दुराशययुक्त एवं पूर्वाग्रही समेत रहेको देखिएकोले काठमाडौँ जिल्ला अदालत तहसील शाखाको मिति २०६७।१२।१६ को आदेश तथा उक्त आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६८।१।१६ को आदेश एवं सोलाई सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६८।१।१२ मा भएको आदेश समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर

गरिदिएको छ । अब निवेदकको मिति २०६७।१२।१५ को निवेदन मागबमोजिम मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४१क.नं. अनुसार यस अदालतको मिति २०६७।१२।२२ को फैसलाले निजलाई लागेको कैद र जरीवानामा दण्ड सजायको ४१क नं. बमोजिम २० प्रतिशत मिन्हा दिई तहसील शाखाबाट ठेकिएको लगत सच्याई निवेदकको नाउँको कैद पूर्जा संशोधन गर्नु भनी प्रत्यर्थी काठमाडौँ जिल्ला अदालत समेतको नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्‍छ । आदेशबमोजिम गर्नु भनी प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि काठमाडौँ जिल्ला अदालत, तहसील शाखा (फैसला कार्यान्वयन अधिकारी) समेतमा लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसील नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश: वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६८ साल चैत २९ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : वासुदेव पौडेल

निर्णय नं. ८७५६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश बस्ती
संवत् २०६७ सालको WO-०४७८
आदेश मिति: २०६८।१२।२३
विषय :- उत्प्रेषण ।

निवेदक: भुटान अधिराज्यको साम्ची जि.वाँडा ब्लक
ए.गाउँ घर भई हाल गृह मन्त्रालय
शरणार्थी समन्वय ईकाइमा दर्ता रही
जिल्ला भापा अनारमनी गा.वि.स.वडा
नं.३ डेरा गरी बस्ने बलराम पौडेल
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- केही व्यक्तिको हकमा न्यायिक प्रक्रिया अन्तिम चरणमा पुगेको मात्र नभई अन्तिम तहको अदालतबाट फैसला नै भइसकेको अवस्थामा

अदालतको फैसला निष्क्रिय वा निष्प्रभावी गर्ने गरी मुलतवी रहेकाहरूको हकमा समेत सो मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने देखिदैन । आंशिक मुद्दा फिर्ता लिने कार्यबाट नेपालको अन्तरिम संविधानले प्रदान गरेको समानताको हकको प्रत्यक्ष उल्लंघन हुने ।

- एउटै मुद्दा र एउटै वारदातसँग सम्बन्धित अभियुक्तहरू मध्ये केहीको हकमा फैसला हुनु र केहीको हकमा मुद्दा वा अभियोग दावी नै फिर्ता हुनु फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त, सरकार वादी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको दफा २९ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र २४ समेतको विपरीत हुन जान्छ । यस्तो अवस्थाको मुद्दा फिर्ता लिन नेपाल सरकारले आदेश गर्न र जिल्ला अदालतले पनि त्यसको मञ्जूरी दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता प्रेमबहादुर खड्का विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी:नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२,१०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ:

भुटान अधिराज्यमा नेपाली मूलका नागरिकउपर भेदभावपूर्ण व्यवहार र ज्यादती भएपछि प्रजातान्त्रिक अधिकार रक्षाको लागि नेपाली भूमिमा शरणार्थी जीवन बिताई आएकोमा भूटानी पिपुल्स (B.P.P.) को गठन गरी राजकुमार बुढाथोकीलाई अध्यक्ष चुनिई कार्य गर्दै आएको अवस्थामा नेतालाई काट्नु पर्छ भनी रामचन्द्र सुवेदी समेतका व्यक्तिले खुकुरी लिई निज आर.के बुढाथोकीलाई पछाडिबाट गर्धनमा खुकुरी प्रहार गरी हत्या गरेकोले

योजनाकारलगायतका जम्मैलाई ज्यानसम्बन्धीको महल बमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय दमक भापामा २०५८।१।२६ मा जाहेरी दर्खास्त परी रामचन्द्र सुवेदी समेतका प्रतिवादीहरू विरुद्ध भापामा जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र दायर हुँदा फरार रहेका १७ जना व्यक्तिको हकमा मुलतवी १० जना व्यक्तिको हकमा तामेली थुनामा रहेका दुर्गाप्रसाद गड्तौलाले मुख्य षडयन्त्र गरेको योजनामा संलग्न रामचन्द्र सुवेदीले मृतकलाई धारिलो हतियार प्रयोग गरेको भनी केहि अभियुक्तलाई कैद र केहीलाई सफाइ दिने गरी मिति २०६१।१।१६ मा फैसला भयो । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) विपरीत अदालतले ठहर भएको अभियुक्तको हकमा अभियोग पत्रमा समेत प्रत्यक्ष आरोप लगाउन नसकेको भन्ने आधारमा २०६७।३।१० मा विपक्षी गृह मन्त्रालयले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरी नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (संयुक्त) केन्द्रीय कार्य समिति तथा संसदीय दलको सिफारिशमा समेत गृह मन्त्रालयबाट लेखी आएको भनी कानून तथा न्याय मन्त्रालयबाट बलराम पौडेलको जाहेरीले नेपाल सरकार प्रतिवादी विष्णु मगर समेत १७ जना प्रतिवादीको हकमा मुलतवी रहेको मुद्दा र प्रतिवादी नरबहादुर गिरी समेत १० जनाको तामेलीमा रहेको ज्यान मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) बमोजिम फिर्ता लिने भनी गृह मन्त्रालयको २०६७।३।२४ को प्रस्ताव पेश गरी मन्त्रिपरिषदबाट २०६७।४।२८ मा मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णय भएको रहेछ । निर्णय कार्यन्वयनका लागि कानून मन्त्रालयको च.नं.१०३ मिति २०६७।५।२ एवं महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको च.नं. ९२ मिति २०६७।५।७ को पत्रबमोजिम मुद्दा फिर्ता गर्न सरकारी वकील कार्यालयबाट जिल्ला अदालतलाई पत्र प्रेषित गरेको देखिएवाट साह्रै अन्यायमा परी यो निवेदन गर्न आएको छ ।

मुद्दा फिर्ता लिने गरी भएको विपक्षी गृह मन्त्रालयको २०६७।३।१० को अनुरोध, कानून तथा न्याय मन्त्रालयको २०६७।३।२४ को प्रस्तावको आधारमा विपक्षी मन्त्रिपरिषदबाट २०६७।४।२८ मा भएको निर्णय सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९

को दफा २९(१) को १३५ नं. को कानूनी त्रुटि हुनुको साथै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०६३ को धारा १२(१) १३(१) २४ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुगेको छ ।

अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा अभियोग पत्रमा आरोप लगाउन सकेको छ, छैन भन्ने क्षेत्राधिकार जिल्ला अदालतको भएकोमा अधिकारक्षेत्र नाघी मन्त्रिपरिषद् समेतका विपक्षीहरूले मुद्दा फिर्ता लिन पाउने होइन । अदालतबाट फैसला भैसकेको विषयमा गैरकानूनी आधारमा निर्णय गरिएको छ । कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर र जघन्य अपराधमा अपराधीहरूको मुद्दा फिर्ता लिन निर्णय गरी अपराधबाट पीडित पक्षको सरोकारलाई बेवास्ता गरी मानव अधिकार र फौजदारी न्याय सिद्धान्त समेत विपरीत छ । अतः विपक्षी गृह मन्त्रालय कानून तथा न्याय मन्त्रालयको प्रस्तावको आधारमा मन्त्रिपरिषदबाट २०६७।४।२८ मा भएको मुद्दा फिर्ता लिन निर्णय र सो आधारमा भएका कामकारवाही पत्राचार समेत संविधान एवं कानूनविपरीत भएकोले उपरोक्त निर्णय एवं कामकारवाही पत्राचार उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अभियोग पत्र र अदालतको फैसलाअनुसार मुद्दा चलाउनु भन्ने परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म मन्त्रिपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन जिकीर ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु साथै नेपाल सरकारले २०६४।४।२८ मा मुद्दा फिर्ता लिनै भनी गरेको निर्णयमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) को परिपालना भए नभएको प्रश्न विचाराधीन रहेबाट सो मुद्दा फिर्ता लिनै निर्णय यस विवादको अन्तिम निर्णय नभएसम्म जे जस्तो अवस्थामा छ यथास्थितिमा राख्नु कार्यान्वयन नगर्नु

नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने एक न्यायाधीशको इजलासको २०६७।८।१९ को आदेश ।

सरकार वादी मुद्दामा अपराधको अनुसन्धान तहकीकात गरी स्थापित तथ्य प्रमाण र कानूनका आधारहरूबाट कसूरदार देखिएका व्यक्तिउपर मुद्दा चलाई वहस पैरवी प्रतिरक्षा समेत गर्ने कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९ ले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका सरकारी वकीललाई सुम्पेको छ । संविधान र प्रचलित नेपाल कानूनले सरकारवादी मुद्दा फिर्ताका सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा कुनै भूमिका निर्धारण गरेको छैन । कार्यकारीणी आदेशबाट हुने मुद्दा फिर्ताको निर्णय प्रक्रियामा यस कार्यालयको कुनै भूमिका निर्धारण नगरेको र मुद्दा फिर्ता सम्बन्धी सरकारको निर्णय अदालतको मञ्जुरी भएमात्र पूर्ण हुने हुदा रिट निवेदनबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको लिखित जवाफ ।

सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ मा अदालतको अनुमतिले मात्र सरकारवादी मुद्दा फिर्ता लिनै सम्बन्धी निर्णय कार्यान्वयन हुन सक्ने हुँदा प्रस्तुत शर्तयुक्त व्यवस्थाअर्न्तगत मुद्दा फिर्ता लिन यस मन्त्रालयले सिफारिश सदर गरेको हो । यस मन्त्रालयमा प्राप्त हुन आएका निवेदन मध्ये सरकारवादी मुद्दा फिर्ता लिनै सम्बन्धी मापदण्ड २०५५ को मापदण्डभित्र परेका मुद्दाको हकमा मात्र आवश्यक कारवाही गर्न सिफारिश गरिएको विषयले विपक्षीको संवैधानिक हक हनन् भएको भन्न मिल्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (१) बमोजिम नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिनै कार्य नेपाल सरकारबाट मात्र पूरा हुने नभई मुद्दा दायर भएको सम्बन्धित अदालतको अनुमतीबाट मात्र संभव हुने र

प्रस्तुत मुद्दामा सम्बन्धित भापा जिल्ला अदालतको न्यायिक रोहवाट विचार भई उक्त मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा सहमति समेत प्रदान भएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन निराधार हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेछ ।

नेपाल सरकारको मिति २०६७।४।२८ को निर्णयानुसार बलराम पौडेलको जाहेरीले बादी नेपाल सरकार प्रतिवादी विष्णु मगर समेत भएको १७ जनाको हकमा मुलतवी र प्रतिवादीमध्येका नरबहादुर गिरी समेत १० जनाको हकमा पक्राउ भई आए वा बतन खुली आएका बखत कारवाही किनारा गर्ने मिति २०६९।५।६ मा भापा जिल्ला अदालतबाट मुलतवी र तामेली रहेको कर्तव्य ज्यान मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) बमोजिम मुद्दा फिर्ता लिने कार्यान्वयनको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट प्राप्त पत्रको आधारमा भापा जिल्ला अदालतमा पत्र पठाएको सम्म हुँदा यस कार्यालयबाट रिट निवेदकको कुनै पनि संवैधानिक हक अधिकारमा आघात पार्ने कार्य नगरेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय भापाको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६७।४।२८ को निर्माणानुसार बलराम पौडेलको जाहेरीले नेपाल सरकार प्रतिवादी भुटानी शरणार्थी शिविर बस्ने विष्णु मगर समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) बमोजिम मुद्दा फिर्ता लिन भएको निर्णयको कार्यान्वयन गर्न प्रेशित पत्रसहित कानून मन्त्रालयबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय को च नं.९२ मिति २०६७।५।७ को पत्र प्राप्त हुन आएको भनी जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयको च.नं.२४३, २०६७।५।२४ को पत्र प्राप्त भै कारवाही अगाडि बढाउन माननीय न्यायाधीशबाट आदेश भएको भन्ने समेत भापा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्काले भुटानी प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा संलग्न रही नेपालमा शरणार्थीको रुपमा बस्दै आएका भूटान

पिपल्स पार्टीका अध्यक्ष आर.के. वृढाथोकीलाई रामचन्द्र सुवेदी समेतका व्यक्तिले खुकुरी प्रहार गरी हत्या गरेको अभियोगमा कारवाही चली फरारी व्यक्तिहरूको हकमा मुलतवी रहेको कसूरदार ठहरिएका प्रतिवादीहरूलाई कैद सजाय समेत हुने भनी अदालतबाट अन्तिम फैसला भइसकेको छ । अन्तिम फैसलालाई पनि निष्प्रभावी बनाउने गरी कसूरदार ठहरेकालाई छुटाउन मुद्दा फिर्ता लिने गरी भएको नेपाल सरकारको मिति २०६७।४।२८ समेतको निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त निर्णय बदर गरी अभियोग दायर भएका व्यक्तिहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही हुन परमादेश समेत जारी हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । विपक्षी कार्यालयहरूको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) बमोजिम सरकारले अदालतको मञ्जुरी लिई फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिन सक्ने कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नेपाल सरकारबाट भएको निर्णय मुद्दा फिर्ताअनुरूप अदालतको सहमतिले फिर्ता लिएको हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने होइन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट भएको बहसलाई समेत दृष्टिगत गर्दै प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. आज निर्णय सुनाउन पेश भई आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यसमा बलराम पौडेलको जाहेरीले बादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी मोरङ्ग शनिश्चरे भुटानी शरणार्थी शिविर बस्ने विष्णु मगर समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा १७ जना प्रतिवादीको हकमा मुलतवी रहेको र प्रतिवादीमध्येका नरबहादुर गिरी समेतका १० जनाको हकमा पक्राउ भै आएका बखत र बतन खुली आएको बखत कारवाही किनारा गर्ने गरी तामेलीमा रहेको भए पनि केही लाई सफाइ दिने एवम् केही उपरको अभियोग दावी ठहर समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) बमोजिम नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०६७।४।२८ मा

भएको मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कसूरदारहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही गर्नु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) बमोजिम नेपाल सरकारले गरेको निर्णय नीतिगत निर्णय हो। पूर्व निर्धारित मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ अनुरूप मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेको हो भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ।

३. यसमा मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धी कानूनी प्रावधान सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) को व्यवस्था हेर्दा नेपाल सरकार वादी भई हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको मुद्दा नेपाल सरकारको आदेश भएमा अदालतको मञ्जुरीले फिर्ता लिन सकिने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यस कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य र आशय सरकारवादी भई चलाइएको र अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दा हो। अदालतबाट फैसला नै भइसकेको मुद्दा फिर्ता लिन उक्त दफा २९(१) को उद्देश्य होइन। अदालतबाट मुद्दा फैसला भइसकेको मुद्दा फिर्ता लिने प्रश्नै उठ्दैन, किनभने फैसला भइसकेपछि मुद्दाको लगत बाँकी नै रहँदैन। मुद्दा नै नरहेपछि फिर्ता लिनुको कुनै औचित्य र आवश्यकता नै रहँदैन।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित मुद्दा शुरु अदालतबाट फैसला हुँदै सर्वोच्च अदालतबाट समेत २०६५।१२।१२ मा अन्तिम फैसला भइसकेको रहेछ। एउटै वारदातबाट सिर्जना भएको फौजदारी कसूर सम्बन्धमा अधिकारप्राप्त अदालतबाट केही व्यक्तिलाई सजाय दिने र केही प्रतिवादीहरूलाई विभिन्न अवधिको कैद सजाय समेत हुने ठहरी सकेको छ। सोही वारदातसँग सम्बन्धित केही व्यक्ति फरार रहेकोले तिनीहरूको हकमा मुलतवी र यकीन वतन नखुलेका केहीको हकमा तामेली रहेको सम्म देखिन्छ। यसरी केही व्यक्तिको हकमा न्यायिक प्रक्रिया अन्तिम चरणमा पुगेको मात्र नभई अन्तिम तहको अदालतबाट फैसला नै भइसकेको अवस्थामा अदालतको फैसला निष्क्रिय वा निष्प्रभावी गर्ने गरी मुलतवी रहेकाहरूको हकमा समेत सो मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने देखिँदैन।

त्यसरी आशिक मुद्दा फिर्ता लिने कार्यबाट नेपालको अन्तरिम संविधानले प्रदान गरेको समानताको हकको पनि प्रत्यक्ष उल्लंघन हुने देखिन्छ। एउटै मुद्दा र एउटै वारदातसँग सम्बन्धित अभियुक्तहरू मध्ये केहीको हकमा फैसला हुनु र केहीको हकमा मुद्दा वा अभियोग दावी नै फिर्ता हुनु फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त, सरकारवादी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको दफा २९ र नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ र २४ समेतको विपरीत हुन जान्छ। यस्तो अवस्थाको मुद्दा फिर्ता लिन नेपाल सरकारले आदेश गर्न र जिल्ला अदालतले पनि त्यसको मञ्जुरी दिन मिल्ने देखिँदैन। यस्तो मुद्दा फिर्ता लिन नेपाल सरकारद्वारा पूर्व निर्धारित मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ अनुरूप हुने पनि देखिन आउँदैन।

५. तसर्थ, प्रस्तुत निवेदनमा उल्लिखित कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता गर्न मिल्ने अवस्थाको नहुँदा नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयबाट २०६७।३।१० को मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धी सिफारिश र मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०६७।४।२८ को मुद्दा फिर्ता गर्ने गरी भएको निर्णय एवं सोहीअनुसार लेखिएको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको २०६७।५।२ को पत्र र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको मिति २०६७।५।७ को पत्र, एवं जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयले मुद्दा फिर्ता गर्न भनी भापा जिल्ला अदालतलाई मिति २०६७।५।२४ मा लेखी पठाएको पत्र समेतका सिफारिश एवं निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। यसका साथै उपरोक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दामा ठहर निर्णय हुन बाँकी रहेका प्रतिवादीहरूको हकमा कारवाही र निर्णय गर्नु भनी विपक्षी भापा जिल्ला अदालतका नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ। यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल जेठ २३ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत :- हरिहर पौड्याल

निर्णय नं. ८७५७

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६६ सालको MS- ००१६
आदेश मिति: २०६६।०।१

विषय :- अदालतको अपहेलना ।

निवेदक: सर्वोच्च अदालत

विरुद्ध

विपक्ष: गृह मन्त्रालय समेत

- अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकार न्यायाधीशको गरिमा, व्यक्तिगत इज्जत र प्रतिष्ठाको लागि नभै समग्र अदालतको गरिमा र न्याय सम्पादनको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यबाट प्रेरित हुन्छ । प्रभावकारी न्याय व्यवस्थाको लागि अदालतको गरिमामा जानाजान आँच आउने, प्रतिष्ठा र इज्जतलाई अपमानित गर्ने र न्यायिक कामकारवाहीमा जानाजान अवरोध सिर्जना गर्ने क्रियाकलापलाई निरुत्साहित गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- के कस्तो कामले अदालतको अपहेलना हुन्छ भन्ने कुरा त्यसको परिस्थितिअनुसार अदालत आफैले ठहर गर्ने कुरा हो । सोमध्ये अदालतको निर्णय वा आदेशको जानाजान अवज्ञा (Willfull Disobidence) गर्ने कार्य अदालतको अपहेलनाको महत्वपूर्ण आधार हुन आउँछ । यसरी आदेश वा फैसलालाई निस्तेज पार्ने वा न्याय सम्पादनमा अवरोध सिर्जना गर्ने प्रयास गरिएको कार्यलाई अदालतले गम्भीर भई सोच्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- शुरु कारवाही अगाडि बढाउने प्रमुख व्यक्तिले न्यायिक कामकारवाहीमा अवरोध पुऱ्याउने उद्देश्यबाट कामकारवाही भएको होइन । अपहेलना हुन गएको भए क्षमायाचन गर्दछु

भनी उल्लेख गरेको र अन्य विपक्षी समेत अदालतमा उपस्थित भई अदालतको आदेशप्रति सम्मान प्रकट गरेकाले अपहेलना गर्ने मनसाय रहेको भन्ने पुष्टि हुन नआउने ।

(प्रकरण नं.१२)

- अन्तिम फैसलाबाट सजायमा हुनसक्ने थप, घट वा दोषी, निर्दोष कायम हुने हुँदा अन्तिम निर्णय हुनु अगावै कैद मिनाहा भएबाट न्यायिक प्रक्रियामा गम्भीर असर पर्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बन्दीबहादुर कार्की एवं विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद भण्डारी अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२२
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ को उपधारा (३)
- सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१)
- कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१), (२), (३),
- ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) र १७(१) नं.

आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत विषयको संक्षिप्त तथ्यसहित ठहर यस प्रकार छ :-

जिल्ला धनुषा चोरा कोइलपुर गा.वि.स., वार्ड नं. ५ बस्ने देवकिसुन यादवको छोरा रामदयाल यादव यस कारागारबाट मिति २०६२।७।२३ गते बाँकी कैद माफी परी कारागारबाट छुटी गएको रेकर्डबाट देखिँदा प्राप्त हुन आएको निजका नाउँको पुनरावेदनको म्याद यसै साथ फिर्ता पठाइएको व्यहोरा अनुरोध छ भनी कारागार कार्यालय महोत्तरीले मिति २०६६।२।२० मा यस अदालतलाई लेखेको पत्र ।

बुधन साहको जाहेरीले नेपाल सरकार प्रतिवादी रामसेवक फरकार समेत भएको कर्तव्य

ज्यान मुद्दामा प्रतिवादी रामदयाल यादवका हकमा मिति २०५९।३।१३ को धनुषा जिल्ला अदालतको फैसलाबाट ज्यानसम्बन्धी महलको १७(१) नं. बमोजिम कसूर गरेको ठहर्‍याई सजाय भएको र मिति २०६०।९।१० मा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट समेत शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई फैसला भएको उक्त फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६१।२।२२ मा यस अदालतमा पुनरावेदन परी त्यसमा छलफल हुँदा मिति २०६५।१।४ गतेको यस अदालतको आदेशबाट अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाउने आदेश भई सो सिलसिलामा निज विपक्षीको नाममा सूचना पठाउने क्रममा मिति २०६२।७।२३ गते बाँकी कैद माफी पाएको भन्ने आधारमा कैदबाट छुटी गएको भन्ने कुरा कारागार कार्यालय महोत्तरीको मिति २०६६।२।२० को जवाफबाट निज प्रतिवादीले कैद माफी पाएको भन्ने आधारमा कैदबाट छुटी गएको भन्ने कुरा अवगत हुन आएको देखिन्छ।

अदालतमा मुद्दा परी कसूर कायम भई सजाय तोकिएको र पुनरावेदन परी विचाराधीन रहेको अवस्थामा जुन अदालतको आदेश वा फैसलाबाट थुना वा कैदमा राखिएको हो सो अदालतमा जाहेरसम्म नगरी बिना कुनै आदेश वा निकासी कैद वा थुनामा राखिएको व्यक्तिलाई छाडिएकोबाट विचाराधीन मुद्दाको कारवाहीमा बाधा पुग्ने भई निर्णयको प्रभावहितता सिर्जना हुने र स्वच्छ र स्वतन्त्र न्यायिक कारवाही एवं सुनुवाइमा अवरोध पुग्नसक्ने कार्य भएको देखिएको हुँदा त्यस्तो कार्यप्रति बेवास्ता गर्न नमिल्ने हुँदा उक्त माफी दिने कार्यमा तथा कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा संलग्न हुने उपर कारवाही गर्नुपर्ने देखिँदा उक्त माफीसम्बन्धी कारवाही एवं निर्णयमा संलग्न हुने सम्बन्धित गृह मन्त्रालय, कारागार व्यवस्थापन विभाग, सम्बन्धित कारागार कार्यालयका प्रमुखहरूका नाममा उक्त माफी सम्बन्धी कारवाही एवं निर्णय तथा सोबमोजिम गरे भएका कामकारवाहीसम्बन्धी फायलसहित १५ (पन्ध्र) दिनभित्र अदालतको अपहेलना गरेबापत किन कारवाही एवं सजाय नहुने भन्ने कुराको लिखित जवाफ सहित उपस्थित हुनु भनी म्याद जारी गरी लिखित जवाफसहित उपस्थित भएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु। प्राप्त फायलबाट उक्त प्रक्रियामा

अन्य व्यक्ति वा निकाय समेत संलग्न देखिन आएमा सोको विवरण तयार गरी आवश्यक आदेशको लागि यस अदालतको रजिष्ट्रारको कार्यालयमा प्रतिवेदनसहित पेश गर्नु। यो आदेश र संलग्न पत्रलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम अदालतको अपहेलनाको दायरीमा मुद्दा दर्ता गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६६।१।२३ को आदेश।

क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयले गरेको सिफारिश समेतको आधारमा कारागार व्यवस्थापन विभागको महानिर्देशकको हैसियतमा कार्यरत रहँदा, “यस वर्षको संविधान दिवस (कार्तिक २३ गते) को अवसरमा कारागार नियमावली, २०२० (संशोधनसहित) को नियम २९ अनुसार अधिराज्यभरका विभिन्न कारागारहरूमा रही विभिन्न मुद्दामा सजाय भोगिरहेका कैदी बन्दीहरूमध्ये असल चालचलन भएका भनी जिल्ला, अञ्चल र क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयहरू समेतबाट सिफारिश गरिएको १९० जना र कारागार नियमावलीको दशौं संशोधनले व्यवस्था गरेअनुसारको ७० वर्ष उमेर नाघेका, निको नहुने रोग लागेका भनी सरकारी चिकित्सकबाट सिफारिश भएको ४ जना समेत १९४ (एक सय चौरानब्बे) जना कैदी बन्दीहरूको बाँकी सजाय माफी मिनाहा गरी २०६२।७।२३ गते बुधबार बिहान छोडी दिन मुनासिव हुने देखी पेश गरेको छु” भनी गृह मन्त्रालयसमक्ष तल्ला निकायहरूकै सिफारिशलाई आधार मानी मैले मिति २०६२।७।६ मा पेशसम्म गरेको हो। कुन कैदीको चालचलन असल-खराब कस्तो छ ? कैदीको मुद्दा चलिरहेको वा नचलिरहेको के अवस्था छ भन्ने कुराको अभिलेख सम्बन्धित कारागार शाखामा रहने हुने हुँदा केन्द्रमा रहेको कारागार व्यवस्थापन विभागले सम्बन्धित कारागार प्रमुखको सिफारिशलाई विश्वासयोग्य मान्नु पर्ने अवस्था छ। लामो समयसम्म निजामती सेवामा रही कार्यसम्पादन गर्दा र व्यक्तिगत तवरले समेत अदालतको अपहेलना हुने गरी कुनै पनि किसिमको कामकारवाही नगरी अदालत प्रति सदैव उच्च सम्मान गर्ने व्यक्ति हुँ। मैले जानी बुझी सजाय मिनाहा पाउन नसक्ने कैदीलाई त्यस्तो सजाय मिनाहा पाउनका लागि सिफारिश गरेको होइन। कैदी रामदयाल यादवलाई

मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा बाँकी कैद मिनाहा दिने सम्बन्धमा कारवाही गर्दाको अवस्थामा मेरो कुनै पनि किसिमको व्यक्तिगत र पदीय स्वार्थ नरहेको हुँदा म उपर अदालतको अपहेलनामा सजाय हुनुपर्ने होइन । मुद्दा खारेज गरी सफाइ पाऊँ भन्ने कारागार व्यवस्थापन विभागका तत्कालीन महानिर्देशक तथा हाल राष्ट्रपति कार्यालयका सचिव वामनप्रसाद न्यौपानको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

विवादित सजाय मिनाहाको कारवाही तथा निर्णय हुँदाको तत्कालीन अवस्थामा म गृह मन्त्रालयको सचिवको पदमा कार्यरत् रहेको व्यहोरा जानकारीको लागि अनुरोध गर्दछु । मुद्दासम्बन्धी अदालततर्फको न्यायिक प्रक्रियाको सम्बन्धमा गृह मन्त्रालय तथा गृह सचिवलाई कुनै जानकारी दिने समेतको व्यवस्थाको अभावमा पुनरावेदन विचाराधीन रहेको कुरा म प्रत्यर्थीको जानकारीमा आउन नसकेको व्यहोरा विनम्र अनुरोध गर्दछु । कैद मिनाहाको व्यवस्थाबमोजिम सिफारिश प्राप्त भई आएपछि गृह मन्त्रालयकोतर्फबाट प्रस्ताव तयार भई विभागीय मन्त्रीको स्वीकृतिले मन्त्रपरिषद् समक्ष मिनाहाको लागि राष्ट्रध्यक्ष (तत्कालीन श्री ५) मा सिफारिश प्रस्तुत गर्नुपर्ने दायित्व हुने भएकोले गृह सचिवको हैसियतले प्रस्ताव प्रमाणित गरी तह-तहबाट भई आएको सिफारिशको आधारमा अन्य कैदीहरू सरह नै निज यादवको नाम पनि तत्कालीन गृह सचिवको हैसियतले मिति २०६२।७।६ मा मन्त्रीको स्वीकृति लिई पेश गरेको अभिलेखबाट देखिने व्यहोरा अनुरोध छ । कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२२ बमोजिम तत्कालीन श्री ५ बाट बाँकी कैद मिनाहा सम्बन्धी कारवाही हुने कानूनी तथा संवैधानिक व्यवस्था हुँदा सोहीबमोजिम पेश भई निज रामदयालको हकमा समेत कैद मिनाहाको निर्णय भई कार्यान्वयनमा गएको देखिन्छ । लामो समयसम्म म प्रत्यर्थीले निजामती सेवामा रही कार्यसम्पादन गर्दै राष्ट्रको सेवा गरी आएकोमा पदीय एवं व्यक्तिगत तवरले समेत अदालतको अपहेलना हुने गरी कुनै पनि किसिमको कामकारवाही नगरेको र कैदी रामदयाल यादवलाई मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा बाँकी कैद मिनाहा दिने सम्बन्धमा कारवाही गर्दाको अवस्थामा मेरो कुनै

पनि किसिमको व्यक्तिगत र पदीय स्वार्थ नरहेको हुँदा म उपर अदालतको अपहेलनामा सजाय हुनुपर्ने होइन । मिति २०६३।१।६ देखि मैले कार्यावधि पूरा गरी अवकाश प्राप्त गरी सेवा निवृत्त जीवन व्यतीत गर्दै आएको व्यहोरा समेत अनुरोध गर्दछु भन्ने तत्कालीन गृह सचिव चण्डीप्रसाद श्रेष्ठकोतर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

विवादित सजाय मिनाहाको कारवाही तथा निर्णय हुँदाको तत्कालीन अवस्थामा म गृह मन्त्रीको हैसियतमा कार्यरत् रहेको व्यहोरा जानकारीको लागि अनुरोध गर्दछु । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२२ बमोजिम कैद भोगिरहेका कैदीहरूको हकमा प्रचलित कारागार ऐन, २०१९ तथा कारागार नियमावली, २०२० बमोजिम समय समयमा निजहरूको असल चालचलनको आधारमा कैद मिनाहा हुने कानूनी एवं प्रशासनिक व्यवस्थाबमोजिम सम्बन्धित निकायहरूबाट नियमित प्रक्रिया अन्तर्गत विवरणसहितको सिफारिश प्राप्त भई आएपछि गृह मन्त्रालयको तर्फबाट प्रस्ताव तयार भई विभागीय मन्त्रीको हैसियतले मन्त्रपरिषद् समक्ष मिनाहाको लागि राष्ट्रध्यक्ष (तत्कालीन श्री ५) मा सिफारिश प्रस्तुत गर्नुपर्ने दायित्व हुने भएकोले तह-तहबाट भई आएको सिफारिशको आधारमा अन्य कैदीहरू सरह नै निज यादवको नाम पनि मिति २०६२।७।६ मा स्वीकृत गरी पेश गरेको व्यहोरा अनुरोध छ । मैले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको अपहेलना हुने गरी कुनै पनि किसिमको कामकारवाही नगरेको मैले जानि बुझी सजाय मिनाहा पाउन नसक्ने कैदीलाई त्यस्तो सजाय मिनाहा पाउनका लागि सिफारिश गरेको छैन । कैदी रामदयाल यादवलाई मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा बाँकी कैद मिनाहा दिने सम्बन्धमा कारवाही गर्दाको अवस्थामा मेरो कुनै पनि किसिमको व्यक्तिगत र पदीय स्वार्थ नरहेको हुँदा म उपर अदालतको अपहेलनामा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने तत्कालीन गृहमन्त्री दानबहादुर शाहीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

तत्कालीन अवस्थामा कारागार शाखा, महोत्तरी प्रमुख (जेलर) को पदीय हैसियतले काम गरिरहेको अवस्थामा कारागार ऐन, २०१९, कारागार नियमावली, २०२० तथा कारागार व्यवस्थापन

कार्यविधि निर्देशिका, २०६९ समेतका आधारमा असल चाल चलन भएका कैदीलाई तोकिएको कैदको सजायमा बढीमा पचास प्रतिशतसम्म कैदको सजाय छोट्याई संविधान दिवसलगायतका महत्वपूर्ण राष्ट्रिय उत्सव वा पर्वमा बाँकी कैद माफी दिन सकिने व्यवस्था रहेको संन्दर्भमा महोत्तरी कारागारमा कर्तव्य ज्यान समेतको मुद्दामा रहेका रामदयाल यादव, किसुनदेव साह, राजाराम मण्डल र रामविलास तत्मा समेत जम्मा ४ जना कैदी बन्दीहरूले अदालतबाट आफूलाई ठेकिएको कैदको पचास प्रतिशत भन्दा बढी कैद भुक्तान गरिसकेको र निजहरूको चालचलन असल रहेको भनी तल्लो तहको सिफारिश तथा कार्यालयमा उपलब्ध अभिलेख समेतका आधारमा उनीहरूको बाँकी कैद मिनाहाका लागि कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(३) बमोजिम मिति २०६२।४।१ मा मेरो पदीय तहबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष सिफारिश गरेको थिएँ। जसमा शुरु धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०५९।३।१३ को फैसलाउपर सम्मानीत पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा पुनरावेदन परी मिति २०६०।९।१० मा पुनरावेदन अदालतबाट समेत शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको फैसलाको प्रतिलिपि संलग्न थियो। कारागार व्यवस्थापन विभागको मिति २०६२।७।६ को सिफारिश समेतका आधारमा गृह मन्त्रालयबाट सोही दिन बाँकी कैद माफी मिनाहाका लागि मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव लाने निर्णय भै मन्त्रपरिषदले मिति २०६२।७।२० मा रामदयाल यादव समेतका १९४ जना कैदी बन्दीहरूलाई बाँकी कैद मिनाहा दिने निर्णय गरेकोमा सोही निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा एक राष्ट्र सेवकको हैसियतले कारागार व्यवस्थापन कार्यविधि निर्देशिका, २०६९ समेत बमोजिम नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय तथा कारागार व्यवस्थापन विभागको निर्देशन पालना गरी मिति २०६२।७।२३ का दिन राम दयाल यादवलाई बाँकी कैद माफी मिनाहा गरी कारागार प्रमुख (जेलर) का हैसियतले थुनाबाट छाडिदिने पत्रमार्फत् अनुमति दिएको हुँ। सम्मानीत अदालत समक्ष निवेदन गर्न चाहन्छु कि कारागार प्रमुख (जेलर) का हैसियतले सिफारिश गरिएका सबै कैदी बन्दीहरूले बाँकी कैद माफी मिनाहा पाएको अवस्था हुँदैन। मैले मिति २०६२।४।१ मा सिफारिश

गरेका सबै माथि प्रकरण ३ मा उल्लिखित ४ नामहरूमध्ये रामदयाल यादव समेत ३ जनाको नाम मात्र संलग्न कागजातको आधारमा मभन्दा माथिल्ला निकायले सिफारिश एवं निर्णयका लागि योग्य ठानेको अवस्था छ। अदालतमा पुनरावेदन परे नपरेको विषयमा आवश्यक जानकारी लिनुपर्ने विषयमा कार्यालयगत समन्वयको अभावले उक्त त्रुटि रहन गएको स्थिति हो। सम्मानीत अदालतको उच्च मर्यादा कायम राख्नु पर्दछ भन्ने कुरामा म सदैव प्रतिबद्ध छु र रहने प्रण गर्दछु। आदेशमा उल्लेख भए भै स्वतन्त्र न्यायिक कारवाही एवं सुनुवाइमा अवरोध खडा गर्ने जस्ता कार्य हुन गै सम्मानीत अदालतको अपहेलना हुन गएको भए सम्मानीत अदालतसमक्ष सादर क्षमायाचना गर्दछु। अपहेलनाको दावीबाट मुक्ति पाऊँ भन्ने तत्कालीन जेलर देवीराम भण्डारीको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत विषयमा विपक्षीमध्येका चण्डीप्रसाद श्रेष्ठका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बन्दीबहादुर कार्कीले मेरो पक्षले तत्कालीन गृह सचिवको हैसियतले सिफारिश भै आएअनुसार माफी मिनाहाका लागि पेश गरेकोसम्म देखिन्छ। निजलाई अदालतमा मुद्दा विचाराधीन छ भन्ने कुरा थाहा थिएन। अदालतको अपहेलना गर्ने नियतले सो काम भए गरेको समेत नभै अन्तरसरकारी निकायका बीचमा समन्वयको अभावमा माफी मिनाहाको कार्य भएको देखिदा मेरो पक्षको हकमा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी गर्नुभएको बहस जिकीर सुनियो।

विपक्षीमध्येकै देवीराम भण्डारीकातर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद भण्डारीले मेरो पक्षले तत्कालीन कारागार प्रमुखको हैसियतले रामदयाल यादव समेतका ४ जना कैदी बन्दीहरूलाई आफूलाई ठेकिएको कैदमा पचास प्रतिशतभन्दा बढी कैद भुक्तान गरिसकेको र निजहरूको चालचलन असल रहेको भनी सिफारिश भएबमोजिम कारागार नियमावलीबमोजिम कैद मिनाहाका लागि सिफारिश गरेको हो। मन्त्रपरिषद्बाट विभिन्न कैदी बन्दीहरूलाई बाँकी कैद मिनाहा दिने निर्णयलाई

कार्यान्वयन गर्ने क्रममा थुनाबाट छाडिदिने पत्रमार्फत अनुमति दिएको हो । अदालतमा मुद्दा परे नपरेको कार्यालयको समन्वयको अभावले त्रुटि हुन गएको हो । मुद्दाको कारवाहीमा बाधा पुऱ्याउने र अदालतको अपहेलना गर्ने नियत नभएकोले मेरो हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकीर समेत सुनी हेर्दा यस अदालतमा पुनरावेदन परी विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा थुनामा रहेका प्रतिवादी रामदयाल यादवलाई बाँकी कैद मिनाहा दिने गरी गरेको निर्णयले यस अदालतको अपहेलना भएका छ, छैन सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा बुधन शाहको जाहेरीले नेपाल सरकार प्रतिवादी रामसेवक फरकार समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादी रामदयाल यादवका हकमा मिति २०५९।३।१३ को धनुषा जिल्ला अदालतको फैसलाबाट ज्यानसम्बन्धी महलको १७(१) नं. बमोजिम कसूर गरेको ठहऱ्याई सजाय भएको र मिति २०६०।९।१० मा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट समेत शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहऱ्याई भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट मिति २०६१।२।३२ मा यस अदालतमा पुनरावेदन परी अ.वं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाउने आदेश भई विपक्षीको नाममा सूचना पठाउँदा मिति २०६२।७।२३ गते बाँकी कैद माफी पाएको भन्ने आधारमा कैदबाट छुटी गएको भन्ने कारागार कार्यालय महोत्तरीको मिति २०६६।२।२० को जवाफबाट अवगत हुन आयो । अदालतमा मुद्दा परी विचाराधीन रहेको र जुन अदालतको आदेश वा फैसलाबाट थुना वा कैदमा राखिएको हो सो अदालतमा जाहेरसम्म नगरी विना कुनै आदेश वा निकास थुनामा राखिएको व्यक्तिलाई छाडिएबाट विचाराधीन मुद्दाको कारवाहीमा बाधा पुग्ने भई न्यायिक कारवाही एवं सुनुवाइमा अवरोध पुग्न सक्ने कार्य भएकोले माफी सम्बन्धी कारवाही एवं निर्णयमा संलग्न हुने सम्बन्धित गृह मन्त्रालय समेतका पदाधिकारीका नाममा अदालतको अपहेलना गरेबापत किन कारवाही एवं सजाय नहुने भन्ने कुराको लिखित जवाफ सहित उपस्थित हुन भनी यस अदालतबाट मिति २०६६।१।२३ मा आदेश भएको पाइयो ।

३. तत्कालीन कारागार प्रमुखले यस अदालतबाट भएको उल्लिखित आदेशबमोजिम पेश भएको लिखित जवाफबाट ५० प्रतिशतभन्दा बढी कैद भुक्तानी गरिसकेको र असल चाल चलन रहेका कैदी बन्दीहरूको तल्लो तहको सिफारिश र कार्यालयमा उपलब्ध रेकर्ड समेतका आधारमा उनीहरूको बाँकी कैद मिनाहाको लागि कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(३) बमोजिम सिफारिश गरेको र मन्त्रपरिषद्कोले मिति २०६२।७।२० मा रामदयाल यादव समेतका कैदी बन्दीहरूलाई बाँकी कैद मिनाहा दिने निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा रामदयाल यादवलाई मिति २०६२।७।२३ मा बाँकी कैद मिनाहा गरी थुनाबाट छाडिदिने अनुमति दिएको हुँ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसै गरी तत्कालीन कारागार व्यवस्थापन विभागका महानिर्देशक वामनप्रसाद न्यौपाने, तत्कालीन गृह सचिव चण्डीप्रसाद श्रेष्ठ र तत्कालीन गृहमन्त्री दानबहादुर शाही समेत आफै अदालतमा उपस्थित भई लिखित जवाफ प्रस्तुत गरेको देखिन आउँछ । निजहरूको लिखित जवाफबाट आफू मातहतका निकायबाट असल चालचलन भएका कैदी बन्दीहरूको कैदको सजाय छोट्याउने सम्बन्धमा कारागार नियमावली, २०२० बमोजिम सिफारिश भई आएको र गृहमन्त्रालयले कैद मिनाहा पाउने कैदीहरूको विवरणसहितको प्रस्ताव मिति २०६२।७।६ मा मन्त्रपरिषद्मा पेश भई मिति २०६२।७।१० मा स्वीकृत भएको भन्ने देखिन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२२ बमोजिम श्री ५ बाट कैद मिनाहाको कारवाही हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ । निजहरूको लिखित जवाफबाट निज रामदयाल यादवको हकमा मुद्दा विचाराधीन रहेको भन्ने कार्यालयगत समन्वयको अभावमा जानकारी हुन नसकेको र निजलाई बाँकी कैद मिनाहा दिँदा कुनै किसिमको स्वार्थ नरहेको र अदालतको अपहेलना गर्ने नियत पनि नरहेको भनी उल्लेख गरेको देखिन आउँछ ।

४. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२२ मा भएको माफी दिनेसम्बन्धी व्यवस्था हेर्दा “श्री ५ बाट जुनसुकै अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा

प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सकिवक्सने छ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ मा, “असल चाल चलन भएका कैदीको कैदको सजाय छोट्याउने ” सम्बन्धी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। सो नियमको उपनियम (३) मा उपनियम (१) र (२) मा लेखिएको कैदको सजाय छोट्याउन जेलरले आफ्नो रायसाथ प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष पेश गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयमार्फत् कारागार व्यवस्थापन विभागमा पठाउनु पर्नेछ, र कारागार व्यवस्थापन विभागले पनि निकासको लागि गृह मन्त्रालयमा पेश गर्नुपर्नेछ। गृह मन्त्रालयबाट कैदको सजाय छोट्याउने निकास भएमा कारागार प्रमुखले कैदको लगतमा कट्टा गरी कैदीलाई छोडिदिनु पर्छ” भन्ने व्यवस्था रही कैदीलाई निश्चित अवस्थामा कैद मिनाहा दिनसक्ने संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था रहेकोमा विवाद रहेन।

५. विपक्षीहरूबाट प्राप्त लिखित जवाफबाट यस अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा सो मुद्दाका प्रतिवादीमध्येका रामदयाल यादवलाई बाँकी कैद मिनाहा दिने गरी विपक्षीहरूबाट भएको सिफारिशबमोजिम निर्णय भई थुनामुक्त गरेकोमा विवाद नदेखिई सो कुरालाई स्वीकार गरेको नै देखियो। प्रस्तुत यस अदालतमा विचाराधीन रहेको रामदयाल समेत विरुद्धको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६६।१।२३ मा पुनरावेदन अदालत समेतबाट ज्यानसम्बन्धी महलको १७(१) नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने गरी भएको फैसला उल्टी गरी ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुने गरी फैसला भएको देखिन्छ। सो कानूनी व्यवस्थाबाट निज प्रतिवादी रामदयाल यादवले सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय व्यहोर्नुपर्ने देखिन आउँछ। विपक्षीहरूले सो मुद्दाका प्रतिवादी रामदयाल यादवलाई लागेको कैदमध्ये बाँकी कैद मिनाहा दिने गरी भएको मन्त्रपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन गरी कैद मुक्त गरेबाट निजले गरेको अपराधिक कसूरको दायित्व बमोजिम तत्काल फैसला कार्यान्वयन हुन नसक्ने स्थिति देखिन आउँछ। यसबाट निजलाई यस अदालतबाट अ.व. २०२ नं. बमोजिम भएको आदेशको सूचना तामेल हुन नसकी यस

अदालतको मुद्दाको कामकारवाहीमा गम्भीर अवरोध मात्र नपुगी थप हुन गएको कैद सजायको कार्यान्वयनमा समेत व्यवधान सिर्जना हुन गएकोमा कुनै द्विविधा छैन।

६. अदालतबाट सम्पादन हुने न्यायिक कामकारवाही विश्वसनीय, प्रभावकारी र निष्पक्ष हुनको लागि यसले आफ्नो कामकारवाही बिना रोकतोका सम्पादन गर्न पाउनु पर्ने मात्र नभै सरोकारवाला निकायको सहयोगको पनि त्यत्तिकै अपरिहार्यता हुन्छ। न्याय सम्पादनको कामकारवाहीमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा कुनै पनि व्यवधान खडा नगरी अदालतबाट भएका आदेश र फैसलाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेमा नै अदालतप्रतिको जनआस्थामा अभिवृद्धि हुन जान्छ। अदालतबाट निष्पादन हुने कामकारवाही प्रभावकारी नरहेमा वा सोलाई जानेर वा नजानेर अवरुद्ध पारिएमा अदालतप्रतिको जनआस्थामा आँच आई दण्डहिन्ताले प्रश्रय पाउनेतर्फ सबैले ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ। वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई प्रवर्द्धन गरी कानूनको शासनलाई मूर्त रूप दिने अदालती कामकारवाहीमा अवरोध नपुगोस् कसैले न्याय सम्पादनको कार्यमा व्यवधान खडा गर्न नसकोस् भनेर नै अदालतलाई आफ्नो अपहेलना गरेमा कारवाही र सजाय गर्ने अधिकार सुम्पिएको पाइन्छ। अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकार न्यायाधीशको गरिमा, व्यक्तिगत इज्जत र प्रतिष्ठाको लागि नभै समग्र अदालतको गरिमा र न्याय सम्पादनको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यबाट प्रेरित हुन्छ। प्रभावकारी न्याय व्यवस्थाको लागि अदालतको गरिमामा जानाजान आँच आउने, प्रतिष्ठा र इज्जतलाई अपमानित गर्ने र न्यायिक कामकारवाहीमा जानाजान अवरोध सिर्जना गर्ने क्रियाकलापलाई निरुत्साहित गर्नुपर्ने हुन्छ।

७. न्याय सम्पादनको कामकारवाहीबाट प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीलाई समेत टेवा पुग्न जाने हुनाले अदालतको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र अदालतप्रतिको जनआस्थाको रक्षाको लागि अदालतका आफूविरुद्धका अबान्छित क्रियाकलापलाई रोक लगाउनु आवश्यक मानिन्छ। न्याय शुद्ध र स्वच्छ राख्न, अदालतको मर्यादा जोगाई राख्न तथा अदालतको इज्जत र मर्यादा खतरामा परेबाट हुनसक्ने खराबीबाट जनतालाई बचाउनका

लागि अदालतको अपहेलनामा कारवाही र सजाय गर्न आवश्यक पर्दछ। यो कारवाही र सजाय गर्ने अधिकार अदालतलाई अभिलेख अदालत (Court of Record) भएको आधारमा प्राप्त भएको हुन्छ।

८. हाल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ को उपधारा (३) मा "सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुनेछ। यसले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्नेछ" भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। त्यसैगरी सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) मा "सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाएको मुद्दामा कसूरदार ठहर्‍याएको व्यक्तिलाई एक वर्षसम्म कैद वा दश हजार रुपैयासम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्नेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रही अदालतले न्याय सम्पादनको कामकारवाहीको गरिमा बचाउनको लागि अवहेलनामा सजाय गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरिएको पाइन्छ।

९. के कस्तो कामले अदालतको अपहेलना हुन्छ भन्ने कुरा त्यसको परिस्थितिअनुसार अदालत आफैले ठहर गर्ने कुरा हो। सोमध्ये अदालतको निर्णय वा आदेशको जानाजान अवज्ञा (Willfull Disobidience) गर्ने कार्य अदालतको अपहेलनाको महत्वपूर्ण आधार हुन आउँछ। यसरी आदेश वा फैसलालाई निस्तेज पार्ने वा न्याय सम्पादनमा अवरोध सिर्जना गर्ने प्रयास गरिएको हो भने अदालतले निश्चय नै गम्भीर भई सोच्नु पर्ने हुन्छ।

१०. अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्नुपर्ने उद्देश्यका सम्बन्धमा N. L. Patel, C.J.M. Nadia Vs. State of Gujarat & Others भएको मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले उल्लेख गरेको कुरा मननीय छ। सो फैसलामा, "The object and purpose of punishing contempt for interference with the administration of justice is not to safeguard or protect the dignity of the Judge or the Magistrate, but the purpose is to preserve the authority of the court to ensure an ordered life in society." (Criminal Miscellaneous Petition No. 1110 of 1990, decided

on September 11, 1991- Supreme Court Journal 1991, Vol.3, p.464) भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ।

११. तर प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट निजहरूले जानाजान अदालतको अपहेलना गर्ने मनसायबाट विचाराधीन मुद्दाका प्रतिवादी रामदयाल यादवलाई कैद मिनाहा गरी थुनाबाट मुक्त गरेको होइन, कार्यालयगत समन्वयको अभावमा जानकारी नभै त्यसो हुन गएको हो भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसबाट अदालतको कामकारवाहीमा अवरोध पुऱ्याई अपहेलना गर्ने मनसाय नभएको भए पनि जुन अदालतको फैसला र आदेशबमोजिम रामदयाल यादवलाई कैदमा राखिएको हो सोउपर पुनरावेदन पर्न सक्छ वा पुनरावेदन पर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था छ छैन भनी सामान्य रूपमा पनि बुझ्नेतर्फ प्रयाससम्म पनि नगरी कैद मिनाहातर्फ कारवाही अगाडि बढाएको देखिन्छ। साथै नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र विचाराधीन रहेकोमा पनि नेपाल सरकारकै तर्फबाट प्रतिवादीलाई कैद माफी मिनाहा दिने निर्णय भएको देखिन आउँछ।

१२. अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाई कसैलाई सजाय नै गर्ने अदालतको उद्देश्य रहदैन। अपितु: अपहेलनाको कारवाहीमार्फत् अदालतप्रतिको गरिमा उँचो राख्दै अदालतप्रति रहेको जनआस्था बचाई राख्नु हो। तसर्थ शुरु कारवाही अगाडि बढाउने प्रमुख व्यक्ति जेलरले न्यायिक कामकारवाहीमा अवरोध पुऱ्याउने उद्देश्यबाट कामकारवाही भएको होइन। अपहेलना हुन गएको भए क्षमायाचन गर्दछु भनी उल्लेख गरेको र अन्य विपक्षी समेत अदालतमा उपस्थित भई अदालतको आदेशप्रति सम्मान प्रकट गरेको देखिँदा निजहरूको कामकारवाहीबाट अदालतको अपहेलना गर्ने मनसाय रहेको भन्ने पुष्टि हुन आएन। यसबाट निज विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलना गरेको भनी सजाय गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन।

१३. रामदयाल यादवलाई यस अदालतबाट अन्तिम फैसला हुँदा मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम कसूरमा सजाय हुने गरी निर्णय भएको देखिएकोले सो सजायबाट निजले उन्मुक्ति पाउन सक्ने देखिँदैन। निज रामदयाल यादव समेतका

हकमा यस अदालतबाट मिति २०६६।१२।२३ मा भएको फैसला कानूनबमोजिम अबिलम्ब कार्यान्वयन गनु भनी शुरु धनुषा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ।

१४. यस मुद्दाको कामकारवाहीबाट प्रचलित संविधान, ऐन र कारागार नियमावलीले निर्दिष्ट गरेबमोजिम बन्दी थुनुवाहरूलाई बाँकी कैद माफी मिनाहा दिँदा कानून कार्यान्वयन गर्ने सरकारी निकायहरूका बीचमा हुनुपर्ने समन्वय र सजगताको गम्भीर अभाव रहेको देखिएबाट अदालतबाट भएका फैसला कार्यान्वयनमा समेत अवरोध र असुविधा पर्न गएको देखियो । यसका साथै अन्तिम फैसलाबाट सजायमा हुनसक्ने थप, घट वा दोषी वा निर्दोष के कायम हुने हो भन्ने कुरा अन्तिम निर्णय हुनु अगावै कैद मिनाहा भएबाट न्यायिक प्रक्रियामा गम्भीर असर पर्न जाने देखिन आउँछ । तसर्थ, अब अदालतबाट भएका आदेश र फैसलाबमोजिम कैद वा थुनामा रहेको कैदी बन्दीहरूलाई प्रचलित कानूनबमोजिम कैद माफी मिनाहा दिँदा निम्नबमोजिमको कार्यविधि पूरा गरेर मात्र कारवाही अगाडि बढाउनु, यसअनुरूप सबै निकायमा परिपत्र गरी अनिवार्यरूपमा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षी गृह मन्त्रालयका नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ । यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु ।

- (१) कैद माफी मिनाहाको लागि कारवाही गरिनुपर्ने व्यक्ति वा व्यक्तिहरू (प्रतिवादी) कुन मुद्दाबाट, कुन अदालतको, कुन मितिको आदेश वा फैसलाले लागेको कति वर्षको लागि कैदमा रहेको हो बन्दी रहेको कारागार कार्यालयले यकीन गर्ने ।
- (२) प्रचलित कानूनबमोजिम सो मुद्दामा माथिल्लो निकायमा पुनरावेदन गर्ने अवस्था बाँकी छ वा छैन, यकीन गरी प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्ने अवस्था भए सम्बन्धित जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयलगायतका निकायमार्फत् पुनरावेदन परे नपरेको जानकारी लिने ।
- (३) आफू कहाँ कैदीलाई राख्न पठाउने आदेश वा फैसला गर्ने अदालत वा निकायको निर्णयउपर प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन पर्ने म्याद समाप्त नभएसम्म वा पुनरावेदन परेको भए मुद्दाको अन्तिम फैसला नभएसम्म कैद सजाय मिनाहाको

कारवाही अगाडि नबढाउने र अन्तिम फैसला भएपछि मात्र अन्तिम फैसलाबमोजिमको कैद सजायलाई आधार मानेर मात्र माफी मिनाहाको कारवाही अगाडि बढाउने ।

- (४) अदालतको कामकारवाहीलाई अवरोध नहुने गरी कैद माफी मिनाहाको कामकारवाहीलाई थप प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्न महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्य सरोकारवाला सरकारी निकायहरू समेतसँग समन्वय गरी गृह मन्त्रालयले थप वस्तुनिष्ठ निर्देशिका तयार गरी तदनुरूप कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल मंसिर १ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: चुरामन खड्का

निर्णय नं. ८७५८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६७-CR-१०७९, १०८०, १०८१, १०८२,
१०८३, १०८४, १०८५
फैसला मिति: २०६८।११।२६

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक वादी: कुमारी लिम्बूको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: सुनसरी जिल्ला, धरान नगरपालिका
वडा नं. १५ बस्ने जसमान लिम्बू समेत

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, धरान
नगरपालिका वडा नं. १५ घर भै हाल कारागार
कार्यालय राजविराजमा थुनामा रहेको चुचु
भन्ने दीपक राई समेत

विरुद्ध
प्रत्यर्था वादी: कुमारी लिम्बूको जाहेरीले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, धरान
नगरपालिका वडा नं. ३ घर भई हाल कारागार
कार्यालय, मोरङ्ग विराटनगरमा थुनामा रहेको
राजकुमार राई

विरुद्ध
पुनरावेदक वादी: कुमारी लिम्बूको जाहेरीले नेपाल
सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, धरान
नगरपालिका वडा नं. १५ घर भई हाल
कारागार कार्यालय, नख्खुमा थुनामा रहेको
जसमान लिम्बू

विरुद्ध
प्रत्यर्था वादी: कुमारी लिम्बूको जाहेरीले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, धरान
नगरपालिका वडा नं. ३ घर भई हाल
कारागार कार्यालय, नख्खुमा थुनामा रहेको
दिवस लिम्बू

विरुद्ध
प्रत्यर्था वादी: कुमारी लिम्बूको जाहेरीले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, धरान
नगरपालिका वडा नं. १५ घर भई हाल
कारागार कार्यालय, सप्तरीमा थुनामा रहेको
श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बू

विरुद्ध
प्रत्यर्था वादी: कुमारी लिम्बूको जाहेरीले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, धरान
नगरपालिका वडा नं. १ घर भई हाल कारागार
कार्यालय, वीरगञ्जमा थुनामा रहेको बलजीत
भन्ने राजकुमार तामाङ

विरुद्ध
प्रत्यर्था वादी: कुमारी लिम्बूको जाहेरीले नेपाल सरकार

शुरू अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री विनोदप्रसाद ढुंगेल

मा.न्या. श्री सुरेन्द्रवीर सिंह बस्न्यात

- कुनै वारदातमा एकजना भन्दा बढी व्यक्ति सामूहिक रुपमा संलग्न रहेको अवस्थामा हरेक व्यक्तिको आपराधिक कार्यको विश्लेषण गरी हरेकको आपराधिक दायित्व निक्क्यौल गर्नुपर्ने हुन्छ। सबै व्यक्ति समान रुपले कसूरदार हुन भन्ने अबधारणा न्यायिक हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.३)

- धेरैजना व्यक्ति संलग्न रहेको वारदातमा एकभन्दा बढी व्यक्ति मुख्य अभियुक्त (Principal Offender) हुनसक्ने र सहायक अभियुक्त (Accessory Offender) पनि धेरै जना हुन सक्ने कुरालाई फौजदारी विधिशास्त्रले आत्मसात गरेको पाइने।
- कुनै कर्तव्य ज्यानको अपराधमा एकजना भन्दा बढी व्यक्तिको संलग्नता रहेको त्यस्तो आपराधिक कार्यमा कुन व्यक्तिले के कस्तो भूमिका खेलेको छ, निजले खेलेको भूमिकाको गाम्भीर्यता (Gravity) समेतलाई विचार गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.५)

- एकलो व्यक्तिलाई हातहतियारले सुसज्जित समूहले आक्रमण गरी विभत्स तवरले पटक-पटक हानी काटी मारेको, आफूले समेत मारेको कुरालाई स्वीकार गरेको एवं अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समेत विभत्स तरीकाले मारेको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सजाय कम हुनुपर्छ भन्ने जिकीर मनासिव देखिन नआउने।

(प्रकरण नं.२३)

- अभियोजन पक्षले आफूले अभियोग लगाएको व्यक्तिको तथ्यपरक ढंगले पहिचान गरी

अभियोग लगाउनु उसको कर्तव्य तथा दायित्वको सीमाभित्र पर्दछ। हरेक अभियुक्तको बाबुको नाम, स्पष्ट ठेगाना (वडा नं., टोल, घर नं. आदि), उमेर खुलाई अभियोग लगाउनु अभियोजन पक्षको मूलभूत कर्तव्य हुने।

(प्रकरण नं. ४०)

- अनुसन्धानको क्रममा वस्तुगत ढंगले कसूरदारको पहिचान नगरी अभियोग पेश गरेको, जाहेरी तथा अभियोग उल्लिखित ठेगाना तथा उमेर फरक भएको प्रमाणबाट पुष्टि भएको, व्यक्ति नै फरक भनी सप्रमाण जिकीर लिएकोमा अदालतबाट समेत पुर्पक्षको क्रममा सनाखत गराई पुष्टि नगरेको स्थितिमा केवल नाम मिलेको आधारमा मात्र कसूरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ४४)

- कुनै वारदातस्थलमा कसैको भौतिक उपस्थिति (Physical Presence) हुँदा वारदातमा संलग्नता थियो भनी ठहर्‍याउनु न्यायसंगत नहुने।
- मौकामा कागज गर्दा वारदातस्थलमा देखेको भने पनि अदालतमा आई बकपत्र गर्दा वारदातमा संलग्नता थियो भनी नभनेको स्थितिमा सुनेको आधारमा दिएको जाहेरी दरखास्त र वारदातस्थलमा थिए भन्ने भनाइका आधारमा मात्र कसूरमा संलग्न रहेको भनी मान्नु अनुमानमा आधारित हुन जान्छ। यसरी ठोस प्रमाणको अभावमा अनुमानको लिस्नु चढेर कसूरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ४५)

वादी तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता प्रेमराज कार्की र विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बराल प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग, कृष्ण सापकोटा र निर्मला शाक्य, मानबहादुर रुम्दाली, भोजेन्द्रबहादुर खत्री, यमुना भट्टराई

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६३, फागुन, नि.नं. ७७८८, पृ. १४६४
- नेकाप २०६७, पुस, नि.नं. ८४६९, पृ. १५३९

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१), (३), (४), १६, १७ (१), (२) र (३)

फैसला

न्या. प्रेम शर्मा: पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादी एवं प्रतिवादी दुबैतर्फबाट यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

जिल्ला सुनसरी, धरान नगरपालिका वडा नं. ९ स्थित बगैचालाइन सडकको सेन्टर लाइन भन्दा २० फीट उत्तरमा रगतको फाल्सा देखिएको, सो स्थानदेखि ५० मीटर पश्चिममा रहेको पुलमाथि रगतको फाल्सा देखिएको र रगत लागेको खुकुरी, फलामको रड तथा फलामको पाइप समेत फेला परेको भन्ने मिति २०६०।७।१४ गतेको घटनास्थल मुचुल्का।

धरान नगरपालिका वडा नं. ३ स्थित शकुन्तला राईको छोरा राजकुमार राईको कोठामा बसेका जसमान लिम्बूलागायतका व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरी विभिन्न नाप आकारका खुकुरी थान दुई र तरवार थान चार समेत बरामद भएको भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का।

२०६०।७।१४ गते विष्णु लिम्बूलाई कर्तव्य गरी फरार रहेका प्रतिवादी जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, जसमान लिम्बू, सुरज राई, मोहित मगर, कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राई समेतलाई वारदातमा प्रयोग गरेका हातहतियारसहित फेला पारी पक्राउ गरी आवश्यक कारवाहीको लागि पेश गरेको भन्ने समेत प्र.ना.नि. भैरवबहादुर लिम्बूको प्रतिवेदन।

मिति २०६०।७।१४ गते दिउसो ३ बजे सुनाम संस्कृति परिवारले आयोजना गरेको देउसी कार्यक्रममा भाग लिई उद्घोषकको भूमिका निर्वाह गरिरहेको मेरो छोरा विष्णु लिम्बूलाई पूर्व रिसइवीको कारण श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बू र रमेश राई समेतको निर्देशनमा जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, सुमन लिम्बू, जसमान लिम्बू, रोशन लिम्बू, सार्के तामाङ, बलजीत तामाङ, राजकुमार राई, कुशल लिम्बू, मोहित मगर, दिवस लिम्बू, दीपचन्द्र राई, राजु राई, सुरज राई,

राजकुमार राई, अमित आले मगरलगायतका प्रतिवादीहरूले धारिलो हतियार खुकुरी समेत प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मृतककी आमा कुमारी लिम्बूको जाहेरी दरखास्त ।

अनुहारमा रगत लागेको, टाउको तथा ढाड, कोखालगायतका शरीरका विभिन्न भाग तथा अङ्गमा धारिलो हतियारले काटी हड्डी समेत काटिन गएको र टाउकोमा गिदी समेत निस्केको भन्ने ११ वटा भन्दा बढी चोट भएको भन्ने समेत व्यहोराको मृतक विष्णु लिम्बूको लास प्रकृति मुचुल्का ।

मृतक विष्णु लिम्बू, रतन लिम्बू र चित्र लिम्बू समेतले मिति २०६०।७।१३ गते श्रीप्रसाद भन्ने पूर्ण लिम्बूलाई काटी मरणासन्न पारेकोले निज विष्णु लिम्बू, रतन लिम्बू र चित्र लिम्बूलाई खोजतलास गर्दै गएको अवस्थामा घटनास्थलमा पुग्दा विष्णु लिम्बूलाई मात्र फेला पारी जसमान लिम्बूले विष्णु लिम्बूलाई समूहबाट बाहिर निकाले पछि, मैले तरवारले टाउकोमा प्रहार गर्दा भूईँमा ढल्न गएकोले जाहेरीमा उल्लेख भएका सबै साथीहरूले बोकी ल्याएको हातहतियारले विभिन्न अङ्गमा प्रहार गर्दा मर्छ कि भनी भागेका हौं, हामीले प्रहार गरेकै चोटबाट मृत्यु भएको हो । पूर्णबहादुरको निर्देशनमा दीपक राई, सुमन लिम्बू, जसमान लिम्बू, रोशन लिम्बू, सार्के तामाङ, बलजीत तामाङ, राजकुमार राई, कुशल लिम्बू, दीपचन्द्र राई, सुरज राई, रोशन राई र अमित आले समेत भई प्रहार गरिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको जन्जु श्रेष्ठले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

हाम्रो टोलको पूर्णबहादुर लिम्बूलाई मृतकसमेतले मिति २०६०।७।१३ गते हतियार प्रयोग गरी घाइते बनाएकोले हामीलाई बोलाई अब यसलाई छाड्नु हुँदैन खोजेर मारेर आउनु भनी पूर्णबहादुरले आदेश दिएको र खुकुरी तरवारसमेत दिएको तथा हाम्रो समेत विष्णु लिम्बूसँग पुरानो रिसइवी भएको हुँदा हतियार जम्मा पारी खोजतलास गर्दै जाँदा फेला पारी मृतकलाई जन्जु श्रेष्ठले पहिले र मैले पनि प्रहार गरी सोही चोटकै कारणबाट जाहेरवालाको छोरा विष्णु लिम्बूको मृत्यु भएको हो । उक्त घटनामा सुमन लिम्बू, जसमान लिम्बू, रोशन लिम्बू, मोहित मगर, सार्के

तामाङ, राजकुमार राई, कुशल लिम्बू, मोहित मगर, दिवस लिम्बू, दीपचन्द्र राई, सुरज राई, राजकुमार राई र अमित आले समेत गएका थियौं भन्ने समेत व्यहोराको चुचु भन्ने दीपक राईले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६०।७।१३ गते चित्र लिम्बू समेतले श्रीप्रसादलाई काटी घाइते पारी घरमा ल्याएको छ, हेर्न जाऊँ भनी साथीहरूले भनेको हुँदा निजको घरमा गै हेर्दा काटेको रहेछ, निज श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुरले मलाई साथ दिनुपर्छ मलाई काट्नेहरूलाई तिमीहरू गएर ज्यान मारेर आउनु भनी पाँच थान हतियार समेत दिई आदेश दिएको र मृतकसँग हाम्रो पहिलादेखि नै रिसइवी भएको हुँदा हामी मौका खोजी रहेको बेला घटनास्थलमा विष्णुलाई फेला पारी जसमान लिम्बूले हात समाई केही साइडमा निकाली हामीमध्येका जन्जु श्रेष्ठले शुरुमा पछ्याडिबाट टाउकोमा प्रहार गर्दा भूईँमा ढलेकोले मैले गर्धन समेत शरीरको विभिन्न भागमा चार पटक काटी भागी लुकी बसेको अवस्थामा प्रहरीले फेला पारेको हो । हामीले प्रहार गरेको कारणबाट नै विष्णु लिम्बूको मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरज राईले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६०।७।१३ गते चित्र, रतन र विष्णु लिम्बूले हाम्रो गाउँको दाई श्रीप्रसाद भन्ने

पूर्णबहादुरलाई हतियार प्रहार गरी सख्त घाइते पारेको छ भनी थाहा पाई चुचु भन्ने दीपक राई, जन्जु श्रेष्ठ, सुमन लिम्बू, रोशन लिम्बू, सार्के तामाङ, मोहित मगर, सुरज राई, राजकुमार राई, पाना भन्ने कुशल लिम्बू, दिवस लिम्बू, कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राई, बलजीत तामाङ, अमित आले मगर र रोशन राईलगायतका मानिसहरू जाँदा निज श्रीप्रसादले चित्र लिम्बू, रतन लिम्बू, विष्णु लिम्बूले मलाई घाइते पारेको हुँदा निजहरूलाई खोजी गरी ज्यानै मारी देऊ भनी वचन दिई निजले गितारको खोलमा लुकाई राखेको तीन थान तरवार दुई थान खुकुरी दिए पछि उक्त हतियार र फलामको रड बोकी खोजी गर्दै जाँदा देउसी नाच भइरहेको ठाउँमा विष्णु लिम्बूलाई देखी हात मिलाउने वाहनामा बाहिर ल्याई जन्जु श्रेष्ठले पछ्याडिबाट टाउकोमा प्रहार गर्नासाथ चुचु भन्ने दीपक राईले

समेत बोकेको तरवारले प्रहार गरिसकेपछि मैले पनि खुकुरी निकाली विष्णु लिम्बूको घाँटीको भागमा र अन्य साथीहरूले पालैपालो गरी प्रहार गर्दा विष्णु लिम्बू मृत्यो होला भनी म समेत त्यस ठाउँबाट भागेका थियौं, २०६०।७।१५ गतेका दिन त्यसै विषयमा सल्लाह गर्दागर्दै प्रहरी आई पुगी पक्राउ गरी ल्याएको हो भन्ने समेत प्रतिवादी जसमान लिम्बूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मलाई रतन, चित्र र विष्णु लिम्बूले हतियार प्रहार गरी घाइते बनाएकोले मैले प्रतिकार गर्न सकिन, निजलाई खोजी गरी जहाँ भेट्छौं त्यही ज्यान मारिदिनु भनी पूर्णबहादुर लिम्बूले भनेको र हतियार समेत दिएकोले हामीले हुन्छ भनी पाँच थान हतियार लिई जन्जु श्रेष्ठ, दिवस लिम्बू, सुरज राई र जसमान लिम्बू समेत भै रतन, चित्र र विष्णु लिम्बूलाई खोजी गरी रहेको अवस्थामा विष्णु लिम्बूलाई फेला पारी जसमान लिम्बूले बोलाई वर ल्याई सबैभन्दा पहिला जन्जु श्रेष्ठले तरवारले प्रहार गरेको त्यसपछि मलगायतका अन्य साथीहरूले समेत पालैपालो आफ्नो साथमा बोकेको हतियारले प्रहार गर्दा विष्णु लिम्बू लडेपछि मृत्यो होला भनी त्यहाँबाट भागेको हौं, पछि प्रहरीले पक्राउ गरी ल्याएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अमित आले मगरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुरलाई चित्र, रतन र विष्णु लिम्बूले धारिलो हतियार प्रहार गरी घाइते पारेको हुँदा बदला लिनुपर्छ, खोजी गरेर ज्यानै मारिदिनु भनी पूर्णबहादुरले वचन तथा हतियार समेत दिई आदेश दिएको हुँदा प्रतिवादीमध्येका जन्जु श्रेष्ठको लिडरशीपमा योजना मिलाउँदा मैले समेत समर्थन गरी साथीहरूलाई उक्साएको हो । सबै जनाले हातहतियार समेत लिई खोजतलास गर्दै जाँदा विष्णु लिम्बूलाई फेला पारी हामीमध्ये जसमान लिम्बूसँग निजको परिचय हुँदा हात मिलाउने निहुँमा केही साइडमा निकाली कुराकानी गर्ने वहाना बनाइरहेको अवस्था जन्जु श्रेष्ठले पछाडिबाट टाउकोमा तरवारले प्रहार गर्दा भूईँमा ढल गै अन्य प्रतिवादीहरूले साथमा बोकेको हतियारले जत्रतत्र शरीरमा प्रहार गर्दा निज विष्णु लिम्बू मृत्यो होला भनी हामी त्यहाँबाट भागेका हौं । मेरो हात घाइते

भएको हुँदा मसँग हतियार थिएन र मैले हतियार प्रहार गरिन, तर म पनि समूहमा थिएँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान कागज ।

पूर्णबहादुरलाई विष्णु लिम्बूको समूहले काटकोमा हेर्न जाँदा पूर्णबहादुरले मानुं भनी वचन तथा हतियार दिएको र मृतक विष्णु लिम्बूसँग हाम्रो पुरानो रिसइवी भएको र यसलाई बदला लिनुपर्छ मानुंपर्छ भनेको हुँदा मैले पनि आफ्नो घरमा भएको एउटा खुकुरी बोकी साथीहरूसँग खोजी गर्दै जाँदा देउसी खलिरहेको अवस्थामा विष्णुलाई फेला पारी जसमान लिम्बूले हात मिलाउने निहुँ गरी समूहबाट बाहिर निकाली सबैभन्दा पहिले जन्जु श्रेष्ठले प्रहार गरी ढलेपछि चुचु राईले प्रहार गरेको र त्यसपछि मैले पनि साथमा लिएको खुकुरीले चार पटक प्रहार गरें । मेरो खुकुरीमा रगत लागी बोक्न अप्ठ्यारो भएकोले सोही ठाउँमा फ्याकेकोमा पछि प्रहरीले बरामद गरी ल्याएको हो । हामीले पूर्व रिसइवीको कारण विष्णु लिम्बूलाई हतियार प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मोहित मगरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

पूर्णबहादुर लिम्बूलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी शरीरको विभिन्न भागमा प्रहार गरेको र रगत धेरै बगेको, टाउकोलगायत विभिन्न साइडमा चोटपटक देखिएको उक्त चोटको कारण मर्नसक्ने सम्भावना नभएको, औषधि सेवन गरी आराम गर्न सल्लाह दिएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।७।१३ को घा जाँच केश फाराम र डिस्चार्ज रिपोर्ट ।

मिति २०६०।७।१४ गते म पनि विष्णु लिम्बू सँगै थिएँ, त्यहाँ जसमान लिम्बू नाम गरेको व्यक्ति आई हात मिलाउने निहुँमा विष्णु लिम्बूलाई समूहबाट बाहिर निकाली इशारा गरी साथीहरूलाई बोलाए । हतियारसहित आएका सबै प्रतिवादीहरूको समूहका जन्जु श्रेष्ठले पहिले पछाडिबाट तरवारले टाउकोमा प्रहार गर्दा शुरुमा विष्णु दाई भाग्न खोज्नु भयो, भाग्दाभागदै सबैले शरीरको जत्रतत्र भागमा धारिलो हतियार प्रहार गरी रगताम्मै भै शिथिल भएपछि निजहरू भागेका हुन् । उक्त वारदातमा जन्जु, दीपक राई, जसमान लिम्बू, कुशल लिम्बू, सुरज राई, दीपचन्द्र

राई समेतका १५/१६ जना थिए। रमेश राई पनि थिए। तर, उनको हातमा हतियार थिएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यक्षदर्शी नैना राईले गरेको कागज।

विष्णु लिम्बूलाई टाउको, घाँटी, ढाडलगायतको शरीरको विभिन्न भागमा धारिलो हतियारले गहिरो चोट हुने गरी प्रहार गरेको कारणबाट (Hemorrhagic shock and injury to vital organs (Lung & Brain), as a result multiple injuries caused by Sharp weapons) मृत्यु भएको भन्ने समेत व्यहोराको लास जाँच प्रतिवेदन। साथै उक्त प्रतिवेदनबाट मृतकको शरीरमा लागेको चोटपटक, घा खतहरू निम्नानुसार उल्लेख भएकोः-

- Incised wound on right Palm 7×2×1.5 cm.
- Stab wound 3×1.5× cavity deep Cut injury.
- Stab wound of 4×1.5× cavity deep cut injury.
- Incised wound of 13×8× bone deep on right shoulder.
- Incised wound of 8×2.5× muscle deep on the back and right side of the neck.
- Contused abrasion of 7×0.5 cm on right shoulder.
- Incised wound 4.5×2×2 cm on right side of forehead.
- Incised wound of 11×4 cm × cavity deep on back abdomen on right side.
- Stab wound of 5×2.5 cm × cavity deep back of chest.
- Incised wound of 2 ×1 cm on back of right thumb.
- Incised wound 7×0.5 cm on occipital region on.
- Incised wound in shape 8 cm × 8 cm on left parietal region of scalp.

मिति २०६०।७।१४ गते सुनाम संस्कृति परिवारको आयोजनामा सञ्चालन भएको देउसी कार्यक्रममा मैले अपरेटरको र विष्णु लिम्बूले उद्घोषकको भूमिका निभाइरहेको अवस्थामा जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरू मध्ये जसमान लिम्बूले बोलाई लगेको र अरु प्रतिवादीहरूले घेराउ गरी जन्जु श्रेष्ठले

पहिले तरवारले टाउकोमा प्रहार गरी रन्थनिदै भाग्न खोज्दा समेत तरवार, खुकुरी फलामको रड जस्ता धारिलो हतियारले प्रहार गरी प्रतिवादीहरू त्यहाँबाट हतियार समेत प्रदर्शन गर्दै भागेको र त्यही चोटको कारण विष्णु लिम्बूको मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको मनोज श्रेष्ठले गरेको घटना विवरण कागज।

२०६० सालको देउसी कार्यक्रममा शान्तिपथका केटाहरूको समूह आएर हाम्रो कार्यक्रमलाई घेरा हाली जसमान लिम्बूले विष्णु लिम्बूलाई साईडमा बोलाई अन्य साथीहरूलाई इशारा गरी बोलाई प्रतिवादीहरूको समूह आई जन्जुले पहिले टाउकोमा तरवार प्रहार गरे, विष्णु भाग्न खोज्दा नछाडि सबैले पालैपालो धारिलो हतियार प्रहार गर्दा रगताम्मे भएपछि अब मन्यो होला भनी त्यहाँबाट भागेको हो, भाग्दा हामीलाई रतन र चित्र लिम्बूको टाउको चाहिन्छ भन्दै हतियार समेत प्रदर्शन गर्दै रमेश दाईले बोलायो भन्दै त्यहाँबाट भागेको हो भन्ने प्रत्यक्षदर्शी गौतम श्रेष्ठले लेखाइदिएको घटना विवरण कागज।

२०६०।७।१४ गते देउसी कार्यक्रम गर्दै थियौं। विष्णु लिम्बू उक्त कार्यक्रमको सञ्चालन गरिरहेका थिए। म आफ्नै धुनमा हेरिरहेको अवस्थामा १५/१६ जना प्रतिवादीहरू आई अगाडि बढे, जसमानले बोलाएपछि पुनः फर्किएर आए एककासी जन्जु समेतले विष्णु लिम्बूलाई तरवार, खुकुरी प्रहार गरेर भागे। घाइतेको ढुकढुकीसम्म भएकोले भ्यानमा हाली उपचारको लागि घोषा क्याम्पमा पुऱ्याउँदा मृत्यु भैसकेको भनी डाक्टरले घोषित गरी दिएको हुँदा आमालाई खबर गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको बुभिएका कुमार लिम्बू, वीरवहादुर लिम्बू र महल लिम्बू समेतले खुलाइदिएको घटना विवरण कागज।

मिति २०६०।७।१४ गते सुनाम संस्कृति परिवारले सञ्चालन गरेको देउसी कार्यक्रममा म पनि समावेश थिएँ, कार्यक्रम चलिरहेको बेलामा विष्णु लिम्बू माइक भएको स्थानमा थियो र एकजना जसमान लिम्बू नाम गरेको व्यक्ति आई विष्णु लिम्बूसँग हात मिलाएको देखो, म आफ्नो धुनमा नाच हेरिरहेको बेला होहल्ला भयो र मान्छे भागाभाग भए, म उठी हेर्दा हातमा तरवार खुकुरी र फलामको रड जस्ता औजारहरूले विष्णु लिम्बूलाई काटी भूईंमा लडिरहेको

अवस्थामा प्रहार गरिरहेको देखो, म समेत अत्तालिएर वारदातस्थलमा जाँदा रगताम्मै पारी विष्णु लिम्बूलाई त्यही छाडी हतियार फ्याँके र कसैले साथमा नै लिएर प्रतिवादीहरू भागे, मैले चिनेका जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर, सुरज, दिवस, जसमान, राजकुमार राई, सुमन, सार्के र बलजीत समेतका जाहेरीमा उल्लिखित मानिसहरूले सो वारदात घटाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको इन्द्रबहादुर लिम्बू समेतका मानिसहरूले खुलाई लेखाइदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

यसमा श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको आदेशले प्रतिवादीहरूले तरवार, खुकुरी जस्ता धारिलो हतियार तथा रड समेत प्रयोग गरी मृतक विष्णु लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम र प्रतिवादी जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, सुमन लिम्बू, जसमान लिम्बू, रोशन लिम्बू, सार्के तामाङ, बलजीत तामाङ, राजकुमार राई, कुशल राई, मोहित मगर, दिवस लिम्बू, दीपचन्द्र राई, सुरज राई, रोशन राई, राजकुमार राई र अमित आले मगरलाई ऐ. ऐनको १३(१) बमोजिम र प्रतिवादी रमेश राईलाई सोही ऐनको दफा १३(४) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

मृतक विष्णु लिम्बूसँग दुई वर्षदेखि रिसइवी थियो । उसको समूहले पूर्णबहादुरलाई कुटपीट गरेको हुँदा पूर्णबहादुरको निर्देशनमा २०६०।७।१४ गतेका दिन कट्टी र खुकुरी समेतका हतियारमध्ये कट्टीले एक पटक दिवस लिम्बूले मृतकको टाउकोमा हान्यो, निज रन्थिनियो र अर्को पटक फेरि दिवसले नै हान्यो, विष्णु लिम्बू भूईँमा लड्यो, त्यसपछि हामी सबैले हानेका हौं, मैले टाउकोमा रडले हाने । निज विष्णु लिम्बूको हामीहरूले कुटपीट गरेको कारणबाट मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चुचु भन्ने दीपक राईले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रहरीमा भएको बयान मेरै हो । दुई वर्ष अगाडि विष्णु लिम्बूले छुरीले मेरो हातमा काटेको थियो सोही रिसइवी थियो । निजको समूहले पूर्णबहादुर लिम्बूलाई काटेकाले हामी सबैले मिति २०६०।७।१४ गते विष्णु लिम्बूलाई काटेको हो । सोही कारण निजको मृत्यु भएको हो, मार्न काटेको होइन । दिवस लिम्बूले

विष्णु लिम्बूलाई टाउकोमा हाने र हामी सबैले डियामडुम हान्यौं, निज मरेको थिएन, हामी त्यहाँबाट भाग्यौं । जाहेरीअनुसार कुटेका हौं, निजलाई मार्ने उद्देश्यले कुटेका त हौंइनाँ मरिहालेछ । भगडा मिलाउन जाँदा घटना घटेको हो भन्ने समेत व्यहोराको जन्जु श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बयान ।

२०६०।७।१४ गते प्रतिवादी दिवस लिम्बूले मलाई कट्टी लिएर आइज भनी पठायो, म कट्टी लिन भनी राजकुमार राईको घरमा गएँ र निजले राखेको कट्टी लिएर जाँदै गर्दा, घटनास्थलमा पुग्दापुग्दै साथीहरूले विष्णु लिम्बूलाई काटी सकेका रहेछन् । विष्णु लिम्बूलाई हस्पिटल लाँदै थिए । मैले कट्टी त्यहीँ छाडी भागे, मैले हतियार प्रहार गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरज राईको अदालतमा भएको बयान ।

मैले मृतक विष्णु लिम्बूलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी मारेको होइन, किन मउपर जाहेरी दिए म जान्दिन, बरामद भएको हतियार मबाट बरामद भएको होइन । अन्य प्रतिवादीहरूले किन मलाई समेत पोल गरे जान्दिन, घटना भएको बेला म आफ्नै घरमा छु प्रहरीमा भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईले अदालतमा गरेको बयान ।

पहिले विष्णु लिम्बू समेतले हाम्रो साथी श्रीप्रसाद, दीपचन्द्रलाई काटेका रहेछन्, त्यो कुरा मिल्न भनी हामी सबै प्रतिवादीहरूले हातहतियार समेत लिएर गयौं । विष्णु लिम्बूले पनि हतियार लिएर गएका रहेछन् । तरवार बोकेर जाने र प्रहार गर्ने दिवस लिम्बू हो । खुकुरी प्रहार गर्ने सार्के तामाङ र सुमन लिम्बू हो । तरवारले प्रहार गर्नेमा बलजीत तामाङ र छुरी हान्ने रोशन लिम्बू हुन् । घटनास्थलमा पुगेपछि हाम्रो साथीहरूलाई तरवारले काट्न शुरू गरे, हामीमध्ये कुशल लिम्बूले बोकेको तरवारले विष्णुलाई काटे, विष्णु रन्थिनियो । हामी सबैले पालैपालो कुट्न थाल्यौं । मैले पनि कुटो मरेको थिएन, पछि मरेछ । हामीहरूले तरवारले काटेको कारणबाट नै मृत्यु भएको हो, खासमा रतन समेतलाई काट्न गएकोमा पहिला विष्णु फेला पयो उसैलाई काटेको हो भन्ने समेत व्यहोराको मोहित मगरले अदालतमा गरेको बयान ।

दिवस लिम्बू र जन्जु श्रेष्ठ समेत भएर धारिलो हतियार प्रयोग गरी कर्तव्य गरी मारेको भन्ने सुनेको हुँ। मिति २०६०।७।१४ मा म आफ्नो दोकानमा थिएँ। फिल्मको चक्का लिन क्यासेट सेन्टर जाँदै गर्दा केटाहरू भागेर आउँदै गरेका थिए। के भएछ भनी घटनास्थल जाँदा पुलिसले समात्छ भनी भागो। प्रतिवादीहरूले हतियार प्रयोग गरी मारेको हो। मैले हतियार प्रयोग गरी कर्तव्य गरी मारेको होइन। जन्जु र दिवस समेत भै मारेको भन्ने सुनेको हुँ। प्रहरीमा भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अमित आले मगरले अदालतमा गरेको बयान।

घटना भएको दिन म मेरै घरमा थिएँ, भगडा मिल्न जाऊँ भनी जन्जु श्रेष्ठ र दीपक राई आएका थिए, म गइन। मैले विष्णु लिम्बूलाई हतियार प्रयोग गरी कर्तव्य गरी मारेको होइन, कसले मारे मलाई थाहा छैन। म घरमा नै बसेको थिएँ, घटनास्थलमा गएको थिइन। प्रहरीले मैले नभनेको कुरा लेखाएका हुन, मलाई समेत किन पोल गरे म जान्दिन, मैले कर्तव्य गरी मारेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जसमान लिम्बूले अदालतमा गरेको बयान।

घटना भएको दिन धरान ६ स्थित निकेतन स्कूलको चौरीमा मेला लागेको थियो। सो मेलाको संयोजक म हुँ। मेरो निर्देशनमा विष्णु लिम्बूलाई कुटपीट गरेको होइन, त्यहाँ वादविवाद भगडा समेत भएको थिएन, जाहेरवाला तथा प्रतिवादीहरूलाई चिन्दिन, किन मेरो नाम समेत जाहेरीमा लेखाए निजै जानून्। विष्णु लिम्बूलाई को कसले कर्तव्य गरी मारे मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेश राईले अदालतमा गरेको बयान।

मिति २०६०।७।१४ गते भन्दा एकहप्ताअगाडि काठमाडौँ गएको थिएँ, दुई महिना काठमाडौँ बसी फर्किआएँ, मलाई श्रीप्रसादको भाई भनी पक्राउ गरेका हुन, म घटनास्थलमा नभै काठमाडौँ गएको हुँदा म घटनामा संलग्न थिइन। मृतक तथा प्रतिवादीहरू कसैलाई पनि चिन्दिन। मृतकलाई को कसले मारेको हो थाहा छैन। मेरो नाम सुमन लिम्बू होइन विजय लिम्बू हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुमन लिम्बू भन्ने विजय लिम्बूले अदालतमा गरेको बयान।

जाहेरीमा उल्लेख भएका दीपक, जन्जु, सुमन, मोहित मगर, दिवस लिम्बू, सुरज राई र अमित आले मगर मिति २०६०।७।१४ गते विहान १० बजे मसँग भेट भै आज श्रीदाईलाई काट्ने मानिसलाई काट्नुपर्छ जाऊँ भनेका थिए र मैले नचिनेका अन्य १५/१६ जनासँग भेट भै सल्लाह भएको थियो। सो कुरामा सहमत भै म पनि सगैँ गएको हो। मैले हतियार बोकेको र मृतकलाई हानेको होइन। सांस्कृतिक कार्यक्रम भैरहेको ठाउँमा विष्णु लिम्बूलाई भेटेर जन्जु र दीपकले खुकुरी हानेछन्, म पछ्याडि हुँदा हानेको देखिन, म पुग्दा विष्णुको अनुहारबाट रगत बगिरहेको देखेँ मैले काटेको होइन, म मार्नमा सहमतमात्र थिएँ। मेरो घरबाट प्रतिवादीहरू पक्राउ परेको र हतियारसमेत बरामद भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजकुमार राईले अदालतमा गरेको बयान।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति समयमा म काठमाडौँमा थिएँ। कसरी कसले जाहेरवालाको छोरालाई कर्तव्य गरी मारे मलाई केही थाहा छैन। म उक्त वारदातमा संलग्न छैन। मैले कुनै कसूर अपराध गरेको छैन। प्रतिवादीहरू मध्ये राजकुमार राईलाई मात्र चिन्दछु। मोहित मगरलाई चिन्दिन। किन मेरो नाम लेखाए थाहा भएन। मेरो नाम राजकुमार तामाङ हो, बलजीत तामाङ होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङले अदालतमा गरेको बयान।

घटना घटेको दिन म घनकुटाको बुढीमोरङ्गमा थिए। उक्त दिन अन्य प्रतिवादीहरूसँग थिइन। आरोप त मलाई लागेको छ, दिवस लिम्बू भन्ने धेरै जना छन्। वडा नं. ७ र १५ मा पनि छन्। मेरो घर धरान नगरपालिका वडा नं. ३ मा छ, मृतकलगायत प्रतिवादीहरू कसैलाई पनि म चिन्दिन। मेरो घर अभियोगमा लेखिएको धरान न.पा. वडा नं. १७ वा प्रहरीको पत्रमा लेखेको वडा नं. ७ मा छैन। विष्णु लिम्बूलाई मसमेत भै मारेको होइन, मलाई किन पोल गरे म जान्दिन, कर्तव्य गरी मार्नेमा मेरो संलग्नता छैन भन्ने समेत व्यहोराको पक्राउ गरी उपस्थित गराइएका प्रतिवादी दिवस लिम्बूले अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादी रमेश राईको साक्षी राजकुमार तामाङले रमेश राई उक्त वारदातमा थिएनन् हामी सँगै थियौं। उनी समाज सेवा गर्ने तथा राजनीतिज्ञ भएकाले कसैले भूठा उजूर गरेका होलान्, उनी निर्दोष छन् भनी गरेको बकपत्र।

म घटनास्थलमा नै थिएँ। जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, सुरज राई, बलजीते भन्ने राजकुमार, विजय भन्ने सुमन लिम्बू, कान्छा भन्ने राजेन्द्र, कुशल, दिवस लिम्बू र मोहित मगर समेतले खुकुरी, कट्टी, तरवार, बच्चरो जस्ता हतियार प्रहार गरी विष्णु लिम्बूलाई मारेका हुन्। मैले प्रत्यक्ष रुपमा देखेको हुँ। प्रहरीमा भएको कागज मेरै हो। सनाखत कागज पनि मेरै हो समेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने नैना राईले अदालतमा गरेको बकपत्र।

जाहेरी मैले नै दिएकी हुँ। जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्तिहरूले मेरो छोरालाई तरवार खुकुरी समेत प्रहार गरी मारेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाली कुमारी लिम्बूले अदालतमा आई गरेको बकपत्र।

मलाई साक्षी राख्ने दिवस लिम्बूको घर धरान न.पा. वडा नं. ३ मा मात्र छ। उनी २०६०।७।१० मा भाइटिका लगाएर १२ गते धनकुटा, बुढीमोरङ्ग गएका हुन्। घटना हुँदा धरानमा थिएनन्। मलाई साक्षी राख्ने धरान-१७ का होइनन्। दिवस लिम्बू धरान-६ तथा १७ मा पनि छन्, तर म चिन्दिन भनी प्रतिवादी दिवस लिम्बूको साक्षी अन्जना लिम्बूले अदालतमा गरेको बकपत्र।

मलाई साक्षी राख्ने विजय लिम्बूको अर्को नाम छैन। उनी ६ गते नै काठमाडौं गएका थिए। घटना घटेको दिन उनी काठमाडौंमा भएकोले उनले हतियार प्रयोग गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विजय लिम्बूको साक्षी भीम सुब्बाले गरेको बकपत्र।

जसमान लिम्बूले विष्णुलाई बोलाई लगेको र मोहित, जन्जु, जसमान, सुमन, चुचुको सम्म नाम थाहा छ, अरु १५/१६ जना भई विष्णुलाई तरवार, खुकुरी समेतले हानि काटी मारेका हुन्। प्रहरीमा भएको कागज मेरै हो भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने मनोज श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रहरीमा भएको कागज मेरै हो। जन्जु, चुचु, मोहित, जसमान र सुमनलाई चिनेको हो अरुको नाम

थाहा छैन। विष्णुलाई जन्जुले पहिले प्रहार गरेको र सोपछि पालैपालो सबैले प्रहार गरेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने गौतम श्रेष्ठले अदालतमा उपस्थित भै गरेको बकपत्र।

मेरो नाम जाहेरीमा परेको हो, तर घटना भएको दिन म घरमा नै बसिरहेको हुँदा भगडा भएको ठाउँमोस् म गइन, अरु प्रतिवादीसँग सधैं सँगै हिंड्ने साथी भएकाले यो समेत थियो भनी मेरो नाम उल्लेख गरेका हुन्, म वारदातमा थिइन। उनीहरू साथी भएकाले मेरो नाम लिएको हुनसक्छ तर म थिइन। कर्तव्य गरी मार्नमा मेरो संलग्नता छैन, मार्नमा अमित, जन्जु, जसमान समेतका मानिस थिए भन्ने कुरा सुनेको हुँ। मैले होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कुशल राईले अदालतमा गरेको बयान।

म काठमाडौंमा ट्याक्सी चलाउने हुँदा वारदात मितिमा काठमाडौंमा थिएँ। मसमेत भै मृतक विष्णु लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन। कसले मारे मलाई थाहा छैन। म जाहेरवाला र मृतकलाई चिन्दिन, किन मेरो नाम समेत पोल गरे निजै जानून्। बलजीत मेरो भाइ हो, जन्जु, चुचु, जसमान, अमित र मोहित बाहेक अन्य प्रतिवादीहरूलाई म चिन्दिन, किन पोल गरे कुनै रिसइवी पनि थिएन। मृतक मरेको कुरा काठमाडौंमा सुनेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको सार्कै भन्ने सारक तामाङको अदालतमा भएको बयान।

मिति २०६०।७।१४ गते श्रीराईको घरमा सुरज, जन्जु, चुचु, दिवस, बलजीत, सुमन, जसमान, सार्कै र मोहित समेतका साथीसँग भेट भएको थियो। मेरो भाई श्रीलिम्बूलाई काटेकोले काट्ने मानिस खोज्दै जाँदा बाटोमा विष्णु लिम्बूलाई भेटेको हुँदा मसमेत भै काटेको हो, मैले खुकुरी, जन्जुले कट्टी, चुचुले कट्टी बोकेर गएका थियौं र जाहेरीमा उल्लिखित सबै प्रतिवादीहरूले खुकुरी बोकेका थिए क-कसले काटे, कुटे धेरै जना हुँदा छुट्टयाउन सक्तिन, अन्य प्रतिवादीहरूको बयान सुनो ठीकै लेखाएका हुन्, वारदातमा मेरो समेत संलग्नता थियो। जाहेरी दिएको ठीकै हो भन्ने समेत प्रतिवादी रोशन लिम्बूको अदालतमा भएको बयान।

प्रतिवादीहरू मध्ये जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर, रोशन लिम्बूलाई

ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने, प्रतिवादी जसमान लिम्बूलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने, प्रतिवादीहरू दिवस लिम्बू, राजकुमार राई, बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने, प्रतिवादीहरू सार्के भन्ने सारक तामाङ, विजय भन्ने सुमन लिम्बू, अमित आले मगर, कुशल राईलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(२) नं. बमोजिम जनही ५ वर्ष कैद हुने, प्रतिवादीहरू सुरज राई र कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम जनही १ वर्ष ८ महिना कैद हुने, प्रतिवादी रमेश राईले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादीहरू रोशन राई, श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बू र राजकुमार राईका हकमा अ.व. १९० नं. बमोजिम मुद्दा मुलतवी रहने भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।२।२ मा भएको फैसला ।

मलाई रतन, चित्र र विष्णु लिम्बू समेतले हतियार प्रहार गरी घाइते बनाएकोले म उपचारको लागि हस्पिटलमा भर्ना भएको र घरमै आई घाइते अवस्थामा आराम गरिरहेको हुँदा मैले विष्णु लिम्बूलाई मार्नुपर्छ भनी निर्देशन दिएको होइन, के कुन आधारले मउपर जाहेरी दिएका हुन् म जान्दैन । मिति २०६०।७।१४ गते प्रतिवादीमध्येका रोशन लिम्बूमात्र मेरो घरमा आएका थिए र हतियार लगे जस्तो लाग्यो । मैले हतियार दिएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मुख्य भै वचन दिएको कुरा प्रमाणित भएकोले प्रतिवादी पूर्णबहादुर लिम्बूलाई ज्यानसम्बन्धीको १३ (४) नं. अनुसार जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्ने शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।८।६ मा भएको फैसला ।

शुरुले ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्‍याएको फैसलामा चित्त बुझेन । मत सल्लाहमा वारदातस्थलमा विना हतियार गएँ, काट्ने कुट्ने केही नगरी हात छोडिन । विष्णु लिम्बू रगतपच्छे भएको देखेर भागो । यसबापत मलाई सजाय होस् म सो हदसम्म सावित नै भएको छु । ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. अनुसार सजाय भोग्न

तयार छु, सोबमोजिम सजाय गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजकुमार राईको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिसिल प्रमाणबाट मैले कसूर अपराध गरेको कुरा पुष्टि नभएको अवस्थामा विना प्रमाण अनुमान र शंकालाई आधार बनाई मलाई जन्मकैद हुने ठहर्‍याएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जसमान लिम्बूको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

म उपर ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. को अभियोग माग दावी भए तापनि मैले ज्यान मार्ने कुनै कार्य नगरेको, मृतकसँग पूर्व रिसइवी नभएको, जाहेरीमा धरान वडा नं. ७ बस्ने दिवस लिम्बू भनिएको छ भने अभियोगपत्रमा धरान वडा नं. १७ बस्ने दिवस लिम्बू र वर्ष १८ को भनिएको छ । मेरो घर धरान न.पा. वडा नं. ३ मा मात्र छ । मेरो उमेर २५ वर्ष हो । दिवस लिम्बू नाम गरेका व्यक्तिहरू अन्यत्र पनि छन् । यस स्थितिमा नाम मिलेकै भरमा शुरु जिल्ला अदालतले मलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय गरेको फैसला न्यायिक मनको अभावमा भएको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दिवस लिम्बूको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मृतक विष्णु लिम्बूलाई हामीले केही बदला लिन कुटेको हौं । मार्न चाहेर मारेको होइन । मर्छ भन्ने गरी हामीले काटेका होइनौं । मृतकले हामीलाई काटेको र मिल्न भनी जाँदा भैँभगडा भैँ घटना घटेको हो, नहुने काम गरेपछि सजाय भोग्न तयार छु । शुरुले ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जन्जु श्रेष्ठको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिसिल प्रमाणबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले अभियोग माग दावीबमोजिम कसूर अपराध गरेको पुष्टि भइरहेकोमा प्रतिवादी रमेश राईलाई सफाइ दिएको र अन्य प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग

माग दावीबमोजिम नगरी घटी सजाय गर्ने गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्मको फैसला बदर गरी सबै प्रत्यर्था प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु जिल्ला अदालतले हामी प्रतिवादी चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद, म प्रतिवादी बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङलाई ऐ. १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद र हामी प्रतिवादीहरू सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आले मगर र कुशल राईलाई ऐ. १७(२) नं. बमोजिम ५ वर्ष कैद सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसला मिलेको छैन । मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट हामीले अपराध गरेको कुरा स्थापित भएको छैन । शुरुको उक्त फैसला बदरभागी हुँदा उल्टी गरी इन्साफ गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर, अमित आले मगर, बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङ, कुशल राई, सार्के भन्ने सारक तामाङको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरमा परेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

मैले अभियोग दावीबमोजिम ज्यान मार्न वचन दिएको भन्ने कुरा अन्य प्रतिवादीहरूले पोल गरेको बाहेक कतैबाट नदेखिएको अवस्थामा शुरुले मलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट अलग फुर्सद गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदन नगर्ने प्रत्यर्थाहरू सुरज राई, कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राई, रमेश राई र विजय भन्ने सुमन लिम्बूका हकमा छलफल गर्न बमोजिम भिकाउनु र पुनरावेदन परेका वादी प्रतिवादीहरूका हकमा एक अर्कालाई सुनाई जानकारी दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको मिति २०६३।०२।२७ को आदेश ।

जो जसले जुन प्रकारको हतियार प्रयोग गरी मृतक विष्णु लिम्बूलाई सांघातिक रुपमा आक्रमण गरी कर्तव्य गरेका छन्, शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट

सो कुराको विवेचना गरी भएको फैसलालाई अन्यथा मान्नु पर्ने देखिन आएन । पुनरावेदक प्रतिवादी जसमान लिम्बूका हकमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(४), पुनरावेदक प्रतिवादीहरू जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर, रोशन लिम्बूले जोखिमी हतियार प्रयोग गरी मृतकलाई घोची मारेको देखिँदा निजहरूलाई ऐ. १३(१), पुनरावेदक दिवस लिम्बू, राजकुमार राई, बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङका हकमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुने ठहर गरेको, पुनरावेदक प्रतिवादीहरू मध्येका सार्के भन्ने सारक तामाङ, विजय भन्ने सुमन लिम्बू, अमित आले मगर र कुशल राईका हकमा ऐ. १७(२) नं. पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येका सुरज राई, कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईका हकमा ऐ. १७(३) नं. बमोजिम सजाय गरेको र प्रतिवादीमध्येका रमेश राईका हकमा सफाइ पाउने ठहर गरेको मिति २०६२।२।२२ को फैसला र पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूका हकमा वचन आदेश दिएको अवस्था हुँदा निजका हकमा ऐ. १३(४) नं. बमोजिम सजाय गरेको मिति २०६२।०६।३ को शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला समेत मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दामा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(१), १३(३), १३(४) को कसूर कायम भै सजाय भएका प्रतिवादीहरूका हकमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० र मुलुकी ऐन अ.व. १८६ नं. बमोजिम सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतमा साधक जाहेर समेत हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सबैभन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको मिति २०६४।०६।१९ को फैसला ।

मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. बमोजिम सजायको माग दावी भएकोमा वचन दिने प्रतिवादी रमेश राईलाई सफाइ दिएको त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी जसमान लिम्बूले मृतकलाई हतियार प्रहार गरेको तथ्य पुष्टि भइरहेको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्नुपर्नेमा उक्त महलको १३(४) नं. अनुसार जन्मकैद गर्ने गरी भएको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीहरू बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङ, राजकुमार राई र दिवस लिम्बू उपर प्रतिवादी जन्जु

श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर, जसमान लिम्बू, सुरज राई, रोशन लिम्बू र अमित आले मगरले बयानमा मृतकलाई हतियार प्रहार गरेको भनी पोल गरी लेखाएको, प्रतिवादीमध्येका दिवस लिम्बूले मृतकलाई प्रहार गरेको काठको बिँड भएको तरवार बरामद भई प्रतिवादी जन्जु श्रेष्ठ, समेतले सनाखत गरेको समेतका प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङ, राजकुमार राई र दिवस लिम्बू समेतले मृतकलाई हतियार प्रहार गरेको तथ्य पुष्टि भइरहेको हुँदा निजहरूलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा १३(३) नं. अनुसार जन्मकैद मात्र गर्ने गरी भएको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण छ।

प्रतिवादी विजय भन्ने सुमन लिम्बू, सार्के भन्ने सारक तामाङ, कुशल राई, अमित आले मगर, कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राई र सुरज राईले समेत मृतकलाई हतियार प्रहार गरेको तथ्य पुष्टि भइरहेकोले निजहरूलाई समेत मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३ (१) नं. बमोजिम सर्वस्व सहित जन्मकैद गर्नुपर्नेमा प्रतिवादी विजय भन्ने सुमन लिम्बू, सार्के भन्ने सारक तामाङ, कुशल राई र अमित आले मगरलाई उक्त महलको १७(२) नं. अनुसार ५/५ वर्ष, कैद तथा प्रतिवादी सुरज राई र कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईलाई उक्त महलको १७(३) नं. अनुसार १ वर्ष ८ महिना कैद गर्ने गरी भएको शुरु फैसला नै सदर गरी पुनरावेदन, अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा उक्त फैसला सो हदसम्म बदरभागी छ। अतः उल्लिखित आधार एवं प्रमाणहरूबाट पुनरावेदन अदालतबाट विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीहरू मध्ये प्रतिवादी रमेश राईलाई सफाइ दिने तथा अन्य १० जना प्रतिवादीहरूको हकमा अभियोग दावी परिवर्तन गर्ने गरी गरेको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला सो हदसम्म बदर गरी निज प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र।

अनुसन्धानका क्रममा बयान गर्दाको साविती स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा प्रमाणमा लिन मिल्ने होइन। सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा

ग्रहण गर्दा अपनाउनु पर्ने मापदण्डअनुरूप प्रमाण ग्रहण गरिएको छैन। स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको सहअभियुक्तको पोलले प्रमाणको मान्यता राख्न सक्ने होइन। बारदातका चश्मदित प्रमाण भनी वादीबाट पेश गरिएका नैना राई, गौतम श्रेष्ठ, मनोज श्रेष्ठको बकपत्रमा एकरूपता छैन। निर्विवाद रूपले एकनाससँग देख्ने मानिसहरूको बकपत्रमा सामाञ्जस्यता नभएको अवस्थामा ग्रहण गरिएको निर्णयाधार त्रुटिपूर्ण छ। ठोस र स्वतन्त्र सबूद प्रमाणको अभावमा शंकाको भरमा दोषी ठहर गर्न मिल्दैन। प्रतिवादीमध्ये म दीपक राईले रड पाइपले ढाडमा हिकार्एको हो भनी आफ्नो दोष स्वीकार गरी बयान गरेको छु। मैले हिकार्एको रड पाइपको चोटको कारणबाट मृत्यु भएको होइन भन्ने कुरा लास जाँच प्रतिवेदनबाट स्पष्ट भएको छ। मृत्युको कारण बन्न पुगेको घाचोट लगाउने व्यक्ति भनी पहिचान भइरहेका अवस्थामा मलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने ठहर्‍याएको कुरा न्यायसंगत छैन। त्यसैगरी प्रतिवादीमध्ये म मोहित मगरले हिकार्एको चोटबाट मृत्यु भएको होइन भन्ने स्पष्ट हुँदाहुँदै सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने ठहर्‍याएको इन्साफ मिलेको छैन। घटनाको प्रकृति र प्रतिवादीहरूको उमेर जस्ता कुरालाई पूर्णतः बेवास्ता गरी सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरेको इन्साफ त्रुटिपूर्ण हुँदा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलामाथि पुनर्विचार गरी न्यूनतम सजाय हुने राय सहितको फैसला गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरको संयुक्त पुनरावेदन पत्र।

म बारदातस्थलमा पुनुअघि नै अरुले घटना घटाएको देखी भागेको हुँ। मेरो अनुसन्धानको सिलसिलामा कुनै बयान भएको छैन। अन्य प्रतिवादीहरूले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा कुन प्रतिवादीले कस्तो बयान दिएका कारणले मलाई जन्मकैद हुनुपर्ने हो भन्ने केही उल्लेख नगरी सबै प्रतिवादीहरूको विरुद्धमा गोश्वारा रूपमा लिइएको निर्णयाधार मिलेको छैन। मैले कुन हतियारले मृतकलाई सांघातिक आक्रमण गरेको छु भन्ने कुरा कहीं कतैबाट खुल्दैन। सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसलामा समेत मैले हतियार प्रहार गरेको कुरा उल्लेख छैन। यस सम्बन्धमा विवेचना गर्दा म उपरको अभियोग दावी र

फैसला अन्य प्रतिवादीहरूलाई भएको सजाय र कायम भएको कसूर समेत परस्पर मिलेको छैन। केही प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम कसूर कायम गरी सोहीबमोजिम सजाय गरी सकेपछि अन्य प्रतिवादीहरूलाई १३(३) नं. को कसूर र सोबमोजिमको सजायको परिकल्पना गर्न सकिन्छ। अतः मलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने गरी भएको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६२।२।२२ गतेको त्रुटिपूर्ण फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन, अदालत विराटनगरबाट भएको मिति २०६४।८।१९ गतेको फैसला केही उल्टी गरी मैले गरेको गलतीअनुसार हुने ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम मात्र सजाय हुने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजकुमार राईको पुनरावेदन पत्र।

अदालतमा र प्रहरीमा सावित हुने जन्जु श्रेष्ठ र मोहित मगरले २०६० सालमा विष्णु लिम्बूले हामीलाई काटेको हुँदा सोही रिस फेर्न हामीले काटेका हौं भनी बयान गरेबाट पनि जन्जु समेतको व्यक्तिसँग मृतक विष्णु लिम्बू ग्याङ्गफाइत हुँदा लागेको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने निर्विवाद रूपमा स्थापित भैरहेको छ। अनुसन्धानमा बुझिएका मानिसहरूमा नैना राईले म निवेदकले मृतक विष्णु लिम्बूलाई कार्यक्रमस्थलमा पुगी हात मिलाई अगालो हाली बाहिर ल्याई अन्य प्रतिवादीहरूलाई प्रहार गर्न सजिलो बनाइ दिएको भन्ने कतै उल्लेख गरेको छैन। साथै अनुसन्धानमा बुझिएका मानिसहरूमा वीरबहादुर लिम्बू, कुमार लिम्बू र माइली लिम्बूलागायतका मानिसलाई अभियोजन पक्षले अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन नसकेको हुँदा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम प्रक्रिया नपुऱ्याएकोले निजहरूले अनुसन्धानको सिलसिलामा गरेको कागजलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन। शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई नै सदर गरी मेरो पुनरावेदन जिकीर नपुग्ने गरी भएको फैसला न्यायिक मनको अभाव हुनुको साथै तथ्यको उचित रूपमा विश्लेषण नगरिएको हुँदा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ समेतको विपरीत भएकोले उक्त फैसला उल्टी गरी सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जसमान लिम्बूको पुनरावेदन पत्र।

जाहेरी दरखास्तमा जिल्ला सुनसरी धरान नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने वर्ष १८ को दिवस लिम्बू वारदातमा संलग्न भनिएको व्यक्ति म होइन। मेरो घर जिल्ला सुनसरी, धरान नगरपालिका वडा नं. ३ मा पर्दछ भने मेरो उमेर २५ वर्ष हो। धरान नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने वर्ष १८ को दिवस लिम्बू म होइन। मेरो घर बसोबास धरान नगरपालिका वडा नं. ३ भानुस्मृति पथवाहेक अन्य कुनै ठाउँमा रहेको छैन। यसरी मेरो वडा तथा गाउँ टोल नै फरक भई मिलेको छैन। जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित दिवस लिम्बू र म पुनरावेदक प्रतिवादी दिवस लिम्बू एकै व्यक्ति भएको भन्ने कुराको वादी नेपाल सरकारले कुनै प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सकेको छैन। मैले अदालतमा बयान गर्दा दिवस लिम्बू भन्ने धरानमा धेरै जना छन्, वडा नं. ७, १५ मा पनि छन्। तर, विष्णु लिम्बूलाई म समेत भएर मारेको होइन, मलाई नाम मिलेको कारणबाट मात्र पक्राउ गरेको हो, मेरो संलग्नता छैन भनी बयान गरेको छु। मैले जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरिएको दिवस लिम्बू भन्ने आरोपित व्यक्ति म होइन भनी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १४ अनुसारका लिखतहरू पेश दाखिल गरिरहेको अवस्थामा सो लिखत र मेरो बयानको वास्ता नै नगरी मलाई सजाय गर्ने गरी फैसला गरिएको छ। अदालतमै बयान गर्ने भनिएका दीपक राई, मोहित मगर र रोशन लिम्बूले पनि आफ्नो सम्पूर्ण बयानमा धरान वडा नं. ७ बस्ने दिवस लिम्बू कसूरमा संलग्न थिए भन्ने अदालतमा बयान गरेका छन्। मेरो इन्कारी बयानलाई ठोस लिखत प्रमाणबाट पुष्टि गरिरहेको हुँदा मलाई कसूरदार ठहर्‍याएको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दिवस लिम्बूको पुनरावेदन पत्र।

मिति २०६०।७।१३ गते मलाई विष्णु लिम्बूले शरीरको जताततै काटेर घाइते बनाएपछि म धरान स्थित वी.पी कोइराला अस्पतालमा उपचार गराई घरमा औषधि, स्लाईन लिई डाक्टरको सल्लाहअनुसार अर्धचेत अवस्थामा आराम लिइरहेको थिएँ। त्यस्तो गम्भीर अवस्थामा मलाई भेट्न आएका साथीहरूलाई मलाई यसरी काट्यो, जाओ सबै मिलेर त्यसलाई मार

भनेको भरमा मृतक विष्णु लिम्बूलाई मारेको भन्ने अभियोग अन्यायपूर्ण छ। निज मृतकसँग मेरो भगडाको कारण मलाई पोल गर्नु सामान्य कुरा हो। तर, म त्यस्तो अवस्थामा रहेको बेला मैले नै मार्न लगाएको भनी पूर्वाग्रही भई फैसला गरिएको छ। अन्य प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानमा पोल गरेको भन्ने आधारमा मलाई सजाय गरिएको छ। प्रहरीले हिरासतमा राखी कुटपीट र डर त्रासमा पारी उक्त बयान लिएको हो। प्रतिवादीहरू कसैले पनि अदालत समक्षको बयानमा मैले मार्न लगाएको कुरा लेखाएका छैनन्। वादी पक्षलाई मात्र समर्थन गरी मलाई जन्मकैद सजाय गरिएको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालत र पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको पुनरावेदन पत्र।

अनुसन्धानका क्रममा बयान गर्दाको सावितीलाई स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा प्रमाणमा लिन मिल्ने होइन। सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा ग्रहण गर्दा अपनाउनु पर्ने मापदण्डअनुरूप प्रमाण ग्रहण गरिएको छैन। स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको सहअभियुक्तको पोलले प्रमाणको मान्यता राख्न सक्दैन। वारदातको चश्मदित प्रमाण भनी वादीबाट पेश गरिएका नैना राई, गौतम श्रेष्ठ, मनोज श्रेष्ठको बकपत्रमा एकरूपता छैन। ठोस र स्वतन्त्र सबूद प्रमाणको अभावमा शंकाको भरमा दोषी ठहर गर्न मिल्दैन। अभियोगपत्रमा मेरो नाम उल्लेख छैन। मलाई प्रहरीद्वारा अदालतमा उपस्थित गराउँदैका अवस्थामा आफ्नो नाम बलजीत तामाङ होइन भनी बयान गरिरहेको र मेरो नाम बलजीत हो भन्ने कुनै सबूद प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा म राजकुमार तामाङ नै बलजीत हो भनी दोषी ठहर गर्ने गरेको फैसला मिलेको छैन। जाहेरवाली तथा सहअभियुक्तहरू समेत कसैले पनि मलाई पोल गरेको छैन। जाहेरी दरखास्तमा अभियुक्त भनी नदेखिएको, अभियोग पत्रमा उनाउ व्यक्तिको नाम, वतन लेखाइरहेको अवस्थामा अदालतले मलाई दोषी ठहर गर्ने गरेको इन्साफ न्यायका सिद्धान्तका आधारमा नमिलेको हुँदा मलाई सजाय गर्ने गरी भएको शुरु तथा

पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी अभियोग माग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकार तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदनपत्रसहित शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरियो।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको प्रतिनिधित्व गर्दै इजलाससमक्ष उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान नायवमहान्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की र विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज बरालले आफ्नो बहस आरम्भ गर्दै प्रतिवादीहरूले खुकुरी, तरबार, रड जस्ता हतियार प्रहार गरी मृतकलाई मारेको तथ्य लास जाँच प्रकृति मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन तथा प्रतिवादीहरूको मौकाको बयान व्यहोरा तथा प्रत्यक्षदर्शीको कागज व्यहोराबाट पुष्टि भएको र प्रतिवादीहरूको प्रहारबाट पर्न गएका बहु चोट (Multiple Injuries) को कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट प्रमाणित भएको देखिन्छ। प्रत्यक्षदर्शीको कागजमा प्रतिवादी रमेश राईको नाम उल्लेख भएको हुँदा निजको भूमिका वचन दिने व्यक्तिको रूपमा रहेको भन्ने पुष्टि भइरहेको हुँदा निज प्रतिवादी रमेश राईलाई समेत अभियोग मागबमोजिम सजाय हुनु पदछ। जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, मोहित मगर, रोशन लिम्बू, राजकुमार राई समेतका प्रतिवादीहरू अदालतमा समेत कसूरमा सावित रही सबैले हतियारले काटेको हो भनी बयान गरी एक अर्काको संलग्नता पुष्टि गरेका छन्। तसर्थ प्रतिवादीहरू जसमान लिम्बू, राजकुमार राई, बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङ, दिवस लिम्बू, सुरज राई, कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राई, अमित आले मगर, सुमन लिम्बू, कुशल लिम्बू, सार्के भन्ने सारक तामाङ समेत मुख्य अभियुक्त भएको र यी प्रतिवादीहरूले समेत मृतकलाई चोट प्रहार गरेको पुष्टि भएको अवस्थामा निजहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम नै सजाय हुनुपर्नेमा ज्यानसम्बन्धीको १३(३), १३(४), १७(२), र १७(३) नं. बमोजिम गरिएको सजाय त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा अभियोग

माग दावीअनुरूप सजाय हुनुपर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रतिवादीमध्येका दिवस लिम्बूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू डा. श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग, श्री कृष्ण सापकोटा र श्री निर्मला शाक्यले मिसिल संलग्न प्रमाणबाट वारदातमा दिवस लिम्बूको संलग्नता रहेको भन्ने पुष्टि भएको छैन । दिवस लिम्बूलाई नाम मिलेको कारणले मात्र पक्राउ गरिएको छ । जाहेरी दरखास्तमा धरान नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने वर्ष १८ को दिवस लिम्बूको नाम उल्लेख गरिएकोमा र अभियोग पत्रमा ऐ.ऐ. वडा नं. १७ बस्ने दिवस लिम्बू भन्ने उल्लेख गरिएको छ । यी पुनरावेदक दिवस लिम्बूको मतदाता नामावली, नागरिकताको प्रमाणपत्र, बसाइ सराईको प्रमाणपत्र, विद्यालयको सिफारिशपत्र समेतका प्रमाणबाट यी दिवस लिम्बू धरान नगरपालिका वडा नं. ३ बस्ने दिवस लिम्बू हुन् र वारदातको समयमा निजको उमेर १८ वर्ष नभै २५ वर्ष भएको भन्ने पुष्टि भएको छ । वारदातमा संलग्न छैन भनी बयान गरेको र वारदातमा संलग्न दिवस लिम्बू यी व्यक्ति हुन होइनन् भनी सनाखत समेत गराइएको छैन । एउटै नाम भएका धेरै व्यक्ति हुनसक्ने वास्तविकतातर्फ ध्यानै नदिई अभियोजन पक्षबाट अभियुक्तको यकीन पहिचान नगरी अपराधी बनाएको पाइन्छ । वस्तुनिष्ठ आधारमा यी दिवस लिम्बू वारदातमा संलग्न हुन होइनन् भन्ने यथार्थता निक्यौल नगरी वारदातमा नै संलग्न नभएका यी दिवस लिम्बूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरेको हुँदा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको परिप्रेक्ष्यमा कानूनसंगत छैन । प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन गरी उक्त फैसला उल्टी गरी अभियोगबाट उन्मुक्ति पाउनु पर्दछ भनी तर्कपूर्ण बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रतिवादीहरू जसमान लिम्बू र सुरज राईको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय डा. श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग र श्री कृष्ण सापकोटाले प्रतिवादी जसमान लिम्बूलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. को कानूनी व्यवस्था जीउमा हात हालेर वा समातेर राखी मार्नमा संयोग पारिदिएको अवस्थामा मात्र आकर्षित हुन्छ । जसमान लिम्बूले जीउमा हात हालेर पक्री संयोग पारिदिएको कतै तथा कसैबाट खुल्न आएको छैन ।

आफू वारदातस्थलमा नै उपस्थित नभएको भनी जसमानले अदालतमा बयान गरेका छन् । अरुले गरेको पोललाई एकमात्र आधार बनाई तथ्ययुक्त स्वतन्त्र प्रमाणबाट सो पोल पुष्टि नभएको अवस्थामा निजलाई सजाय गर्ने गरेको फैसला न्यायसंगत मान्न मिल्दैन । त्यस्तै प्रतिवादी सुरज राईको प्रत्यक्ष संलग्नता पुष्टि नभएको अवस्थामा निजको हकमा शुरु र पुनरावेदन अदालतको इन्साफ अन्यथा गरिरहनु अर्थहीन हुँदा सदर हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रतिवादी राजकुमार राईको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री मानबहादुर रुम्दालीले मेरो पक्ष घटना घटिसकेपछि मात्र वारदातस्थलमा पुगेको हो । मृत्युको कारणसँग मेरो पक्षको सामिप्यता छैन । धारिलो हतियारले प्रहार गरेको कारणले मृतकको मृत्यु भएको छ । तर, प्रतिवादी राजकुमार राईले हतियार प्रहार गरेको भन्ने देखिदैन । मेरो पक्षले के कुन कार्य गरेको हो कोही कसैबाट खुलेको छैन । यस स्थितिमा शुरुको फैसला सदर गर्ने गरेको निर्णयानुसार मेरो पक्षलाई ठहर गरेको कसूरमा तादम्यता छैन । मेरो पक्षको वारदातस्थलमा उपस्थिति सम्म रहेको हुँदा सो कसूर अनुसार ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्दछ भन्ने बहस गर्नुभयो ।

यस्तै प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री भोजेन्द्रबहादुर खत्रीले मेरो पक्ष वारदातस्थलमा उपस्थित नभएको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट अकाट्य रुपमा पुष्टि भएको छ । घटनास्थलमा उपस्थित भएर वचन दिएमा मात्र ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. आकर्षित हुने हो । घटनास्थलमा उपस्थित नै नभएको व्यक्तिलाई ज्यानसम्बन्धीको १३ नं. बमोजिम सजाय गर्न मिल्दैन । विहान यिनको घरमा केही प्रतिवादीहरू आए पनि वचन दिएको होइन । वचन दिएको कुरा अदालतमा कसैले भन्न सकेका छैनन् । केवल प्रहरीमा भएको बयानलाई आधार बनाई सजाय गर्न मिल्ने होइन । एकछिनलाई मेरो पक्षले वचन दिएको मान्ने हो भने पनि अन्य प्रतिवादीहरू स्वयम् स्थिति र घटनाको परिणाम आंकलन गर्न सक्षम छन् । विहान भेट भएकोमा दिउँसो मात्र घटना घटेकाले यिनैको वचन वास्तविक रुपमा कार्यान्वयन भएको भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन ।

तत्काल घटनास्थलमा प्रत्यक्ष उपस्थित भई वचन दिएको अवस्था नहुँदा र ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. को आशयविपरीत भएको फैसला बदर गरी अभियोजन दावीबाट पूर्णतः उन्मुक्ति पाउनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रतिवादी चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर र राजकुमार तामाङको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री यमुना भट्टराईले मृतकसँग यी प्रतिवादीहरूको पूर्व रिसइवी रहेको कुरा कतैबाट खुलेको छैन । यिनै व्यक्तिको चोटको कारण मृतकको मृत्यु भएको भन्ने वस्तुगत रूपमा खुलेको पाइदैन । दीपक राई ग्यारेजमा मजदूरी गर्ने व्यक्ति हुन् । मोहित मगर घर परिवार नभएको बेवारिसे अवस्थाको कलिलो केटा हो । यी प्रतिवादीहरूको उमेर समेतलाई विचार गरी मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको १८८ नं. मा भएको व्यवस्थाअनुसार सजाय कम गर्नेतर्फ अदालत संवेदनशील हुनु पर्दछ । त्यस्तै जाहेरी दरखास्तमा राजकुमार तामाङको नाम नै उल्लेख छैन । जाहेरीमा स्पष्ट नाम र ठेगाना नै नभएको व्यक्तिलाई कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर अपराधमा सजायको भागीदार बनाउनु हुँदैन भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निर्णय सुनाउनका लागि आज पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न संकलित प्रमाण कागजात, पुनरावेदन पत्रमा उठाइएका विषय, कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकीर तथा पेश गर्नु भएको बहस नोट समेतलाई अध्ययन गरी तथ्यको विश्लेषण तथा विवेचना गरी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको छ छैन सोही सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा सर्वप्रथम प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६०।७।१४ गते सुनाम संस्कृति परिवारले आयोजना गरेको देउसी कार्यक्रममा उद्घोषकको भूमिका निर्वाह गरिरहेको मेरो छोरा विष्णु लिम्बूलाई पूर्व रिसइवीको कारण श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बू र रमेश राई समेतको निर्देशनमा जन्जु श्रेष्ठ र चुचु भन्ने दीपक राईलगायतका प्रतिवादीहरूले धारिलो हतियार तरवार, खुकुरी समेत प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत

व्यहोराको जाहेरी दरखास्त, श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको आदेशले तरवार, खुकुरी जस्ता धारिलो हतियार तथा रड समेतले प्रहार गरी मृतक विष्णु लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम र प्रतिवादी जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, सुमन लिम्बू, जसमान लिम्बू, रोशन लिम्बू, सार्के तामाङ, वलजीत तामाङ, राजकुमार राई, कुशल राई, मोहित मगर, दिवस लिम्बू, दीपचन्द्र राई, सुरज राई, रोशन राई, राजकुमार राई, अमित आले मगरलाई ऐ. ऐनको १३(१) बमोजिम र प्रतिवादी रमेश राईलाई सोही ऐनको दफा १३(४) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दावीमा प्रतिवादी रमेश राईले सफाइ पाउने, प्रतिवादी जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर, रोशन लिम्बूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद, प्रतिवादी दिवस लिम्बू, राजकुमार तामाङ र राजकुमार राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३ (३) नं. बमोजिम जन्मकैद, जसमान लिम्बू र पूर्णबहादुर लिम्बूलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद, विजय भन्ने सुमन लिम्बू, सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आले मगर, कुशल राईलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(२) नं. बमोजिम जनही ५ वर्ष कैद एवं सुरज राई र कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम जनही १ वर्ष ८ महिना कैद सजाय हुने भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले गरेको फैसला पुनरावेदन, अदालत विराटनगरबाट सदर भएको देखिन आयो ।

अनुहारमा रगत लागेको, टाउको तथा ढाड, कोखालगायतका शरीरका विभिन्न भाग तथा अङ्गमा धारिलो हतियारले काटी हड्डी समेत काटिन गएको र टाउकोमा गिदी समेत निस्केको भन्ने १२ वटा घाउ चोट भएको भन्ने समेत व्यहोराको मृतक विष्णु लिम्बूको लास प्रकृति मुचुल्का र "Hemorrhagic shock and injury to vital organs (Lung & Brain), as a result multiple injuries caused by sharp weapons" भन्ने मृत्युको कारण खुलेको लास जाँच प्रतिवेदन भएबाट विष्णु लिम्बूको मृत्यु स्वाभाविक रूपमा नभई धारिलो हतियारहरूको प्रहारबाट भएको प्रचूर चोटका कारण

भएको देखिँदा कर्तव्यबाट नै भएकोमा विवाद गर्ने ठाउँसम्म पनि देखिन आउदैन ।

अब, प्रस्तुत मुद्दामा वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर तथा संकलित प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्दै को कसको कर्तव्यबाट मृतक विष्णु लिम्बूको मृत्यु भएको हो, अभियोग लगाइएका प्रतिवादीहरू को कसको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष संलग्नता छ, को को सजायका भागीदार देखिन्छन् र कसको निर्दोषिता प्रमाणित हुन्छ, वारदातमा संलग्नताको विस्तृत विवेचना गरी पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला कानूनसंगत छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णयबिन्दूमा पुगनुपर्ने देखिन आएको छ । यस सन्दर्भमा वादी तथा प्रतिवादी पक्षका कानून व्यवसायीबाट बहसको क्रममा उठाइएका विभिन्न प्रतिपादित सिद्धान्त तथा कानूनी पक्षहरूको समेत विवेचना हुन आवश्यक देखिन आएको छ, जसअनुसार प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूको निराकरण हुनुपर्ने देखियो:-

- १) मृतकको मृत्यु को कसको के कस्तो संलग्नतामा भएको हो ? वारदातमा संलग्नताको पुष्टि भएको खण्डमा कसको गाम्भीर्यता (Gravity) अनुसार के कस्तो सजाय हुने हो ?
- २) पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको छ, छैन ? र वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर कुन हदसम्म विचारणीय देखिन्छ ?

२. सर्वप्रथम जाहेरी दरखास्त, अभियोग माग दावी, वादीको पुनरावेदन जिकीरलाई मुद्दामा भएको तथ्यको कसीमा पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जिल्ला सुनसरी, धरान-९ स्थित बगैचालाइन सडक सेन्टरको २० फीट उत्तरमा घटना घटेको स्थान रहेको र सो स्थानमा रगत लागेको खुकुरी, फलामको रड तथा फलामका पाइपहरू फेला परेको भन्ने घटनास्थल प्रकृति एवं बरामदी मुचुल्का रहेको, मृतकको टाउकोलगायत शरीरका विभिन्न भाग तथा अङ्गमा धारिलो हतियारले काटेका विभिन्न ११ वटाभन्दा बढी चोट देखिएको भन्ने लास प्रकृति मुचुल्का रहेको र लास जाँच प्रतिवेदनमा, "Multiple injuries caused by Sharp Weapons" भन्ने उल्लेख हुनका अतिरिक्त

सरस्वती राईको घरबाट हतियार बरामद गरिएको बरामदी मुचुल्का भएबाट मृतक विष्णु लिम्बूलाई कुट्ने र काट्ने कार्यमा एकभन्दा बढी व्यक्तिहरू संलग्न रहेको कुरामा विवाद गरिरहनु पर्ने देखिएन ।

३. प्रस्तुत वारदातमा धेरैजना व्यक्ति संलग्न रहेको तथ्य माथि विवेचना गरी सकिएको छ । कुनै वारदातमा एकजना भन्दा बढी व्यक्ति सामूहिक रूपमा संलग्न रहेको अवस्थामा हरेक व्यक्तिको आपराधिक कार्यको विश्लेषण गरी हरेकको आपराधिक दायित्व निक्क्यौल गर्नुपर्ने हुन्छ । सबै व्यक्ति समान रूपले कसूरदार हुन भन्ने अवधारणा न्यायिक हुन सक्दैन । यस्तो धेरै जना व्यक्ति संलग्न भएकोमा एकभन्दा बढी मुख्य अपराधी (Principal Offender) र सहायक अपराधी (Secondary Offender or Accessory) हुन सक्ने हुँदा संलग्न व्यक्तिको भूमिकाको आधारमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई आपराधिक दायित्व बहन गराउनु पर्ने मान्यता फौजदारी विधिशास्त्रले राख्दछ । फौजदारी कानूनसँग सम्बन्धित प्रसिद्ध ज्ञाताहरूको भनाइ हेर्ने हो भने Dr.Sue Titus Reid ले आफ्नो पुस्तक Criminal Law (2009) मा मुख्य अभियुक्तका बारेमा, "Perpetrator are those who, with the requisite means rea, actually commit criminal acts or who directly responsible for those acts" भनी उल्लेख गरेकी छिन् । त्यसै गरी William Wilson ले आफ्नो पुस्तक Criminal Law, (2008) मा "Principal Offender" का बारेमा, "A person is termed the perpetrator or principal if he commits the crime with the relevant Means rea" भनी परिभाषा गरेका छन् । उनले आपराधिक मनसायबाट मुख्य अभियुक्त र सहायक अभियुक्त छुट्याउन सकिने धारणा राख्दै के भनेका छन् भन], "In Particular, the element to be established differs according to whether the accessed is a principal or an accessory. An accessory need not be shown to have mens rea for ther substantive offence, only that he intended to assist ther principal in his commission of it" यसै गरी C.M.V. Clarkson र K.M. Keeting sf] cf'gf] k':ts Criminal Law: Case and Materials

(1998) मा, "Principal offender is usually described as the one whose act is the most immediate cause of *actus reus* and there may be more than one principal offender: two or more defendants may fatally stab a victim" भनी मुख्य अपराधी र सहायक अपराधी पनि धेरैजना हुने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

४. फौजदारी विधिशास्त्रका अर्का प्रख्यात विद्वान Andrew Ashworth ले आफ्नो पुस्तक Principles of Criminal Law (2009) मा, "The Simplest way of drawing this distinction is to say that a person is a principal whose acts falls within the legal definition of crime, whereas an accomplice (some time called an accessory or secondary party) is any one who aids, abets, counsels, or procure a principal. It does not follow from this that where two or more persons one involved in an offence, one must be principal and others accomplices. Two or more persons can be co-principal so long as together they satisfy the definition of the substantive offence and each of them inflicted wounds on victim with required fault" भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

५. उपरोक्त विद्वानहरूको विद्वतापूर्ण उल्लेखन मनन् गर्दा धेरैजना व्यक्ति संलग्न भएको वारदातमा मुख्य अभियुक्त घोषणा गर्नका लागि निजको कार्य अपराधिक मनसाय (*Means rea*) सहितको हुनुपर्छ र सहयोगी अथवा मतिथारको कार्यमा मनसाय नहुन सक्छ भन्ने देखिन्छ । साथै धेरैजना व्यक्ति संलग्न रहेको वारदातमा एकभन्दा बढी व्यक्ति मुख्य अभियुक्त (*Principal Offender*) हुनसक्ने र सहायक अभियुक्त (*Accessory Offender*) पनि धेरै जना हुन सक्ने कुरालाई फौजदारी विधिशास्त्रले आत्मसात गरेको पाइन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा कर्तव्य ज्यानसम्बन्धी अपराधिक सम्बन्धमा हाम्रो फौजदारी कानूनमा भएको व्यवस्था पनि कसूरको मात्रानुसार सजाय गर्नुपर्ने सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ । मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलमा भएको व्यवस्था यस सन्दर्भमा

विशिष्ट रहेको छ । धेरैजना संलग्न भएको वारदातमा मुख्य व्यक्ति, आदेश दिने, मत सल्लाहमा रहेको, संयोग पारिदिने, समूहमा सामेल भई प्रहार गर्ने आदि फरक-फरक कार्यमा संलग्न हुनसक्ने र सोही मात्रानुरूप संलग्न व्यक्तिले दण्डको दायित्व व्यहोर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट एकजना भन्दा बढी पनि मुख्य अभियुक्त हुन सक्ने अवस्था पनि रहन्छ भने मुख्य अभियुक्तको तुलनामा अन्य अभियुक्तको अपराधिक कार्यको गाम्भीर्यता (*Gravity*) कम हुन सक्ने देखिन्छ । कुनै कर्तव्य ज्यानको अपराधमा एकजना भन्दा बढी व्यक्तिको संलग्नता रहेको त्यस्तो अपराधिक कार्यमा कुन व्यक्तिले के कस्तो भूमिका खेलेको छ, निजले खेलेको भूमिकाको गाम्भीर्यता (*Gravity*) समेतलाई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

६. विधि निर्माणकर्ताले ज्यानसम्बन्धी महलका विभिन्न नम्बरमा अपराधको प्रकृति, अपराध गर्दा प्रयोग गरेका हतियार, हतियार प्रहार गरेको तरिका समेतको मूल्याङ्कन गरी सजायमा समेत विविधता हुनसक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत वारदातमा सामीप्यता राख्ने मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलमा भएको दफावार कानूनी व्यवस्था हेर्दा धार भएको वा नभएको जोखमी हतियार प्रहार गरी ज्यान मारेमा जति जना भै हतियार छाडेका छन् उती जना ज्यानमारा ठहर्ने भनी १३(१) नं. मा उल्लेख छ । सो प्रावधानको अलावा लाठा ढुङ्गा र साधारण सानातिना हातहतियार प्रहार गरी वा अरू ज्यान मर्ने गैह्र कुरा गरी ज्यान मारेमा एकै जनाले मात्र सो काम गरी ज्यान मारेमा सोही एक जना र धेरै जनाको हूल भै मारेमा यसैले मारेको वा यसको चोटले मरेको भन्ने प्रमाणबाट देखिन ठहर्न आएमा सोही मानिस मुख्य ज्यानमारा ठहर्ने र यसैले मारेको वा यसैका चोटले मरेको भन्ने कुरा यकीन हुन नआएमा उक्त कसूरको भागीदार समान रूपमा सबै प्रतिवादी हुने गरी १३(३) नं. मा कसूरको दायित्वमा स्पष्ट लक्ष्मणरेखा कोरेको छ । अर्कोतर्फ सोही महलको १३(४) नं. ले ज्यान मार्नमा बचन दिनेलाई वा वारदात भैरहेको ठाउँमा गै मार्नलाई संयोग पारिदिने व्यक्ति पनि सोही कसूरको मात्रानुसार सजायको भागीदार हुने व्यवस्था गरेको

छ। त्यसैगरी सोही महलको १६ नं. मा ज्यान मार्न मुख्य भै षड्यन्त्र गर्ने वा त्यस्तो काम गर्न लगाउने तथा १७ नं. को देहाय (१), (२) र (३) मा ज्यान मार्नालाई मतलबमा भने पसेको तर मुख्य भै बचन पनि नदिने, हातहतियार पनि नछोड्ने जीउमा पनि नछुने ज्यान अपराधका मतिवारलाई ज्यान मार्नमा निजहरूले खेलेको भूमिकाको आधारमा कसूरको दायित्व बहन गर्नुपर्ने गरी पृथक-पृथक दायित्व निर्धारण गरेको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा यिनै विवेचित कानूनी व्यवस्थाको सेरोफेरोमा हेर्दा कुन प्रतिवादी कुन कानूनी व्यवस्थाबमोजिम दण्डको भागीदार हुने हो र निजहरूको हकमा कस्तो प्रकृतिको दण्ड आकर्षित हुने हो त्यो विषयमा निरोपण गर्नुपर्ने देखिएको छ।

७. अब, माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र मृतक विष्णु लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मार्ने कार्यमा आरोपित प्रतिवादीहरू मध्ये को कसको के कस्तो आपराधिक भूमिका रहेको छ, विचारणीय प्रश्न हुन आएको छ। उपरोक्त कानूनी व्यवस्था र प्रतिवादीहरूको कसूरजन्य कार्यको सामीप्यता समेतलाई विचार गरी कुन प्रतिवादीलाई कुन मात्राअनुसारको सजाय हुने हो भन्ने सम्बन्धमा अपराधको अनुपात (Gravity of Crime), अपराध गर्दाको अवस्था (Situation), सामूहिक रूपमा गरेको आपराधिक कार्यको जटिलता र त्यसमा पृथक-पृथक व्यक्तिको भूमिका तथा दिइने दण्ड समेत पृथक-पृथक रूपमा केलाई निस्कने निष्कर्षलाई आत्मसात् गरी फौजदारी विधिशास्त्रको दृष्टिकोण एवं हाम्रो कानूनी व्यवस्थालाई मनन गरी संकलित सबूद् प्रमाणको आधारमा त्यस्तो वारदातमा संलग्न हरेक व्यक्तिको भूमिका अर्थात् आपराधिक कार्य (Actus reus) खुट्याई सोहीअनुसारको दायित्व तोक्नु न्यायकर्ताको मुख्य र महत्वपूर्ण कार्य हो। हुलमुलमा सामेल भएको, संगै हिडेको, संगै बसेको भन्ने जस्ता सतही कुरामा मात्र भर परी समान कसूरदार ठहर्‍याउनु न्यायोचित हुन आउँदैन। हरेक व्यक्तिको आपराधिक कार्य अर्थात् भूमिकाको मूल्याङ्कन गरी वास्तविक निचोड निकाल्नु पर्दछ। प्रस्तुत मुद्दामा यसै परिवृत्तमा आधारित रही निर्णयमा पुग्नु अपरिहार्य देखिएको छ।

८. मिति २०६०।७।१४ गते घटना घटेकोमा प्रहरीको सक्रियतामा सोको भोलिपल्ट बिहानै सो घटनामा संलग्न रहेको आरोपमा जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, जसमान लिम्बू, सुरज राई, मोहित मगर र कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राई समेत प्रतिवादी राजकुमार राईको घरबाट केही हातहतियारसहित पक्राउ परेका र मिति २०६०।७।१४ गते दिउसो ३ बजे सुनाम संस्कृति परिवारले आयोजना गरेको देउसी कार्यक्रममा उद्घोषकको भूमिका निर्वाह गरिरहेको मेरो छोरा विष्णु लिम्बूलाई पूर्व रिसइवीको कारण श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बू र रमेश राई समेतको निर्देशनमा जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, सुमन लिम्बू, जसमान लिम्बू, रोशन लिम्बू, सार्के तामाङ, बलजीत तामाङ, राजकुमार राई, कुशल लिम्बू, मोहित मगर, दिवस लिम्बू, दीपचन्द्र राई, राजु राई, सुरज राई, राजकुमार राई र अमित आले मगरलगायतका प्रतिवादीहरूले धारिलो हतियार खुकुरी समेत प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भनी मृतककी आमा कुमारी लिम्बूले जाहेरी दिएपश्चात् घटनाको अनुसन्धान अगाडि बढेको देखिन्छ।

९. मृतक विष्णु लिम्बू सुनाम संस्कृति परिवार भन्ने संस्थासँग आवद्ध रही भिक्टोरिया चौकको समूहमा संलग्न रहेको र निजको हत्यामा आरोपित व्यक्तिहरू पृथक समूहसँग आवद्ध रहेको भन्ने मिसिल संलग्न विभिन्न व्यक्तिहरूको कथनबाट देखिन्छ। मृतक विष्णु लिम्बू, रतन लिम्बू तथा चित्र लिम्बू समेत भई प्रस्तुत वारदात भएको अधिल्लो दिन मिति २०६०।७।१३ गते आरोपित समूहका श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूलाई कुटपीट गरेको र काटेको भन्ने प्रतिवादी जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू, रोशन लिम्बू र राजकुमार राई समेतको बयान तथा मौकामा भएको पूर्णबहादुर लिम्बूको घा जाँच केश फारामबाट पुष्टि हुन आएको छ। तसर्थ विगत दुई वर्ष अघिदेखि नै मृतकको समूहसँग प्रतिवादीहरूको आपसी मनमुटाव भै समूहगत रिसइवी ब्याप्त थियो भन्ने प्रतिवादीहरूको बयान व्यहोराबाट नै खुल्न आएको हुँदा मृतकलाई कुट्ने, पिट्ने तथा काट्ने कार्य गर्नुपर्ने सम्मको कारण (Cause) विवादरहित रूपमा पुष्टि भएको छ।

१०. अनुसन्धानको क्रममा तत्काल पक्राउ परेका जन्जु श्रेष्ठले मृतक विष्णु लिम्बू, रतन लिम्बू र चित्र लिम्बू समेतले मिति २०६०।७।१३ गते श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूलाई काटी मरणासन्न पारेकाले निजहरूलाई खोजतलास गर्दै जाँदा विष्णु लिम्बूलाई फेला पारी जसमान लिम्बूले हात मिलाउने निहुँमा समूहबाट बाहिर निकालेपछि, मैले तरवारले टाउकोमा हानो, निज भूईँमा ढलेपछि जाहेरीमा उल्लिखित सबैले पालैपालो खुकुरी एवं तरवारले हानेको र मर्छ कि भनी भागी गयौं। हामीले हानेको चोटबाट निजको मृत्यु भएको भनी अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गरी अदालतमा समेत सोही व्यहोरालाई समर्थन गरी कसूर गरेकोमा पूर्ण सावित भै बयान गरेको पाइन्छ। त्यसै गरी अनुसन्धानको क्रममा फरार रही अदालतमा हाजीर भई बयान गर्ने प्रतिवादी रोशन लिम्बूले सुरज राई, जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, दिवस, बलजीत, सुमन, जसमान, सार्के र मोहित मगर समेत श्रीप्रसादको घरमा भेला भई सरसल्लाह गरी जन्जु श्रेष्ठ, चुचु र म समेत भई मृतकलाई काटेको हो। जाहेरीमा उल्लिखित सबैले हातहतियार बोकेका थिए, क-कसले हाने, धेरैजना भएकोले छुट्टयाउन सकिदैन भनी हतियार समेत सनाखत गरी कसूरमा सावित रही बयान गरेका छन्। यी प्रतिवादीहरू जन्जु श्रेष्ठ र रोशन लिम्बूलाई सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय भएउपर परेको पुनरावेदनमा पुनरावेदन, अदालत विराटनगरबाट सदर फैसला भएकोमा निजहरूको म्यादभित्र पुनरावेदन नपरी साधकको रूपमा साधक नं. ०६५-RC-००८९ मार्फत् पेश भै यस अदालतबाट मिति २०६६।१०।५ मा साधक सदर भै अन्तिम भएकाले निजहरूका सम्बन्धमा थप विश्लेषण गर्नुपर्ने आवश्यकताको अन्त्य हुन आएको छ। साथै फरार प्रतिवादीहरू रोशन राई र राजकुमार राईको हकमा शुरुबाट मुल्लवी राखेको देखिँदा सो सम्बन्धमा कानूनानुरूप हुने नै हुँदा यहाँ विचार गरिरहन परेन।

११. अब, वादी नेपाल सरकार तथा पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीरलाई दृष्टिगत

गर्दै प्रस्तुत वारदातमा क-कसको के कस्तो संलग्नता रहेको छ, कसूरको गाम्भीर्यताअनुसार प्रतिवादीहरूलाई गरेको सजाय मिलेको छ, छैन सोतर्फ प्रत्येक प्रतिवादीको हकमा सुक्ष्म रूपमा विवेचना गरी निष्कर्षमा पुग्न उचित हुने हुँदा सर्वप्रथम प्रतिवादी जसमान लिम्बूको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीले मृतकलाई हात मिलाउने बहानामा समूहबाट बाहिर ल्याई मार्नमा संयोग मिलाई आफूले समेत खुकुरीले प्रहार गरेको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम नै सजाय हुनुपर्छ १३(४) नं. बमोजिम सजाय गरेको मिलेको छैन भनी वादीको र उक्त वारदातमा आफू जाँदै नगएकोले सफाइ पाउनुपर्छ भनी यी प्रतिवादीको पुनरावेदन परेको पाइन्छ। समग्र घटनाको स्थिति अध्ययन गर्दा घटना घटेको भोलिपल्ट नै अर्का प्रतिवादी राजकुमार राईको घरबाट पक्राउ परेका यी प्रतिवादी अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा हात मिलाउने बहानामा मृतकलाई बोलाएको र आफूले पनि हानेको भनी कसूरमा सावित रहेका छन्। अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्ने जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, अमित आले मगर र दीपचन्द्र राईले पनि यी प्रतिवादीले हात मिलाउने बहानामा मृतकलाई समूहबाट बोलाई बाहिर ल्याएको र निजले पनि खुकुरी प्रहार गरेको भनी पोल गरेका छन्। तर, अदालतमा बयान गर्दा यी प्रतिवादी जसमान लिम्बू कसूरमा पूर्ण रूपमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन आउँछ। अदालतमा इन्कारी बयान गरी अपराध गरेको अस्वीकार गरे पनि त्यसको सत्यता परीक्षण गर्दा प्रत्यक्षदर्शी नैना राई, मनोज श्रेष्ठ, गौतम श्रेष्ठ, महल लिम्बू तथा ईन्द्रबहादुर लिम्बूले मौकामा कागज गर्दा यी प्रतिवादी वारदातमा संलग्न रहेको प्रत्यक्ष देखेको भनी कागज गरेको र अदालतमा समेत नैना राई, मनोज श्रेष्ठ र गौतम श्रेष्ठले मौकामा भएको कागजको व्यहोरा समर्थन गर्दै बकपत्र गरेका छन्। यसका साथै प्रतिवादी राजकुमार राईको घरबाट मौकामा अन्य प्रतिवादीहरू हतियारसँगै पक्राउ पर्दा यी प्रतिवादी पनि सँगै पक्राउ परेका छन्। उल्लिखित वस्तुनिष्ठ तथ्यबाट प्रस्तुत वारदातमा यी प्रतिवादीको संलग्नतालाई इन्कार गर्न सकिने ठाउँ देखिँदैन। यसबाट यी प्रतिवादी जसमान लिम्बू मृतक विष्णु लिम्बूलाई

माने कार्यमा कुनै न कुनै रूपमा संलग्न रहेको देखिन आउँछ ।

१२. अब, उक्त वारदातमा यी प्रतिवादीको के कस्तो संलग्नता रहेको छ र मृतकलाई मार्ने कार्यमा के कस्तो भूमिका रहेको छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा यी प्रतिवादीले मृतकलाई सांस्कृतिक कार्यक्रमस्थलबाट हात मिलाउने बहानामा बोलाई निजको समूहबाट बाहिर ल्याई अल्मल्याई मार्नमा संयोग मिलाई दिएको तथा खुकुरीले प्रहार गरेको भन्ने अभियोग रहेको छ । यी प्रतिवादीले मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा जाहेरीमा उल्लिखित सबै जना बीच मृतकलाई मार्ने कुरामा सल्लाह भएको तथा दीपक र जन्जु समेतका सबैजनाले तरवार खुकुरी समेतका हातहतियार तथा रड समेत बोकी वारदातस्थलमा गएको, मैले हात मिलाउने बहानामा ग्रुपबाट बाहिर ल्याई अल्मल्याएको तथा जन्जु र दीपकले हानेपछि मैले खुकुरीले घाँटीमा प्रहार गरेको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ । तर, अदालतमा बयान गर्दा घटनास्थलमा जाँदै नगएको भनी कसूरमा पूर्णतः इन्कार रही बयान गरेका छन् । अनुसन्धानको क्रममा गरेको सावित्री बयानको विपरीत अदालतमा इन्कार रहेपछि संकलित अन्य स्वतन्त्र प्रमाणद्वारा पुष्टि हुनुपर्ने हुन्छ । अब, यी प्रतिवादीको संलग्नता रहे नरहेको सम्बन्धमा सम्पूर्ण घटनाको प्रत्यक्षदर्शी प्रमुख गवाहस्वरूप उपस्थित भै बकपत्र गर्ने नैना राई, मनोज श्रेष्ठ, महल लिम्बू र वीरबहादुर लिम्बू तथा सहअभियुक्तहरूको ब्यहोरा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आयो । अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने वारदातस्थलमा उपस्थित प्रत्यक्षदर्शी नैना राई, मनोज श्रेष्ठ तथा गौतम श्रेष्ठले यी प्रतिवादीले मृतकलाई हात मिलाउँदै समूहबाट बाहिर लगी हतियारसहितका अरु प्रतिवादीहरूलाई बोलाएको र सबैले पालैपालो हानेको हो भनी लेखाएकी र अदालतमा समेत सोही कुरालाई समर्थन गर्दै बकपत्र गरेको पाइन्छ । यस्तै अनुसन्धानको क्रममा घटना विवरण कागज गर्ने महल लिम्बूले पनि मृतकलाई यी प्रतिवादीले बोलाई लगेको भनी लेखाएका छन् भने ईन्द्रबहादुर लिम्बूले वस्तुस्थिति मुचुल्काको कागज

गर्दा जसमानको संलग्नता रहेको उल्लेख गरेका छन् । सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, अमित आले मगर र दीपचन्द्र राईले हात मिलाउने बहाना पारी बोलाएको र खुकुरीले हानेको भनी अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानमा लेखाएको र प्रहरीमा भएको बयान व्यहोरा आफूले नै लेखाएबमोजिमको हो भनी जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरले अदालतमा समेत यी प्रतिवादीको पूर्ण संलग्नताको पुष्टि गरेका छन् । यसको अलावा सहअभियुक्त रोशन लिम्बूले यी प्रतिवादीको नाम किटान गर्दै जाहेरीमा उल्लिखित सबै प्रतिवादीले हतियार बोकेका थिए भनी मौकामा फरार रही अदालतमा बयान गरेको अवस्था छ । मृतकको घाँटीमा समेत काटेको घा चोट रहेको भन्ने लास जाँच प्रतिवेदनमा प्रष्टरूपमा देखिएको छ । सो घाउ चोटपटक यी प्रतिवादीको प्रहारबाट भएको होइन भनी प्रमाणित गर्ने आधार मिसिलमा पाउन सकिएन । प्रत्यक्षदर्शी तथा सहअभियुक्तहरूको अदालतमा भएको बयान एवं बकपत्रबाट यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयानलाई शंकारहित तवरबाट परपुष्ट्याई (Corroboration) गरेको देखियो ।

१३. यसरी प्रत्यक्षदर्शी भै घटना विवरण तथा वस्तुस्थिति कागज गर्ने व्यक्तिहरूले यी प्रतिवादी जसमान लिम्बूले मृतकलाई कार्यक्रमस्थलबाट हात मिलाउने बहानामा बोलाएको र सबै प्रतिवादीहरूले हतियार प्रहार गरेको भनी बकपत्र गरेको, सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई र मोहित मगरले हात मिलाउने बहाना पारी यी प्रतिवादीले मृतकलाई बोलाएको र खुकुरीले हानेको भनी अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान समर्थन गरी अदालतमा बयान गरेको तथा रोशन लिम्बूले यी प्रतिवादी समेतका सबैसँग हतियार थियो भनी अदालतमा बयान गरेको, मृतकको घाँटीमा काटेको चोट रहेको, हतियारसहित यी प्रतिवादी पक्राउ परेको समेत तथ्यबाट खुकुरी बोकेर गएका यी प्रतिवादीले मृतकलाई हानेनन् होला भनी विश्वास गर्न सकिएन । यसबाट यी प्रतिवादीले हात मिलाउने बहानामा मृतकलाई उसको समूहबाट बाहिर ल्याई कुट्ने पिट्ने तथा काट्ने

वातावरण बनाइदिने अर्थात् संयोग मिलाई दिनुका अतिरिक्त स्वयंले पनि खुकुरीले हानेको भन्ने तथ्य प्रमाणित हुन आयो ।

१४. अतः उल्लिखित प्रत्यक्षदर्शीको भनाई एवं अदालतमा भएको सहअभियुक्तहरूको बयान व्यहोराबाट यी प्रतिवादी जसमान लिम्बू अन्य प्रतिवादीहरूसँगै सामेल भई मृतक रहेको स्थानमा गई हात मिलाउने बहानामा मृतकलाई समूहबाट बाहिर ल्याई, समाती अल्मल्याई राखी मार्नमा संयोग मिलाई अग्रणी भूमिका निर्वाह गरेका तथा स्वयंले पनि जोखिमी हतियार खुकुरी प्रहार गरेको पुष्टि हुन आयो । त्यसो हुँदा यी प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. मा वर्णित अवस्थाको कसूर गरेको ठहर्छ । यी प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर सो हदसम्म मनासिवै देखिन आयो । तसर्थ ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम सजाय गरेको शुरुको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको देखिएन, उक्त फैसला सो हदसम्म उल्टी भई निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुन्छ । अभियोग दावीबाट सफाई पाउनुपर्छ भन्ने यी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन ।

१५. अर्का प्रतिवादी राजकुमार राईको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीउपर समेत मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिई अभियोग दायर भएको पाइन्छ । शुरु जिल्ला अदालतबाट यी प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरेकोमा पुनरावेदन, अदालत विराटनगरबाट सो फैसला सदर भएकोले सो उपर ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम नै सजाय हुनुपर्छ भनी वादी नेपाल सरकारको र मैले कर्तव्य गरी ज्यान मार्ने कार्य नगरेको, मत सल्लाहमा मात्र सामेल भएकोले ज्यानसम्बन्धी १७(३) नं. अनुसारको सजाय हुनुपर्छ भनी यी प्रतिवादीको पुनरावेदन परेको देखियो । यस परिप्रेक्ष्यमा यी प्रतिवादीको संलग्नता के कस्तो रहेको छ, पुनरावेदन

अदालतको फैसला मिलेको छ छैन, वादी तथा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्नपर्ने देखियो ।

१६. जाहेरीमा मृतकलाई मार्ने कार्यमा संलग्न रहेको भनी किटानीका साथ नाम उल्लेख गरिएका यी प्रतिवादी अनुसन्धानको क्रममा फरार रहेको पाइन्छ । अदालतमा आई बयान गर्दा जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, सुमन लिम्बू, मोहित मगर, जसमान लिम्बू, दिवस लिम्बू अमित आले र सुरज राई समेत १५/१६ जनासँग श्रीप्रसादलाई काट्ने काट्नेलाई काट्नुपर्छ भनी सल्लाह गरेको र मार्ने कुरामा सहमत भई साथै गएको भनी बयान गरेका छन् । तर हतियार बोकेको र आफूले काटेको/हानेको होइन भनी आंशिक रूपमा मात्र कसूर स्वीकार गरेको देखिन्छ । अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा यी प्रतिवादीले पनि मृतकलाई हतियारले प्रहार गरेको भनी बयान गर्ने सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई तथा मोहित मगरले अदालतमा उक्त बयानलाई समर्थन गर्दै बयान गरेका छन् । अर्का सहअभियुक्त सुरज राईले अदालतमा बयान गर्दा वारदातमा यी प्रतिवादीको पनि संलग्नता थियो भनी स्पष्ट रूपमा लेखाएका छन् । यसरी सहअभियुक्तहरूले यी प्रतिवादीले समेत हतियार प्रहार गरेको भनी पोल गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन । यसको अलावा मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी ईन्द्रबहादुर लिम्बू र महल लिम्बूले वारदातमा यी प्रतिवादी प्रत्यक्ष संलग्न रहेको कुरा प्रष्टसँग लेखाएका छन् । यसबाट यी प्रतिवादी मृतकलाई मार्ने मत सल्लाहमा मात्र सामेल भएको नभई अन्य सहअभियुक्तहरूसँग वारदातस्थलमा साथै गई मृतकलाई आक्रमण गर्ने कार्यमा समेत सहभागी भएको संकलित प्रमाणबाट देखिन आउँछ ।

१७. यी प्रतिवादीले मत सल्लाहमा लागी संगै गएको हो, हतियार बोकेको र प्रहार गरेको होइन भनी गरेको बयान र पुनरावेदन जिकीरतर्फ हेर्दा वारदातको दिन बिहान १० बजेतिर मार्ने काट्ने सल्लाह भएको भनिएको छ, तर वारदात दिनको ३ बजेमात्र घटेको छ । यी प्रतिवादीमा मृतकलाई मार्नेसम्मको मनसाय नभएको भए यति लामो समयपछि वारदातस्थलमा जानुपर्ने स्पष्ट कारण देखिँदैन । फेरि काट्ने मार्ने

योजना, सल्लाहमा बसेको व्यक्ति त्यस्तो सल्लाहअनुसारको कार्य सम्पन्न गर्न जाँदा निःशस्त्र गए होलान् भनी विश्वास वा पत्यारलायक मान्न सकिँदैन। अर्कोतर्फ मौकामा कागज गर्ने यी प्रतिवादीकी दिदी सरस्वती राईले घटना घटेको राति भाई (यी प्रतिवादी) अन्य साथीहरू सँगै आएको थियो। मैले वास्तै गरिन। भोलिपल्ट प्रहरी आई पक्राउ गरी हतियार समेत बरामद गरी लगेको हो भनी लेखाएकी छिन्। यसै तथ्यलाई परपुष्ट्याई (Corroboration) हुने गरी यिनै प्रतिवादीको कोठाबाट दुई थान खुकुरी र चार थान तरवार समेत छ थान हतियार तथा यी प्रतिवादी बाहेक जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, मोहित मगर, सुरज राई दीपचन्द्र राई र जसमान लिम्बू गरी छ जना पक्राउ परेको अवस्था छ। यसबाट प्रस्तुत वारदातमा मृतकलाई काट्ने मार्ने सल्लाहमा यी प्रतिवादी सहभागी भई वारदातमा हतियारसहित सहभागी भई आफूले समेत प्रहार गरी हातहतियार सहित अन्य अपराधीहरूलाई आफ्नो कोठामा ल्याई लुकाउने कार्यमा समेत संलग्न भएको देखियो। अतः प्रस्तुत वारदातमा यिनको संलग्नता मुख्य अभियुक्त (Principal Offender) सरहको देखियो। मत सल्लाहमा मात्र संलग्न भएको, प्रत्यक्ष वारदातमा संलग्न भएको नहुँदा निर्दोष रहेको भन्ने कथन मिथ्या सावित हुन आयो। यसर्थ यी प्रतिवादी राजकुमार राईलाई अभियोग दावीअनुसार ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ। मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद गर्नुपर्नेमा १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय गरेको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिएन। कम सजाय हुनुपर्छ भन्ने यी प्रतिवादी राजकुमार राईको पुनरावेदन जिकीर कुनै पनि वस्तुनिष्ठ आधारबाट समर्थित हुन नआएको हुँदा पुनरावेदन जिकीर निरर्थक देखिन आउँछ।

१८. अब, प्रतिवादी चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरले आफूले हतियार प्रहार नगरेको र आफूले हानेको चोटको कारण नै मृतकको मृत्यु भएको भन्ने नखुलेकोमा पनि सर्वश्वसहित जन्मकैद गरेको सजाय

मिलेको छैन कम सजाय हुनुपर्छ भनी यस अदालतमा परेको संयुक्त पुनरावेदनउपर विवेचना गरी निजहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन सोतर्फ निर्णय दिनुपर्ने देखियो। पुनरावेदक चुचु भन्ने दीपक राईको सम्बन्धमा हेर्दा यी प्रतिवादी मौकामा अर्का प्रतिवादी राजकुमार राईको घरबाट हतियारसहित पक्राउ परेका र अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कसूरमा पूर्ण सावित रही बयान गर्दै वारदातको सृङ्खलाबद्ध कडी तथा विवरण लेखाएका छन्। निजको उक्त बयानमा पूर्णबहादुरलाई मृतकको ग्याङ्गले काटेकोले हेर्न गएकोमा पूर्णले कारवाही गर भनी वचन दिएको, मृतकसँग दुई वर्षअघिदेखि रिसइवी रहेकोले जन्जु श्रेष्ठ समेत भई वारदातस्थलमा गएको हो। जन्जुले पहिले हिकार्पछि दोस्रो पटक मैले तरवारले मृतकलाई ढाडमा हिकार्पेको हो भनी बयान गरेका छन्। साथै निजको उपरोक्त कथनको सत्यतामा कसी लगाउन लासजाँच प्रतिवेदनमा मृतकका शरीरमा परेका घा चोटपटक मिलाउँदा ढाडमा घारिलो हतियारबाट परेका गम्भीर प्रकृतिका घातक चोटहरू देखिन्छन्, जसबाट यी प्रतिवादीको भनाइलाई परपुष्ट्याँइ गरेको देखिन्छ। निजको यस बयानलाई सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, जसमान लिम्बू, अमित आलेमगर तथा मोहित मगरले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा पुष्टि गरेका छन्। यसबाहेक प्रत्यक्षदर्शी नैना राई, महल लिम्बू, वीरबहादुर लिम्बू, नुमीता लिम्बू, ईन्द्रबहादुर लिम्बू तथा गौतम श्रेष्ठले यी पुनरावेदक पनि वारदातमा संलग्न रहेको भनी अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्दा लेखाई तीमध्ये नैना राई, मनोज श्रेष्ठ र गौतम श्रेष्ठले नाम नै किटान गरी अदालतमा समेत बकपत्र गरिदिएका छन्। अदालतमा बयान गर्दा समेत यी प्रतिवादीले दुई वर्षअघिदेखि मृतकसँग रिसइवी थियो, मैले रडले टाउको र ढाडमा हानेको हो, म समेतले हानि मारेको हो भनी कसूर अपराध स्वीकार गरेको अवस्था रहेको छ। साथै अदालतमा बयान गर्दा सहअभियुक्तहरू सुरज राई, राजकुमार राईले संलग्नता रहेको भनी तथा रोशन लिम्बूले यी पुनरावेदकले हतियारले नै प्रहार गरेको भनी किटान गरिदिएको पाइन्छ। उपरोक्त तथ्ययुक्त प्रमाणको आधारबाट यी पुनरावेदकले उक्त वारदातमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको पुष्टि हुन्छ।

१९. मैले रडले मात्र हानेको हो र मृत्युको कारण सो होइन, तसर्थ कम सजाय हुनुपर्छ भन्ने यी पुनरावेदकको जिकीर रहेवाट सोतर्फ हेर्दा यी प्रतिवादीले मृतकको टाउको र ढाडमा रडले हिकार्एको र म समेतले हानि मारेको हो भनी अदालतमा बयान गर्दा कसूरमा सावित रहेका छन् । मृतकको शरीरमा विभिन्न ११ वटा भन्दा बढी ठाउँमा काटेको र अन्य चोटपटक समेत लागेको र सोही चोटहरूको कारण मृत्यु भएको भन्ने लास जाँच मुचुल्का र लास जाँच प्रतिवेदनबाट पुष्ट भएको छ । यी प्रतिवादी दुईवटा खुकुरी र चारवटा तरवारसहित अन्य प्रतिवादीहरू सँगै एकसाथ पक्राउ परेका छन् । यसबाट निजसँग हतियार थिएन भनी मान्न मिल्ने देखिएन । अदालतमा बयान गर्ने सहअभियुक्त रोशन लिम्बूले यी प्रतिवादीले हतियारले हानेको भनी किटान नै गरेका छन् । यसबाट प्रस्तुत वारदातमा यी पुनरावेदकको भूमिका मुख्य अभियुक्त (Principal Offender) को रहेको पुष्टि हुन्छ ।

२०. एकछिनलाई टाउको र ढाडमा रडले हानेको भन्ने यी प्रतिवादीको भनाईलाई स्वीकार्ने हो भने पनि टाउको जस्तो शरीरको संवेदनशील भागमा फलामको रडले हान्दा मानिसको मृत्यु हुँदैन भन्नु अस्वाभाविक हुन्छ । सामान्य विवेक भएका व्यक्तिले रड जस्तो वस्तुले टाउकोमा हान्दा मृत्यु हुनसक्छ भन्ने कुरा आंकलन गर्न सक्छ भन्ने कुरामा विवाद गर्ने ठाउँ रहँदैन । पूर्व रिसइवी रहेको र यी पुनरावेदक समेतको साथी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूमाथि मृतकको समूहबाट अधिल्लो दिन आक्रमण भएकोले मृतक समेतलाई मारी सोको वदला लिने दुराशयपूर्ण मनसायले प्रेरित भै पुनरावेदकमा अन्तर्निहित रहेको अदालतमा भएको निजको स्वःस्फूर्त बयानबाट नै पुष्टि हुन्छ । त्यसमाथि यी पुनरावेदकले म समेतले हानि मारेको हो भनी स्वीकारै गरेको अवस्था छ । एकलो व्यक्तिलाई हातहतियारले सुसज्जत १५/१६ जनाको समूहले आक्रमण गरी विभत्स तवरले हानि काटी ज्यान मार्नु जस्तो जघन्य अपराध गरेको मिसिल संलग्न तथ्यले पुष्टि गरेको र यी पुनरावेदकले समेत मारेको कुरालाई स्वीकार गरिरहेको एवं अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सजाय कम

हुनुपर्छ भन्ने जिकीर मनासिव देखिन आएन । यसर्थ, यी पुनरावेदकलाई अभियोग दावीबमोजिम सर्वश्व सहित जन्मकैद हुने ठहर गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसलामा कुनै त्रुटि देखिन आएन । कम सजाय हुनुपर्छ भन्ने यी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर घटनाको प्रकृति र स्वरूप हेर्दा कम सजाय गर्नु न्यायसंगत नहुँदा सो जिकीर पुनर् सक्दैन ।

२१. अब अर्का प्रतिवादी पुनरावेदक मोहित मगरको पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा यी प्रतिवादी समेत मौकामा सहअभियुक्त राजकुमार राईको घरबाट हतियारसहित पक्राउ परेका र अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कसूरमा पूर्ण सावित भई बयान गर्दै घटनाक्रम लेखाएका छन् । निजको उक्त बयानमा पूर्णबहादुरलाई मृतकको ग्याङ्गले काटेकोले हेर्न गएकोमा पूर्णबहादुरले मार्न वचन र हतियार दिएको, मैले खुकुरीले दाहिने गर्धन, कोखा र टाउकोमा हानेको, सबै प्रतिवादीहरूले हतियारले हानेको भनी बयान गरेका छन् । निजको यस बयानलाई अन्य सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, जसमान लिम्बू, तथा दीपक राईले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा पुष्टि गरेका छन् । यसबाहेक प्रत्यक्षदर्शी महल लिम्बू, बीरबहादुर लिम्बू, नुमीता लिम्बू, इन्द्रबहादुर लिम्बू तथा गौतम श्रेष्ठले यी पुनरावेदक पनि वारदातमा संलग्न रहेको भनी अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्दा लेखाई नैना राई, मनोज श्रेष्ठ र गौतम श्रेष्ठले नामै किटान गरी अदालतमा समेत बकपत्र गरिदिएका छन् । अदालतमा बयान गर्दा यी पुनरावेदकले आफ्नो कार्य (Act) सामान्य फेरबदल गरी कसूरमा सावित रही बयान गरेका छन् । अदालतमा बयान गर्दै प्रतिवादीहरू सबैले हतियार लिएर रतन समेतलाई खोज्दै गएको, उनीहरूको ग्याङ्गको विष्णु भेटियो, पहिले उनीहरूले काट्न थाले र हामीले पनि काट्यौं कुट्यौं, मैले पनि ढाडमा र खुट्टामा काटो, पहिलेदेखि नै भ्रगडा थियो, उसैलाई काट्न गएको त होइन, ऊ फेला पयो, उसैलाई काटेको हो भनी कसूरमा सावित रही बयान गरेको देखिन्छ । साथै अदालतमा बयान गर्दा सहअभियुक्तहरू सुरज राई तथा रोशन लिम्बूले यिनको प्रत्यक्ष संलग्नता

रहेको भनेका तथा प्रतिवादी राजकुमार राईले यी पुनरावेदकले हतियारले नै प्रहार गरेको भनी किटान पोल गरिदिएको देखिन्छ। यसर्थ उपरोक्त तथ्यबाट यी पुनरावेदकले उक्त वारदातमा मुख्य भूमिका निर्वाह गरेको पुष्टि हुन्छ।

२२. मैले हानेको चोटबाट मृत्यु भएको होइन भन्ने स्पष्ट हुँदाहुँदै सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने होइन, घटनाको प्रकृति र प्रतिवादीको उमेर समेतलाई विचार गरी कम सजाय हुनुपर्छ भन्ने यी पुनरावेदकको जिकीर रहेबाट सोतर्फ हेर्दा यी प्रतिवादीले मैले ढाडमा र खुट्टामा खुकुरीले काटेको हो भनी अदालतमा बयान गर्दा स्वीकार गरेका छन्। मृतकको शरीरमा विभिन्न ११ वटा भन्दा बढी ठाउँमा काटेको घाउ भएको सो समेतको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने लास जाँच मुचुल्का र लास जाँच प्रतिवेदनबाट पुष्टि भएको छ। यी प्रतिवादी दुईवटा खुकुरी र चारवटा तरवार समेत तथा अन्य प्रतिवादीहरू संगै पक्राउ परेका छन्। खुकुरीले काटेको कुरा यी प्रतिवादीले अदालतमा नै स्वीकार गरेको पाइन्छ। यस स्थितिमा यी प्रतिवादीले पनि काटेको कुरामा विवाद भएन। साथै अदालतमा बयान गर्ने सहअभियुक्त राजकुमार राईले यी प्रतिवादीले हतियारले हानेको भनी किटान नै गरेको हुँदा प्रस्तुत वारदातमा यी पुनरावेदकको भूमिका मुख्य अभियुक्त (Principal Offender) को रहेको पुष्टि हुन्छ।

२३. मृतकको समूहसँग पूर्व रिसइवी रहेको र यी पुनरावेदक समेतको साथी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बू माथि मृतकको समूहले अधिल्लो दिन आक्रमण गरेकोले मृतक समेतलाई मारी सोको बदला लिने मनसाय यी पुनरावेदकमा रहेको अदालतमा भएको निजको बयानबाट पनि पुष्टि हुन्छ। त्यसमाथि यी पुनरावेदकले म समेतले हानि मारेको हो भनी स्वीकारै गरेको अवस्था छ। श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णप्रसाद लिम्बूले घटना घटेको दिन विहान उनलाई भेटन जाने यी प्रतिवादी समेतलाई आफूलाई कुट्ने काट्नेलाई कारवाही गर्नु भनी आदेश दिएको भन्ने मिसिल संलग्न तथ्यबाट देखिन्छ। तर, घटना भने दिनको ३ बजे तिरमात्र घटेको छ। यी प्रतिवादीले आफ्नो उमेर १७ वर्ष भनी अदालतमा गरेको बयानमा लेखाएका छन्।

यसबाट यी प्रतिवादी आफूले गर्न गइरहेको कार्यको परिणाम प्रति हेक्का राख्न सक्ने उमेरको भएको मान्नु पर्दछ। घटना घटाउने योजना बनेको ५/६ घण्टापछि मात्र सो योजनालाई कार्यरूप दिएको देखिँदा सो समयभित्रमा यस्तो भयानक अपराध गर्न हुन्छ हुँदैन भनी पटक-पटक सोच र निर्णय गर्न सकिने हुन्छ। मृतकको समूहका व्यक्तिले पहिले काट्न थालेकाले काटेको हो भनी बयान गरे पनि यी पुनरावेदकबाहेक अन्य कसैले त्यस्तो भएको भनी नभनेको र समूह-समूहबीच हानाहान भएको भन्ने अन्य कुनै कुराबाट प्रमाणित हुन नआएबाट यी पुनरावेदकको उक्त भनाई विश्वासलायक देखिएन। एक्लो व्यक्तिलाई हातहतियारले सुसज्जित १५/१६ जनाको समूहले आक्रमण गरी विभत्स तवरले पटक-पटक हानि काटी मारेको मिसिल संलग्न तथ्यले पुष्टि गरेको र यी पुनरावेदक आफूले समेत मारेको कुरालाई स्वीकार गरिरहेको एवं अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समेत विभत्स तरीकाले मारेको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सजाय कम हुनुपर्छ भन्ने जिकीर मनासिव देखिन आएन। यी पुनरावेदक कसैको वहकाउमा वा लहैलहैमा लागेर वारदातमा संलग्न भएको नभै श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको घरमा छलफल भई योजनावद्ध रूपमा ५/६ घण्टा पछि पनि आफै उत्प्रेरित भई अगाडि सरी हतियार लिई गई आफू जस्तै जवान उमेर भएको मृतकलाई विभत्स तरिकाले मारी जीवन नै अन्त्य गर्ने कार्यमा संलग्न भएको देखिँदा सजायमा छुट दिन सकिएन। यसर्थ यी पुनरावेदक मोहित मगरलाई अभियोग दावीबमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला कानूनसंगत नै देखिँदा कम सजाय गरिपाउँ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर निरर्थक हुँदा पुग्न सक्दैन।

२४. पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको अभियोग दावीबाट सफाई पाउनु पर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी मौकामा फरार रही अदालतमा उपस्थित भई बयान गरेका छन्। अदालतमा बयान गर्दा म अधिल्लो दिन विष्णु लिम्बू समेतका व्यक्तिहरूले

आक्रमण गरी काटी घाइते बनाएकाले उपचार गराई घटना घटेको दिन घाइते अवस्थामा घरमै थिएँ। मैले मृतकलाई मार्नु भनी अन्य प्रतिवादीहरूलाई निर्देशन र हतियार दिएको होइन। उक्त दिन मेरो घरमा रोशन लिम्बू र मेरो साथी प्रताप लिम्बू मात्र आएका थिए, रोशन लिम्बूले हतियार लगे जस्तो लाग्यो, विजय लिम्बू भाई हो, रोशन लिम्बू र अरु पनि साथी हुन। विष्णुलाई मारेपछि मसँग एकलाख दिनु नभए तपाईंको निर्देशनमा मारेको भन्छौं भनेका थिएँ मैले नदिएकाले पोल गरेका हुन। मृतकको समूहसँग पुरानो रिसइवी थियो भनी बयान गरेका छन्।

२५. यी प्रतिवादीले आफैले मार्नु भनी आदेश र हतियार दिएको होइन भनी बयान गरे पनि मिति २०६०।७।१३ मा भएको घटनामा घाइते भई अस्पतालमा उपचार गराई सोही दिन अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएर घरमा गएको देखिन्छ। सोको भोलिपल्ट अर्थात् वारदात घटेको दिन बिहान जन्जु श्रेष्ठलगायतका निजका साथीहरू यी पुनरावेदकलाई हेर्न भेटन घरमा गएको एकरूपमा पुष्ट्याई भएको छ। आफ्ना साथीहरू घाइते विरामीलाई हेर्न जानु स्वाभाविकै हो। सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई, मोहित मगर, सुरज राई, जसमान लिम्बू, अमित आले मगर र कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईले मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा मृतकलाई कारवाही गर्नु भनी यी पुनरावेदकले आदेश तथा हतियार दिएको कुरा स्पष्टसँग उल्लेख गरेका छन्। मौकामा बयान गर्दै सहअभियुक्त जन्जु श्रेष्ठले रतन, विष्णु र चित्र समेतका भिक्टोरिया चोकका केटाहरूलाई मार्नु भनी पूर्णबहादुरले वचन दिएको हो भनी लेखाएको, चुचु भन्ने दीपक राईले पूर्णलाई मृतकको ग्याङ्गले काटेकोले सुमन लिम्बूसहित हेर्न जाँदा पूर्णबहादुरले कारवाही गर्नु भनी वचन दिएको हो भनी लेखाएको, पूर्णबहादुरले वचन र हतियार दिएको हो भनी मोहित मगरले, पूर्णबहादुरले मृतकलाई मार्न भनी पाँच थान हतियार दिई पठाएको भनी सुरज राईले, पूर्णलाई मृतकको ग्याङ्गले काटेकोले हेर्न दीपक, जन्जु, सुमन, रोशन र सार्के समेत भई गएकोमा निजले मृतकलाई मारिदेऊ

भनी वचन दिएपछि सबैले एक-एक थान हतियार लिई गएको हो भनी जसमान लिम्बूले, पूर्णबहादुरले हतियार तथा वचन दिएको भनी अमित आले मगरले तथा पूर्णबहादुरले मार्न वचन तथा हतियार दिएको हो भनी कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईले लेखाएको पाइन्छ। अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको उपरोक्तानुसारको बयानलाई जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरले अदालतमा समेत स्वीकार गर्दै हतियार दिएको हो भनी जन्जु श्रेष्ठले, पाँच थान हतियार दिएको हो भनी मोहित मगरले अदालतमा किटानी बयान गरेको पाइन्छ। यस कुरालाई मौकामा फरार रही अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्ने सहअभियुक्तहरू रोशन लिम्बू र राजकुमार राईको कथनबाट थप पुष्टि हुन्छ। अन्य सहअभियुक्तहरूले यी प्रतिवादीलाई वचन र हतियार दिएको हो भनी पोल गर्नुपर्ने कुनै कारण पुष्टि हुँदैन। एकलाख रूपैयाँ नदिए नाम पोल्छौं भनी भनेका थिएँ, नदिएकाले पोल गरेका हुन भनी यी प्रतिवादीले लिएको जिकीरको कुनै सान्दर्भिकता देखिँदैन। यी पुनरावेदकले मृतकलाई मार्ने कार्यमा कुनै भूमिका निर्वाह नगरेको भए सहअभियुक्तहरूले रू. एकलाख माग गर्नुपर्ने कारण पर्दैन। अन्य प्रतिवादीहरूले मान्छे, मार्नेसम्मको कार्य गरेपश्चात् लुक्ने भाग्नेतर्फ नलागी यी पुनरावेदकसँग रूपैयाँ माग गर्दै हिडे होलान् भनी विश्वास गर्न सकिएन। उपरोक्त तथ्यबाट यी पुनरावेदकलाई अधिल्लो दिन आक्रमण भए विरुद्ध मृतकको समूहसँग बदला लिने कुरामा यिनको घरमा सरसल्लाह छलफल भएको कुरा पुष्टि भइरहेको देखिन्छ। यसबाट यी पुनरावेदक आफू घाइते भए पनि कुनै न कुनै रूपमा मृतक विष्णु लिम्बूको हत्यामा संलग्न भएको तथ्य स्थापित भएको छ।

२६. अब, यी पुनरावेदकको प्रस्तुत वारदातमा के कस्तो भूमिका रहेको छ र शुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने भनी भएको फैसला मिलेको छ छैन सोतर्फ विचार गर्दा घटना घटेको दिन बिहान यी पुनरावेदकको घरमा रोशन लिम्बू, जसमान लिम्बू, जन्जु श्रेष्ठ र दीपक

राईलगायतका अन्य सहअभियुक्तहरू जम्मा भेला भएको कुरा निजहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष तथा अदालतमा गरेको बयानबाट पुष्टि भएको छ। यी प्रतिवादी घाइते भई उपचार गराई घरमै रहे बसेको समयमा आफूलाई हेर्न आएका साथीहरूसँग आफूलाई अघिल्लो दिन काट्ने तथा पूर्व रिसइवी भएका विपक्षीहरूलाई व्यक्तिहरूलाई कारवाही गर्ने कुरा भएन होला भनी मान्न सकिँदैन। साथै यसरी छलफल भएको कुरा सहअभियुक्तहरूले स्वीकार नै गरेको अवस्था छ। अन्य सहअभियुक्तहरूको अदालतमा समेत बयान, संकलित अन्य प्रमाण तथा मिसिल संलग्न तथ्यबाट यी प्रतिवादीसमेत संलग्न भई मृतकसमेतको समूहलाई काट्ने विषयमा छलफल सरसल्लाह गरी आवश्यक पर्ने हतियारको जोहो समेत गरी कार्यरूप दिएको पुष्टि हुन्छ। यसरी यी पुनरावेदक प्रतिवादीले घाइते अवस्थामा घरमा नै बसी अन्य साथीहरूलाई बोलाई विपक्षी समूहसँग कसरी बदला लिने भन्ने आफ्नो नेतृत्वमा सरसल्लाह गरी आफू छायाँमा बसी खुकुरी, तरवार जस्ता घातक हतियार र जनशक्तिको व्यवस्थापन गरी काट्न मार्न लगाएको कसूर गरेको देखिन आयो।

२७. उपरोक्त विवेचनाबाट प्रष्फुटित यी पुनरावेदक प्रतिवादीले गरेको कसूर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलमा उल्लिखित कसूरमध्ये कुन कसूरमा सामिप्यता राख्छ भनी विवेचना गर्नुपर्ने देखियो। पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूउपर ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. को अभियोग मागदावी रहेको देखिन्छ। वारदातस्थलमा यी प्रतिवादीको प्रत्यक्ष भौतिक उपस्थिति (Physical Presence) रहेको देखिँदैन। यस स्थितिमा उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा उक्त दफामा जुनसुकै कुरा गरिकन पनि ज्यान मार्नामा वचन दिनेलाई वा वारदात भइरहेको ठाउँमा गई मार्नालाई संयोग पारिदिनानिमित्त मर्ने मानिसको जीउमा हात हाली पक्री समाती दिनेलाई जन्मकैद गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। कसूरको यस अवस्थाका सम्बन्धमा सार्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त अवलोकन गर्दा ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. को कसूर कायम हुनका लागि वारदातस्थलमा

उपस्थित भई ज्यान मार्नका लागि वचन दिएको वा वारदातस्थलमा उपस्थित भई मार्नलाई संयोग पारिदिन मर्ने मानिसको जीउमा हात हाली समाउने वा पक्रने कार्य गरेको तथ्य स्थापित हुनुपर्ने देखिन आउँछ समेत भनी गणेश पण्डित विरुद्ध नेपाल सरकार भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा (स.अ. बुलेटिन, २०६८, मंसिर-२, पृष्ठ. ३) भौतिक उपस्थितिको अनिवार्यतालाई इङ्गित गरी यस अदालतबाट व्याख्यान भएको हुँदा यस सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहन परेन। मिसिल अध्ययन गर्दा वारदातका समयमा यी पुनरावेदक प्रतिवादी वारदातस्थलमा उपस्थित नरही अघिल्लो दिनको घटनामा घाइते भई उपचार गराई घाइते अवस्थामा घरमै रहेको भन्ने तथ्य विवादात्मक रूपमा स्थापित भएको पाइन्छ। निज वारदातस्थलमा उपस्थित भएको भन्ने कसैबाट शंकासम्म पनि व्यक्त गरेको पाइँदैन। निज स्वयम वारदातस्थलमा अनुपस्थित रहेको स्थितिमा निजउपरको ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. को आरोपित कसूर स्थापित हुनसक्ने देखिएन। तथापि यी पुनरावेदक प्रतिवादीको मृतकको समूहसँग पूर्व रिसइवी रहेको र वारदात हुनुभन्दा एकदिन अगाडि नै मृतकको समूहबाट सांघातिक आक्रमण भएको कारण मृतकलाई काट्ने मनसाय राखी योजना बनाई जन्जु श्रेष्ठ समेतका अन्य प्रतिवादीहरूसँग सरसल्लाह गरी मृतकको समूहसँग बदला लिन र आफ्नो मार्ने उद्देश्य पूरा गर्न हातहतियार समेतको व्यवस्था मिलाई दिएको देखियो। निजको प्रस्तुत कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १६ नं. मा परिभाषित गरेअनुसारको ज्यान मार्ने काममा वा ज्यान मर्न सक्ने कुनै कुरामा मुख्य भई षडयन्त्र गरी ज्यान मार्ने काम गर्न लगाएको कसूरअनुसारको भएको सिद्ध हुन आयो। यसर्थ यी प्रतिवादीको हकमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. को कसूरमा जन्मकैद सजाय हुने ठहर गरेको शुरू सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भै ज्यानसम्बन्धीको महलको १६ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद सजाय हुन्छ। अभियोग दावीबाट सफाई पाउनु पर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन।

२८. अव ज्यानसम्बन्धी महलको १७(२) बमोजिम ५ वर्ष कैद अर्थात् समान सजाय भएको

सार्के तामाङ, अमित आलेमगर, कुशल राई र सुमन लिम्बूलाई गरेको सजाय मिलेको नहुँदा यी प्रतिवादीहरूलाई पनि ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम नै सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर रहेतर्फ विवेचना गर्दा सर्वप्रथम प्रतिवादी सार्के भन्ने सारक तामाङ मौकामा फरार रही अदालतमा आई बयान गर्दा वारदातको दिन काठमाडौँमा रहेको भनी कसूरमा इन्कार रहेको देखिन्छ। अदालतमा बयान गर्दा जाहेरवाला र मृतकलाई नचिनेको र जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक, जसमान र मोहितलाई चिन्दछु, किन पोल गरे थाहा छैन भनी बयान गरेको पाइयो। मौकामा बयान गर्ने सहअभियुक्त जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू तथा मोहित मगरले यी प्रतिवादीले पनि हतियार प्रहार गरेको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ भने यी प्रतिवादीले आफू घटना घटेको दिन काठमाडौँमा रहेको भनी अदालतमा अन्यत्र रहे भएको (Alibi) जिकीर लिएका छन्। तर, सोको यथार्थता पुष्टि हुने कुनै प्रमाण पेश गर्न सकेको पाइँदैन। यस स्थितिमा अन्य स्वतन्त्र प्रमाणद्वारा वारदातमा यी प्रतिवादीको संलग्नता छ छैन भनी सूक्ष्म रूपमा मनन गर्दा प्रत्यक्षदर्शी नैना राई, मनोज श्रेष्ठ तथा गौतम श्रेष्ठले मौकामा एवं अदालतमा समेत यी प्रतिवादीको नाम कतै पनि उल्लेख गर्न सकेका छैनन्। तर, अर्का प्रत्यक्षदर्शी इन्द्रबहादुर लिम्बूले यी प्रतिवादी पनि संलग्न थिए भनी मौकामा कागज गरेका छन् त्यसै गरी सहअभियुक्तहरू मोहित मगर र रोशन लिम्बूले अदालतमा समेत यी प्रतिवादी वारदातमा संलग्न रहेको भनी पोल गरेको देखिँदा यी प्रतिवादीले लिएको अन्यत्र रहे भएको जिकीर पुष्ट्याँइ हुन नआई वारदातमा संलग्न रहेको देखिन आयो। यसबाट यी प्रतिवादी समेत उक्त वारदातमा संलग्न भई मृतकलाई मार्ने काट्ने कार्यमा लागेको भन्ने सहअभियुक्तहरू रोशन लिम्बू र मोहित मगर, मौकामा कागज गर्ने महल लिम्बू एवं इन्द्रबहादुर लिम्बूको भनाईबाट पुष्टि हुन्छ। तर, यी प्रतिवादीले के कुन हतियारले हाने भन्ने तथ्यगत तवरबाट पुष्टि हुन सकेको छैन। अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने तथा अदालतमा बयान गर्ने तथा बकपत्र गर्ने कसैले पनि यी

प्रतिवादीले यो यस्तो हतियारले आक्रमण गरेको हो भनी भन्न सकेको पाइँदैन। यसबाट यी प्रतिवादी वारदातस्थलमा समूहमा गएको तथा मृतकलाई भाग्न उम्कन नपाउने किसिमले घेरा हाल्ने, छेक्ने कार्यमा संलग्न भई मार्नेसम्मको संयोग पार्ने कार्य अर्थात् सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरेको देखिन आएकोले सो कसूरमा ज्यानसम्बन्धी १७(२) नं. बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैद गरेको निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिलेन। ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिमको कसूर पुष्टि हुन नआएकोले ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन।

२९. अर्का प्रतिवादी अमित आलेमगर अनुसन्धानको क्रममा सावित भई अदालतमा इन्कार रहेका छन्। अदालतमा बयान गर्दा अरु प्रतिवादीहरू भागेर आउँदा के रहेछ भनी हेर्न जाँदा प्रहरीले समात्छ कि भनी भागो, मैले हानेको होइन भनेका छन्। तर सहअभियुक्त जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू र मोहित मगरले अनुसन्धानको क्रममा यी प्रतिवादीले पनि हतियारले हानेको हो भनी पोल गरेका र अर्का सहअभियुक्त राजकुमार राईले अदालतमा बयान गर्दा अमित आलेमगर पनि वारदातमा संलग्न रहेको भनी पोल गरेको देखिन्छ। साथै मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी महल लिम्बू र वीरबहादुर लिम्बूले जाहेरीमा उल्लिखित जन्जु श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूले मृतकलाई काटेको हो भनी लेखाएको देखिन्छ। जाहेरी दरखास्तमा यी प्रतिवादीको नाम फिटान गरी पोल गरेको अवस्थामा शंका गर्नुपर्ने ठाउँ देखिँदैन। यसबाट यी प्रतिवादी वारदातमा संलग्न रहेनछन् भनी मान्न सकिएन। अब, मृतकलाई मार्ने कार्यमा यी प्रतिवादीले के कस्तो आपराधिक भूमिका खेलेका छन् भन्नेतर्फ विचार गर्दा मौकामा कागज गरी अदालतमा समेत बकपत्र गर्ने व्यक्तिहरू नैना राई, मनोज श्रेष्ठ र गौतम श्रेष्ठले यी प्रतिवादीले यो कार्य गरे भनी लेखाउन सकेको पाइँदैन। धेरैजना व्यक्तिहरू सामेल रहेको वारदातमा कतिपय अवस्थामा प्रत्येक व्यक्तिको कार्य हुबहु देख्न पनि सम्भव हुँदैन। तर, उपरोक्त व्यक्तिहरूको भनाइलाई दृष्टिगत गर्दा

वारदातमा संलग्न भएको कुरालाई इन्कार गर्न पनि सकिँदैन। अदालतमा आई बयान गर्ने सहअभियुक्त राजकुमार राईले यी प्रतिवादीको पनि वारदातमा संलग्नता रहेको भनेको, तर यो यस्तो हतियारबाट मृतक माथि प्रहार गरेको भन्ने खुलाउन नसकेबाट यी प्रतिवादी पनि अन्य सहअभियुक्तहरू सँगै वारदातस्थलमा गई मृतकलाई भाग्न उम्कन नदिने गरी घेरा हाली मृतकलाई मार्न आफूसँगै गएका अरु साथीहरूलाई संयोग मिलाउने कार्य गरेको पुष्टि हुन आयो। यी प्रतिवादीले मृतकलाई हतियारसमेतले प्रहार गरेको भन्ने कसैबाट खुल्न नआएकोले अभियोग दावी पुष्टि हुने अकाट्य आधार देखिएन। तर, वारदातस्थलमा उपस्थित भई मृतकलाई घेरा हाली भाग्न उम्कन नसक्ने अवस्था सिर्जना गरी मार्न संयोग पारी सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरेको देखिन आयो। यसर्थ प्रस्तुत वारदातमा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (२) नं. मा वर्णित कसूरमा ५ (पाँच) वर्ष कैद गर्ने गरेको सजाय अन्यथा देखिन आएन। यी प्रतिवादीउपर ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर निरर्थक देखिँदा पुग्न सक्दैन।

३०. अर्का प्रतिवादी कुशल राई अनुसन्धानको क्रममा फरार रहेकोमा अदालतमा बयान गर्दा कसूरमा इन्कार रहेको पाइन्छ। अदालतमा बयान गर्दा वारदातको दिन म घरमै थिएँ। प्रतिवादी जन्जु, जसमान, सुमन, अमित र दिवस साथी भएकाले पोल गरेको हुनुपर्छ, मैले अपराध गरेको छैन भनी बयान गरेका छुन्। अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्ने सहअभियुक्त जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू र मोहित मगरले अनुसन्धानको क्रममा यी प्रतिवादीले पनि हतियारले हानेको हो भनी पोल गरेको र अदालतमा बयान गर्दा सहअभियुक्त मोहित मगरले यिनको संलग्नता रहेको भनी पोल गरेको देखिन्छ। साथै मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी नैना राईले यी प्रतिवादीले पनि हतियार बोकेको भनी पोल गरे पनि अदालतमा भने वारदातमा संलग्न रहेको भनी बकपत्र गरेकी छिन्। अर्का प्रत्यक्षदर्शी महल लिम्बूले

अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्दा जाहेरीमा उल्लिखित जन्जु श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूले मृतकलाई काटेको हो भनी कागज गरे पनि यी प्रतिवादीको नाम किटानीसाथ उल्लेख गर्न सकेका छैनन्। जाहेरी दरखास्तमा यी प्रतिवादीको पनि नाम किटान गरी पोल गरेको अवस्था छ। जाहेरी स्वयम्मा एक स्वतन्त्र प्रमाण नभए पनि सोमा उल्लिखित तथ्यलाई अन्य संकलित स्वतन्त्र प्रमाणले समर्थन गरेको देखिँदा वारदातमा निजको उपस्थिति थिएन भनी मान्ने अवस्था देखिएन। अब, मृतकलाई मार्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको के कस्तो आपराधिक भूमिका रहेको छ भन्नेतर्फ विवेचना गर्दा मौकामा कागज गरी अदालतमा समेत बकपत्र गर्ने व्यक्तिहरू नैना राई, मनोज श्रेष्ठ र गौतम श्रेष्ठले यी प्रतिवादीले यो कार्य गरे भनी लेखाउन सकेको पाइँदैन। धेरैजना व्यक्तिहरू सामेल रहेको वारदातमा प्रत्येक व्यक्तिको एक-एक क्रिया सूक्ष्म रूपमा चित्रण गर्न सम्भव पनि हुँदैन। तर, वारदातमा संलग्न भएको कुरा पुष्टि भएको हुँदा यी प्रतिवादी अन्य सहअभियुक्तहरू सँगै वारदातस्थलमा गई मृतकलाई भाग्न उम्कन नदिने गरी घेरा हाली मृतकलाई मार्न आफूसँगै गएका अरु साथीहरूलाई संयोग मिलाउने कार्यमा संलग्न भएको पुष्टि हुन आयो। मृतकलाई हतियार समेतले प्रहार गरेको भन्ने वस्तुगत आधारमा पुष्टि हुन नआएकोले अभियोग दावी पुष्टि हुने आधार देखिएन। तर, वारदातस्थलमा उपस्थित भई मृतकलाई घेरा हाली भाग्न उम्कन नसक्ने अवस्था सिर्जना गरी मार्न संयोग पारी सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरेको पुष्टि भएकाले प्रस्तुत वारदातमा यी प्रतिवादी कुशल राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १७(२) नं. मा वर्णित कसूरमा ५ (पाँच) वर्ष कैद गर्ने गरेको सजाय अन्यथा देखिन आएन। ज्यानसम्बन्धीको १३ (१) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन।

३१. अर्का प्रतिवादी विजय भन्ने सुमन लिम्बूको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी अनुसन्धानको क्रममा फरार रहेकोमा अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा अन्यत्र रहे भएको जिकीर (Alibi) लिई कसूरमा

इन्कार रहेका छन् । अदालतमा बयान गर्दा वारदातको दिन काठमाडौंमा थिएँ, जाहेरवाला, मृतक एवं प्रतिवादीहरूलाई चिन्दैन, को कसले मारे थाहा छैन मलाई किन पोल गरे थाहा छैन भनी बयान गरेको देखिन्छ । मौकामा बयान गर्ने सहअभियुक्त जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू तथा मोहित मगरले यी प्रतिवादीले पनि हतियार बोकेको र प्रहार गरेको हो भनी बयान गरेका छन् । यी प्रतिवादीले आफू घटना घटेको दिन काठमाडौंमा रहेको भनी जिकीर लिए पनि वस्तुनिष्ठ रूपमा सो पुष्टि हुने कुनै प्रमाण पेश गरेका छैनन् । तसर्थ स्वतन्त्र रूपमा प्रमाणद्वारा समर्थित नभएकोले अन्यत्र रहे भएको कथन निराधार देखिन आयो । यस स्थितिमा अन्य स्वतन्त्र प्रमाणद्वारा वारदातमा संलग्न रहे नरहेको भन्ने विश्लेषण गरी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको हुँदा मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी नैना राई, महल लिम्बू, मनोज श्रेष्ठ तथा गौतम श्रेष्ठले मौकामा कागज गर्दा वारदातमा संलग्न रहेको भनी लेखाई अदालतमा समेत यी प्रतिवादीको संलग्नता देखाएका छन् । त्यसै गरी सहअभियुक्तहरू मोहित मगर, राजकुमार राई र रोशन लिम्बूले समेत अदालतमा बयान गर्दा यी सुमन लिम्बू वारदातमा संलग्न रहेको भनी पोल गरेको अवस्था हुँदा यी प्रतिवादीले लिएको अन्यत्र रहे भएको जिकीर पुष्टि हुन आएन । यी प्रतिवादी समेत उक्त वारदातमा संलग्न रहेको तथ्य सहअभियुक्तहरू राजकुमार राई, रोशन लिम्बू र मोहित मगर तथा मौकामा कागज गरी अदालतमा समेत आई बकपत्र गर्ने नैना राई, मनोज श्रेष्ठ, महल लिम्बू एवं गौतम श्रेष्ठको भनाईबाट पुष्टि हुन्छ । यसको अलावा आफ्नो दाजु श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुरलाई अधिल्लो दिन मृतक समेतको समूहले आक्रमण गरी घाइते बनाएकोमा सोको बदला लिने कार्यमा सहभागी भएनन् होला भनी मान्न नसकिने हुँदा समेत प्रस्तुत वारदातमा यी प्रतिवादी संलग्न रहेनछन् भनी मान्न सकिएन । अव, मृतकलाई मार्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको के कस्तो आपराधिक भूमिका रहेको छ भन्नेतर्फ हेर्दा मौकामा कागज गरी अदालतमा समेत बकपत्र गर्ने व्यक्तिहरू नैना राई, मनोज श्रेष्ठ र गौतम श्रेष्ठले यी प्रतिवादी वारदातमा

संलग्न रहेको भनी खुलाए पनि यो यस्तो कार्य गरे भनी लेखाउन सकेको पाइँदैन । तर, वारदातमा संलग्न भएको कुरा पुष्टि भै सकेको हुँदा यी प्रतिवादी अन्य सहअभियुक्तहरू सँगै वारदातस्थलमा गई मृतकलाई भाग्न उम्कन नदिने गरी घेरा हाली मृतकलाई मार्न आफूसँगै गएका अरु साथीहरूलाई संयोग पारिदिने कार्यमा संलग्न भएको पुष्टि हुन आयो । मृतकलाई हतियारसमेतले प्रहार गरेको भन्ने वस्तुगत आधारमा पुष्टि हुन नआएकोले अभियोग दावी पुष्टि हुने आधार देखिएन । तर वारदातस्थलमा उपस्थित भई मृतकलाई घेरा हाली भाग्न उम्कन नसक्ने अवस्था सिर्जना गरी मार्न संयोग पारिदिएको देखिन आएकाले प्रस्तुत वारदातमा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (२) नं. मा वर्णित कसूरमा ५ (पाँच) वर्ष कैद गर्ने गरेको सजाय अन्यथा देखिन आएन । ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन ।

३२. प्रतिवादी बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङलाई शुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद गरेको मिलेको छैन । निजलाई १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुनुपर्छ भन्ने नेपाल सरकारको र मृतकलाई मार्ने कार्यमा म संलग्न नभएकाले पूर्ण सफाई पाउनुपर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी अनुसन्धानको क्रममा फरार रहेकोमा अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा कसूरमा इन्कार रहेका छन् । अदालतमा बयान गर्दा वारदातको दिन काठमाडौंमा थिएँ । जाहेरवाला, मृतकलाई चिन्दैन, प्रतिवादीमध्येको राजकुमार राईलाई मात्र चिन्दछु, को कसले मारे थाहा छैन, मोहित मगरलाई म चिन्दैन निजले मलाई किन पोल गरे थाहा छैन भनी कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । मौकामा बयान गर्ने सहअभियुक्त जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू तथा मोहित मगरले यी प्रतिवादीले पनि हतियार बोकेको र प्रहार गरेको हो भनी बयान गरेका छन् । यी प्रतिवादीले घटना घटेको दिन आफू काठमाडौंमा रहेको भनी अन्यत्र रहे भएको

जिकीर लिए पनि सो पुष्टि हुने कुनै प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा अन्य स्वतन्त्र प्रमाणद्वारा वारदातमा संलग्न रहे नरहेको भन्ने तर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन आयो। प्रत्यक्षदर्शी महल लिम्बू र इन्द्रबहादुर लिम्बूले मौकामा कागज गर्दा वारदातमा संलग्न रहेको भनी लेखाई यी प्रतिवादीको संलग्नता देखाएको पाइन्छ। त्यसै गरी सहअभियुक्तहरू मोहित मगर र रोशन लिम्बूले अदालतमा बयान गर्दा समेत यी प्रतिवादी राजकुमार तामाङ वारदातमा संलग्न रहेको भनी पोल गरेको अवस्था हुँदा वारदातको दिन काठमाडौँमा रहेको भनी यी प्रतिवादीले लिएको अन्यत्र रहे भएको को जिकीर पुष्टि हुन आएन। यी प्रतिवादी समेत उक्त वारदातमा संलग्न रहेको तथ्य सहअभियुक्तहरू रोशन लिम्बू र मोहित मगरको अदालतमा भएको बयान समेतबाट पुष्टि हुन्छ। उपरोक्त तथ्यबाट प्रस्तुत वारदातमा यी प्रतिवादी संलग्न रहेनछन् भनी मान्न सकिएन। अब, मृतक विष्णु लिम्बूलाई मार्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको के कस्तो आपराधिक भूमिका रहेको छ, भन्नेतर्फ हेर्दा मौकामा कागज गरी अदालतमा समेत बकपत्र गर्ने व्यक्तिहरू नैना राई, मनोज श्रेष्ठ र गौतम श्रेष्ठले यी प्रतिवादीको नाम उल्लेखन गर्न सकेको पाइँदैन। अदालतमा बयान गरी पोल गर्ने सहअभियुक्तहरू रोशन लिम्बू तथा मोहित मगरले यी प्रतिवादीको संलग्नता देखाए पनि यो यस्तो कार्य गरे भनी स्पष्ट रूपमा खुलाउन सकेको देखिँदैन। उपरोक्त तथ्य एवं सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू र मोहित मगर समेतले गरेको पोल, प्रत्यक्षदर्शीहरू नैना राई, गौतम श्रेष्ठ, मनोज श्रेष्ठले गरेको कागज तथा बकपत्रमा व्यक्त गरेको भनाई हेर्दा वारदातमा यी प्रतिवादी राजकुमार तामाङको संलग्नता प्रतिवादीहरू सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आले मगर, कुशल राई, विजय भन्ने सुमन लिम्बूको भूमिका समान अवस्था रहेको देखिन्छ। निजहरूको भन्दा बढी वा फरक आपराधिक कार्य यी प्रतिवादीबाट भएको कतैबाट पुष्टि हुन आएन। यसबाट यी प्रतिवादी पनि अन्य सहअभियुक्तहरू सँगै वारदातस्थलमा गई मृतकलाई भाग्न उम्कन नदिने

गरी घेरा हाली मृतकलाई मार्न आफूसँगै गएका अरु साथीहरूलाई संयोग मिलाउने कार्यमा संलग्न भएको अर्थात् सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरेकोसम्म पुष्टि हुन आयो। वारदातमा संलग्न अन्य अभियुक्तहरू, प्रत्यक्षदर्शी तथा अनुसन्धानबाट यी प्रतिवादीले मृतकलाई हतियार समेतले प्रहार गरेको भन्ने वस्तुगत आधारमा पुष्टि हुन सकेको पाइएन। तसर्थ उपरोक्त तथ्यबाट यी प्रतिवादीउपर लिएको मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. को अभियोग दावी कानूनसंगत देखिएन।

३३. संक्षेपमा प्रस्तुत वारदातमा यी प्रतिवादीको भूमिका प्रतिवादीहरू सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आलेमगर, कुशल राई र विजय भन्ने सुमन लिम्बूको भूमिकासँग समान रहेको पुष्टि हुन आई वारदातस्थलमा उपस्थित भई मृतकलाई घेरा हाली भाग्न उम्कन नसक्ने अवस्था सिर्जना गरी मार्न संयोग पारिदिएको मात्र देखिन आएको र मृतकलाई हतियारले प्रहार गरेको भन्ने पुष्टि नभएकाले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने भनी शुरूले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको देखिएन। वारदातमा यी प्रतिवादी राजकुमार तामाङको भूमिका प्रतिवादीहरू सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आलेमगर, कुशल राई र विजय भन्ने सुमन लिम्बूको भूमिकासँग समान प्रकृतिको भै समान भूमिका निर्वाह गरेको पुष्टि भएकाले पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी भई उपरोक्त प्रतिवादीहरू सरह मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (२) नं. मा वर्णित कसूरमा ५ (पाँच) वर्ष कैद हुन्छ। ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तथा अभियोग दावीबाट पूर्ण उन्मुक्ति पाउनु पर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन।

३४. प्रतिवादी सुरज राईको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी समेत मृतक विष्णु लिम्बूलाई हतियार प्रहार गरी कर्तव्य गरी मार्ने कार्यमा संलग्न रहेकोले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भनी अभियोग पेश गरेकोमा १७(३) नं. बमोजिम सजाय गरेको मिलेको छैन भनी वादी नेपाल सरकारको

तर्फबाट पुनरावेदन परेको देखिन्छ। मौकामा पक्राउ परी बयान गर्दा यी प्रतिवादी कसूरमा सावित भएका छन्, तर अदालतमा बयान गर्दा दिवसले तरवार लिन राजकुमार राई कहाँ पठाएकोमा तरवार लिएर आउँदा साथीहरूले मृतकलाई काटिसकेका थिए, मृतकलाई अस्पताल लैजाँदै थिए, मैले हानेको होइन भनी बयान गरेको देखिन्छ। सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू, अमित आलेमगर र मोहित मगरले समेत अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा यी प्रतिवादीलाई पोल गरेको पाइन्छ, भने अदालतमा बयान गर्दा भने सहअभियुक्तहरू राजकुमार राई र रोशन लिम्बूले मात्र पोल गरेको र सोमा पनि मतसल्लाहमा समावेश भएको मात्र भनेको देखिन्छ। जाहेरी दरखास्तमा यी प्रतिवादीको नाम स्पष्ट रूपमा किटान गरेको र मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी स्वतन्त्र व्यक्तिहरूले जाहेरीमा उल्लिखित सबै व्यक्तिहरू संलग्न रहेको भनी लेखाइदिएको देखिन आउछ। मौकामा कागज गर्ने सरस्वती राईका अनुसार यी प्रतिवादी घटना घटेको भोलिपल्ट अन्य सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, मोहित मगर, दीपचन्द्र राई र जसमान लिम्बूसहित अर्का प्रतिवादी राजकुमार राईको घर कोठाबाट पक्राउ परेका छन्। यसबाट यी प्रतिवादी अरु प्रतिवादीहरू सँगै वारदातमा संलग्न भई राजकुमार राईको घरमा लुकेर बसेको देखिन्छ। तसर्थ उक्त वारदातमा यी प्रतिवादीको प्रत्यक्ष संलग्न रहेको नदेखिए पनि अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न रहेकोमा विवाद भएन।

३५. अव, उक्त वारदातमा यी प्रतिवादीको भूमिका के रहेछ भनी मूल्याङ्कन गर्दा मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शीहरू नैना राई, महल लिम्बू, नुमीता लिम्बू, वीरबहादुर लिम्बू र इन्द्रबहादुर लिम्बूले समेत यी प्रतिवादीको नाम उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। न त उनीहरूले अदालतमा नै आई यी प्रतिवादीको नाम भन्न सकेका छन्। यी प्रतिवादी सँगै पक्राउ परेका सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, मोहित मगर, दीपचन्द्र राई र जसमान लिम्बूले अदालतमा बयान गर्दा यी प्रतिवादीको नाम उल्लेख गरी वारदातमा संलग्न रहेको भनी पोल गर्न सकेका छैनन्। अदालतमा बयान गर्दा राजकुमार राई र रोशन लिम्बूले मात्र यी

प्रतिवादी पनि संलग्न रहेको भनेका छन् तापनि यिनले के कस्तो कार्य गरेको भनी भन्न नसकी मौन रहेको पाइन्छ। यी प्रतिवादीसमेत पक्राउ पर्दा बरामद गरिएका सबै छ थान हतियार वारदातमा प्रयोग भए नभएको कुरा यकीन गरिएको अवस्था छैन। ती छ थान हतियारमध्ये एक थान यी प्रतिवादीको भएको कुरा यी प्रतिवादीले स्वीकारै गरेका छन्, तर आफू हतियार लिएर घटनास्थल पुग्दा अरुले काटी सकेका रहेछन् भनी बयान गरेको अवस्था छ। यसरी आफूले हतियार प्रहार नगरेको भनी अदालतमा जिकीर लिएको, सँगै पक्राउ परेका सहअभियुक्तहरूले अदालतमा बयान गर्दा किटानी पोल नगरेको, अर्का प्रतिवादी रोशन लिम्बू र राजकुमार राईले पनि संलग्न रहेको मात्र भनी बयान गरेको अवस्थामा जाहेरवालीले जाहेरी समर्थन गर्दै बकपत्र गरेको कारणले मात्र अन्य स्वतन्त्र प्रमाणको अभावमा अभियोग दावीअनुसार यी प्रतिवादीले पनि हतियार प्रहार गरेको भनी मान्न मिल्ने देखिएन। उपरोक्त विवेचित तथ्यबाट यी प्रतिवादी मृतक विष्णु लिम्बूलाई आफूले समेत हतियार प्रहार गरी मार्ने कार्यमा संलग्न भएको पुष्टि नभए पनि काट्ने मार्ने मतसल्लाहमा सामेल भई वारदातस्थल सम्म गएको र घटनापछि अन्य मुख्य अभियुक्तहरू सँगै लुकेर बसेको देखियो। अभियोजन पक्षको अनुसन्धान, सहअभियुक्तहरूको कथन तथा प्रत्यक्षदर्शीहरू कसैको भनाइबाट यी प्रतिवादीबाट हतियार प्रहार भएको पुष्टि हुन आएन। तसर्थ शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मतियारको कसूरमा ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम एक वर्ष आठ महिना कैद सजाय गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला मिलेकै देखियो। यी प्रतिवादीको हकमा रज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन।

३६. शुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम नै सजाय गरिएका अर्का प्रतिवादी कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईलाई गरिएको सजाय मिलेको छैन, निजलाई पनि ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम

सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी समेत घटना घटेको भोलिपल्ट विहान जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, मोहित मगर, दीपचन्द्र राई र जसमान लिम्बूसहित अर्का प्रतिवादी राजकुमार राईको घर कोठाबाट पक्राउ परेका छन् । अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा यी प्रतिवादीले समूहसँग मतसल्लाह भएको, वारदातस्थलमा गएको, पूर्णबहादुरले मार्न वचन तथा हतियार दिएको तर मेरो हात घाइते भएकाले मैले हतियार प्रहार गरिन भनी बयान गरेका छन् भने अदालतमा बयान गर्दा आफू वारदातस्थलमा नै नगएको भनी बयान गरेका छन् । तर सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, दीपक राई, जसमान लिम्बू र मोहित मगरले तथा प्रत्यक्षदर्शी नैना राई र वीरबहादुर लिम्बूले यी प्रतिवादीसमेत वारदातमा संलग्न भएको भनी पोल गरेबाट एवं अरु अभियुक्तहरू सँगै राजकुमार राईको कोठामा लुकेर बसेको अवस्थामा पक्राउ परेबाट उक्त वारदातमा यी प्रतिवादीको उपस्थिति रहेनछ भनी मान्न मिल्ने देखिएन ।

३७. यी प्रतिवादीको मृतक विष्णु लिम्बूलाई मार्ने कार्यमा के कस्तो संलग्नता रहेको छ भनी हेर्दा यसरी मौकामा इन्कार रहेपछि अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि गराउनु पर्नेमा अभियोजन पक्षबाट सो गरेको देखिँदैन भने अदालतमा बयान गर्दा अन्य सहअभियुक्तहरूले यी प्रतिवादीको संलग्नता रहेको कुरा खुलाउन सकेको देखिँदैन । मौकामा कागज गरी अदालतमा बकपत्र गर्ने प्रत्यक्षदर्शी नैना राईले यी प्रतिवादीको संलग्नता रहेको भने पनि के कुन कार्य गरी मृतकलाई मार्न उन्मुख थिए सो वास्तविकता खुलाउन सकेको पाइँदैन । यसरी मौकामा बयान गर्दा साथै गएको, तर हतियार प्रहार नगरेको भनी कसूरमा इन्कार रहेकोमा पनि अन्य स्वतन्त्र प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न नसकेको, अन्य सहअभियुक्तहरू लगायत मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शीहरूले अदालतमा बयान बकपत्र गर्दा यी प्रतिवादीले यो यस्तो कार्य गरेको भनी स्पष्ट खुलाई पोल गर्न सकेको नदेखिएकाले यी प्रतिवादीको हकमा मुख्य अभियुक्तको कसूर

प्रमाणित हुन आएन । तर, मृतक विष्णु लिम्बूलाई मार्ने मतसल्लाहमा बसी अन्य अभियुक्तहरू सँगै वारदातस्थलमा गएको देखियो । अभियोजन पक्षको अनुसन्धान, सहअभियुक्तहरूको कथन तथा प्रत्यक्षदर्शीहरू कसैको भनाईबाट पनि यी प्रतिवादीबाट हतियार प्रहार भएको भन्ने पुष्टि हुन आएन । तसर्थ, शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मतियारको कसूरमा ज्यानसम्बन्धीको १७३) नं. बमोजिम एक वर्ष आठ महिना कैद सजाय गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला मिलेकै देखियो । यी प्रतिवादीको हकमा समेत ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने देखिएन ।

३८. अब, अभियोगपत्रमा प्रतिवादी बनाइएका दिवस लिम्बूको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी उपर ज्यानसम्बन्धीको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिएको देखिन्छ । शुरुले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. अनुसार सजाय हुने भनी गरेको फैसला पुनरावेदन, अदालत विराटनगरबाट सदर भएउपर १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्ने भनी वादी नेपाल सरकार र अभियोग लगाइएको व्यक्ति आफू नहुँदा पूर्णरूपेण सफाइ पाउनु पर्छ भनी यी प्रतिवादीको पुनरावेदन प्रस्तुत हुन आएको देखिन्छ । यसमा यी पुनरावेदकले घटनामा संलग्न भनिएको व्यक्ति नै म होइन, मेरो ठेगाना तथा उमेर प्रतिवादी बनाइएको व्यक्तिसँग मिल्दैन भनी जिकीर लिएको अवस्था हुँदा यी पुनरावेदक र अभियोग लगाइएका प्रतिवादी एकै व्यक्ति हुन होइनन् भन्ने पहिचानको मूल प्रश्न (Question of Identity) उपस्थित भएकाले सो तर्फ विवेचना हुन आवश्यक देखियो ।

३९. शुरुमा जाहेरी दरखास्तमा धरान नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने वर्ष १८ को दिवस लिम्बू भनी उल्लेख भएकोमा अभियोग पत्रमा धरान नगरपालिका वडा नं. १७ बस्ने वर्ष १८ को हाल बाबुको नाम खुल्न नआएको दिवस लिम्बू भन्ने वतन उल्लेख गरी माग दावी गरेको पाइन्छ । इलाका प्रहरी कार्यालय धरानले वडा प्रहरी कार्यालयलाई

मानिस पक्राउ गर्ने भन्ने च.नं. १०० मिति २०६०।७।२५ को पत्रमा तथा वडा प्रहरी कार्यालय धरानको च.नं. १५० मिति २०६०।८।३ को मानिस फेला नपरेको भन्ने पत्रमा वडा नं. ७ शान्तिपथ बस्ने दिवस लिम्बू भनिएको र मिति २०६०।९।३ मा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट जारी वारेण्टमा धरान १७ बस्ने वर्ष १८ को दिवस लिम्बू भनी म्याद जारी भएको पाइन्छ। सहअभियुक्तहरू दीपक राई, जन्जु श्रेष्ठ, सुजन राई, मोहित मगर, अमित आले मगर, राजकुमार राई तथा रोशन लिम्बूले दिवस लिम्बू वारदातमा संलग्न रहेको, तरवार लिन गएको र तरवारले हानेको भनी अदालतमा बयान गरेका छन्। त्यसै गरी वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने प्रत्यक्षदर्शी इयर्सन्द्रबहादुर लिम्बूले पनि दिवस लिम्बू समेत वारदातमा संलग्न रहेको भनी लेखाएका छन्। यसबाट दिवस लिम्बू नाम गरेको व्यक्ति वारदातमा संलग्न रहेको भन्नेमा विवाद भएन। तर यी पुनरावेदक दिवस लिम्बू नै जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित, अभियोगपत्रमा आरोपित तथा सहअभियुक्तहरूले पोल गरेका दिवस लिम्बू हुन होइनन् भन्ने विवाद उत्पन्न भएको देखिन्छ। यी पुनरावेदकलाई प्रहरीद्वारा पक्राउ गरी धरान नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने दिवस लिम्बू, वर्ष १८ भनी उल्लेख गरी मिति २०६१।६।१९ मा अदालतमा बुझाएको तथ्य मिसिल संलग्न पत्रबाट देखिन आउँछ। अदालतमा बयान गर्दा यी पुनरावेदकले “मेरो नाम दिवस लिम्बू, बाबुको नाम गोविन्दप्रसाद लिम्बू, घर सुनसरी जिल्ला, धरान नगरपालिका वडा नं. ३ भानुस्मृति पथमा पर्छ र वर्ष २५ को भए” भनी बयान गरेको अवस्था छ। यसरी जाहेरी दरखास्त र अभियोगपत्रमा उल्लेख गरिएको ठेगाना र उमेर भन्दा फरक विवरण उल्लेख गरेको अवस्थामा अभियोजन पक्ष तथा अदालतबाट समेत जाहेरी तथा अभियोगपत्रमा उल्लिखित एवं सहअभियुक्तहरूले पोल गरेको दिवस लिम्बू र प्रहरीले पक्राउ गरी ल्याएका यी पुनरावेदक एउटै व्यक्ति हुन वा होइनन् भनी सनाखत गरी गराई पहिचान गर्नुपर्नेमा सो तर्फ नतः अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्ताको ध्यान आकृष्ट भएको देखिन्छ भने नतः अदालत पनि सो

विरोधाभासको वास्तविकता निक्यौल गर्नेतर्फ उन्मुख भएको पाइन्छ।

४०. अभियोजन पक्षले आफूले अभियोग लगाएको व्यक्तिको तथ्यपरक ढंगले पहिचान गरी अभियोग लगाउनु उसको कर्तव्य तथा दायित्वको सीमाभिन्न पर्दछ। हरेक अभियुक्तको बाबुको नाम, स्पष्ट ठेगाना (वडा नं., टोल, घर नं. आदि), उमेर खुलाई अभियोग लगाउनु अभियोजन पक्षको मूलभूत कर्तव्य हो। अभियोग लगाइएको दिवस लिम्बूको हकमा धरान नगरपालिका वडा नं. १७ बस्ने हाल बाबुको नाम थाहा नभएको, वर्ष १८ को दिवस लिम्बू भन्ने उल्लेख गरेर अभियोग पेश गरेकोमा पक्राउ गर्दा धरान नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने दिवस लिम्बूलाई पक्राउ गरी पेश गरिएको छ। अभियोगपत्रमा पूर्व उल्लिखित ठेगाना संशोधनको माग समेत भए गरेको देखिँदैन। एउटै नाम भएका व्यक्ति धेरै जना हुन सक्ने कुरालाई नकार्न नसकिने हुँदा कसूरमा संलग्न व्यक्तिको सही रूपमा पहिचान गरेर मात्र अभियोग लगाउनु अभियोजन पक्षको दायित्व हो। तर, अभियोजन पक्षले यी पुनरावेदकको हकमा निजको नाम, ठेगाना र उमेर स्पष्टसँग यकीन गर्न सकेको देखिन आएन।

४१. यसै गरी वडा नं. ७, धरान बस्ने वर्ष १८ को प्रतिवादी दिवस लिम्बूलाई उपस्थित गराइएको भनी अदालतमा ल्याइएकोमा अदालतले बयान गराउँदा धरान नगरपालिका वडा नं. ३ भानुस्मृति पथमा बस्छु, वर्ष २५ को भए भनी यी पुनरावेदकले बयान गरी अभियोग पत्रमा तथा प्रहरीद्वारा उल्लिखित ठेगाना भन्दा फरक ठेगाना र उमेर देखाएपछि अदालत स्वयंले पनि अभियोग लगाइएको व्यक्ति र पक्राउ गरी ल्याएको व्यक्ति एकै हो होइन पहिचान गर्नु पर्दथ्यो। यसका लागि अभियोजन पक्षलाई स्पष्ट गर्न लगाउने वा अन्य सहअभियुक्तहरू वा जाहेरवाला वा प्रत्यक्षदर्शीबाट सनाखत गराउन सक्नु पर्दथ्यो। यी पुनरावेदकको हकमा त्यस्तो कुनै प्रक्रिया अबलम्बन गरी कसूरदार हो होइन भनी पहिचान गर्ने कार्य गरेको देखिँदैन। अभियोगपत्रमा उल्लिखित ठेगाना, उमेर आदि जस्ता वस्तुगत विवरण फरक परेकोमा ती विवरणको साङ्गोपाङ्गो नलगाई केवल नाम मिलेकै

आधारमा मात्र कसूरदार ठहर गरी अदालतले आफ्नो उत्तरदायित्व पूरणरूपेण पालना नगरेको अवस्थाको प्रतिफल पक्षले व्यहोर्न वाध्य पारिनु न्यायिक मान्यताविपरीत हुन जान्छ ।

४२. यी पुनरावेदकले अदालतमा बयान गर्दा बाबुको नाम गोविन्दप्रसाद लिम्बू, ठेगाना धरान नगरपालिका वडा नं. ३, भानुस्मृति पथ र उमेर २५ वर्ष लेखाएकोमा सो कुरा धनकुटा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट मिति २०५६।१।३१ मा जारी ना.प्र.नं. १७२२/६ बाट निजको जन्म मिति २०३६।१।२७ देखिएबाट वारदात हुँदाको मिति २०६०।७।१४ मा यी दिवस लिम्बूको उमेर २३ वर्ष नाघी २४ वर्षमा हिडिरहेको देखिएको, मिति २०५७।२।३१ मा जारी मतदाता परिचय नं. २८१५९१४ बाट निजको बाबुको नाम गोविन्दप्रसाद लिम्बू र ठेगाना धरान नगरपालिका वडा नं. ३, भानुस्मृति पथ घर नं. क२९० भन्ने देखिएको, धरान नगरपालिकाबाट मिति २०५३।६।२ मा जारी बसाई सराई प्रमाणपत्रबाट धनकुटा जिल्ला बुढीमोरङ्ग ३ बाट मिति २०४५।२।४ मा धरान नगरपालिका वडा नं. ३ मा बसाई सरी आएको देखिएको तथा यी पुनरावेदकले अध्ययन गरेको विद्यालयबाट जारी प्रमाणपत्रमा धरान नगरपालिका वडा नं. ३ बस्ने भनी ठेगाना उल्लेख गरेबाट यी पुनरावेदकले बयानमा उल्लेख गरेको ठेगाना तथा उमेर नै वास्तविक बतन तथा उमेर रहेछ भनी अदालत विश्वस्त हुनुपर्ने देखियो । यसबाट जोहरी तथा अभियोगपत्रमा उल्लिखित दिवस लिम्बूको नाम मात्र यी पुनरावेदकसँग मिल्न गएको तर ठेगाना, गाउँटोल तथा उमेर मिल्न भिड्न नआई यी व्यक्ति अभियोगपत्रमा प्रतिवादी बनाइएको व्यक्ति भएको पुष्टि हुन आएन ।

४३. अभियोग लगाइएको व्यक्तिको पहिचान सही रूपमा हुनुपर्ने र अभियुक्तको पहिचानमा शंका रहेको अवस्थामा सर्वोच्च अदालतबाट त्यस्तो विवादित प्रश्नमा के कस्ता सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएका छन् भनी हेर्दा राजेन्द्र महर्जन विरुद्ध नेपाल सरकार भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा चाकु महर्जनको कुनै यकीनै नगरी हचुवाको भरमा चाकु महर्जन भनी अर्का व्यक्ति यी राजेन्द्र महर्जनलाई अभियोग लगाई कसूरदार बनाएको पाइन्छ ।

यस्तो प्रतिवादीको सम्बन्धमा यकीन नगर्दा अर्कोलाई मुद्दा चलाउने र सजाय हुन सक्ने अवस्था रहन्छ । यस्तो निश्चितताको अभावमा मुद्दा चलाउन र कसूरदार बनाउन नमिल्ने हुँदा प्रतिवादी राजेन्द्र महर्जनले प्रस्तुत मुद्दाबाट सफाइ पाउने भनी निर्णय भई प्रतिवादीको पहिचानका लागि अभियोजन पक्षलाई निर्देशन समेत जारी गरेको पाइन्छ । (नेकाप २०६३, फागुन, नि.नं. ७७८८, पृष्ठ १४६४) त्यस्तै विक्रम महर्जन विरुद्ध नेपाल सरकार भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रत्यक्षदर्शी मनोज महर्जन र जाहेरवाला चन्द्र अवाले समेतले अदालतको आदेशानुसार पुनरावेदक विक्रम महर्जन नै अभियोगपत्रमा उल्लिखित विक्रम महर्जन हुन् भनी यकीन गर्न नसकेको र सहअभियुक्त लेकमान महर्जनले दुपाट बस्ने विक्रम महर्जन वारदातमा संलग्न रहेको भनी किटानी रूपमा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गरेको तथा अभियोग पत्रमा उल्लिखित विक्रम महर्जन यिनै पक्राउ गरी ल्याएका पुनरावेदक विक्रम महर्जन हुन् भन्ने पुष्टि हुने कुनै तथ्ययुक्त ठोस सबूद प्रमाण वादी पक्षले पेश दाखेल गर्न सकेको नदेखिएको अवस्थामा केवल जाहेरवालाको जाहेरीलाई मात्र आधार मानी ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अभियोगमा विना आधार प्रमाण यी पुनरावेदकको मृतकलाई मार्नमा संलग्नता थियो भन्न नसकिने भनी निर्णय भएको देखिन्छ । (नेकाप २०६७, पुस, नि.नं. ८४६९, पृ. १५३१) यसै गरी उमेश गुरुङ्ग विरुद्ध नेपाल सरकार भएको पुनरावेदन नं. ०६६-CR-०७०७/०६७-CR-०५१८ को कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा एउटै नाम भएका धेरै व्यक्ति हुन सक्ने भएकोले कसूरमा संलग्न रहेको व्यक्ति पहिचान नगरी नाम मिलेकै आधारमा प्रमाण विना अभियोग लगाउनु अभियोजन पक्षको दायित्व नहुने भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।४।२५ मा फैसला भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । गोपिल गुरुङ्ग विरुद्ध सगरमाथा निकुञ्ज कार्यालय सोलुखुम्बु समेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा प्रतिवादी गोपले गुरुङ्गको नाममा गोकुले, मनाङ्गीलगायतका विभिन्न उपनाम तथा विश्लेषण रहे पनि यी रिट निवेदक गोपली गुरुङ्ग र प्रतिवादी बनाइएको गोपले गुरुङ्ग मनाङ्गीका तीनपुस्ते कहीकतैबाट खुल्न र आपसमा मिल्न भिड्न नआएसम्मको अवस्थामा यी दुई व्यक्ति एकै हुन भन्नेमा शंका रहन जाने र त्यस्तो

शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने, फिराद दायर हुँदा नै गोफले मनाङ्गी भनी प्रतिवादी कायम गरेकोमा निज प्रतिवादीको उमेर, तीनपुस्ते र घरबासको ठेगाना उल्लेख नगरी बालाजु पेट्रोल पम्प भन्नेसम्म उल्लेख भएकोमा निवेदकको नाम, नागरिकता तथा पूर्जालगायत सम्पूर्ण कागजातहरूमा गोफली गुरुङ्ग भई निजको ठेगानामा काठमाडौँ पकनाजोल-१६ उल्लेख भएको देखिन्छ। यसरी यकीन नभएको ठेगाना र विवादास्पद नामको आधारमा मुद्दा चलाई उनाउ व्यक्तिलाई पक्राउ गरी कारवाही गरेको देखिँदा, शुरूमा मुद्दा चल्दाको प्रतिवादी यिनै व्यक्ति हुन् भन्ने यकीन नभएको अवस्थामा जो सुकैलाई पनि जुनसुकै अवस्थामा पक्राउ गरी थुनामा राख्नु संविधान र कानूनविपरीत हुने भनी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भएको पाइन्छ। (स.अ. बुलेटिन, २०६८ माघ-२, पृष्ठ ३१)

४४. अतः माथि विवेचित तथ्य तथा नजीर सिद्धान्तका समेत आधारमा प्रस्तुत वारदातमा दिवस लिम्बू नाम गरेको व्यक्तिको संलग्नता रहेको भए पनि प्रस्तुत वारदातमा संलग्न दिवस लिम्बू र यी पुनरावेदक दिवस लिम्बू एउटै व्यक्ति हुन भनी शंकारहित तवरबाट भन्न सकिने अवस्था देखिएन। अनुसन्धानको क्रममा वस्तुगत ढंगले कसूरदारको पहिचान नगरी अभियोग पेश गरेको, जाहेरी तथा अभियोग उल्लिखित ठेगाना तथा उमेर फरक भएको प्रमाणबाट पुष्टि भएको, व्यक्ति नै फरक भनी सप्रमाण जिकीर लिएकोमा अदालतबाट समेत पुर्पक्षको क्रममा सनाखत गराई पुष्टि नगरेको स्थितिमा केवल नाम मिलेको आधारमा मात्र कसूरदार ठहर्‍याउन मिल्ने हुँदैन। व्यक्तिको पहिचानको प्रश्न उठेकोमा पनि शुरू सुनसरी जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन, अदालत विराटनगरबाट निर्णय गर्दा त्यसतर्फ यथेष्ट विवेचना भएको पाइएन। अभियोग लगाइएका दिवस लिम्बू र यी पुनरावेदक एउटै व्यक्ति हुन भन्ने तथ्य शंकारहित तवरबाट पुष्टि हुन नआएको अवस्थामा शंकाको सुविधा प्रतिवादीतर्फ आकृष्ट हुन्छ। शंकाको भरमा कसूरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने फौजदारी विधिशास्त्रको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार पनि यी पुनरावेदकलाई कसूरदार ठहर्‍याउन मिल्ने। मृतक विष्णु लिम्बूलाई मार्ने कार्यमा धरान नगरपालिका वडा नं. ३ भानुस्मृति पथ बस्ने गोविन्दप्रसाद लिम्बूको

छोरा यी पुनरावेदक दिवस लिम्बू संलग्न भएको देखिएन। त्यसो हुँदा यी पुनरावेदकले अभियोग दावीबाट उन्मुक्ति पाउने देखियो। वादी नेपाल सरकारको यी प्रतिवादीको हकमा लिएको त्रुटिपूर्ण अधुरो अनुसन्धानको लाभ समेत आफ्नो पक्षले पाउनु पर्ने भन्ने तर्क तथा पुनरावेदन जिकीरसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन।

४५. अब अन्त्यमा, यस वारदातमा प्रतिवादी रमेश राईको संलग्नता रहे नरहेको सम्बन्धमा विचार गर्दा जाहेरी दरखास्तमा यी प्रतिवादी रमेश राईको निर्देशनमा हत्या गरेको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। सोही जाहेरी व्यहोरालाई एकमात्र आधार बनाई यी प्रतिवादीउपर मृतकलाई मार्ने आदेश दिएको भन्ने अभियोग माग दावी लिइएकोमा शुरू तथा पुनरावेदन अदालतबाट सफाई दिएको अवस्था रहेको छ। यी प्रतिवादीले मौकामा फरार रही अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा आफू वारदातमा संलग्न नरहेको भनी कसूर अपराधमा पूर्णतः इन्कार रही बयान गरेको पाइन्छ। अन्य सहअभियुक्तहरू कसैले पनि यी प्रतिवादीको संलग्नता रहेको थियो भनी पोलसम्म पनि गर्न सकेको देखिँदैन। प्रत्यक्षदर्शी नैना राईले रमेश राई पनि सो स्थानमा थिए तर निजसँग हतियार थिएन भनी लेखाएको र गौतम श्रेष्ठले रमेश दाईले बोलायो जाऊँ भन्दै प्रतिवादीहरू भागेका हुन् भनी लेखाएको अवस्था छ। तर, निजहरू अदालतमा आई बकपत्र गर्दा यी प्रतिवादीको संलग्नताका बारेमा मौन रहेका छन्। अनुसन्धानको क्रममा एवं अदालत समेतमा कसूरमा सावित रहेका सहअभियुक्तहरू जन्जु श्रेष्ठ, चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरले वारदातमा प्रतिवादी रमेश राईको संलग्नता नरहेको भनी स्पष्ट रूपमा निजको असंलग्नताको पुष्ट्याई गरेका छन्। त्यसै गरी अनुसन्धानको क्रममा कसूरमा सावित रहेका जसमान लिम्बू, सुरज राई, अमित आले मगर र दीपचन्द्र राईले समेत वारदातमा प्रतिवादी रमेश राईको संलग्नता नरहेको भनी बयान गरेको देखिन्छ। कसूरमा सावित भई वारदातमा संलग्न व्यक्तिहरूको नाम उल्लेख गर्ने उपरोक्त प्रतिवादीहरूले यी प्रतिवादी रमेश राईको संलग्नता भएको भए पोल नगर्नुपर्ने औचित्य तथा कारण कतैबाट खुल्न आएको देखिँदैन। अदालतमा

आई कसूर स्वीकार गर्ने प्रतिवादीहरू रोशन लिम्बू र राजकुमार राई पनि यिनको संलग्नताको सम्बन्धमा मौन रहेको देखिन्छ। वारदातस्थल मेला लागेको र साँस्कृतिक कार्यक्रम भइरहेको सार्वजनिकस्थल रहेको छ। यस्तो स्थानमा जो सुकै पनि जान सक्छन्। सो कार्यक्रममा उक्त मेलाका संयोजक रहेका यी प्रतिवादी रमेश राई नजाने अवस्था समेत रहदैन, निज पनि गएका हुनसक्छन्। तसर्थ प्रत्यक्षदर्शी नैना राईले उक्त स्थानमा थिए, तर हतियार थिएन भनी अनुसन्धानको क्रममा लेखाए पनि सो कुराले वारदातमा निजको संलग्नता पुष्टि हुँदैन। त्यस्तै अर्का प्रत्यक्षदर्शी गौतम श्रेष्ठले रमेश दाईले बोलायो जाऊँ भन्दै प्रतिवादीहरू हिडेका हुन भने पनि मृतकलाई मार्न बोलाएकै हुन भन्ने निर्विवाद तथ्य कतै उजागर हुन आउँदैन भने अर्कोतर्फ प्रतिवादीहरूले नाम लिएको रमेश दाई यिनै प्रतिवादी हुन भनी अनुमान गर्न मिल्दैन। वास्तविकतामा यदि कुनै वारदातस्थलमा कसैको भौतिक उपस्थिति (Physical Presence) हुँदा वारदातमा निजको पनि संलग्नता थियो भनी ठहर्‍याउनु न्यायसंगत हुँदैन। वारदातमा उपस्थित भै त्यस्तो व्यक्तिले कुनै आपराधिक कार्य गरेको वा वारदातमा संलग्न रहेको स्वतन्त्र एवं विश्वसनीय प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ। यसमा मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शी वीरबहादुर लिम्बू, इन्द्रबहादुर लिम्बू तथा कुमार लिम्बूले यी प्रतिवादी पनि वारदातस्थलमा थिए भनी भन्न सकेका छैनन्। मौकामा कागज गर्दा वारदातस्थलमा देखेको भने पनि नैना राई र गौतम श्रेष्ठले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा वारदातमा यी प्रतिवादीको संलग्नता थियो भनी नभनेको स्थितिमा सुनेको आधारमा दिएको जाहेरी दरखास्त र वारदातस्थलमा थिए भन्ने भनाइका आधारमा मात्र कसूरमा संलग्न रहेको भनी मान्नु अनुमानमा आधारित हुन जान्छ। यसरी ठोस प्रमाणको अभावमा अनुमानको लिस्नु चढेर कसूरदार ठहर्‍याउन मिल्ने देखिएन। प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादी रमेश राईको संलग्नता पुष्टि हुन नआएकाले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्‍याएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा गर्नुपर्ने कुनै आधारबाट समर्थित हुन आएन। अकाट्य प्रमाणको अभाव देखिँदा

अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर कुनै पनि तथ्य तथा कानूनी प्रावधानले सहयोग गर्न सक्ने देखिएन।

४६. अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा विवेचित आधार, कारण र प्रमाणबाट प्रतिवादी जसमान लिम्बूको सम्बन्धमा गरिएको विवेचनाबाट निजले मृतकलाई हात मिलाउने बहानामा समूहबाट बाहिर ल्याई अल्मल्याई राखी मार्नामा संयोग पारी आफूले समेत खुकुरीले प्रहार गरेको पुष्टि हुन आएकाले निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहरेकाले शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद मात्र हुने ठहर गरेको सजाय सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको मिति २०६४।०८।१९ को फैसला सो हदसम्म केही उल्टी भई निज जसमान लिम्बूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुन्छ, सजायबाट उन्मुक्ति पाउनुपर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। त्यस्तै प्रतिवादी राजकुमार राईको सम्बन्धमा गरिएको विवेचनाबाट निज मुख्य अभियुक्त देखिएकाले निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुन्छ, सजायबाट उन्मुक्ति पाउनुपर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। त्यस्तै प्रतिवादी राजकुमार राईको सम्बन्धमा गरिएको विवेचनाबाट निज मुख्य अभियुक्त देखिएकाले निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद गर्नुपर्नेमा १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको मिति २०६४।०८।१९ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भै निज राजकुमार राईलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ। मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम कम सजाय हुनुपर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको सम्बन्धमा माथि विवेचना गरिएबमोजिम निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (४) नं. बमोजिम सजाय गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६२।०८।१६ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको मिति २०६४।०८।१९ को फैसला नमिलेकोले केही उल्टी भई निज श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको

१६ नं. बमोजिम १० (दश) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ। अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। प्रतिवादी चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद, प्रतिवादी विजय भन्ने सुमन लिम्बू, सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आले मगर र कुशल राईलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७(२) नं. बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैद, प्रतिवादी सुरज राई र कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राईलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम एक वर्ष आठ महिना कैद सजाय हुने तथा प्रतिवादी रमेश राईले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको मिति २०६४।०८।१९ को फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ। प्रतिवादी विजय भन्ने सुमन लिम्बू, सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आले मगर, कुशल राई, सुरज राई र कान्छी भन्ने दीपचन्द्र राई तथा रमेश राईलाई समेत सर्वश्वसहित जन्मकैद हुनुपर्छ, भन्ने वादी नेपाल सरकारको तथा सजाय कम हुनुपर्छ भन्ने प्रतिवादीहरू चुचु भन्ने दीपक राई र मोहित मगरको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। पुनरावेदक प्रतिवादी दिवस लिम्बूको सम्बन्धमा माथि गरिएको विवेचनाअनुसार अभियोगपत्रमा आरोपित दिवस लिम्बू यिनै पुनरावेदक दिवस लिम्बू हुन भनी तथ्ययुक्त रूपमा प्रमाणित नभएको हुँदा जिल्ला सुनसरी, धरान नगरपालिका वडा नं. ३ भानुस्मृति पथ बस्ने गोविन्दप्रसाद लिम्बूको छोरा पुनरावेदक यी दिवस लिम्बूले सफाइ पाउने ठहर्छ। यी दिवस लिम्बूउपरको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। अर्का प्रतिवादी बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङको सम्बन्धमा गरिएको विवेचनाबाट यी प्रतिवादीको कसूर अन्य प्रतिवादीहरू सार्के भन्ने सारक तामाङ, अमित आले मगर, कुशल राई तथा विजय भन्ने सुमन लिम्बूले गरेको कसूरको अनुपातमा मात्र संलग्न रहेको पुष्टि हुन आएकोले निज राजकुमार तामाङलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद गरेको शुरुको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत

विराटनगरको मिति २०६४।०८।१९ को फैसला मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भै ज्यानसम्बन्धी महलको १७(२) नं. बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैद हुने ठहर्छ। यी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तथा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी जसमान लिम्बूको हकमा शुरुको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला केही उल्टी भई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहरेकाले कैदको हकमा शुरुले राखेको लगत कायमै राखी निजको अंश सर्वश्व गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १
- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी राजकुमार राईको हकमा शुरुको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन, अदालत विराटनगरको फैसला केही उल्टी भई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहरेकाले कैदको हकमा शुरुले राखेको लगत कायमै राखी निजको अंश सर्वश्व गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु २
- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी बलजीत भन्ने राजकुमार तामाङको हकमा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी भई निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १७(२) नं. बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैद हुने ठहरेकोमा निज मिति २०६१।४।२८ देखि कैदमा बसेको देखिँदा मिति २०६६।४।२७ मा निजको हकको कैद भुक्तान भै सकेकोले थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी यस अदालतको मिति २०६८।११।२६ को आदेशले च.नं. ६१९८ मिति २०६८।११।२६ को पत्रले निज थुनाबाट छुट्टी गएकोले निजको

नाममा शुरुको फैसलाअनुसार राखेको लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ३

- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी श्रीप्रसाद भन्ने पूर्णबहादुर लिम्बूको हकमा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी भई निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १६ नं. बमोजिम १० (दश) वर्ष कैद हुने ठहरेकोले निज मिति २०६२।२।२५ देखि प्रहरी हिरासतमा र सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६२।२।२७ को आदेशले थुनामा बसेको देखिँदा मिति २०७२।२।२४ गतेसम्म कैदमा राखी थुनामुक्त गर्ने गरी लगत कायम गरी सोहीबमोजिम कार्यान्वयन गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ४
- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम जिल्ला सुनसरी धरान नगरपालिका वडा नं. ३ भानूस्मृती पथ बस्ने गोविन्दप्रसाद लिम्बूको छोरा पुनरावेदक दिवस लिम्बूले सफाई पाउने ठहर भई यस अदालतको मिति २०६८।१।१।२६ को आदेशले यस अदालतको च.नं. ६१९७ को पत्रबमोजिम थुनाबाट छुटी गएकोले उक्त ठेगानाको सो व्यक्तिको नामको लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ५
- माथि लेखिएदेखि बाहेकका अन्य प्रतिवादीबादीको हकमा शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।८।६ मा भएको फैसलाअनुसार राखेको लगत कायमै रहने हुँदा सोहीबमोजिम गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ... ६
- दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ७

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल फागुन २६ गते रोज ६ शुभम्

इजलास अधिकृत : अशोककुमार बस्नेत

निर्णय नं. ८७५९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास

रिट नं. ०६५-WO-००७३

फैसला मिति: २०६८।१।२५।२

विषय : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका, वडा नं. ५, कुमारीपाटी बस्ने गौतमरत्न शाक्यकी श्रीमती गंगा शाक्य विरुद्ध

विपक्षी: ललितपुर जिल्ला अदालत, लगनखेल समेत

- तायदाती फाँटवारी दाखिल गर्ने व्यक्तिले वण्डा हुनुपर्ने होइन भनी उल्लेख नगरी कुनै व्यक्ति विशेषलाई करार गरी दिइसकेको भन्नेसम्म व्यहोरा उल्लेख गरेको कारणबाट मात्रै फाँटवारी दाखिला गर्ने सम्बन्धित व्यक्तिले दावी नगरेको अवस्थामा अंश हक जस्तो गम्भीर विषयमा अदालतले वण्डा गर्न नपर्ने भनी भन्न नमिल्ने ।
- अदालतले तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको सम्पत्तिमध्येबाट कुनै सम्पत्ति वण्डा नलाग्ने स्थितिको रहेछ भने त्यसको निश्चित आधार र कारण खुलाउनु पर्ने हुन्छ । तर, जिल्ला अदालतको फैसलाको ठहर खण्डमा यो-यो सम्पत्तिमा वण्डा नलाग्ने भनी उल्लेख नगरी तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको सम्पत्ति वण्डा लाग्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको र पुनरावेदन अदालतबाट पनि तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएका घर जग्गाहरूबाट वण्डा छुट्ट्याई दिनु भन्ने व्यहोरा स्पष्टसँग उल्लेख भएको र सो फैसला सर्वोच्च अदालतबाट समेत सदर भएको स्थितिमा केवल जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लेख नभएको भन्ने

आधारमा मात्रै उक्त जग्गामा बण्डा नलाग्ने भन्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं.३)

- तायदाती दाखिल भैसकेको स्थितिमा तायदातीमा देखाइएका अंशबण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति मुद्दा फैसला हुनुभन्दा २० दिन अगाडि हक हस्तान्तरण गरेको कार्यबाट अदालतको फैसलाबमोजिम आफ्नो भागमा पर्ने अंश छुट्याई लिन नपाई अंश जस्तो नैसर्गिक र कानूनी हकबाट बञ्चित हुने स्थितिको सिर्जना हुन आउने अवस्थामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क र ७८ख आकर्षित हुने ।

(प्रकरण नं.५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू पूर्णमान शाक्य, सानुशाक्य र उत्तमराज पाठक

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता ठोकप्रसाद सिवाकोटी, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्रीहरि अर्याल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू माधव वास्कोटा, हेमकुमार श्रेष्ठ र मधुर महर्जन सम्बद्ध कानून:

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क

फैसला

न्या.कमलनारायण दास: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा एवं यस अदालतको आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

वादी जोगमाया महर्जन र रोशन महर्जन प्रतिवादी आपुलु महर्जन समेत भै चलेको अंश मुद्दामा ६ भागको २ भाग अंश पाउने ठहरी तह तह हुँदै सर्वोच्च अदालत समेतबाट मिति २०६३।१०।२४ मा अन्तिम फैसला भएको थियो ।

फैसलाबमोजिम बण्डा छुट्याई पाउन मिति २०६४।५।१९ मा दिएको दरखास्त यस अदालतमा कारवाहीयुक्त अवस्थामा छ । बण्डा छुट्याई पाउन उल्लिखित कित्ता जग्गाको दर्ता उतार बुझने

आदेशानुसार बुझ्दा ललितपुर जिल्ला, इमाडोल गा.वि.स., वडा नं. ६/ख, कि.नं. ५१३, क्षेत्रफल ०-८-० को जग्गा गंगा शाक्यको नाममा दर्ता रहेको भनी दर्ता उतार आएकोले निजहरूलाई बुझी फैसला कार्यान्वयन गरिपाऊँ भन्ने जोगमाया समेतको मिति २०६४।१०।२ मा जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क र ७८ख बमोजिमको निवेदनमा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।३।१३ मा “..... जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसील खण्डमा नपरे पनि पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा “फाँटवारीमा देखिएको” सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने भनिएको र सोही फैसला सर्वोच्च अदालतबाट समेत समर्थित भएको अवस्था छ । तसर्थ, अब वादीको हक पक्का भैसकेको उल्लिखित कि.नं. ५१३ र कि.नं. २८२ हाल नगर, कि.नं. ३० का दुवै कित्ता जग्गा जो जसका नाममा जुनसुकै व्यहोराबाट हक हस्तान्तरण भै दर्ता कायम रहेपनि यी वादीको हकजति अर्थात् ६ खण्डको २ खण्ड जग्गाका हकमा उक्त दर्ता कायम रहन नसक्ने हुँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क र ७८ख बमोजिम कि.नं. ५१३ का हकमा बुझिएकी गंगा शाक्यको नाम र कि.नं. ४८८ का हकमा राजेश अवालेका नामको दर्ता बदर भई यी निवेदिका वादी जोगमाया महर्जन र रोशन महर्जनका नाउँमा दर्ता कायम हुन्छ” भनी भएको वेरीतको आदेशउपर अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन गरेकोमा उक्त आदेशलाई नै सदर ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरबाट मिति २०६५।४।१७ गते भएको आदेशले मेरो संविधान र कानूनद्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पारेकोले यो निवेदन गर्न आएको छु ।

उक्त ललितपुर जिल्ला, इमाडोल गा.वि.स., वडा नं. ६/ख, कि.नं. ५१३ को जग्गा म निवेदिकाले मिति २०६०।८।३ गते राजेश अवालेसंग रजिष्ट्रेशन पारीत गरी लिएकी हुँ । राजेश अवालेले उक्त जग्गा आपुलु महर्जनसँग मिति २०६०।३।१९ गते पारीत गरी लिएको रहेछ । आपुलु महर्जन र राजेश अवालेबीच मिति २०६०।३।१९ गते भएको लिखतको सम्बन्धमा निजहरू कसैलाई ललितपुर जिल्ला अदालतबाट

बुझिएको पनि छैन र उक्त लिखतको सम्बन्धमा केही बोलिएको पनि छैन ।

विपक्षी जोगमायाको प्रस्तुत निवेदन मुलतः जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क बमोजिमको विवाद हो । उक्त नियमावली फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरण गरिएको भएमा सोही मिसिलबाट कारवाही र फिनारा गर्न सक्ने व्यवस्था हो । प्रस्तुत विवादमा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।३।३२ गते फैसला भएको छ भने त्यस उपर तह तह पुनरावेदन परी सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६३।१०।२४ मा अन्तिम फैसला भयो । सो फैसला हुनु पूर्व नै अर्थात् मिति २०६०।३।१९ गते आपुलु महर्जन र मेरा दाता राजेश अवालेबीच राजीनामाको लिखत पारीत भएको र सो अन्यथा गर्न नसकेको अवस्थामा उपरोक्त आदेशहरू जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क प्रतिकूल छ । फैसला हुनु पूर्व लेनदेन भएको लिखत सम्बन्धमा विपक्षीहरूको हकहितमा आघात परे छुट्टै मुद्दा दायर गर्न सक्नु पर्दथ्यो । यी विपक्षी जोगमायाले आपुलुबाट किरणदेवी पाण्डेलाई कि.नं. ११९ र सुनीता शर्मा दाहाललाई कि.नं. ३१९ बिक्री गरिएको सम्बन्धमा छुट्टै फिराद गरेको तर, मेरो कि.नं. ५१३ को सम्बन्धमा जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क बमोजिम आएको अवस्था छ ।

जहाँसम्म जिल्ला अदालतको तपसील खण्डमा नपरे पनि पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा “फाँटवारीमा देखिएको” सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने भनिएको भन्ने आदेशको आधार छ, त्यस सन्दर्भमा हेर्दा पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६१।३।२९ गते भएको फैसलाको ठहर खण्डमा “फाँटवारीमा देखिएको” सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने भनिएको छैन । जिल्ला अदालतको फैसलाउपर जोगमायाको बाबुराजाको भागमा पर्ने सम्पत्तिबाट समेत वण्डा गरिपाउँ भन्ने, भुयुचाको आफ्नो सम्पत्तिमा समेत वण्डा लाग्ने गरेको मिलेन भन्ने र आपुलुको श्रीमती तथा छोरा नाता नै

नभएकोलाई अंश दिएको मिलेन भन्ने त्रिपक्षीय पुनरावेदन परेको भएतापनि सो फैसलामा कि.नं. ५१३ को जग्गा छूट भएको र सोमा समेत वण्डा लगाई पाउँ भन्ने कसैको पुनरावेदन तथा सर्वोच्च अदालतसम्म कतै पुनरावेदन जिकीरसम्म पनि छैन । पुनरावेदन अदालतको फैसलाको तपसील खण्डमा पनि आपुलु महर्जनका नाममा रहेका थायदातीमा देखाएका जग्गाहरू ६ भागमा २ भाग वण्डा छुट्याई चलन चलाई दिनु भनी उल्लेख भैरहेको अवस्थामा “फाँटवारीमा देखिएको” सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने भनिएको भनी गलत व्याख्या गरी मेरो नाममा रहेको कि.नं. ५१३ को दर्ता बदर गर्ने गरी भएको आदेश र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरको आदेश न्यायिक मन समेतको प्रतिकूल छ ।

अतः आपुलु महर्जनले नै आफ्नो पालामा मिति २०४६।१२।१ गते सुकुचा महर्जनबाट राजीनामा प्राप्त गरी आर्जन गरेको अंशवण्डाको १९ को देहाय २ नं. तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेत बमोजिम आफू खुशी गर्न सक्ने विपक्षीहरूको मञ्जुरी लिन नपर्ने सम्पत्ति मिति २०६०।३।३२ मा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट फैसला हुनु पूर्व नै मिति २०६०।३।१९ मा राजेश अवालेलाई बिक्री गरिदिएको र सो लिखतको सम्बन्धमा निजहरूलाई बुझ्दै नबुझी जोगमायाको त्रुटि सच्याउन दिएको निवेदन उपर कानूनबमोजिम गर्नु भनी एक पटक आदेश गरी सकेपछि पुनः कारवाही गरी मेरो नाममा रहेको दर्ता बदर गर्ने गरी उक्त मिति २०६५।३।१३ गते ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशलाई नै सदर गरी पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरबाट मिति २०६५।४।१७ गते भएको आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क को प्रतिकूल छ । उपरोक्त आदेशहरूले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त मेरो सम्पत्ति सम्बन्धी हकमा आघात परेकोले उक्त आदेशहरू ऐ. धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिपाउँ । साथै यस रिट निवेदनको कारवाही अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त ललितपुर जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत

पाटनको आदेशबमोजिमको कार्य नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी विपक्षी ललितपुर जिल्ला अदालत समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ पर्सदिनभित्र लिखितजवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी जोगमाया महर्जन समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा विवादित कि.नं. ५१३ को जग्गा जिल्ला अदालतको तपसील खण्डमा नपरेको कुरा अदालतले स्वीकार गरेको अवस्था रहेको र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क को प्रक्रिया पनि पुरा नभएको देखिँदा विवादित कि.नं. ५१३ को जग्गाको सम्बन्धमा ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१३ र पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।४।१७ को आदेश कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ । नियमानुसार गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६५।५।५ को आदेश ।

यसमा आपुलु महर्जन समेतले तायदाती फाँटवारीमा विवादित जग्गा उल्लेख गरेको देखिनुका साथै यस अदालतको मिति २०६९।३।३१ को फैसलामा फाँटवारीमा देखिएको सम्पत्तिबाट अंश पाउने भनी भनिएको र सो फैसला सर्वोच्च अदालतबाट सदर भै अन्तिम रहेबाट उल्लिखित कि.नं. ५१३ गंगा शाक्य र कि.नं. ४८८ राजेश महर्जनको नाममा हक हस्तान्तरण भएपनि जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क र ७८ख बमोजिम जोगमाया र रोशनको हक

जति बदर गरी निजहरूको नाममा दर्ता गरिदिनु भनी लेखी पठाउने, ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश परिवर्तन गर्नु परेन भनी भएको आदेश कानूनसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको लिखितजवाफ ।

वादी संरक्षक जोगमाया महर्जन समेत प्रतिवादी आपुलु महर्जन समेत भएको अंश चलन मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६०।३।३२ गते फैसला भएको हुँदा पेश भएको तायदाती फाँटवारीबाट ६ भागको २ भाग वादीहरूले अंश पाउने ठहरी भएको फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।३।२९ गते र सर्वोच्च अदालतको मिति २०६३।१०।२४ गतेको फैसलाले सदर हुने ठहरी अन्तिम भएको अवस्था छ ।

निवेदकले जे जस्तो दावी लिए तापनि उल्लिखित कि.नं. ५१३ को जग्गा प्रतिवादी आपुलु महर्जनले मिति २०५९।१२।१३ मा पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गा हो । वादी जोगमाया महर्जनले प्रतिवादी आपुलु महर्जन समेत भएको अंश चलन मुद्दामा मिति २०६०।३।३२ मा फैसला हुनु पूर्वमै मिति २०६०।३।१९ मा राजेश अवालेलाई राजीनामाको लिखत गरी हक हस्तान्तरण गरेको र राजेश अवालेले पनि मिति २०६०।८।३ मा गंगा शाक्यलाई राजीनामा गरी दिएको अवस्था छ । उक्त जग्गा प्रतिवादी आपुलु महर्जन आफैले तायदाती फाँटवारीमा देखाएको जग्गा भएको र मुद्दा परी कारवाहीयुक्त अवस्थामै हुँदा विक्री गरी हस्तान्तरण गरेको तथा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा फाँटवारीमा देखिएको सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने भनिएकोमा सोही फैसला सर्वोच्च अदालतबाट समर्थित भएको अवस्थामा उक्त जग्गामा वादीहरूको हक स्थापित भएको अवस्था विद्यमान भएको हुँदा कि.नं. ५१३ को जग्गा मध्ये वादीको भागमा दर्ता हुने गरी यस अदालतबाट जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क र ७८ख बमोजिम मिति २०६५।३।१२ मा आदेश भएको हो । उक्त आदेशबाट निवेदिकाको कानूनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पुगेको छैन । केवल फैसला कार्यान्वयनको कार्यलाई बाधा पुऱ्याउने नियतले प्रस्तुत रिट दर्ता

भएको हुँदा अन्तरिम आदेश लगायत प्रस्तुत रिट समेत खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितपुर जिल्ला अदालतको लिखितजवाफ ।

वादी हामी लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता र प्रतिवादी आपुलु महर्जनसमेत भएको अंश मुद्दामा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।३।३२ मा, पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६१।३।२९ मा र सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६३।१०।२४ मा अन्तिम फैसला भई सो फैसला कार्यान्वयनका लागि हाम्रो निवेदन परेकोमा अन्तिम फैसला कार्यान्वयन हुनै पर्ने अपरिहार्यतालाई मनन गरी सम्मानित ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।३।१३ र सम्मानित पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरबाट मिति २०६५।४।१७ मा कानूनसम्मत आदेश भएको छ ।

मुद्दा परी तायदातीसमेत पेश दाखिल भैसकेको स्थितिमा तायदातीमा देखाइएअनुसारका अंश गर्नुपर्ने सम्पत्तिलाई यथास्थितिमा राखी अदालतलाई सहयोग गर्नु मुद्दाका पक्षहरूको कर्तव्य हुन्छ । यस्तो कर्तव्यबाट च्युत भई अदालतमा विचाराधीन मुद्दालाई निरर्थक पार्न सकिन्छ कि भन्ने अभिप्रायले विपक्षीका परदाता आपुलु महर्जनले मुद्दा पर्दा पर्दै फैसला हुनुभन्दा केही दिन अगाडि तायदातीमा वण्डा गर्नुपर्ने भनी उल्लिखित कि.नं. ५१३ मिति २०६०।३।१९ मा राजेश अवामेलाई र निजले पनि विपक्षीलाई मिति २०६०।६।३ मा गरेको हक हस्तान्तरण गरिएको कार्य प्रारम्भतः दूषित भएकै कारणले जिल्ला र पुनरावेदन तहबाट न्यायसम्मत आदेश भएको हो ।

रिट निवेदकले ललितपुर जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५० को नियम ७८क प्रतिकूल भएको जिकीर लिएको पाइन्छ । प्रतिपादित सिद्धान्त अनुसार मुद्दा पर्दा पर्दै गरिएको लिखित व्यवहार दूषित भई स्वतः अमान्य हुने हुनाले लिखित अन्यथा गर्न नसकेको जिकीर कानूनी बलहीन छ । उक्त नियम ७८क ले निर्धारण गरेको फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको मुद्दामा अरुलाई हक हस्तान्तरण गरिएको हुनुपर्ने, मुद्दाको पक्षले निवेदन दिएको हुनुपर्ने पूर्वाधार पूरा भएकै कारणले विपक्षीलाई बुझ्नुपर्ने

कार्यविधिसमेत पूरा गरी गरिएको आदेशहरू कुनै अर्थ र अवस्थामा पनि बदर हुनै सक्दैन ।

अंश मुद्दामा कि.नं. ५१३ को जग्गाबाट अंश पाउने भन्ने कुरा शुरुको फैसलाको ठहर खण्ड र तपसील खण्डमा लेखिएको छैन भनी रिट निवेदनको जिकीर गलत छ । विपक्षीका परदाताले मिति २०५९।१२।१३ मा पेश दाखिल गर्नु भएको तायदाती फाँटवारीमा कि.नं. ५१३ को जग्गा परेको छैन भन्ने विपक्षीको दावी जिकीर छैन । उक्त फाँटवारीमा विपक्षीका परदाता आपुलु महर्जनले कतिपय जग्गालाई अंश वण्डा गर्न नपर्ने भनी लेख्नुभएको छ । तर, आफ्नो नाममा कि.नं. ५१३ दर्ता भएको देखाउनु भएपनि सो कि.नं. ५१३ लाई अंशवण्डा गर्न नपर्ने भनी लेखाउन देखाउन भने सक्नु भएको छैन । यसरी कि.नं. ५१३ अंशवण्डा हुनै पर्ने र गर्नु पर्ने सम्पत्ति हो भन्ने कुरामा अंश मुद्दामा पक्षहरूको बीच कुनै विवाद छैन, मुख मिलेको छ ।

रिट निवेदनको प्रकरण ७(च) मा पुनरावेदन अदालतको ठहर खण्डमा “फाँटवारीमा देखिएको” सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने भन्ने नलेखिएको जिकीर लिइएको छ । पुनरावेदन अदालतको ठहर खण्डमा स्पष्टरूपमा वादीहरूले आपुलु महर्जनबाट अंश पाउने व्यहोरा उल्लेख गरिनुका अतिरिक्त भुयुचा महर्जनसमेतबाट अंश पाउने ठहर्‍याएको हदसम्म मात्र शुरु फैसला आंशिक उल्टी भएको व्यहोरा परेको छ । आपुलु दर्तावाला रहेको सम्पत्तिबाट हामीले अंश पाउने शुरु फैसला अन्यथा भएको होइन, छैन । सम्मानित सर्वोच्च अदालतको अन्तिम फैसलाले पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर भैसकेको स्थितिमा सो जिकीर अनुचित समेत छ ।

रिट निवेदनमा फैसला संशोधनका लागि निवेदन दिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने आदेश भएकोले पुनः कारवाही गरिएको आदेश अ.बं. ८५ नं. प्रतिकूल भएको जिकीर लिइएको छ । वस्तुतः अ.बं. ८५ नं. मुद्दाको रोहमा मात्र आकर्षित हुने कानूनी व्यवस्था हो यसका अतिरिक्त फैसला कार्यान्वयनका लागि मिति २०६४।५।१९ मा र नियम ७८क र ७८ख बमोजिमको निवेदन मिति २०६४।१०।२ मा परेपछि मात्र फैसला

संशोधनको निवेदन परेको अवस्थामा पछिल्लो निवेदनमा भएको कारवाहीले अधिल्लो निवेदनमाथि भएको कारवाही र आदेशलाई अन्यथा गर्नसक्ने पनि होइन ।

वस्तुतः अधिकारप्राप्त निकायबाट कानूनबमोजिम सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी भएको आदेशलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ बमोजिम सक्षम निकायबाट भएको शुरु आदेशउपर अन्य कानूनी मसिर अवलम्बन गरी कानूनतः भएको आदेशउपर रिट क्षेत्रको अधिकार प्रयोग गर्न मिल्ने अवस्था पनि छैन । सक्षम निकायबाट सबूद प्रमाणको उचित विवेचना र मूल्याङ्कन भै गरिएको निर्णय आदेश बढर हुन नसक्ने हुनाले ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६५।३।१३ को आदेश र उक्त आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६५।४।१७ का आदेश बढर हुन सक्तैन । अतः सम्मानित अदालतबाट मिति २०६५।५।५ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश समेत खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रोशन महर्जन तथा जोगमाया महर्जनको संयुक्त लिखित जवाफ ।

यसमा सबै पक्षको लिखितजवाफ परी सकेको देखिएकोले पूर्ण सुनुवाइको लागि पेश हुन बाञ्छनीय देखिँदा प्रमाणमा रहेको वादी जोगमाया र रोशन महर्जन प्रतिवादी भुयुचा महर्जन समेत भएको अंश चलन मुद्दा र जिल्ला अदालतमा वण्डा छुट्याउने कारवाही मिसिल यसै अदालतबाट दायर भएको राजेश अवाले विरुद्ध पुनरावेदन अदालत पाटन समेत भएको रिट नं. ०६४-WO-००८४ का मिसिल साथ रहेको छ, भनी विद्वान कानून व्यवसायीले छलफलमा भन्नु भएकोले उक्त प्रमाण मिसिल प्रस्तुत रिट साथ राखी पूर्ण सुनुवाइका लागि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।७।१८ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पूर्णमान शाक्य, श्री सानुशाक्य र श्री उत्तमराज पाठकले कित्ता नं. ५१३ को जग्गा फैसलामा वण्डा गर्ने कुरा उल्लेख नभएकोमा फैसला कार्यान्वयनको क्रममा वण्डा गर्न मिल्दैन । आपुलुको स्वआर्जनको वण्डा नलाग्ने सम्पत्ति अंश मुद्दाको फैसला

हुनु अगावै बिक्री भएको छ । बिक्री गरेको कुरामा चित्त नबुझे छुट्टै मुद्दा गर्नुपर्नेमा यहाँ त्यस्तो अवस्था छैन । मेरो पक्षको नाममा रहेको सम्पत्ति सारवान अधिकार हो । त्यस्तो सारवान अधिकारलाई नियमावलीको कार्यविधिको रोहबाट हेर्न र बढर गर्न मिल्दैन । जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८८ को प्रयोग फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको वण्डा लाग्ने सम्पत्तिमा मात्रै आकर्षित हुने हो, विवादित कि.नं. ५१३ शुरु जिल्ला अदालतको तपसील खण्डमा नपरेको र सो विषयलाई लिएर पुनरावेदन परेको पनि छैन । कुनै किसिमबाट रोक्का नरहेको र कसैको वण्डा नलाग्ने सम्पत्ति खरीद गरी लिएको हुँदा यस्तो अवस्थामा ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतको आदेश कायम रहन सक्दैन । तसर्थ, रिट जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नु भयो । विपक्षी पुनरावेदन अदालत पाटन समेतका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले पुनरावेदन अदालत तथा जिल्ला अदालतबाट तथ्यमा प्रवेश गरी निर्णय भएको हुँदा यस्तो स्थितिमा रिटको अधिकार क्षेत्रबाट हेर्ने अवस्था छैन, पुनरावेदन अदालतको आदेश बढर हुनुपर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी जोगमाया महर्जन समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्रीहरि अर्याल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री माधव वास्कोटा, श्री हेमकुमार श्रेष्ठ र श्री मधुर महर्जनले विवादित जग्गा तायदाती फाँटवारीमा देखाइएको छ । तायदातीमा देखाएपछि ठहरखण्डमा वण्डा नहुने भनी उल्लेख नभएको सम्पत्ति वण्डा लाग्छ । त्यस्तो सम्पत्ति कसैले बिक्री गर्छ भने त्यो बिक्री कानून अनुकूल हुँदैन । पुनरावेदन अदालतको फैसलामा तायदाती फाँटवारीमा देखाएका जग्गाहरू वण्डा छुट्याउने भनी उल्लेख भएको र त्यो फैसला सर्वोच्च अदालतबाट सदर भै अन्तिम रहेको फैसलालाई आधार लिई जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालतको आदेशलाई अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

यसमा जोगमाया महर्जन तथा आपुलु महर्जन समेतका बीच चलेको अंश मुद्दा निर्णय हुनु पूर्व नै कि.नं. ५१३ को जग्गा राजेश अवालेले आपुलु महर्जनबाट मिति २०६०।३।१९ मा राजीनामा गरी लिई निजबाट

मैले मिति २०६०।८।३ मा हालैको बकसपत्र प्राप्त गरेको जग्गा हो । ललितपुर जिल्ला अदालतबाट उक्त अंश मुद्दा फैसला हुँदा कि.नं. ५१३ बाट अंश पाउने कुरा फैसलाको ठहर खण्ड तथा तपसील खण्डमा समेत उल्लेख नभएको स्थितिमा फैसलाबमोजिम वण्डा छुट्याई पाउन दरखास्त दिई कि.नं. ५१३ समेतका जग्गाबाट ६ खण्ड को २ खण्ड जग्गाको मेरा नाउँको दर्ता बदर गरी विपक्षीको दर्ताहक रहने भनी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को प्रतिकूल भएको उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन दावी र दावीको कि.नं. ५१३ को जग्गा समेत तायदाती फाँटवारीमा देखाइएको जग्गा हो फाँटवारीमा देखिएको सम्पत्तिबाट नै वादीले अंश पाउने निश्चित हुँदाहुँदै अंश मुद्दा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको अवस्थामा तायदातीमा देखाइएको जग्गा बिक्री र हक हस्तान्तरण गरेकोले त्यस्तो जग्गामा विपक्षीको हक कायम रहन सक्तैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने व्यहोराको लिखितजवाफ देखिन्छ । उल्लिखित अनुसारको तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा वादी जोगमाया महर्जन समेत प्रतिवादी आपुलु महर्जन समेतका बीचमा ललितपुर जिल्ला अदालतमा चलेको संवत् २०५९/६० सालको दे.नं. १७३ को अंश मुद्दामा आपुलु महर्जन समेतले मिति २०५९।१२।१३ मा पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा आपुलु नाम दर्ताको भनी विवादित कि.नं. ५१३ को क्षेत्रफल ०-८-० जग्गा उल्लेख गरी राजेश अवालेलाई करार गरिदिई सकेको भन्ने उल्लेख भएको र ललितपुर जिल्ला अदालतबाट उक्त मुद्दामा मिति २०६०।३।३२ मा भएको फैसला अध्ययन गर्दा पेश भएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित प्रतिवादी भुयुचा महर्जनको नाममा दर्ता सेस्ता कायम भएको सम्पत्तिबाट प्र. भुयुचा, बाबुराजा र आपुलुको ३ भाग गरी आपुलुको भागमा परेको सम्पत्ति र आपुलुको नाममा दर्ता सेस्ता कायम भएको सम्पत्तिबाट ६ भागको २ भाग अंश

पाउने ठहर्छ भन्ने व्यहोरा फैसलाको ठहरखण्डमा उल्लेख भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६१।३।२९ मा भएको फैसलाको व्यहोरा हेर्दा प्रतिवादी आपुलु महर्जनको नाममा रहेको तायदाती फाँटवारीमा देखाएका घरजग्गाहरू ६ भाग गरी वादीलाई २ भाग वण्डा छुट्याई दिनु भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । आपुलु महर्जनको सम्पत्तिबाट ६ अंश गरी वादीहरूले त्यसबाट २ भाग अंश छुट्याई लिन पाउने ठहर्न्याएको समेत पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्न्याई सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६३।१०।२४ मा भएको फैसला अन्तिम रही सो आधारमा वण्डा छुट्याउने कारवाही अगाडि बढेको देखिन्छ ।

३. यस प्रकार आपुलुले तायदाती फाँटवारी दाखिल गर्दा तायदाती फाँटवारीमा उक्त विवादित जग्गा वण्डा नलाग्ने भए यस कारणले वण्डा लाग्ने होइन भनी स्पष्टसँग उल्लेख गर्नुपर्ने थियो र अदालतले पनि सो आधारमा केही बुझ्नु पर्ने भए बुझेर एउटा निष्कर्षमा पुगी निर्णय गर्ने अवस्था हुने थियो । तायदाती फाँटवारी दाखिल गर्ने व्यक्तिले वण्डा हुनुपर्ने होइन भनी उल्लेख नगरी कुनै व्यक्ति विशेषलाई करार गरी दिई सकेको भन्नेसम्म व्यहोरा उल्लेख गरेको कारणबाट मात्रै फाँटवारी दाखिला गर्ने सम्बन्धित व्यक्तिले दावी नगरेको अवस्थामा अंशहक जस्तो गम्भीर विषयमा अदालतले वण्डा गर्न नपर्ने भनी भन्न मिल्ने स्थिति पनि देखिँदैन । अदालतले पनि तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको सम्पत्तिमध्येबाट कुनै सम्पत्ति वण्डा नलाग्ने स्थितिको रहेछ भने त्यसको निश्चित आधार र कारण खुलाउनु पर्ने हुन्छ । तर जिल्ला अदालतको फैसलाको ठहर खण्डमा यो-यो सम्पत्तिमा वण्डा नलाग्ने भनी उल्लेख नगरी तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको सम्पत्ति वण्डा लाग्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको र पुनरावेदन अदालतबाट पनि आपुलु महर्जनको नाममा रहेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएका घर जग्गाहरूबाट वण्डा छुट्याई दिनु भन्ने व्यहोरा स्पष्टसँग उल्लेख भएको र सो फैसला सर्वोच्च अदालतबाट समेत सदर भएको स्थितिमा केवल

जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लेख नभएको भन्ने आधारमा मात्रै उक्त जग्गामा बण्डा नलाग्ने भन्न मिल्ने देखिएन ।

४. रिट निवेदकले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क को व्यवस्था फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको कुनै किसिमबाट हक हस्तान्तरण भएको अवस्थामा मात्रै लागू हुने हो । प्रस्तुत विवादमा फैसला हुनु पूर्व नै लिखत पारीत भएको हुँदा यस्तो अवस्थामा उक्त नियम ७८क लागू हुने अवस्था छैन भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । त्यस सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि उल्लेख गरिएको उक्त अंश मुद्दाको फिरादपत्र मिति २०५७।२।१९ मा दर्ता भएको, तायदाती फाँटवारी लिने आदेश मिति २०५७।७।२७ मा भएको र मिति २०५९।९।३ र मिति २०५९।९।२।९३ मा तायदाती फाँटवारी दाखल भई शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।३।३२ मा तथा सर्वोच्च अदालतबाट २०६३।९।०।२।४ मा फैसला भै सो फैसला अन्तिम रहेको देखिन्छ । विवादको कि.नं. ५।९३ को जग्गा आपुलु महर्जनले राजेश अवालेलाई उक्त अंश मुद्दा दर्ता भै तायदाती फाँटवारी दाखिल भइसकेपछि, मुद्दा फैसला हुनु केही दिन पूर्व मिति २०६०।३।१९ मा राजीनामा पारीत गरी दिएको देखिन्छ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क को व्यवस्था हेर्दा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरण गरिएको भएमा कारवाही र किनारा गर्न सक्ने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । नियमावलीको उक्त व्यवस्था मुद्दालाई निष्प्रभावी बनाउने दुराशय राखी मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा सो मुद्दाको विवादमा रहेको कुनै पनि चल अचल सम्पत्ति तह-तह हक हस्तान्तरण गर्ने गलत प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्ने र फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने मनसायबाट गरिएको हुन्छ । साथै, मुद्दाका पक्षलाई एउटै विषयमा पटक-पटक मुद्दा गरी हैरानी व्यहोर्न नपरोस, छिटो छरितो ढंगबाट न्याय निष्पादन हुन सकोस् भन्ने अभिप्रायले फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गरिएको भएमा असर पर्ने

पक्षको निवेदन लिई सो निवेदनबाट कारवाही र किनारा गरी फैसला कार्यान्वयनको कार्य सम्पन्न गर्ने उद्देश्यबाट नै उक्त कानूनी व्यवस्था गरिएको हो ।

५. यस्तो व्यवस्था हुँदाहुँदै तायदाती दाखिल भैसकेको स्थितिमा तायदातीमा देखाइएका अंशबण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति रिट निवेदकका परदाता आपुलु महर्जनले उक्त मुद्दा फैसला हुनुभन्दा २० दिन अगाडि राजेश अवालेलाई र निजले पनि मिति २०६०।८।३ मा निवेदक गंगा शाक्यलाई हक हस्तान्तरण गरेको कार्यबाट अदालतको फैसलाबमोजिम वादीले आफ्नो भागमा पर्ने अंश छुट्याई लिन नपाई अंश जस्तो नैसर्गिक र कानूनी हकबाट बञ्चित हुने स्थितिको सिर्जना हुन आउने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत विवाद सम्बन्धमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क र ७८ख आकर्षित नहुने भन्न मिल्ने । उक्त नियम ७८क आकर्षित हुने नै देखियो । उक्त नियम ७८क बमोजिम परेको निवेदनबाट कारवाही गर्दा असर पर्ने व्यक्तिलाई बुझी फैसलाअनुसार अंशबण्डा लाग्ने हक जतिको सम्पत्तिका सम्बन्धमा तह-तह बेचबिखन र हक हस्तान्तरण गरेको लिखतसम्म बदर गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।३।१३ मा भएको आदेश र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६५।४।१७ मा भएको आदेश कानून अनुरूप नै भएको देखियो । उक्त आदेशबाट निवेदकको कानूनी तथा संवैधानिक हकमा आघात परेको देखिएन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यस अदालतबाट मिति २०६५।५।५ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश कायम रहन सक्दैन, निष्प्रभावी हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको लगत दायरीबाट कट्टागरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६८ साल पुस २५ गते रोज २ शुभम्-
इजलास अधिकृत : ऋषिराम आचार्य

निर्णय नं. ८७६०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
०६६ - CR - ०८३७, ०३४८
फैसला मिति: २०६८।६।४।४

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: कन्चनपुर जिल्ला महेन्द्रनगर
नगरपालिका वडा नं.१८ घर भई हाल केन्द्रीय
कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल,
काठमाडौंमा थुनामा रहेकी नन्दादेवी जोशी
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: जी. कुन्दाको जाहेरीले नेपाल सरकार

पुनरावेदक वादी: जी.कुन्दाको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: जिल्ला वैतडी श्रीकोट गाउँ विकास
समिति वडा नं.३ बस्ने गणेशदत्त पाण्ड्ये
शुरु फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री पदमराज भट्ट

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बमकुमार श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री बाबुराम रेग्मी

- कानूनद्वारा आफ्नो विरुद्ध साक्षी हुन वा बयान दिन बाध्य पार्न नमिल्ने गरी संरक्षण वा सुविधा प्रदान गरेको अवस्थामा आफ्नो विरुद्ध प्रमाण लाग्ने गरी सहजरूपमा तथ्यका बारेमा मौन रहने नैसर्गिक वैयक्तिक स्वतन्त्रताभित्र पर्दछ । तसर्थ सोलाई आरोप पुष्ट्याईको कडी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- प्रत्यक्षदर्शीको रूपमा नरहेका अन्य व्यक्तिहरूले गरेको कागज र बकपत्रको वैधता वा मान्यता हुँदै हुँदैन भनी अर्थ गरिन नहुने ।

(प्रकरण नं.६)

- जाहेरी घटनाका विषयमा दिइने सूचनाको एक माध्यम हो । यसले प्रमाण संकलनमा सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ, स्वयंले सार्थकता प्राप्त गर्दैन । यो आफैमा अकाट्य र स्वतन्त्र प्रमाण नहुने ।

- जाहेरी दरखास्त स्वयंमा सुनी सुनाई (Hearsay) कथनमा आधारित रहेको तथा समयको लामो अन्तराल पश्चात् दर्ता भएको हुँदा त्यो घटनाको सत्यता वा वास्तविकतामा आधारित नभई कसैलाई फसाउने उद्देश्यबाट सुनियोजित तवरबाट अभिप्रेरित भैदिएको भनी शंका गर्ने पर्याप्त ठाउँ देखिने ।

(प्रकरण नं.१०)

- अनुसन्धान र अभियोजन पक्ष आफ्नो जिम्मेवारी निर्वाह नगरी भएको त्रुटिको अदालतले सूक्ष्म रूपमा केलाएर न्याय प्रदान गर्नु नै वास्तविक न्याय हुने ।

(प्रकरण नं.१३)

- अदालतले न्यायकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्दा गहनतम जिम्मेवारीबाट बिचलन हुनु हुँदैन । न्यायकर्ताको एकमात्र उद्देश्य कुनै व्यक्ति विशेष अन्यायमा नपरून्, दोषिले उन्मुक्ति नपाऊन्, निर्दोष व्यक्तिको सुखमय जीवन अनाहकमा कारागारको घेरावन्दिमा बन्धनकारी रूपमा विताउन नपरोस् भन्ने धारणाले अभिप्रेरित हुनु पर्दछ । वस्तुनिष्ठ आधारको धरातलभन्दा माथि उठेर कोरा कल्पनाका मनचिन्ते विचारलाई अकाट्य प्रमाणको रूप प्रदान गरी ज्यान जस्तो जघन्य अपराधको दोषी ठहर्‍याउने परिपाटीलाई प्रोत्साहन गर्ने हो भने न्यायिक मार्ग विखण्डन हुन गै फितलो अनुसन्धानको वलीवेदीमा न्यायको वलिदान हुने ।

- वस्तुनिष्ठ प्रमाण नहुँदा नहुँदै प्रचार, हल्ला वा दवावमा अभिष्ठ तथा लोकप्रियतालाई माध्यम बनाई अनुसन्धान प्रारम्भ गर्ने र अभियोजन लगाउने परम्परालाई प्रोत्साहन दिई स्वतः अंगीकार गर्ने पात्र अदालत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ रामप्रसाद
श्रेष्ठ एवं विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण
नेउपाने, प्रेमसिंह धामी र रवीन सिंह
वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री उद्धव
पुडासैनी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं.

फैसला

न्या.प्रेम शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको
मिति २०६२।१२।१५ को फैसलाउपर वादी तथा प्रतिवादी
दुवै तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको
संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

ग्लोबल एजुकेशन प्रा.लि.का बोर्ड सदस्य अर्जुन
वास्तोलाले फोनबाट मलाई काठमाडौं आउनु भनेकाले
मिति २०६२।१।२७ गते विहान १०:२० बजेको समयमा
स-परिवार कोठाभित्र बसी खाना खाइरहेको अवस्थामा
छतबाट केही खसेको र बाहिरबाट मान्छे खस्यो भन्ने
आवाजसमेत आएकोले खाना खान छोडी बाहिर आई
हेर्दा सुब्बा राव आगनमा खसेको देखेको हुँ। सो कुरा
मैले तत्काल फोनबाट जानकारी गराएकी हुँ। निजको
मृत्युमा कसैमाथि शंका समेत नभएकोले पोष्टमार्टम
गरी लास आफन्तलाई बुझाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको
नन्दादेवी जोशीले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा मिति
२०६२।१।२७ मा दिएको जाहेरी व्यहोरा ।

जिल्ला कन्चनपुर महेन्द्रनगर न.पा.वडा
नं.१८ जानकी टोलस्थित नन्दादेवी जोशीको घर
आगनमा पूर्वतर्फ १८ फीटको दूरीमा वरणडादेखि
दक्षिण टाउको, उत्तर खुट्टा दायाँ आँखिभौंमा डेढ
ईञ्च लम्वाई आधाईञ्च चौडाईको घाउ भई रगत
निसकेको दायाँ हात कुमदेखि एक ईञ्च माथि पाखुरा
भाँचिएको देखिएको, बाहिरबाट हेर्दा अन्य घाउ चोट
नीलडाम केही नभएको अवस्थामा मृतक सुब्बा
रावको लास रहेको र मृतकको खलिबाट महेन्द्रनगर
पब्लिक लेखेको पर्चा फेला परेको भन्ने व्यहोराको
घटनास्थल तथा लास जाँचप्रकृति मुचुल्का ।

मृतक सुब्बा रावको घटनास्थलमा लास जाँच
गर्दा मृतकले लगाएको कमिजको खलीमा फेला परेको
भनिएको पर्चामा Mahendranagar public, please
retain medical collage at Mahendranagar can not
be a slave to Nandaji भनी अङ्ग्रेजीमा लेखिएको
कागज ।

ग्लोबल एजुकेशन फाउन्डेशन प्रा.लि.का
चियरमेन दिवाकर चन्दलाई I would like to point
out that, willy-nilly, we have all been sucked into
the quick sands. The only way out appear to be
pumping of funds to the tune of 50 lakhs, in days,
no matter at what cost. Kaunda's, sources have
been frozen temporarily and new investor may
come only if the medical council clears our
project, which again would cost 50 lakhs. This
is an SOS समेत भनी अप्रिल २६, २००५ मा मृतकले
लेखेको पत्र तथा Amount disbursed by Nanda Devi
Joshi (९-७-०४) मा भनी लेखिएको पत्र कागज
मृतकको कोठाबाट बरामद गरिएको बरामदी मुचुल्काको
व्यहोरा ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान अन्दाजी १०:३०
बजेको समयमा नन्दादेवी जोशीको घरको पूर्वतर्फ
अन्दाजी ५० मीटरको दूरीमा अशोक जैरुको नयाँ
निर्माणाधीन घरमा ठेक्का लिई काम गराउँदै थिएँ ।
पिल्लरको स्टरिङ्ग ठोकी लेवरहरू मसला बनाई राखेका
थिए । म शीतलमा आराम गरिराखेको अवस्थामा
नन्दादेवी जोशीको घरको तेस्रो तल्लाको पूर्वतर्फ रहेको
रेलिङ्गमा एक जना पुरुष व्यक्ति हात टेकी तल निहुरी
भूईंमा हेरेको सो स्थानबाट उठी दक्षिणतर्फको ढोकामा
उभिई पुनः फर्की सोही ढोका नजिक गई उभिएको,
फेरि पहिले उभिएको स्थान आई रेलिङ्गमा हात टेकाई
कम्मरदेखि माथिको भाग समेत सोही रेलिङ्गमा टेकाई
भूईंतिर हेरिराखेको देखी अब यो बुढो मान्छे तल
खस्छुकि भनी मन मनै सोच्दा निज भूईंमा खसी हाले,
निज खसेको देखी मान्छे खस्यो भनी हल्ला गर्दै सो
स्थानतर्फ दगुदै जाँदा म भन्दा अगाडि तत्काल नाम
थाहा नभएको पन्त भन्ने केटा घटनास्थलमा पुगी
खसेको मान्छेलाई घोटो अवस्थामा रहेको देखी हात

समाती उत्तानो पल्टाउन खोज्दा नसके पछि मैले खुट्टा समाती उत्तानो पल्टाएको थिएँ । निज पन्त भन्ने केटाले नाडी र छाती छाम्दै थिए । मैले मान्छे खस्यो भनी कराएको सुनी नन्दादेवी समेतका अन्य नजिकका व्यक्तिहरू घरबाट बाहिर निस्केका थिए, निजहरूले सुब्बा राव हो भनी कुरा गरेको सुने पछि मैले पनि थाहा पाएको हुँ । उक्त समय निज सुब्बा रावका भाई पनि आइपुगेका थिए । निज सुब्बा राव नन्दादेवी जोशीको घरको तेस्रो तलाबाट खस्न लाग्दा उक्त स्थानमा निज राव एकलै थिए भन्ने समेत व्यहोराको महेन्द्रनगर न.पा., वडा नं. १८ बस्ने वर्ष ३४ को रतनप्रसाद अधिकारीले मिति २०६२।१।२७ गते गरिदिएको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान अन्दाजी १० बजेको समयमा पछि नाम थाहा हुन आएका सुब्बा राव नन्दादेवी जोशीको घरभित्र गएको देखेको हुँ भन्ने व्यहोराको नन्दादेवी जोशीको घरको पूर्वतर्फ अन्दाजी ५० मीटरको दूरीमा अशोक जैरुको नयाँ निर्माणधीन घरमा ज्यामी काम गर्ने महेन्द्रनगर न.पा वडा नं. १८ डेरा गरी बस्ने वीपिन गंगोलीको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान अन्दाजी १०:३० बजेको समयमा म साइकल चढी मेरो नियुक्ति सम्बन्धमा बुझ्न भनी ग्लोवल एजुकेशन फाउण्डेशन प्रा.लि. तर्फ गइरहेको अवस्थामा नन्दादेवी जोशीको घर अगाडि मानिस खस्यो भनी हल्ला सुनी/देखी म स्वास्थ्यकर्मी भएको नाताले दुवै हात समाती उत्तानो पल्टाउन खोज्दा एकलैले नसके पछि नाम थाहा हुन आएका रतन अधिकारीले खुट्टा समाती उत्तानो पल्टाई नाडी छाम्दा मरेको वा जीउंदो भन्ने यकीन गर्न नसकिएको अवस्थामा मृतकको मृत्यु भई सकेको रहेछ । अन्य व्यक्ति उक्त घटनास्थलमा आई निजहरू मध्येका वाई. दुर्गाप्रसादले छाम्दा Expired भने पछि निजको मृत्यु भई सकेको भन्ने थाहा पाऊँ भन्ने ग्लोवल एजुकेशन फाउण्डेशन प्रा.लि.बाट अस्थायी नियुक्ति लिई महाकाली अञ्चल अस्पतालमा कार्यरत जनकराज पन्तले गरेको कागज ।

मृतक खसी मरेको जाहेरवाली नन्दादेवी जोशीको घरको पहिलो तल्लाको बरण्डामा रगतजस्तो

रातो पदार्थ फेला पारी बरामद गरेको हो भन्ने मिति २०६२।१।२८ को बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान मेरो डेरा कोठामा धनसिंह महाराको घरबाट महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजका मेनेजिङ डाइरेक्टर सुब्बा राव डेरा गरी बस्ने पि.के. श्रेष्ठको घरमा आई म र सुब्बा राव दुवै जना मेडिकल कलेज सम्बन्धी कुराकानी गरी राखेको अवस्थामा अन्दाजी ९:१५ बजेको समयमा नन्दादेवी जोशीले सुब्बा रावलाई फोन गरेको र कसको फोन हो भनी सोध्दा नन्दादेवी जोशीले घरमा बोलाएको छ, निज नन्दादेवीसँग भेट गरेर आउँछु भनी एकलै त्यसतर्फ गएका थिए । म निजको घरमा जादा आगानमा सुब्बा रावको लास देखेको हुँ । निजको के कसरी मृत्यु भएको हो भन्न सक्तिन भन्ने व्यहोराको उक्त कलेजका एक्जिक्युटिभ डाइरेक्टरको सल्लाहकारमा कार्यरत वाई. दुर्गाप्रसादको मिति २०६२।१।२८ को कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान म मेरो डेराबाट आई सुब्बा राव बस्ने पि.के. श्रेष्ठको घरमा गई विहानको चिया नास्ता खुवाई म उद्योग वाणिज्य संघमा कम्प्युटरको क्लास लिन गएको थिएँ । सो स्थानबाट सुब्बा रावको डेरामा आउँदा सुब्बा राव १०:१५ बजेको समयमा डेराबाट बाहिर गएका थिए । सो स्थानबाट सुब्बा राव १० मिनेट पछि नन्दादेवी जोशीको घरबाट फोन गरी लेडिजले गाडी छ, छैन सुब्बा राव फेन्ट भएका छन् भनी जानकारी आएको थियो तत्कालै म, रेवन्त भन्ने विद्यार्थी र वाई. दुर्गाप्रसाद घटनास्थलतर्फ गएका थियौँ । घटनास्थलमा पुग्दा सुब्बा रावको मृत्यु भइसकेको थियो । के कसरी मृत्यु भयो थाहा भएन भन्ने व्यहोराको महेन्द्रनगर न.पा.वडा नं.१८ डेरा बस्ने वर्ष २५ को विशालकुमार तिरुवा (वि.क.) ले गरिदिएको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते साँझ १०:३० बजेसम्म मैले नन्दादेवी जोशीको घरको तेस्रो तल्लाको दक्षिणतर्फ रहेको कोठामा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी काम गरी बाँकी रहेका बिल भौचर टेबुलमै छाडी घरायसी कामले गर्दा नन्दादेवी जोशीलाई मौखिक रुपमा जानकारी गराई विदामा बसेको थिएँ भन्ने समेत व्यहोराको देवबहादुर ऐरले गरिदिएको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते नन्दादेवी जोशीको घर नजिक अशोज जैरुको घर बनाउने कार्यमा म लेबरको काम गरिरहेको थिएँ। अन्दाजी १० बजे सुब्बा राव नन्दाको घरमा गएको देखेको थिएँ। निज व्यक्ति उक्त घरबाट खसेको भनी ठेकेदार रतन अधिकारीले भनी सोतर्फ गएका हुन्। उक्त स्थानमा जाँदा अलिअलि सास फेरिरहेको जस्तो लागेको थियो। हामी पुगेपछि मृत्यु भइहाल्यो। घरबाट खसेको मैले देखेको होइन, ठेकेदारले भनेको सुनेको हो भन्ने समेत व्यहोराको मन ब्रमनले गरेको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान खाना खान भनी नन्दादेवी जोशीको घरको डाइनिङ हलमा म समेत गएको अवस्थामा बाहिरबाट मान्छे खस्यो भन्ने आवाज सुनी बाहिर आई हेर्दा सुब्बा रावलाई घर आँगनमा लडेको देखेकी हुँ भन्ने व्यहोराको नन्दादेवी जोशीको घरमा बस्ने लक्ष्मीकुमारी पनेरुले गरिदिएको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान अन्दाजी १०:०० बजेको समयमा कार्यालयमा आई भाडु लगाई सफा गर्न लाग्दा अन्दाजी १०:३० बजेको समयमा नन्दादेवी जोशीको घर आँगनतर्फ एक्कासी बोरा खसेको जस्तो आवाज सुने पछि के रहेछ भनी भ्यालबाट बाहिर हेर्दा पछि नाम थाहा हुन आएका सुब्बा रावलाई निज जोशीको घर आँगनमा लडेको अवस्थामा देखेको हुँ भन्ने व्यहोराको नन्दादेवी जोशीको घरको ५ फीटको दुरीमा रहेको महेन्द्रनगर निर्माण व्यवसायी संघको कार्यालयमा पियन काम गर्ने फरकबहादुर धानुकले गरिदिएको कागज।

मृतक सुब्बा रावको शवपरीक्षण गर्दा Cause of death is rupture of lung with lacerate भन्ने व्यहोराको शवपरीक्षण प्रतिवेदन।

नन्दादेवी जोशी मेरी कान्छी आमा भएकीले त्यही बसी क्याम्पस पढ्छु। मिति २०६२।१।२६ गते घरायसी कामले पुनर्वास बस्ने भिनाजु टिका उपाध्यायको घरमा गएको थिएँ। ऐ. २९ गते धनगढीबाट कान्छी आमालाई फोन गर्दा तिमि तुरुन्तै यहाँ आउँ सुब्बा राव हाम्रो घरको तेस्रो तलाबाट खसी मृत्यु भएको छ भनी फोनबाट जानकारी गराएकाले थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराको धर्मराज उपाध्यायले गरेको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान आमा नन्दादेवी काठमाडौँ जान भनी विहान अन्दाजी १०:३० बजे को समयमा खाना खान डाइनिङ कोठामा गएको अवस्थामा बाहिरबाट मान्छे खस्यो भनी आवाज आए पछि बाहिर आई हेर्दा सुब्बा रावलाई घर आँगनमा देखेको हुँ, पछि मैले हरियो जगमा पानी ल्याई सुब्बा रावको अनुहारमा छर्केको हुँ। निजको मृत्यु के कसरी भएको हो म जान्दिन भन्ने व्यहोराको गणेशदत्त पाण्ड्येले गरिदिएको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान आमा नन्दादेवी काठमाडौँ जाने भएकीले विहान अन्दाजी १०:३० बजे तिर खाना खान भनी म समेत डाइनिङ कोठामा भएको अवस्थामा अचानक मान्छे खस्यो भनी आवाज आएपछि कोठाबाट बाहिर आई हेर्दा सुब्बा राव घर आँगनमा उत्तानो अवस्थामा देखेको हुँ। निज कतिवेला हाम्रो घरमा आए, कतिवेला माथि गए थाहै भएन। देख्ने मान्छेले भने पछि निज हाम्रोघरको तेस्रो तल्लाबाट खसेका हुन् भन्ने थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराको लक्ष्मणराज जोशीको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान सासू नन्दादेवी काठमाडौँ जानु हुने भएकीले खाना पकाई सासूलाई खाना खुवाइसक्न लागेको र श्रीमान लक्ष्मण जोशी, ड्राइभर गणेश पाण्ड्ये, लक्ष्मी पनेरु समेतलाई खाना पस्कन लागेको अवस्थामा बाहिरबाट मान्छे खस्यो भन्ने आवाज आएपछि कोठाबाट बाहिर आई हेर्दा सुब्बा रावलाई घर आँगनमा देखी मैले २५०८८ मा फोन गरी गाडी कहाँ छ भनी सोधी वाई. दुर्गाप्रसादलाई यहाँ पठाई दिनु भनी विशाल वि.क.लाई भनेकी हुँ। त्यसको लगत्तै निज सुब्बा रावको भाई मुष्ट वैकट ईश्वरलाई समेत घटना बारे जानकारी गराएकी हुँ भन्ने व्यहोराको सुनीता जोशीको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते अन्दाजी १०:२० बजेको समयमा आफ्नो कार्यालयतर्फ जान लाग्दा नन्दादेवीको घर आँगनमा एक जना पल्टेको देखेको, त्यहाँ रतनप्रसाद अधिकारी, गणेश पाण्ड्ये र नन्दादेवी जोशी समेतका व्यक्तिहरू थिए। पछि बुझ्दा सुब्बा राव भन्ने थाहा पाएको हो। निज त्यहाँ कति खेर आए के कसरी मृत्यु भयो केही थाहा नभएको भन्ने व्यहोराको

जिल्ला हुलाक कार्यालय कंचनपुरमा कार्यरत श्यामकृष्ण ओझाको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ अन्दाजी १०:३० बजेको समयमा म काम गरिरहेको घरको दक्षिणतर्फ रहेको नन्दादेवी जोशीको घर आँगनमा सिमेन्टको बोरा खसेको जस्तो आवाज सुनेको हुँ र म कार्यालयको काममा व्यस्त थिएँ । दक्षिणतर्फको भ्याल खुल्ला अवस्थामा रहेकोले मानिस खस्यो भनी कराएको आवाज सुनेकोले नन्दादेवीको घर आँगनतर्फ हेर्दा नाम थाहा हुन नआएको सुब्बा राव घर आँगन अगाडि लडेको अवस्थामा देखेकी हुँ भन्ने व्यहोराको निर्माण व्यवसायी संघको कार्यालयमा कार्यरत सचिव पार्वती मल्लले गरेको कागज ।

प्रथम पक्ष नन्दादेवी जोशी र द्वितीय पक्ष ग्लोबल एजुकेशन फाउन्डेसन प्रा.लि.का अध्यक्ष दिवाकर चन्द्र समेत बीच मिति २०६१।७।१८ गतेमा प्रथम पक्षको नाममा रहेको महेन्द्रनगर न.पा.वडा नं.१८ स्थित घरको तीन तल्ला मासिक रु.४०,०००।- बुझाउने गरी ५ वर्षको लागि द्वितीय पक्षले भाडामा लिएको भन्ने व्यहोराको सम्झौता पत्र ।

म घटनास्थलमा पुग्दा सुब्बा रावको छातीमा पन्त थरको मानिसले छामी रहेका थिए । सास लिन सजिलो होस भनेर त्यसो गरेको भन्दै थिए । निजलाई के भएको हो भनी बुभुदा नन्दा जोशीको घरको तेस्रो तल्लामा यता उता गर्दै हिंडिरहेका र रेलिङ्गबाट तल हेर्दै थिएँ एककासी आगनमा खसेको हो भनी रतनप्रसाद अधिकारीले भनेका हुन् । पन्तले एकै छिनपछि मानिस मर्न्यो भनी भनेका हुन भन्ने समेत व्यहोराको देवदत्त ओझाले गरिदिएको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गतेका दिन अशोक जैरुको घर बनाउन लेबर लगाएकोले म त्यही बसेर काम हेर्दै थिएँ । समय यकीन भएन सोही अवस्थामा नन्दादेवी जोशीको घरको तेस्रो तल्लामा उभिएर बरण्डाको रेलिङ्गबाट तल हेरेको र सो स्थानबाट दक्षिणतर्फको कोठाको ढोकामा जाने र ढोकाबाट फेरि बरण्डाको रेलिङ्गमा आएर घरको अगाडि आगनमा तल भुकेर हेरेको देखेको थिएँ र तेस्रो चोटी तल निहुरिएर हेरेको समयमा तल आँगनमा खसेको देखेको थिएँ । खस्ने

वित्तिकै कराउँदै नन्दादेवीको घर आगनमा गई हेर्दा घरको बरण्डाबाट तल हेर्ने मानिस खसेको र सो मानिस सुब्बा राव भएको कुरा थाहा पाएको हुँ । घरको बरण्डाबाट तल हेरिरहेको अवस्थामा मनमनै सोचेको थिएँ कि अब यो बुढो खस्छ होला, त्यसै समय एककासी खसिहाल्यो । निजलाई कसैले कुटपीट गरी फालेको होइन । आफैँ तल खसी मृत्यु भएको हो । म आगनमा पुग्दा निज घोप्टो अवस्थामा थिएँ, त्यही आइपुगेका पन्तले उत्तानो बनाउन खोज्दा नसकेकाले मैले पनि सहयोग गरी उत्तानो बनाएको हो । लडेको स्थानबाट छायाँ भएको ठाउँ घरको बरण्डामा लैजान खोज्दा नन्दादेवीले लडेको स्थानमा नै राख्नु भनेपछि सोही स्थानमा राखेको हो भन्ने समेत व्यहोराको रतनप्रसाद अधिकारीले मिति २०६२।२।४ मा अनुसन्धान अधिकृत समक्ष गरेको बयान कागज ।

मृतक सुब्बा रावको भिषेरा परीक्षणमा किटनासक औषधि, अल्कोहल तथा मुसा मार्ने विषादी पाउन सकिएन भन्ने केन्द्रीय विधिविज्ञान प्रयोगशाला काठमाडौँको परीक्षण प्रतिवेदन ।

जाहेरवाली नन्दादेवी जोशी घरको पहिलो तल्लाको बरण्डाको पूर्वतर्फको रेलिङ्गमा रगत जस्तो रातो देखिने पदार्थ फेला परेकोले बरामद गरी परीक्षण गर्न पठाउँदा रगत नभएको भनी केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६२।१।२७ गते अर्जुन वास्तोलाले हामीहरू महेन्द्रनगरको मेडिकल कलेज बेच्दै छौँ, त्यसमा भएको तपाईँको लगानीको हिसाव गर्न चाडो काठमाडौँ आउनु भनी बोलाएकाले काठमाडौँ जाने तयारीमा पहिलो तल्लामा भएको डाइनिङ्गमा खाना खान लागेकोमा खाना खाइसक्न लाग्दा छोरा लक्ष्मण, बुहारी सुनीता, डाइभर गणेश र लक्ष्मी पनेरु पनि खाना खाने तयारीमा थिए । सोही समयमा एककासी पूर्व आगनतर्फबाट बोरा खसेजस्तो आवाज आएको र सो को लगत्तै मान्छे खस्यो भन्ने आवाज आएकोले बाहिर आइ हेर्दा सुब्बा राव रहेछन् । त्यहा गई हेर्दा पन्त थरका व्यक्ति तथा ५० मीटर नजिकै घर बनाइ रहेका रतनप्रसाद अधिकारी त्यही उभिएका थिए । हामी सबै गर्यौँ, गणेशले पानी

छर्केका थिए। उपस्थितले वरण्डामा राख्न खोज्दा हैन यस्तो अवस्था छ, प्रहरी प्रशासनलाई खबर गर्नुपर्छ, त्यही राख्नुपर्छ भनी भनेकी हुँ। प्रहरीमा खबर गरी जीउदै भए उपचार गर्न लैजानु पर्‍यो भनी गाडी पनि खोज्न लगाएको पनि थिए। एकछिन पछि निजको भाई तथा दुर्गाप्रसाद पनि आइपुगेका हुन्। निजका भाई ईश्वरले नाडी छामी सकेपछि आखाँ बन्द गरिदिएका थिए। त्यसपछि प्रहरी पुगेर आवश्यक कार्य गरेका हुन्। निज सुब्बा राव कतिबेला त्यहाँ आए, कतिबेला माथि गए थाहा भएन। म काठमाडौं जाने कुरा निजलाई भनेको थिए। मेरो घर मेडिकल कलेजलाई भाडामा लिने दिने कुरा भएको हो। मेरो घर धितो राखेर कर्जा लिने कुरा भएको छ त्यसरी धितो राख्न नदिनु भनी सुब्बा रावले मलाई भनेका थिए। निजसँग मेरो राम्रो सम्बन्ध थियो। मैले मेरो जग्गा समेत कलेजलाई भाडामा दिएको छु। मैले उक्त ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशनबाट भाडा बापतको समेत रकम पाउन बाकी रहेको छ भन्ने समेत व्यहोराको नन्दादेवी जोशीले मिति २०६२।२।१९ मा गरिदिएको कागज।

नन्दादेवी जोशी महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजको आवासीय निर्देशकको रूपमा काम गर्ने गरेको र सुब्बा राव मेनेजिङ डाइरेक्टरको रूपमा काम गर्ने गरेकोमा निजहरू बीच राम्रो सम्बन्ध नभएको, नन्दादेवी जोशीले समय-समयमा विवाद गरी राख्ने घर भाडा जमिन ५० वर्षसम्म कलेजलाई भाडामा दिने तथा रकमसम्बन्धी अन्य विवादहरू चलिरहेको समय-समयमा व्यवस्थापनलाई प्रभावित पार्ने किसिमले अनावश्यक दवाव गरिरहने गरी रहेकीले नन्दादेवी जोशी निजका छोरा लक्ष्मण जोशी, डाइभर गणेश पाण्ड्ये र भान्छे धर्मराज उपाध्याय तथा घरमा रहेका अन्य व्यक्तिहरूले निज सुब्बा रावलाई मारेको हुनुपर्छ भन्ने व्यहोराको अङ्ग्रेजी भाषामा तारेख १८-५-२००५ मा लेखिएको उक्त मेडिकल कलेजमा नव नियुक्त डाइरेक्टर जी. कुन्दाले पेश गरेको कम्प्लेन लेटर र उक्त लेटरलाई नेपालीमा रीतपूर्वक रूपान्तर गरी ल्याउन भनी अनुरोध गरिएको। महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजले आवश्यक कार्यहरू पुरा गरी सोही कलेजको

आवासीय निर्देशक नन्दादेवी जोशीले बाँकी सबै सञ्चालकहरूलाई पन्छाएर एकलै कलेज चलाउन प्रयासरत छिन्। उनको यस्तो शंकालु व्यवहारले व्यवस्थापनलाई दवावमा राखी उनकै जग्गामा कलेज भवन बनाउन जग्गा करार बापत भाडा वार्षिक ने. रु.५ लाख खोजी रहेकी छिन् ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशन प्रा.लि.ले उनकै जग्गा ५० वर्षका लागि लिजमा लिन खोजे पछि उनले सो करार रकम वार्षिक ५ बाट बढाई रु.२५ लाख गर्न खोजेकी थिइन्। साथै यस कलेजकी अध्यक्ष समेत बन्न खोजेकी थिइन्। यी सबै योजनाहरू सफल गराउन पहिले श्री एम. सुब्बा रावबाट कागजात मागिरहेकोमा सुब्बा रावले दिन नमानेको कुरा निजले मलाई फोनमा गरेका थिए। सञ्चालक श्री ए.पि.वास्तोलाले श्रीमती नन्दादेवी जोशीलाई ९ मई, २००५ मा फोन गरी सहयोग गर्न अनुरोध गर्दा जग्गाको करार रकम वार्षिक रु.२५ लाख गर्ने भए मात्र सहयोग गर्ने बताएकी थिईन्। निज जोशीले एम. सुब्बा रावलाई फोन गरी ने.रु.३० लाख मई २००५ सम्ममा र ने.रु.१ करोड, ३० नोभेम्बर २००५ सम्म दिनको लागि माग पनि गरेकी थिइन् तर एम. सुब्बा रावले नेपाल मेडिकल काउन्सिलबाट निरीक्षण भएको एक महिना पछि २० लाख मात्र दिन सक्ने वाचा गरेको कुरा रावले मलाई फोनमा जानकारी दिएका थिए। एम. सुब्बा रावले १० मई २००५ का दिन विहान ९ बजे श्रीमती नन्दादेवी जोशीले छलफलको लागि अनुरोध गरेकाले त्यहाँ जाँदैछु भनी फोन गरे। तसर्थ उपयुक्त घटनाक्रमको आधारमा कञ्चनपुर जिल्ला महेन्द्रनगर न.पा. १८ जानकी टोल बस्ने श्रीमती नन्दादेवी जोशी, उनका छोरा लक्ष्मणराज जोशी उनका भान्से धर्मराज उपाध्याय, डाइभर गणेश पाण्ड्ये समेतका व्यक्तिहरूले एम. सुब्बा रावको हत्या गरेकोमा पूर्ण विश्वास छ भन्ने समेत व्यहोराको ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशन प्रा.लि. द्वारा खयरभट्टी महेन्द्रनगरमा सञ्चालित महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजका कार्यकारी निर्देशक जी.कुन्दाले मिति २०६२।२।१९ मा लेखी भारतीय नोटरी पब्लिकबाट प्रमाणित गराइ मिति २०६२।२।१६ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमा पेश गरेको जाहेरी दरखास्त पत्र।

अर्जुन वास्तोला र नन्दादेवी जोशीको बीच के कुरा भएको हो थाहा छैन । नन्दाले जमिन ५० वर्षका लागि भाडामा दिनु पर्दछ, भाडामा दिएन भने मेडिकल कलेज धनगढी जान्छ, भनेपछि नन्दादेवी जोशीले सोही दिन बोलाएर कलेज महेन्द्रनगरबाट बाहिर जाँदै भनी सुब्बा रावलाई कागज गर भनी दवाव दिई कागज गरेन भने मारी दिन्छु भनी धम्की दिएको कुरा सुब्बा रावले फोनबाट मलाई भने पछि उक्त कुरा थाहा पाएको थिएँ । मिति २०६२।१।२७ गतेका दिन सुब्बा रावको मृत्यु भएको हुँदा निजको मृत्यु स्वभाविक नभई नन्दादेवी जोशी समेतको कर्तव्यबाट भएको हो भन्ने व्यहोराको जी. कुन्दाले गरिदिएको मिति २०६२।२।१८ को जाहेरी सनाखत बयान कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते अन्दाजी १०:३० बजे तिर सुब्बा रावको कोठामा नन्दादेवी जोशीको फोन आएको थियो । सो समयमा आर. सि. चौधरी र सुब्बा राव बीच कुराकानी भई रहेको थियो सो को केही समय पछि सुब्बा राव नन्दादेवी जोशीको घरमा जान्छु भनी गएका थिए । निज गएको केही समय पछि नन्दादेवी जोशीको छोरा लक्ष्मण जोशीले फोनबाट सुब्बा राव फेन्ट भएका छन गाडी चाहियो भनेका थिए । त्यसपछि विद्यार्थी रेवन्त दौडी घटनास्थलमा जाँदा रावलाई सेतो कपडाले छोपेको थियो । त्यसपछि लास हेरी घटनाबारे जी. कुन्दालाई काठमाडौँमा फोनबाट जानकारी गराएको हुँ । सो घटना हुनुभन्दा केही दिन अगाडि नन्दादेवी जोशी र सुब्बा रावका बीच कलेजको लेनदेनका विषयमा वादविवाद भएको हुँदा निजको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको जस्तो लाग्छ । सुब्बा रावको भाई पनि साथै भएकोले मैले जाहेरी नदिएको हो । अनुसन्धानबाट पत्ता लगाउनुहोस भन्ने समेत व्यहोराको महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजका प्रोजेक्ट डाईरेक्टर वाई. दुर्गाप्रसादले मिति २०६२।२।१९ मा गरिदिएको कागज ।

मृतक सुब्बा रावबाट फेला परेको Mahendranagar Public please retain medical collage at mahendranagar I cannot be a slave to Nandaji भनी अङ्ग्रेजीमा लेखिएको कागज समेत र चेक समेतमा भएका हस्ताक्षर परीक्षणको लागि पठाउँदा एउटै व्यक्ति (एम. सुब्बा राव) ले लेखेको भन्ने परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति यकीन थाहा भएन । सुब्बा रावले मलाई आफ्नो कोठामा बोलाएको थियो । सो अवस्थामा निज निरास देखिन्थे । म त्यहाँ १०/१५ मिनेट बस्दा ३ वटा चुरोट खाएका थिए र निजले १५० शैया अटाउने घर खोजी दिनु पन्यो तपाईंको सहयोग चाहिन्छ, भनी मलाई भनेका थिए । त्यसको केही दिन पछि सुब्बा रावको मृत्यु भएको हो । मृत्यु भएको २ बजे थाहा पाएको हुँ के कसरी मृत्यु भयो मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको भागवत ढकालले गरी दिएको कागज ।

मृतक सुब्बा रावसँग मिति २०६२ साल वैशाख १२ गते भेट हुँदा कलेज सञ्चालनका लागि घर चाहिएकोले बजारमा घरको व्यवस्था गरिदिनु पन्यो भनेका थिए । त्यतिखेर सुब्बा राव मेडिकल कलेज सम्बन्धमा बढी चिन्तित थिए । मिति २०६२।१।२७ गते ११ बजेतिर निजको मृत्यु भएको कुरा थाहा पाएको हुँ । के कसरी मृत्यु भयो मलाई थाहा भएन भन्ने व्यहोराको क्षेत्रपाल मेहराले गरिदिएको कागज ।

महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजको मेनेजिङ्ग डाईरेक्टर एम. सुब्बा राव मेरो सहोदर दाजु भएकोले सोही कलेजमा काम सघाउन भनी म महेन्द्रनगरमा बस्ने गरेको थिएँ । मिति २०६२।१।२७ गते विहान म आफ्नो डेरा कोठामा भएको अवस्थामा एक्कासी वाई. दुर्गाप्रसादले खबर गरेकाले जादा निज नन्दादेवी जोशीको घर आँगनमा दाजु सुब्बा रावको मृत लासलाई कपडाले छोपेको देखेको हुँ । निज नन्दादेवी जोशीले मृतक दाजु एम. सुब्बा रावलाई कागजमा दस्तखत गराउन करकाप गरेकी छन् भनी उक्त घटना हुनु भन्दा अगाडि निज दाजुले भनेका थिए । निजहरूबीच मनमुटाव थियो तसर्थ दाजुको मृत्यु आत्महत्या र दुर्घटनाबाट भएको नभई कर्तव्यबाट भएकोमा शंका लाग्दछ । निजको दाहिने आँखी भौँमा गहिरो चोट भएकाले पनि कर्तव्य भएकोमा शंका लाग्दछ भन्ने व्यहोराको एम. सुब्बा रावका भाई एम. भी. ईश्वरले गरेको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान म समेतका ३ जना लेवर अशोक जैरुको घर निर्माणमा काम गरी रहेका थियौँ । सोही विहान अन्दाजी १० बजेको समयमा पछि नाम थाहा हुन आएका एम. सुब्बा राव नन्दादेवी

जोशीको घर भित्र पसेका हुन र निज कुन तलाको कुन कोठामा गए सो कुरा मलाई थाहा भएन, सो पश्चात् एक्कासी भूईंमा सामान खसेको जस्तो आवाज सुनी हेर्दा एम. सुब्बा राव भूईंमा लडेको देखेको हुँ, निजको घरभित्र को को थिए, निज एम. सुब्बा रावलाई को कसले कर्तव्य गरी मारेका हो एकिन नदेखेको हुँदा भन्न सक्दिन भन्ने मना राय एवं विपीन गंगोलीले गरेको एकै मिलान व्यहोराको कागज ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजमा अ.हे.व.पदमा नियुक्ति लिन भनी उक्त कलेजमा जाँदा निज प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घर छेउ भई जानु पर्ने हुँदा म सोही बाटो भई जाँदा मान्छे खस्यो भन्ने आवाज सुनी तत्काल निज नन्दादेवी जोशीको घर आँगनमा हेर्दा पछि नाम थर थाहा भएका महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजका मेनेजिङ डाइरेक्टर एम. सुब्बा राव भूइमा लडेको देखी उक्त ठाउँमा गई हेर्दा निज सुब्बा राव घोप्टो अवस्थामा भएकाले उत्तानो पार्ने कोशिस गर्दा एकलैले नसकी सोही समयमा रतनप्रसाद अधिकारी र नन्दादेवी जोशीको घर भित्रबाट आएका गणेश पाण्ड्ये र म समेत लागि एम. सुब्बा रावलाई उक्त ठाउँबाट उठाई घरको वरण्डामा राख्न खोज्दा निज नन्दादेवी जोशी रिसाएर यहाँ नराख उतै राख भनेकी हुन । सो पश्चात् मैले स्वास्थ्यकर्मीको नाताले हस्पिटल लग्न पन्थो सवारी साधनको कुरा गर भन्दा निज नन्दादेवी जोशीले प्रहरीमा फोन गरिसकेकी रहिछन् । निज सुब्बा रावलाई कसैले कर्तव्य गरी मारेको हो वा आफै खसी मृत्यु भएको हो सो कुरा मलाई थाहा भएन भन्ने अ.हे.व. जनकराज पन्तले गरेको कागज ।

जी.कुन्दाको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा अनुसन्धानको सिलसिलामा पक्राउ गर्नुपर्ने क्रममा जिल्ला कञ्चनपुर महेन्द्रनगर न.पा.वडा नं. १८ बस्ने प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी र निजकै छोरा लक्ष्मण जोशीलाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाहीको लागि दाखिला गरेको भन्ने मिति २०६२।१।१० को प्रहरी प्रतिवेदन ।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान म कर्वड हलबाट घर फर्किसकेपछि म समेत मेरो श्रीमती सुनीता जोशी, आमा नन्दादेवी जोशी, चालक गणेशदत्त पाण्ड्ये र लक्ष्मी पनेरु समेतका व्यक्तिहरू घरको दोस्रो तल्लामा रहेको डाइनिङ्ग हलमा खाना खाइरहेको अवस्थामा बाहिरबाट मान्छे खस्यो भन्ने आवाज सुनी म र गणेश पाण्ड्ये बाहिर आई हेर्दा निज एम. सुब्बा राव मेरो घर आँगनको भूइमा लडेको देखेको हुँ । सोपश्चात् आमा नन्दादेवी जोशीले प्रहरीमा खबर गर भनेकीले म जिल्ला प्रहरी कार्यालय कञ्चनपुरमा गएको हो । सो पश्चात् वडा प्रहरी कार्यालय महेन्द्रनगरमा समेत गएको हुँ । सो ठाउँबाट घर फिर्ता आउँदा मृतक एम. सुब्बा रावलाई शव परीक्षणका लागि महाकाली अञ्चल अस्पताल लगी सकेको थियो । निज एम. सुब्बा रावलाई मैले कर्तव्य गरी मारेको होइन निज मेरो घरको चौथो तलाबाट खसी मृत्यु भएको हुनुपर्छ । मेरो घर जग्गा धितो राखी बैकबाट ग्लोवल एजुकेशन फाउण्डेशनका केन्द्रीय अध्यक्ष समेतका व्यक्तिहरूले २४ करोड रूपैयाँ ऋण निकाल्ने प्रयास गरेको कुरा मैले थाहा पाई आमा नन्दादेवी जोशीलाई भनेको हुँ । सोही विषयलाई लिएर निजहरूले रिसइवी लिएको हुनुपर्छ भन्ने प्रतिवादी लक्ष्मण जोशीको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष मिति २०६२।१।१७ मा भएको बयान कागज ।

मेडिकल कलेजको कामको शिलसिलामा दिवाकर चन्द र अर्जुन वास्तोलाले मलाई काठमाडौं बोलाएको हुँदा मिति २०६२।१।२७ गते मेरो काठमाडौं जाने योजना भएकोले सोही विहान म, मेरो छोरा लक्ष्मण जोशी, बृहारी सुनीता जोशी, चालक गणेश पाण्ड्ये र लक्ष्मी पनेरु मेरो घरको दोस्रो तलमा खाना खाई रहेको अवस्थामा बाहिरबाट मानिस खस्यो भन्ने आवाज सुनी बाहिर आई हेर्दा एम. सुब्बा राव मेरो घरको आँगनमा लडेको देखेकी हुँ, सो पश्चात् मैले मेरो छोरा लक्ष्मण जोशीलाई प्रहरीमा खबर गर्न पठाएकी हुँ र गणेश पाण्ड्येलाई गाडीको व्यवस्था गर्न पठाएको समयमा प्रहरी घटनास्थलमा आइपुगेका हुन् । २०५७ साल पौष १० गते महेन्द्रनगर कञ्चनपुर कलेजको शिलन्यास गरी कार्य सञ्चालन गर्दै आई रहेको र

निज एम. सुब्बा राव उक्त मेडिकल कलेजको मेनेजिङ्ग डाइरेक्टर पदमा कार्यरत थिए। म उक्त कलेजको आवाशीय डाइरेक्टर पदमा कार्यरत भएकीले ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशनले मलाई सात करोड एघार लाख नव्वे हजार आठ सय उनान्सय तिर्नुपर्ने हुँदा सोही फाउण्डेशनका अध्यक्ष दिवाकर चन्द्र र जाहेरवाला जी. कुन्दा समेतले उक्त रकम नतिर्ने मनसायले मेरो नाउँमा किटानी जाहेरी दिएको हुनुपर्छ। मैले निज एम. सुब्बा रावलाई कर्तव्य गरी मारेको भए मृतकको भाई एम. भी. ईश्वरले म उपर तत्काल जाहेरी दिने थिए उनले म उपर कुनै जाहेरी दिएका छैनन्। मैले निज एम. सुब्बा रावसँग मेरो कुनै पूर्व रिसइवी तथा वादविवाद थिएन। निजलाई मैले फोन गरी घरमा बोलाएको होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको अनुसन्धान अधिकारी समक्ष मिति २०६५।१।१७ मा भएको बयान।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान जिल्ला कन्चनपुर महेन्द्रनगर न.पा.वडा नं. १८ स्थित अशोक जैरुको घर बनाउने ठेक्का लिएको हुँदा म समेत ३/४ जना लेबर उक्त ठाउँमा काम गरी रहेको अवस्थामा अचानक सामान खसेको जस्तो आवाज सुनेपछि निज प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घर आँगनतर्फ हेर्दा पछि नाम थाहा भएका एम. सुब्बा राव उक्त घरको आँगनमा लडेको देखी मान्छे खस्यो भनी कराई उक्त ठाउँमा दौडेर गएको हुँ। म पुग्नुभन्दा पहिले जनकराज पन्त पुगिसकेका थिए। सो पश्चात् निज प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घर भित्रबाट पछि नाम थाहा भएका गणेश पाण्ड्ये र म समेत भै उक्त ठाउँबाट वरण्डामा राखे पश्चात् निज प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीले यहाँ नराख भनी गाली गरेपश्चात् सोही ठाउँमा राखेका हौं। निजलाई सोही खसेको ठाउँमा राख्यौं वा फरक पारी राख्यौं हतारमा थाहा भएन मृतक एम. सुब्बा राव निज नन्दादेवी जोशीको घरबाट खसेको देखेको भनी कागज गरे तापनि मैले खसेको देखेको होइन निज एम. सुब्बा रावलाई प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी समेतका व्यक्तिहरूले मारेको हो वा आफै खसी भवितव्यमा परी मरेका हुन् सो कुरा नदेखेको हुँदा भन्न सकिदैन भन्ने व्यहोराको रतन अधिकारीले गरेको २०६५।१।१८ गतेको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते विहान निज प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घर आँगनमा पछि नाम थाहा भएका एम. सुब्बा राव घोप्टो अवस्थामा देखी तत्काल उक्त ठाउँमा गई उत्तानो पल्टाई म समेत रतनप्रसाद अधिकारी गणेश पाण्ड्येले सो ठाउँबाट वरण्डामा लगी राख्न खोज्दा नन्दादेवी जोशीले रिसाएर उतै राख भनेकी हुन। सो पछि निज एम. सुब्बा रावलाई पहिले कै ठाउँमा राख्यौं वा फरक पारी राख्यौं हतारमा थाहा भएन। निज मृतक एम. सुब्बा रावलाई प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी समेतका व्यक्तिहरूले खसाई कर्तव्य गरी मारेका हुन वा आफै खसी मृत्यु भएको हो सो कुरा नदेखेको हुँदा भन्न सकिदैन भन्ने व्यहोराको जनकराज पन्तले गरेको कागज।

मिति २०६२।१।२७ गते म काम विशेषले काठमाडौं गई त्यहाँबाट फर्किसकेपश्चात् निज एम. सुब्बा रावको मृत्यु भएको खबर सुनी थाहा पाएको हुँ। सो घटना पूर्व निज एम. सुब्बा राव महेन्द्रनगर मेडिकल कलेज सञ्चालन सम्बन्धमा चिन्तित देखिन्थे, निजलाई प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी समेतका व्यक्तिहरूले कर्तव्य गरी मारेका हुन वा भवितव्यमा परी मृत्यु भएको हो सो सम्बन्धमा यकीन भन्न सकिदैन भन्ने व्यहोराको नेत्रराज चटौतले गरेको कागज।

यसमा जी. कुन्दा समेतको जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल प्रकृति विवरण, लास जाँच प्रकृति मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन घटना घटेको तत्काल देखे व्यक्तिहरूले गरिदिएका कागज, घटनास्थल र लाससँग सम्बन्धित फोटोहरू, मिसिल संलग्न बुझिएका अन्य व्यक्तिहरूको बयान कागज समेतबाट मिति २०६२।१।२७ गतेका दिन प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी र मृतकका बीच कलेजको लेनदेनको विषयलाई लिएर पूर्व रिसइवी भएकोमा निज मृतकलाई फोनद्वारा आफ्नो घरमा बोलाई आफू र आफ्ना सहयोगी लक्ष्मणराज जोशी, गणेशदत्त पाण्ड्ये, धर्मराज उपाध्याय समेत मिली मृतकलाई आफ्नो घरको माथिल्लो तलाको रेलिङ्गबाट खसाली भारतीय नागरिक एम. सुब्बा रावको हत्या गरेको पुष्टि हुन आएकोले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. मा परिभाषित कसूर अपराध गरेकोमा यी प्रतिवादीहरू नन्दादेवी जोशी, लक्ष्मणराज जोशी,

गणेश पाण्ड्ये र धर्मराज उपाध्याय समेत जना ४ लाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम सजाय हुन र फरार रहेका प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्ये र धर्मराज उपाध्यायका नाउँमा अदालतबाटै वारेन्ट जारी हुन अनुरोध गरिएको भन्ने समेत व्यहोराको २०६५।१।३१ मा पेश हुन आएको अभियोग पत्र ।

मिति २०६२।१।२७ गते हामी स-परिवार विहानको खाना खाई रहेका अवस्थामा छतबाट केही खसेको जस्तो आवाज आएकोले बाहिर आई हेर्दा सुब्बा राव खसेको देखी प्रहरीमा फोन गर्दा नलागेकोले छोरालाई प्रहरीमा खबर गर्न पठाएकी हुँ । त्यस पछि प्रहरीहरू पनि आएका हुन् । निज सुब्बा रावको आत्महत्या गरेर मृत्यु भएको होला । भूठा आरोप लगाई मलाई थुनाउन सके मेडिकल कलेजको आयस्रोत एकलौटी लिन खान पाईएला भन्ने सोचाईबाट मलाई आरोप लगाएका हुन् । व्यवस्थापन पक्षसँग मेरो कहिल्यै विवाद पनि भएन । मैले सुब्बा रावलाई घरमा बोलाएकी पनि होइन । दिवाकर चन्द, जी. कुन्दा र अर्जुन वास्तोला समेतले मेरो घर जग्गा धितो राखी ऋण निकाल्न मार्इन्ट्युट बुकमा मलाई सही गर्न भनेका थिए । मैले सही नगरेकाले आफ्ना मानिसहरूबाट भूठा कुरा लेखाउन लगाएको र अर्कोतर्फ मैले सात करोड एघार लाख नब्बे हजार रुपैयाँ लिनुपर्ने भएकोले मलाई फसाएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीले अदालतमा गरेको बयान ।

गणेशदत्त पाण्ड्ये, लक्ष्मीकुमारी पनेरु र हामी घरका सबै परिवार सो २०६२।१।२७ गतेका दिन विहानको खाना खान लागेका अवस्थामा बाहिरबाट मान्छे खस्यो भन्ने आवाज आयो । कहाँ के खस्यो भनी गणेश पाण्ड्ये र म बाहिर आई हेर्दा मृतक सुब्बा राव खसेको रहेछन् । त्यसपछि आमा पनि आउनु भयो, आमाले प्रहरीमा खबर गर्न भने पछि खबर गर्न गएको हुँ, प्रहरी आएपछि हेर्दा निजको मृत्यु भई सकेको रहेछ । मृतकको मृत्यु छतबाट खसेर नै भएको होला खस्दा मैले देखिन । निज मृतकलाई आमाले घरमा बोलाए नबोलाएको मलाई थाहा छैन । मृतक मिर्गीको विरामी थियो । आफै पनि खसेको हुन सक्छ । म आफ्नो पढाईमा व्यस्त भएकोले के के भयो कसले मान्यो थाहा भएन ।

मलाई विवादका बारेमा कुनै कुरा थाहा छैन । मलाई अनाहकमा फसाउन खोजिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मणराज जोशीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६२।१।२७ गते नै पुनर्वास गएको र २७-२८ गते त्यही बास बसी २९ गते मात्र नन्दादेवी जोशीको घरमा आएर सोही दिन प्रहरी कार्यालयमा गएको हुँ । २०५९/६० सालदेखि नन्दा जोशीको घरमा बस्दै आएको थिएँ । निजले अह्राएको काम गर्ने र क्याम्पस पनि पढ्ने गर्थे । सुब्बा राव र नन्दा जोशीका बीचमा कारोवारका बारेमा के कुरा हुन्थ्यो मलाई थाहा भएन । घटना घटेको दिन म त्यहाँ नभएकोले सो बारेमा मलाई केही थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी धर्मराज उपाध्यायले अदालतमा गरेको बयान ।

नन्दादेवी जोशी मिति २०६२।१।२७ गते काठमाडौँ जाने तयारीमा भएकीले निजको घरको दोस्रो तल्लामा रहेको डाइनिङ्ग कोठामा खाना खान तयारी गरी रहेको अवस्थामा बाहिर केही खसेको जस्तो आवाज आउनका साथै मान्छे खस्यो भन्ने समेतको आवाज आई लक्ष्मण जोशी र म दौडेर बाहिर आई हेर्दा निज सुब्बा राव खसेको अवस्थामा देखेको हुँ । त्यहाँ अरु मानिस कोही नहुँदा घरको छतबाट आफै खसेको होला जस्तो लाग्छ । म नन्दा जोशीको गाडी चलाउने गर्थे मैले सुब्बा रावलाई मार्नु मराउनु पर्ने कुनै कारण र प्रयोजन छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्येले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६२।१।२६ गतेका दिन प्रतिवादी धर्मराज उपाध्याय निजका भिनाजु टिकाराम उपाध्यायको घर पुनर्वास गएका थिए । ३ दिनसम्म त्यही बसेका हुन् । उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दामा निजको संलग्नता छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी धर्मराज उपाध्यायका साक्षी गीता उपाध्याय र टिकाराम उपाध्यायले एकै मिलान हुने गरी गरेको बकपत्र ।

म १०:१५ बजेतिर घटनास्थलमा गएको थिएँ । मृतकको मृत्यु कसरी भएको हो मलाई थाहा भएन । मृतक लास उत्तानो अवस्थामा थियो । त्यहा एक जना पन्त सर र एक जना अर्को मान्छे रतनप्रसाद अधिकारी

थिए। मृतक सुब्बा राव नन्दादेवी जोशीको घरको चौथो तलाको रेलिङ्गबाट खसेका हुन् भनी मलाई रतनप्रसाद अधिकारीले भनेका हुन। मेरो अफीस जाने बाटो भएकोले देखेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको कागज गर्ने देवदत्त ओझाले गरेको बकपत्र।

मृतक सुब्बा रावसँग मेरो चिनजान थियो। मृत्यु हुनुभन्दा पूर्व पनि भेटघाट भएको थियो। मृत्यु कसरी भयो त्यो कुरा मलाई थाहा छैन। परिचय भएको नाताले मृत्यु भएको दिन महाकाली अञ्चल अस्पताल सम्म गएको थिएँ। वाई. दुर्गाप्रसादले अनुरोध गरेकोले लासलाई दिल्लीसम्म पुर्याउन गाडीको व्यवस्था मिलाएको थिएँ। लासलाई मैले देखिन भन्ने समेत व्यहोराको कागज गर्ने भागवत ठकालले गरेको बकपत्र।

घटना घटेको दिन म आफ्नै पसलमा थिएँ। मैले लास देखिन। सुब्बा रावको मृत्यु सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन। मेडिकल कलेजको फर्निचर सम्बन्धी लेनदेन विषयमा सुब्बा रावसँग मर्नु भन्दा २-३ महिना पहिले भेट भएको थियो। मृतकसँग भेट हुँदा निजको हाउभाउ चिन्तित् जस्तो लाग्थ्यो भन्ने समेत व्यहोराको कागज गर्ने क्षेत्रपाल मेहराले गरेको बकपत्र।

मिति २०६२।१।२७ गतेका दिन मैले ८:३०/८:४५ बजेतिर प्रतिवादी लक्ष्मणलाई देखेको थिएँ। कवर्ड हलबाट आउँदै गर्दा भेटेको हुँ। निज प्रतिवादी ज्यान मार्ने खालको व्यक्ति होइनन्। सिधासाधा मिलनसार व्यक्ति हो। निजलाई ४ वर्ष पहिले देखि चिन्दछु। लक्ष्मण जोशीको उक्त ज्यान मुद्दामा संलग्नता छैन। उक्त घटनाबारे मलाई केही थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मण जोशीका साक्षी वीरेन्द्र पाण्ड्येले गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी लक्ष्मण जोशीलाई ५/६ वर्ष पहिले देखि चिन्दछु। निज त्यस्तो काम गर्ने व्यक्ति होइनन्। भै-भगडा नगर्ने दयालु भावनाको मान्छे हो। निजको त्यस्तो अपराधिक काममा संलग्नता हुन सक्दैन। कृषि बैंकको स्टाफ देवदत्तले लक्ष्मणको छतबाट एक जना मानिस खसेको छ भनी मलाई फोन गरी खबर गरेकाले घटनाबारे थाहा पाएको हुँ। रतनप्रसाद अधिकारीले मान्छे, छतबाट आफै खसेको मैले देखेको

हुँ भनी मलाई भनेको थियो। लास जमिनमा उत्तानो अवस्थामा थियो, निधारमा चोट लागेको थियो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मण जोशीका साक्षी सुरेन्द्रबहादुर सिंहले गरेको बकपत्र।

घटना घटेको दिन म आफ्नै घर डडेल्धुरामा थिएँ। प्रतिवादी गणेशको र हाम्रो घर पहाड एकै ठाउँमा भएकोले निजलाई बचपनदेखि चिन्दछु। निज गाडी चलाउने काम गर्दथे प्रतिवादी गणेश त्यस्तो खालका मान्छे होइनन् सिधासाधा चाल चलनका व्यक्ति हुन। महेन्द्रनगर आएपछि मेडिकलको चिफ हाम फालेर मर्यो भनेर सुनेको हुँ। निज प्रतिवादीले त्यस्तो कसूर गर्ने कुरै आउदैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्येका साक्षी डम्बरदत्त पाण्ड्येले गरेको बकपत्र।

घटना बारे मलाई केही थाहा छैन। प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्ये गाडी चलाउने काम गर्दथे। प्रतिवादी त्यस्तो व्यवहार गर्ने खालका व्यक्ति नभएको हुनाले निज उपरमा लागेको अभियोग भूठा हो। घटनामा गणेश दत्तको संलग्नता होला जस्तो लाग्दैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश पाण्ड्येका साक्षी महानन्द पाण्ड्येले गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी गणेशलाई म बचपन देखि चिन्दछु। निज गाडी चलाउने काम गर्दछन्। गणेश मसँगै उठ्ने बस्ने व्यक्ति हुँदा निज प्रतिवादीले त्यस्तो ज्यान मार्ने काम गरे होला जस्तो लाग्दैन। सो घटना बारे मलाई केही थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश पाण्ड्येका साक्षी श्रीनन्द पाण्ड्येको बकपत्र।

घटना घटेको दिन नन्दादेवी जोशीकै घरमा निजसँग भेटघाट भएको थियो। उक्त दिन मृतक सुब्बा रावको लास नन्दा जोशी कै घरमा थियो। सबैले हाम फालेर मर्यो भन्दै थिए। नन्दा जोशी त्यस्तो घटना घटाउने खालकी मान्छे होइनन्। मान्छेको भिड धेरै भएकोले मैले लासलाई देखिन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीका साक्षी पिरु निरौलाले गरेको बकपत्र।

म महेन्द्रनगरस्थित अशोक जैरुको घरमा पिलरको फर्मा सेटिङ्गको काम गरी रहेको थिएँ। मेरो लेवरहरू काम गरिरहेकाले म एक छिन आराम गरी

राखेको थिएँ। प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घरको वरण्डामा सुब्बा रावलाई उभिई राखेको देखेको हुँ। त्यसपछि त्यो सुब्बा राव ढोकातिर गयो। फेरी वरण्डामा आयो। फेरी गयो। त्यसपछि फेरी आएर वरण्डाको रेलिङ्गमा हात टेक्यो र तल भुकेर हेर्न लाग्यो। यो मान्छे तल किन हेर्दैछ खस्छ कि के हो भनी मन-मनै सोचे मैले हेर्दाहेर्दै आफैँ तल खस्यो। मैले त्यसपछि मान्छे भन्थो भनेर कराएँ। म उक्त स्थानमा गएँ, मैले र नचिनेको मान्छे भएर सुब्बा रावलाई उत्तानो पाय्यौँ। गणेश म र नचिनेको व्यक्तिले समाती वरण्डामा लग्यौँ। त्यति बेला प्रतिवादी नन्दादेवी आई खसेकै ठाउँमा राखौँ भने पछि सोही ठाउँमा राख्यौँ। पानी पिलायौँ र निजको त्यहीँ मृत्यु भयो भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका व्यक्ति रतनप्रसाद अधिकारीले गरेको बकपत्र।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरू र परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरू निर्दोष रहेछन् भन्न मिल्ने देखिएन। तसर्थ अभियोग दावीअनुसार प्रतिवादीहरू नन्दादेवी जोशी, लक्ष्मण जोशी र गणेशदत्त पाण्ड्येलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ। प्रतिवादी धर्मराज उपाध्यायका हकमा विचार गर्दा निजका साक्षीहरूले समेत निजको भनाईलाई समर्थन गरी बकपत्र गरी दिएको र निजलाई कसूरदार ठहर गर्न मिल्ने भरपर्दो कुनै प्रमाण वादी पक्षबाट गुज्रन आएको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा निजलाई दोषी करार गरी सजाय गर्न मिल्ने देखिन आउँदैन। तसर्थ प्रतिवादी धर्मराज उपाध्यायले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु कन्चनपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।१९ को फैसला।

जी. कुन्दा, मान ब्रमन र विपीन डंगोललाई अदालतमा पेश गर्न नसकेको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८(ख) बमोजिम थुनछेकको लागि मात्र ग्राह्य हुने प्रमाणलाई फैसलाको रोहमा लिन नहुनेमा सोलाई प्रमाण लिई फैसला गरिएको छ। कलेजले घर भाडामा लिए पछि माथिल्लो तलामा जान आउन निजलाई स्वाभाविकरूपले मेरो अनुमति आवश्यक नभए पछि मैले जानकारी राख्ने प्रश्न नै

नभएको र मेरो संलग्नतालाई कुनै विश्वसनीय आधार तथा प्रमाण विना अनुमानको आधारमा फैसला गरिएको छ। प्रस्तुत मुद्दामा मेरो मार्ने मनसाय भए दिनको समय कसरी रोज्दथे ? मैले आफैँले कसरी जाहेरी दिन्थे ? उक्त जाहेरीपश्चात् मृतक कै भाइले लास बुझेपछि निजले किन जाहेरी गरेनन् ? त्यसवेलाको अनुसन्धानबाट मलाई कारवाही किन गरिएन ? जस्ता प्रश्नहरूमा फैसलाले प्रवेश गरेको पाइँदैन। मृतकको साथमा भेटिएको कागज र हाम्रो जानकारी विना माथिल्लो तलामा मृतक कसरी पुग्यो ? भन्ने अनुमानलाई आधार मानी परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधार देखाई गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने नन्दादेवी जोशीको पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र।

शुरु जिल्ला अदालतको मनोगत तवरबाट फैसला गरिएको र मिसिल संलग्न कागजातहरूलाई कानूनअनुरूप मूल्याङ्कन नगरी पूर्व लक्षित परिणाम जवरजस्ती पुष्टि गराउने अभिप्रायबाट गरिएको छ। यदि शुरु फैसला प्रमाणमा आधारित भएको भए रतनप्रसाद अधिकारीको भनाइलाई फैसलामा निश्चय नै उल्लेख गरिने थिएन। वादी पक्षको कुनै साक्षीको कथन विरोधाभाषपूर्ण र अविश्वसिलो ठहरिएमा सो प्रतिवादी विरुद्ध कदापि आकर्षित हुन सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दामा चशमदिद साक्षी रतनप्रसाद अधिकारीको भनाईलाई देवदत्त ओझालगायत वादी पक्षका साक्षीहरूको कथन समेतले समर्थित गरी राखेको छ। मृतकको मृत्युको वास्तविक कारण मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रष्ट देखिँदा देखिँदै सोलाई बेवास्ता गरी मिसिल प्रमाण भन्दा बाहिर गएर ग्रहण नै गर्न नमिल्ने आधारहरूलाई प्रमाणको रूपमा परिभाषा गरी मेरा विरुद्ध गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी पूर्णतः सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने गणेशदत्त पाण्ड्येको पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्ये समेतको हकमा परिस्थितिजन्य प्रमाणको समग्र मूल्याङ्कन र विवेचनाको अभावमा भएको शुरु फैसला फरक पर्न

सक्ने देखिँदा छलफलका लागि पुनरावेदन सरकारी वकीलको कार्यालय, महेन्द्रनगरलाई पेशीको सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको आदेश ।

रकम कलमका सम्बन्धमा वाद-विवाद भई मृतक र प्रतिवादीबीच मनमुटाव रहेको देखिँदा र प्रतिवादी नन्दादेवीले मृतकलाई घरको छतबाट खसाएको देखिँदा परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीलाई आरोपित कसूरमा कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गर्ने गरी भएको शुरु फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । निजको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन । प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्येको हकमा वारदात घटनामा निजको संलग्नता रहेको प्रमाणको अभावमा निजले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने हुँदा निजलाई कसूरदार ठहर गरेको कन्चनपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।२।११ मा भएको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भई निज गणेशदत्त पाण्ड्येले सफाई पाउने ठहर्छ, भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको मिति २०६६।१२।१५ को फैसला ।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नगरी केवल अनुमान र शंकाको आधारमा आरोपित कसूरमा ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत कन्चनपुरको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि हुनुको साथै सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तअनुकूल फैसला नगरी भएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन ।

लास प्रकृति मुचुल्का एवं अपराधसंग सम्बद्ध अन्य प्रमाणको आधारमा समेत प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्येलाई समेत अभियोग माग दावीबमोजिम कसूरदार ठहर फैसला गर्नुपर्नेमा र समान तथ्य र प्रमाण रहेको अर्का प्रतिवादीलाई ठहर फैसला भएको अवस्थामा अपराधमा संलग्न रहेका प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्येलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन ।

यसमा मृतकलाई ३६ फीट माथिबाट प्रतिवादीले फ्याकी मारेको हो भन्ने प्रत्यक्षदर्शी गवाह नभएको, देखे प्रत्यक्षदर्शी रतनप्रसाद अधिकारीले पनि आफैँ खसेर मृतकको मृत्यु भएको हो भनी मौकामा र अदालतमा समेत बकपत्र गरेको देखिँदा पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेशीको जानकारी दिई फौ.पु.नं. ०३४८ को मुद्दा समेत साथै राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१२।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी एवं गणेशदत्त पाण्ड्येको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण नेपाउने, श्री प्रेमसिंह धामी र श्री रवीन सिंहले प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीलाई शुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट कसूरदार ठहर गर्दा परिस्थितिजन्य प्रमाणका आधारमा ठहर गरेको देखिए तापनि त्यस्तो परिस्थितिजन्य प्रमाणलाई समर्थन गर्ने कुनै तथ्ययुक्त प्रमाण पेश भएको छैन । चश्मदिद् व्यक्ति रतनप्रसाद अधिकारीले यो यस्तो परिवन्धबाट प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मारी फालेको भन्ने कुरा उल्लेख गर्न सकेका छैनन् । रकम कलमको विषयमा विवाद हुँदा प्रतिवादी उपर ज्यान जस्तो अभियोगमा शंकाको घेरामा राखी सजाय गर्न मिल्दैन । तसर्थ निज नन्दादेवी जोशीलाई अभियोग दावीबाट सफाई हुनु पर्दछ । गणेशदत्त पाण्ड्येको हकमा पनि पुनरावेदन जिकीर तर्कसंगत छैन । निजको संलग्नता पुष्टि हुने ठोस प्रमाण वादी पक्षबाट पेश हुन सकेको छैन भनी बहस गर्नुभयो । वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री उद्धव पुडासैनीले प्रतिवादीहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा तथ्ययुक्त प्रमाणहरू लुकाउने प्रयास भएको देखिन्छ । तसर्थ मुद्दामा रहेका परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूको आधारबाट नै मुद्दाको निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने अवस्था

छ। प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीसँग कलेजको रकम कलमको सम्बन्धमा पटक-पटक मृतक सुब्बा राव बीच विवाद सिर्जना भई सोही रिसईवी साधनको लागि यो अपराध घटाउन पुगेको अवस्था छ। मृतकको कमिजको खल्तीमा भेटिएको पत्रबाट सो कुरा पुष्टी भएको छ। प्रतिवादी नन्दादेवीले मृतक रावलाई फोन गरी बोलाएपछि घटना घट्न पुगेको छ। प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्ये समेत अपराधमा संलग्न रहेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिएको अवस्थामा निज गणेशदत्त पाण्ड्येलाई समेत कसूरदार ठहर्‍याउनु पर्नेमा निजलाई सफाई दिएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनियो।

दुवैतर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरबाट नन्दादेवी जोशीलाई कसूरदार ठहर गरेको निर्णयउपर निज नन्दादेवीको तथा गणेशदत्त पाण्ड्येले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर भएउपर वादी नेपाल सरकार दुवै तर्फबाट पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको वारदातका सम्बन्धमा निम्न विवादित प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखिन आएको छ:

- क) मृतकको मृत्यु घरको तल्लाको रेलिङ्गबाट आफै खसी भएको हो वा कर्तव्यबाट भएको हो ?
- ख) प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनपर्ने हो होइन ?
- ग) पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरबाट कसूर ठहर गर्दा लिएको आधार कानूनसंगत छ, छैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा लासजाँच मुचुल्कामा दायाँ हात कुमदेखि माथि पाखुरा भाँचिएको, दाहिने हात पेन्टको दाहिने खल्तिमा रहेको, दायाँ आँखीभौँमा डेढ ईञ्च लम्बाइको घाउ भएको भन्ने तथा शव परीक्षण प्रतिवेदनमा Cause of Death is Rupture of lung with lacerate भन्ने उल्लेख हुँदा फोक्सो फाटेको तथा च्यातिएको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको तथ्यमा विवाद गर्ने ठाउँ रहेन। अव,

मृतकको मृत्यु यी प्रतिवादीहरूको संलग्नता वा कर्तव्यबाट भएको हो होइन भन्ने नै केन्द्रीकृत विवाद हुन आयो। यहि केन्द्रकृत विवादलाई वारदातको अवस्था तथा तथ्य र प्रमाणको समायोजनद्वारा निक्कौल गरी विवादित प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखिएको छ।

३. १० मई, २००५ का दिन बिहान ९ बजेको समयमा कलेजको विषयको लागि नन्दादेवी जोशीले छलफलको लागि अनुरोध गरेकोले निजको घरमा जाँदैछु भनी एम. सुब्बा रावले आफूलाई फोन गरेको र मिति २०६२।१।२७ का दिन निजको मृत्यु भएको हुँदा सो मृत्यु स्वाभाविक नभई नन्दादेवी जोशी, लक्ष्मण जोशी, धर्मराज उपाध्याय र गणेशदत्त पाण्ड्येको कर्तव्यबाट भएको विश्वास भएकोले सजाय गरिपाउँ भनी जी. कुन्दाले दिएको जाहेरी तथा नन्दादेवी जोशी र मृतकका बीच कलेजको लेनदेनको विषयलाई लिएर नन्दादेवी जोशीले मृतकलाई आफ्नो घरमा बोलाई आफू र आफ्ना सहयोगी लक्ष्मण जोशी, गणेशदत्त पाण्ड्ये र धर्मराज उपाध्याय समेत मिली प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घरको माथिल्लो तल्लाको रेलिङ्गबाट सुब्बा रावलाई खसाली हत्या गरेकोले प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी लिई जाहेरीलाई एकमात्र आधार बनाई मुद्दाको प्रारम्भ भएको देखिन आउँछ।

४. सर्वप्रथम, यी मृतक सुब्बा राव प्रतिवादी नन्दादेवीको घरको माथिल्लो तलामा देखिनु नै रहस्यमय भएको भनी मूलरूपमा शंका सिर्जना गरिएको पाइन्छ र यसरी शंका गर्नु स्वाभाविकै पनि हो। सोतर्फ प्रमाणस्वरूप प्रेषित करारनामाबाट प्रतिवादीको उक्त घरको तेस्रो तल्ला महेन्द्रनगर मेडिकल कलेजले भाडामा लिई कार्यालयको रूपमा प्रयोग गरिरहेको देखिन्छ। यसरी सार्वजनिक प्रकृतिको संस्थालाई भाडामा दिएको घरमा को को आउँछन् जान्छन् भन्ने कुरा घरधनीको चासोको विषय हुने पनि भएन। मृतकलाई प्रतिवादी नन्दादेवीले फोन गरी बोलाएको भन्ने कुरा अभियोजन पक्षले फोन गरेको अभिलेख विवरण प्रस्तुत गरी स्वतन्त्र रूपमा पुष्टि गर्न सकेको पनि पाइदैन। मृतक उक्त

कलेजको मेनेजिङ डाइरेक्टर पदमा कार्यरत भै सो कलेजसँग आवद्ध रहेको नाताबाट प्रतिवादीको घरमा रहेको कार्यालयमा आउने जाने गरेको तथा उक्त दिन पनि यी मृतक कलेजको कामको सिलसिलामा गएको कुरा सो तल्लामा रहेको कोठाको टेबुलमा भौचर लगायतका कागजात रहेको भनी उल्लेख भएको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काबाट पुष्ट्याई भएको देखिँदा प्रतिवादीको घरको तेस्रो तल्लामा मृतक किन जानु पथ्यो भन्ने शंकाको उत्तर स्वतः प्राप्त हुने नै हुँदा सो तर्फ थप विवेचना गरिरहन परेन ।

५. अब, जाहेरी दरखास्त एवं अभियोग माग दावीअनुरूप प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घरको माथिल्लो तल्लाको रेलिङ्गबाट यी मृतकलाई प्रतिवादीहरूले धकेली खसाली दिएको कारणबाट मृत्यु भएको हो वा निज उक्त घरको तल्लाबाट आफैँ खसी भूईँमा बज्रन पुगी सोही पीडाको कारणबाट स्वभाविक रूपमा मृत्यु हुन पुगेको हो भन्नेतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्ष आरोपित कसूरमा पूर्णतः इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीमध्ये नन्दादेवीले गरेको बयानमा आफ्नो घरमा सपरिवार खाना खाइरहेको समयमा मानिस खस्यो भन्ने आवाज सुनी घरबाहिर आई हेर्दा सुब्बा राव घरको आँगनमा लडेको देखी सो को जानकारी तत्काल प्रहरीमा गराएको हो । ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशनले आफूलाई रकम दिनु पर्ने हुँदा उक्त रकम नतिर्ने उद्देश्यले स्वाभाविक मृत्यु भएको व्यक्तिलाई कर्तव्य गरी मारेको भनी आरोप लागेका हुन भनी उल्लेख गरेकी र सह-प्रतिवादी लक्ष्मण जोशी र गणेशदत्त पाण्डे समेतले निज नन्दादेवी जोशीको बयानसँग अक्षरस मिलान हुने गरी आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको पाइन्छ । निज प्रतिवादीहरूको भनाईमा सुब्बा राव घरको तेस्रो तल्लाबाट आफैँ खसेको हो भन्ने छ । तर, निज मृतक आफैँ खसेको हो वा खसालिएको भन्ने नै मुख्य विवादित प्रश्न हो । प्रतिवादीहरू कसूर अपराधमा पूर्णतः इन्कार रहेका छन् । कानूनद्वारा आफ्नो विरुद्ध साक्षी हुन वा बयान दिन बाध्य पार्न नमिल्ने गरी संरक्षण वा सुविधा प्रदान गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूले आफ्नो विरुद्ध प्रमाण लाग्ने

गरी सहजरूपमा तथ्यका बारेमा मौन रहन सक्छन् । यो उनिहरूको नैसर्गिक वैयक्तिक स्वतन्त्रता भित्र पर्दछ । तसर्थ सो लाई आरोप पुष्ट्याईको कडी मान्न मिलेन । त्यसरी प्रतिवादीहरू आरोपित कसूरमा इन्कार रहेकोमा आरोप पुष्टि हुने अन्य अकाट्य स्वतन्त्र प्रमाणहरू प्रस्तुत गर्नु प्रथम दायित्व अभियोजन पक्षको हुने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । प्रस्तुत वारदातमा वास्तविक निष्कर्षमा पुग्ने एकमात्र आधार भनेका स्वतन्त्र अस्तित्व धारण गरेका चश्मदीद व्यक्तिको कथन, निजले मौकामा गरेको कागज तथा अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रलाई सुक्ष्मरूपले अध्ययन, मनन र विश्लेषण गरी निजले व्यक्त गरेका कुरा कति प्रमाण योग्य छन् र ति कथनलाई कति हदसम्म प्रमाणकोरूपमा ग्रहण वा आत्मसात गर्न सकिन्छ, भन्ने विवेचनायुक्त विषय बन्न पुगेको छ ।

६. वारदातको मौकामा वारदातस्थल नजिक उपस्थित प्रत्यक्षदर्शी रतनप्रसाद अधिकारी रहेका छन् । निज बाहेक अन्य व्यक्तिहरूले भनेको, सुनेको र अनुमानका आधारमा प्रस्तुत गरेका आ-आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गर्दै अदालतमा समेत बकपत्र गरेका छन् । यसरी प्रत्यक्षदर्शीको रूपमा नरहेका अन्य व्यक्तिहरूले गरेको कागज र बकपत्रको वैधता वा मान्यता हुँदै हुँदैन भनी अर्थ गरिनु पनि हुँदैन । तर प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिको भनाई प्रत्यक्ष घटना नदेखेका तर सुनेका व्यक्तिहरूको तुलनामा न्यून भै प्रत्यक्षदर्शीको बकपत्र बढी विश्वसनीय, प्रमाणयोग्य र सत्यतामा आधारित रहेको हुन्छ भन्ने हो, जसबाट वारदात तथा कसूरदारको वास्तविक यथार्थता पहिचान गराउन मद्दत पुऱ्याउँदछ र यसले को दोषी र को निर्दोष हो भन्ने तथ्यको साङ्गोपाङ्गो लगाउनको लागि न्यायिक प्रक्रियालाई सरलिकृत बनाउँछ । घटनाको प्रत्यक्षदर्शी रतनप्रसाद अधिकारीले मौकामा कागज गरी सोही व्यहोरा मिलान हुने गरी अदालतमा गरेको बकपत्रमा नन्दादेवी जोशीको घरको पूर्वतर्फ अ. ५० मीटरको दूरीमा रहेको अशोक जैरुको घर बनाउन ठेकामा लिई काम गराउँदैको अवस्थामा नन्दादेवी जोशीको घरको तेस्रो तल्लाको पूर्वतर्फ एक जना पुरुष व्यक्तिले रेलिङ्गमा हात टेकी तल निहुरी भूईँमा हेरेको र सो स्थानबाट उठी दक्षिणतर्फको ढोकामा उभिई पुनः फर्की सोही ढोका

नजिक गई उभिएको, फेरि पहिले उभिएको रेलिङ्ग भएको स्थानमा आई उक्त रेलिङ्गमा हात टेकी कम्मरदेखि माथिको भाग रेलिङ्गमा टेकाई भूईँतिर हेरिराखेको अवस्थामा अचानक निज भूईँमा खसेको हुँदा आफूले मानिस खसेको हल्ला गरी सो स्थानतर्फ जाँदा आफूभन्दा अगाडि पुगेको पन्त भन्ने केटाले खसेको मानिसलाई घोप्टो अवस्थाबाट उत्तानो पल्टाउन खोज्दा नसकेपछि आफू समेत भई निज मृतकको खुट्टा समाई उत्तानो पारेको र हल्लाखल्ला हुँदा नन्दादेवी जोशी समेत आएपछि निज व्यक्ति सुब्बा राव भनेको हुँदा मृतकको पहिचान भएको हो । घरको माथिल्लो तल्लाबाट खस्दा उक्त स्थानमा निज बाहेक अरु व्यक्ति थिएनन् भनी अनुसन्धानको क्रममा पटक-पटक गराइएको कागज तथा बकपत्रमा उल्लेख गरेका छन् । यस अवस्थामा निज रतनप्रसाद अधिकारीको भनाइ, लास जाँच मुचुल्का तथा शव परीक्षण प्रतिवेदनको सामिप्यता कति छ सोतर्फ समेत दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ । मृतक खसी घोप्टो अवस्थामा रही निज रतनप्रसाद अधिकारी र जनकराज पन्तले मृत शरीर उत्तानो पारेको भन्ने देखिन्छ । मृतकको दाहिने हातको बुढी औँला पाइन्टको दाहिने साइडको खल्लिमा रहेको भन्ने घटनास्थल लासजाँच प्रकृति मुचुल्काबाट देखिएको छ । फोक्सो फाटेको र च्यातिएको कारण मृत्यु भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन र निज मृतक घरको तल्लाबाट खस्दा शरीरको अगाडिको भाग जमिनमा बज्रन पुगी घोप्टो अवस्थामा रहनुबाट प्रत्यक्षदर्शीको भनाई, घटनास्थलमा शव रहेको यथार्थ चित्रण र शव परीक्षण प्रतिवेदन समेतले घटनाको वास्तविक तथ्य के हो भन्ने कुराको प्रस्फुटन गरेको छ । घरको पहिलो तल्लाको बरण्डामा भेटिएको रगत जस्तो पदार्थको परीक्षणबाट उक्त पदार्थ रगत नभएको परीक्षण प्रतिवेदनबाट पुष्टि भएबाट कुनै हतियार प्रहार गरी बेहोस बनाई पूर्ववत् हत्या गरी फालेको हो की भनी शंका सिर्जना गर्ने सकिने आधार वा विश्वस्त हुन सकिने अवस्था समेत देखिन आउदैन ।

७. प्रतिवादीहरूले गोप्यरूपले कुनै पेय पदार्थ वा खाद्य पदार्थमा कुनै नशालु वस्तु वा विषादी प्रयोग गरेको कारणबाट मृतकले शारीरिक र मानसिक

सन्तुलन कायम राख्न नसकी घरको तल्लाबाट खस्न पुगेका हुनकी भनी सो तर्फ समेत विचारणीय प्रश्न हुँदा सो तथ्यको समेत निरोपण हुनु त्यतिकै वाञ्छनीय छ । मृतक सुब्बा रावको भिषेरा परीक्षणमा किटनाशक औषधि, अल्कोहल तथा मुसा मार्ने विषादी नभेटिएको भन्ने केन्द्रीय विधिविज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन हुँदा विशेषज्ञको रायमा शंका गर्ने कुनै ठाउँ नहुँदा सो तर्फ समेत थप विवेचना गरिरहन परेन ।

८. प्रतिवादीहरूले मृतकलाई आफ्नो घरको माथिल्लो तल्लाको रेलिङ्गबाट खसाली हत्या गरेको भन्ने अभियोग दावी तथा सोहीबमोजिमको पुनरावेदन जिकीर रहे तापनि घरको तल्लाको रेलिङ्गबाट उचाली फाल्दा फालेको देखेको भए यो यसले प्रत्यक्ष देखेको भनी त्यस्ता व्यक्तिहरू वा गवाहको रूपमा एकजना व्यक्ति समेत प्रस्तुत गर्न नसकेबाट रेलिङ्गबाट उचाली खसालेको भन्ने कोरा मनोगत तर्क धरातलीय अनुमान हुँदा दावी पुष्टि गर्न मद्दत पुऱ्याउँदैन । खसालेको नदेख्ने पक्षले लगाएको आरोप स्वीकारयोग्य र आफैँ खसेको प्रत्यक्ष देख्ने व्यक्तिको भनाई अस्वीकार्य हुन त्यसको निर्विवाद खण्डन हुन सक्नु पर्दछ । प्रवृत्त भावनाले प्रेरित भै कोरा कल्पनामा आधारित वादी पक्षको दावी र पुनरावेदन जिकीर प्रत्यक्षदर्शी रतनप्रसाद अधिकारीको कागज तथा बकपत्रले खण्डन गरिसकेको छ । वस्तुनिष्ठ आधारविहीन अभियोजनको यथार्थताको पुष्टि नभएसम्म अदालत त्यस्ता अभियोग प्रति नतमस्तक भएर सजाय गर्दा न्यायिक मान्यताको जग खलबलिन पुग्ने हुँदा सो तर्फको थप विवेचना अर्थहीन देखिन आएको छ ।

९. घटना विहानको १०.३० बजे घटेको छ । अध्यारो समयमा होइन । एकान्त ठाउँ, निर्जन ठाउँमा पनि होइन, घरभित्र पनि होइन, हारगुहार तथा मद्दत माग्दा नसुनिने ठाउँ पनि होइन । जवर्जस्त उठाएर घरको छतबाट कसैले फाल्ने दुष्साहस गरेकोमा हारगुहार गर्दा प्रत्यक्ष देखेले नसुन्ने भन्ने प्रश्न नै रहँदैन । अभियोगमा रेलिङ्गमा उचाली त्यहाँबाट तल भूईँमा खसालेको भन्ने छ । एउटा स्वस्थ वयस्क मानिसलाई उचाली फाल्न त्यति सहज हुँदैन । मृत्युवरण

गर्न कसैले पनि आफ्नो शरीर त्यसै आत्मसमर्पण गर्दैन । शारीरिक बलले थेंगेने बेलासम्म जीवन तथा आत्मरक्षाका लागि मानिस संघर्षरत हुन्छ । संघर्षको समयमा शारीरिक बल प्रयोग तथा जीवनरक्षाका लागि स्वतःफूर्त घटना वरिपरी रहेका साधारण व्यक्तिहरूले सुन्न सक्ने गरी हारगुहार याचिको पुकार गर्दछ, तर प्रस्तुत घटनामा त्यस्तो कार्य केही भए गरेको भन्ने खुल्दैन । घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काबाट मृतक भूईतलाको पेटीमा खसेको पुष्ट्याई भएको छ । यसरी ३/४ जनाको समूहले कसैलाई बलपूर्वक उचाली जवरजस्त फ्याकेको भए सामान्यतः सीधा तलको पेटीमा (Vertically) बजारिन पुग्ने अवस्था नै आउदैन । सामान्यतः प्रयोग भएको बलको अनुपातमा त्यस्तो वस्तु घरको भूइको पेटी भन्दा पर पुग्ने हुन्छ । मौकामा घटनास्थलमा भेटिएको लासको चित्रण अध्ययन गर्दा उक्त घटनास्थल तथा लास प्रकृति मुचुल्कामा उल्लिखित तथ्यबाट लास घरको जग पेटीमा खसेको उल्लेख भएबाट रेलिङमा अर्ध शरीर झुकाएर उभिएका मृतक अनियन्त्रित भई सोभै पेटीमा बजारिन पुगेको यथार्थता पुष्टि भै कर्तव्य होइन भन्ने तथ्यको थप पुष्ट्याई भएको पाइन्छ । कर्तव्य गर्दाको अवस्थामा गरिएको बल प्रयोगले सानो तौलको वस्तु भैँ सीधा उचालेर फुत्त खसाल्नु जस्तै भिमकाय शरीर भएको व्यक्तिलाई फाल्नु स्वभाविकता भित्र पर्न आउदैन । मृतकको शरीर ५ फीट ७ इञ्च अग्लो भएको र मोटोघाटो व्यक्ति भएको भन्ने घटनास्थलमा तत्काल पुगेका जनकराज पन्तले एकलै उत्तानो पार्न नसकेकाले रतनप्रसाद अधिकारी समेत भई उत्तानो पारेको भन्ने देखिएबाट प्रतिवादीहरूबाट सहजै मृतकलाई फाल्न सक्ने अनुमान गर्न सकिदैन । घटना घटेको भनिएको नन्दादेवी जोशीको घरको पूर्वतर्फको ५० मीटरको दूरीमा अशोक जैरुको निर्माणाधीन घरमा काम गर्ने कामदारहरू, घटना घट्नु केही समय अगाडिदेखिको मृतकको हाउभाउ नियाली रहेका र खसेको प्रत्यक्ष देख्ने रतनप्रसाद अधिकारी, निज प्रतिवादीको घरबाट नजिकै रहेको निर्माण व्यवसायी संघको कार्यालयमा काम गर्ने पियन फरकबहादुर धानुक, सचिव पार्वती मल्ल समेतले मृतकले हारगुहार गरेको सुन्नुपर्ने त्यस्तो केही

भए गरेको भन्ने कसैबाट उच्चारणसम्म पनि भएको पाइदैन । यस स्थितिमा अनुसन्धानकर्ताको ब्रम्हज्ञानबाट मात्र अपराध भएको देख्नु स्वयंमा एउटा अदृश्य शक्ति प्राप्त भएको मान्नु पर्दछ ।

१०. ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशनसँग सम्बन्धित व्यक्ति बाहेकका अन्य मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरू विपीन गंगोली, विशालकुमार तिरुवा, फरकबहादुर धानुक, पार्वती मल्ल, श्यामकृष्ण ओभा, भागवत ठकाल, क्षेत्रपाल मेहरा, नेत्रराज चटौत र देवदत्त ओभा समेतले मौकामा कागज गर्दा र अदालतमा बकपत्र गर्दा एम. सुब्बा रावको मृत्यु सम्बन्धमा अनभिज्ञता प्रकट गरेका छन् । प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी संलग्न रहेको संस्था ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशनसँग सम्बन्धित रहेका उक्त कलेजका एक्जिक्यूटिभ डाइरेक्टरको सल्लाहकार वाई. दुर्गा प्रसाद, एजुकेशन फाउण्डेशन प्रा.लि. बाट अस्थायी नियुक्ति लिई महाकाली अञ्चल अस्पतालमा कार्यरत अ.हे.व. जनकराज पन्त, सो संस्थाको लेखा सम्बन्धी काम गर्ने देवबहादुर ऐरले मौकामा कागज गर्दा एम. सुब्बा रावको मृत्युको विषयमा एकिनसाथ भन्न नसकी के कसरी मृत्यु भयो भन्ने विवादमा अनभिज्ञता प्रकट गरी कागज गरेका छन् । वाई.दुर्गाप्रसादले नन्दादेवी जोशीले सुब्बा रावलाई फोन गरी बोलाएकोले त्यसतर्फ गएका थिए भन्नेसम्म लेखाएको पाइन्छ । जाहेरवाला जि.कुन्डाले नन्दादेवी जोशी समेतको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको भनी कागज गरेपनि सो जाहेरी तथा कागजको पुष्ट्याई हुने गरी अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको अवस्था समेत देखिएको छैन । जाहेरी घटनाका विषयमा दिइने सूचनाको एक माध्यम हो । यसले प्रमाण संकलनमा सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ, स्वयंले सार्थकता प्राप्त गर्दैन । यो आफैमा अकाट्य र स्वतन्त्र प्रमाण होइन । प्रस्तुत ज्यान मुद्दामा जाहेरीको सम्पूर्ण सेरोफेरो अनुमान, शंका तथा विश्वासलाई आधार बनाई बुनिएको शब्दजाल जस्तो पाइन्छ । जसलाई स्वतन्त्र अस्तित्व धारण गरेका कुनैपनि प्रमाणले समर्थनसम्म गर्न सकेको पनि देखिदैन । यी जाहेरवाला घटना हुँदा काठमाडौँमा रहेको भन्ने कुरा सोही कलेजका प्रोजेक्ट डाइरेक्टर

वाई. दुर्गाप्रसादको कागजबाट खुलेको छ। तसर्थ जाहेरी दरखास्त स्वयंमा सुनिसुनाई (Hearsay) कथनमा आधारित रहेको तथा समयको लामो अन्तराल पश्चात् दर्ता भएको हुँदा त्यो घटनाको सत्यता वा वास्तविकतामा आधारित नभई कसैलाई फसाउने उद्देश्यबाट सुनियोजित तवरबाट अभिप्रेरित भै दिएको भनी शंका गर्ने पर्याप्त ठाउँ देखिन्छ।

११. मृतकले लेखेको Complain latter भनी जाहेरवालले जाहेरीमा उल्लेख गरेको अप्रिल १६, २००५ र ९-७-०४ तथा मृतकको शरीरबाट बरामद भएको ...I cannot be slave to Nanaji- लेखिएको व्यहोराले प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको मृतकउपर ज्यानै लिनेसम्मको योजना षडयन्त्र रहेको तथा मार्ने धम्की दिएको भन्ने कुरा इंगित गर्दैन। उक्त लेखाईको व्यहोराबाट नन्दादेवी जोशी र मृतक बीच लेनदेनको कारोवार रहेको र मृतकसँग नन्दादेवीले रकम लिन पर्ने कुरा इंगित गर्दछ। साथै मौकामा रकम बुझाउन नसक्नाको कारणबाट मृतक मानसिक तनावमा रहेछन भन्ने थप पुष्ट्याई हुन्छ। उक्त Complain latter र मृतकको मृत्युको विषय नितान्त फरक विषय हुन्। मेडिकल कलेजको मेनेजिङ्ग डाइरेक्टर सुब्बा राव र नन्दादेवी उक्त कलेजको आवासीय डाइरेक्टर पदमा कार्यरत रहेको र ग्लोबल एजुकेशन फाउण्डेशनले नन्दादेवी जोशीलाई सात करोड एघार लाख नब्बे हजार आठसय उन्नान्सय तिर्नुपर्ने भनी नन्दादेवी जोशीले उल्लेख गरेकी छन् भने नन्दादेवी जोशीले एम. सुब्बा रावलाई फोन गरी ने.रु. ३० लाख मई २००५ सम्ममा र ने.रु. एक करोड ३० नोभेम्बर, २००५ सम्म दिनको लागि माग गरेकी तर एम. सुब्बा रावले एक महिना पछि २० लाख मात्र दिनसक्ने कुरा मृतक रावले फोनबाट आफूलाई जानकारी गराएको भनी जि. कुन्दाले उल्लेख गरेको देखिँदा निजहरू बीच सोही कलेज सञ्चालनार्थ लेनदेनका विषयमा व्यवहार हुँदा सो व्यवहारमा आ-आफना दावी हुँदा यकीन रकम निश्चित नभएपनि नन्दादेवीले रकम पाउनु पर्ने रहेछ भन्ने तथ्यमा विवाद भएन। लेनदेनको विषयले विवाद सिर्जना गर्दै गर्दै भन्ने होइन। यसका पनि आ-आफ्नै चरित्र, उद्देश्य र कार्य रहेका हुन्छन्।

सामान्यतः जसले अन्य व्यक्तिबाट रकम लिनुछ त्यस्तो व्यक्तिसँग रकम लिनु उसको उद्देश्य हुन्छ, तर ज्यान लिने उद्देश्य हुँदैन। ज्यानै लिनेसम्मको कार्य हुन पुगेमा उसको सो रकमको प्राप्तिको स्रोत नै सदाका लागि समाप्त हुनसक्छ, दोस्रो कुरा प्रत्यक्षरूपमा ज्यान लिएबापत कानूनतः सजायको भागी हुने तर्फ उ सचेत हुने हुँदा त्यस्तो दुस्साहस गर्ने कार्यबाट टाढै रहेको हुन्छ। यसकारण यो विषयलाई लिएर प्रस्तुत वारदात घटाइएको भन्ने कल्पित जाहेरी स्वयंमा खण्डनीय हुन पुगेको छ। बरामद भै आएको लेखको व्यहोरा र जाहेरीमा उल्लेख गरिएको पत्रको व्यहोराबाट यी प्रतिवादीहरूले सुब्बा रावलाई मार्नुपर्नेसम्मको कारण रहेको वा प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा वारदात घटाएको भन्ने तथ्य पुष्टि हुन सकेको देखिँदैन। नन्दजीको नोकर बन्न सकिँदैन भनी लेखेको व्यहोराले मात्र निज मृतकको मृत्युसँग कुनै तादाम्यता स्थापित गर्न सक्दैन।

१२. माथि विवेचित तथ्य र प्रमाणको विवेचना, विश्लेषण, शव परीक्षण प्रतिवेदन प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको घरको तेस्रो तल्लाको रेलिङ्गबाट मृतक खस्न पुगेको प्रत्यक्ष देखेको व्यक्ति रतनप्रसाद अधिकारीले मौका गरेको कागज र अदालतमा गरेको बकपत्र तथा मौकामा कागज गर्ने जनकराज पन्त समेतको कागज एवं बकपत्र समेतबाट एम. सुब्बा रावको मृत्यु प्रतिवादीहरूले घरको तेस्रो तल्लाको रेलिङ्गबाट खसाई भएको नभई मृतक रेलिङ्गको सहारा लिई आधा शरीर जमिनको भागतर्फ झुकाई रहेको अवस्थामा खस्न पुगी मृत्यु भएको तथ्य स्थापित हुन आएको हुँदा प्रस्तुत वारदात कर्तव्यको वारदात नभई मृतकको मृत्यु आफैँ खस्न पुगी स्वाभाविक मृत्यु भएको तथ्यमा शंका गर्नुपर्ने अवस्था रहेन।

१३. यस बाहेक प्रस्तुत वारदात मिति २०६२।१।२७ मा घटेकोमा तत्कालै अनुसन्धान शुरु भएको मिसिलबाट देखिन्छ, तर सो को ३ वर्ष पछि मिति २०६५।१।३१ मा मात्र यी प्रतिवादीहरू उपर कर्तव्य ज्यान मुद्दामा अभियोग दायर भएको पाइन्छ। प्रतिवादीहरू मौकामा अनुसन्धानकर्ता समक्ष स्वयम् उपस्थित भएको पनि देखिन्छ। यस्तो स्थितिमा यति लामो समयपश्चात् मात्र अभियोग दर्ता गर्नुको

विश्वसनीय कारण प्रस्तुत हुन सकेको पाइदैन। घटना घटेको केही समय पछिका स्थानीय पत्रपत्रिकामा ठूला ठूला अक्षरले घटना तथा अनुसन्धानका बारेमा शंका व्यक्त गरेका समाचारहरू प्रकाशमा आएको देखिँदा ति समाचार सम्प्रेषकको सन्तुष्टिको लागि तिनै पत्रिकालाई सिरानी हाली पुनः अनुसन्धान प्रारम्भ गरेको देखिन्छ। यसै गरी घटना भएको लामो समयपछि अनुसन्धान गर्ने निकाय प्रहरी प्रशासनका माथिल्ला निकायबाट थप अनुसन्धान गर्नु भनी निर्देशन दिई पत्राचार गरेको समेत मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ। प्रत्यक्षदर्शी रतनप्रसाद अधिकारीलाई अनुसन्धानको क्रममा घटना घटेको दिन मिति २०६२।१।२७ मा, मिति २०६२।२।४ मा र ३ वर्ष पछि पुनः मिति २०६२।१।१८ मा गरी एउटै विषयमा पटक-पटक कागज गराइएको देखिन्छ। निजले एकै किसिमको व्यहोरा लेखाएको देखिए पनि यसरी पटक-पटक कागज गराउनुको कारण खुल्न सकेको पाइदैन। त्यस्तै घटनास्थलमा तत्काल पुगेका जनकराज पन्त लगायतका अन्य व्यक्तिहरू तथा प्रतिवादीहरूलाई पनि पटक-पटक कागज गराएको देखिन्छ। स्पष्ट हुन नसकेको कुरामा मात्र थप कागज अर्थात् ततिम्बा बयान गराउन सकिनेमा सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित मान्यता तथा प्रावधानको ख्याल सम्म नगरी पटक-पटक कागज गराउनु आफैमा शंकास्पद देखिन्छ। यसरी एउटै व्यक्तिलाई उहि विषयमा पटक-पटक कागज तथा बयान गराउनुको उद्देश्य जे जसरी भएपनि आरोप पुष्ट्याई गर्न खोज्नु मात्रमा सीमित देखिन्छ। समयमा नै घटनाको यथार्थताको निचोडमा नपुग्नु तथा घटना घटेको ३ वर्ष पछि उनै व्यक्ति उपर पुनः अनुसन्धान थाली अभियोग पेश गर्नुको कारण अभियोजन पक्षले उल्लेख गर्न सकेको पाइदैन। पछिल्लो अनुसन्धानबाट थप नयाँ तथ्य केही प्रष्फुटन भएको पनि देखिँदैन। यसबाट अभियोजन पक्षको कमजोरी स्पष्ट रूपमा देखिनुका अतिरिक्त प्रारम्भिक अनुसन्धानबाट यी प्रतिवादीहरू उपर कर्तव्य ज्यानको अपराध पुष्टि नभएको कारण थप अनुसन्धानतर्फ केन्द्रित नभएको र पछि विकसित परिस्थिति, अदृश्य दवाव वा निहित स्वार्थको कारण पुनः अनुसन्धान गरी मुद्दा दर्ता गराएको

स्पष्ट हुन्छ। कर्तव्य ज्यान जस्तो जघन्य अभियोगमा यसरी कसैको बहकाव, अदृश्य दवाव वा निहित स्वार्थको आधारमा अनुसन्धान नगर्ने वा अनुसन्धान गर्ने, अभियोग नलगाउने वा लगाउने कार्यबाट फौजदारी न्याय प्रणालीको मेरुदण्ड भाचिन पुग्छ, वा आस्था समाप्त हुन्छ। अनुसन्धानको कार्य टुङ्गोमा नपुग्याई त्यसै राख्नु अर्थात् समयमै अनुसन्धान पुरा नगर्नु, ढीलो अनुसन्धान गर्नु अभियोजन पक्षको कमजोरी हो। अनुसन्धान फितलो वा हचुवा भएमा निर्दोष व्यक्तिले अनाहकमा दुःख पाउने मात्र नभई उसको महत्वपूर्ण जीवन कारागारको घेरावन्दीमा सीमित हुन सक्छ। यसर्थ अनुसन्धान र अभियोजन पक्ष आफ्नो जिम्मेवारी निर्वाह नगरी भएको त्रुटिको अदालतले सुक्ष्म रूपमा केलाएर न्याय प्रदान गर्नु नै वास्तविक न्याय हो।

१४. त्यसै गरी अदालतले न्यायकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्दा गहनतम जिम्मेवारीबाट विचलन हुनु हुँदैन। न्यायकर्ताको एकमात्र उद्देश्य कुनै व्यक्ति विशेष अन्यायमा नपरुन, दोषिले उन्मुक्ति नपाउन, निर्दोष व्यक्तिको सुखमय जीवन अनाहकमा कारागारको घेरावन्दिमा बन्धनकारी रूपमा विताउन नपरोस भन्ने धारणाले अभिप्रेरित हुनु पर्दछ। वस्तुनिष्ठ आधारको धरातल भन्दा माथि उठेर कोरा कल्पनाका मनचिन्ते विचारलाई अकाट्य प्रमाणको रूप प्रदान गरी ज्यान जस्तो जघन्य अपराधको दोषी ठहर्‍याउने परिपाटीलाई प्रोत्साहन गर्ने हो भने न्यायिक मार्ग विखण्डन हुन गै फितलो अनुसन्धानको वलीभेदीमा न्यायको वलिदान हुन पुग्छ। प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीले बेकसूर कारागारमा पाएको मानसिक तथा शारीरिक दुखान्त क्षणहरूको क्षतिपूर्ति न अनुसन्धान/अभियोजन पक्षले नै दिन सक्छ, न राज्यले नै दिन्छ न न्यायकर्ताले। त्यसैले वस्तुनिष्ठ प्रमाण नहुँदा नहुँदै प्रचार, हल्ला वा दवावमा अभिष्ठ तथा लोकाप्रियतालाई माध्यम बनाई अनुसन्धान प्रारम्भ गर्ने र अभियोजन लगाउने परम्परालाई प्रोत्साहन दिई स्वतः अंगिकार गर्ने पात्र अदालत हुन सक्तैन। अनाहकमा पक्षले भोगेका शारीरिक तथा मानसिक पीडा प्रति अदालतले पनि प्रस्तुत मुद्दाबाट पाठ सिक्न जरुरी छ।

१५. अब दोस्रो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत वारदात कर्तव्यको वारदात नभई सुब्बा रावको मृत्यु नन्दादेवी जोशीको घरको तेस्रो तल्लाको रेलिङ्गबाट आफै खस्न पुगी स्वभाविक मृत्यु हुन पुगेको भन्ने तथ्य प्रश्न नं. १ को विषयमा विवेचित भई कर्तव्यको वारदात नै स्थापित नभएको हुँदा प्रस्तुत आरोपित कसूरबाट प्रतिवादीहरूले पूर्णतः सफाइ पाउने देखिन आयो ।

१६. अतः मिमांसमा माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट जी. कुन्दाको जाहेरी दरखास्तमा अनुमान गरिएभै मृतक एम. सुब्बा रावको मृत्यु यी प्रतिवादीको कर्तव्यबाट भएको भन्ने कुरा शंकारहित तवरबाट अभियोजन पक्षले पुष्टि गर्न सकेको पाइएन । घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्का, लास जाँच प्रतिवेदन, बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाई तथा प्रत्यक्षदर्शीको भनाई समेतबाट मृतकको मृत्यु नन्दादेवीको घरको तेस्रो तल्लाको रेलिङ्गबाट आफै खसी फोक्सो फुटी भएको पुष्टि हुन आयो । मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको भन्ने देखिन आएन । प्रतिवादीहरू निर्दोष रहेको तथ्य शंकारहित तवरबाट पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीमध्ये गणेशदत्त पाण्ड्ये, लक्ष्मणराज जोशी एवं प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीलाई आरोपित कसूरमा कसूरदार ठहर गरी सजाय गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्डेलाई सफाइ दिई पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीलाई कसूरदार ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको मिति २०६३।१२।१५ को फैसला मिलेको नदेखिँदा प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीको हकमा कसूरदार ठहर्‍याएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भई प्रतिवादी नन्दादेवी जोशीले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी गणेशदत्त पाण्ड्येलाई सजाय हुनुपर्ने भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । कर्तव्य ज्यानको वारदात नै स्थापित नभएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादी लक्ष्मणराज जोशीको हकमा समेत निजले अ.वं. २०५ बमोजिम सजायबाट उन्मुक्ति पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी नन्दादेवी जोशी र लक्ष्मण जोशीलाई अविलम्ब थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी आज

छुट्टै आदेश भएकोले केही गरिरहनु परेन । प्रस्तुत मुद्दामा शुरु कंचनपुर जिल्ला अदालतको फैसला अनुसार राखेको प्रतिवादी लक्ष्मणराज जोशी समेतको कैद सजायको लगत कट्टा गर्नु भनी शुरुमा लेखी पठाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल असोज ४ गते रोज ४ शुभम इजलास अधिकृत (उपसचिव): अशोककुमार बस्नेत, दीपक ढकाल र शाखा अधिकृत हरिहर पौड्याल

निर्णय नं. ८७६१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

२०६७-CR-०७७७

फैसला मिति: २०६८।१२।१५

मुद्दा:- ज्यान मार्ने उद्योग ।

पुनरावेदक वादी: रोशन श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला भक्तपुर, भक्तपुर नगरपालिका
वडा नं. १५ बस्ने अशोक सितिखु समेत

शुरू फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बलराम वास्तोला

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री माधवप्रसाद चालिसे

मा.न्या.श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

- ज्यानसम्बन्धी अपराधहरूमा कर्तव्य ज्यान र यसको उद्योगको बीचमा अपराध स्थापित गर्ने तत्वहरूको रूपमा रहेको कार्य (Actus reus), मनसाय (Mens rea) र वैध प्रतिरक्षाको अभाव (Absence of valid defense) को

दृष्टिकोणबाट हेर्दा कुनै भिन्नता रहेको हुँदैन । केवल परिणामको दृष्टिले अपराधले पूर्णता पाउन मात्र बाँकी रहेको हुन्छ । कुनै अपराधको सन्दर्भमा सो अपराध गर्ने उद्योगको प्रश्न मनसायपूर्वक गरिएको आपराधिक कार्यमा मात्र सान्दर्भिक हुन आउने ।

- मनसायपूर्वक गरिएको अपराधमा मनसाय, तयारी, उद्योग र पूर्ण अपराधका चार चरणहरूमध्ये मनसाय र तयारीसम्मको चरणमा त्यस्तो अपराध गर्न चाहने व्यक्तिले आपराधिक कार्य घटाउनको लागि कुनै कार्य नगरेको हुनाले यो चरणसम्म अपराधको उद्योगको प्रश्न नउठ्ने ।
- अपराध गर्न चाहने व्यक्तिले मनसायअनुसारको तयारी पुरा गरी मनसायलाई कार्यरूप दिन सारवान रूपमा (Substantially) कुनै आपराधिक कार्य गरेको तर कुनै कारणले निजको कार्यबाट निजले अपेक्षा गरेको परिणाम प्राप्त नभएको अवस्थालाई उद्योगको रूपमा लिन सकिन्छ । यस्तो अपूर्ण कार्यलाई छुट्टै अपराधको रूपमा परिभाषित गरी कानूनले दण्डनीय बनाएको अवस्थामा सो कार्य गर्ने व्यक्तिले कानूनमा उल्लिखित आपराधिक दायित्व वहन गर्नुपर्ने ।
- ज्यान मार्ने उद्योगको अपराधमा कर्तव्य ज्यानको अपराधको लागि आवश्यक पर्ने आपराधिक कार्य, आपराधिक मनसाय र वैध प्रतिरक्षाको अभाव समेतका सबै तत्वहरू विद्यमान हुनु पर्दछ । तर, परिणामका दृष्टिले पीडितको मृत्यु भएको हुन भने नहुने ।
- ज्यान मार्ने मनसाय राखेर पीडितमाथि कुनै किसिमको प्रहार वा अन्य कुनै प्रकारको आपराधिक कार्य गर्दछ र उसलाई वैध प्रतिरक्षा उपलब्ध छैन भने त्यस्तो प्रतिवादीले ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध गरेको मान्नुपर्ने ।
- ज्यान मर्न नपाएको अवस्था हुनको लागि तेस्रो पक्षको उपस्थिति अनिवार्य भने होइन ।

तेस्रो पक्षले हस्तक्षेप गरेको हुन पनि सक्दछ र नगरेको पनि हुन सक्दछ । कारण जेसुकै भएपनि ज्यान मर्नबाट बच्नु र कर्तव्य ज्यानको वारदातको लागि आवश्यक सबै तत्वहरूको विद्यमानता हुनु नै ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात स्थापित हुन पर्याप्त हुने ।

(प्रकरण नं.४)

- वारदातस्थलमा हातहतियार सहितका समूहमा प्रवेश गरेको अवस्थामा निजहरूले मार्ने मनसायले नै पीडित माथि हतियार प्रहार गरेको भए बाँच्न सक्ने अवस्था देखिन आउँदैन । यसबाट प्रतिवादीहरूमा जाहेरवालालाई मार्नेसम्मको मनसाय (Intention) थियो भन्ने स्थापित हुन नआउने ।

(प्रकरण नं.६)

वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १, १५ नं.
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७

फैसला

न्या.सुशीला कार्की: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।२।२५ को फैसलाउपर पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर निम्नानुसार रहेको छ :-

मिति २०६३।६।१६ गते म समेतले सञ्चालन गरेको भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं १० यालाउँस्थित पुल हाउसमा अशोक सितिखु समेतका व्यक्तिहरू आई निजहरूले आ-आफ्नो हातमा बोकी ल्याएका तरवार, खुकुरी, रड लगायतका हातहतियारले मलाई प्रहार गरी मरणासन्न अवस्थामा पुऱ्याई अन्य

साथीहरूको सहयोगमा ज्यान बचन गएको हुँदा निजहरूलाई कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रोशन श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६३६१९६ गते रोशन श्रेष्ठको पुल हाउसमा अशोक सितिखु, विक्रम मचामसी समेतले जाहेरवालालाई तरवार सहितका हातहतियारले प्रहार गरी रोशन श्रेष्ठलाई घाइते तुल्याएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३६१२५ को घटनास्थल मुचुल्का ।

मिति २०६३६१९६ गते अन्दाजी ९:३० बजेको समयमा रोशन श्रेष्ठको पुल हाउसमा मलाई तरवार समेतले प्रहार गर्ने व्यक्ति मलाई देखाइएका व्यक्तिहरू मध्ये कोही छैनन् । पुल हाउसको बाहिरी ढोकामा उभिएका व्यक्ति चाँही देखो, चिने, निजको नाम श्याम गाईजु हो । निजले मलाई तरवार समेतले प्रहार गरेका होइनन् भन्ने समेत जाहेरवालाले गरिदिएको सनाखत कागज ।

सुरेश सितिखुलाई काट्ने नितिनको ग्रुपको व्यक्तिलाई काट्नु पर्छ भनी विक्रम मचामसीले भनेकाले बाजे, नरेन्द्र लामा, राजु मचामसी, दिवे दिवाकर, रामहरी सिल्पकार, शंकर पलिखेल, ग्रिस भन्ने व्यक्ति, नरेन्द्र लामा भित्र पसे । म र राजु मचामसी ढोकामा बस्यौं । श्याम गाईजु ढोका नजिक बसे । दिवे दिवाकर, रामहरी सिल्पकार, शंकर पलिखेल, अर्जुन कपाली, ग्रिस बाहिर ढोकामा बसे । नितिनलाई प्रहार गर्दा भागी गेकाले रोशन श्रेष्ठलाई विक्रम मचामसी र नरेन्द्र लामाले मोटरसाईकलको सकले, बाजेले खुकुरीले प्रहार गरेका हुन । म ढोकामा नितिन ग्रुपका मान्छे, छेक्न बसेको हुँ, जाहेरवाला घाईते भै लडेपछि भागेका हौं, ज्यानमार्ने नियतले प्रहार गरेको हो । अन्य व्यक्तिहरूले छुट्टयाएकोले सबै उक्त स्थानबाट भागेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको अशोक सितिखुले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

घटना वारदात हुँदाको अवस्थामा म पनि रोशन श्रेष्ठको पुल हाउसमा थिएँ । सो दिन जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरू पुल हाउसमा आई प्रतिवादी मध्येका बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशीले आफ्नो हातमा भएको तरवारले मेरो टाउकामा प्रहार गर्दा म लड्न गएँ । सो पश्चात् यी प्रतिवादीहरू ज्यानमार्ने उद्देश्यले खुकुरी तथा अन्य हतियार प्रहार गरी जाहेरवाला

रोशन श्रेष्ठलाई घाइते बनाएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको घाइते विमल सुवालले गरिदिएको कागज ।

मिति २०६३६१९६ गते १९:३० बजेको समय तिर म लगायत विक्रम मचामसी, बाजे भन्ने व्यक्ति, नरेन्द्र लामा, राजु मचामसी, दिवे भन्ने दिवाकर, रामहरी सिल्पकार, शंकर पलिखेल, अशोक सितिखु समेत भै पुल हाउसमा पुगी भित्र रहेका नितिनलाई प्रहार गर्दा निज भाग्न सफल भेकाले निजकै ग्रुपको रोशन श्रेष्ठलाई विक्रम मचामसी र नरेन्द्र लामाले मोटरसाईकलको सकले, बाजेले खुकुरीले ज्यानमार्ने नियतले प्रहार गरेका हुन् । अरु हामी मानिसहरू छेक्न बाहिर बसेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको ग्रिस भन्ने सुनिल तुलसी वाख्याले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

ज्यानमार्ने नियतले खुकुरी, तरवार, मोटरसाईकलको सकले प्रहार गर्ने ४ जना व्यक्ति विक्रम मचामसी, बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशी, नरेन्द्र लामा र अशोक सितिखु एवं भाग्न उम्कन नपाउने गरी बाटो गौडा छेक्ने अन्य व्यक्ति राजु मचामसी, दिवे भन्ने दिवाकर, रामहरी सिल्पकार, शंकर पलिखेल, ग्रिस भन्ने सुनिल तुलसी वाख्या, अर्जुन कपालीलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १, १५ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मैले गरेको बयान व्यहोरामा प्रहरीहरूले पढ्न नदिई धम्काएर सही गर भनेकाले सही गरेको हुँ । बयानका सम्पूर्ण कुराहरू भूठा हुन् । उक्त मितिमा कोही कसैसँग भगडा गरेर घाइते भएको भन्ने थाहा छैन । मिसिल संलग्न बुझिएका मानिसहरू शुभराम मुनकर्मि, निहित हाडालाई चिन्दन । उक्त घटनामा संलग्न नभएको हुँदा मेरो नाम किन संलग्न गरे मलाई थाहा भएन, साथै जाहेरवालाले गरेको कागज व्यहोरा समेत भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अशोक सितिखुले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

उक्त दिन म कुनै किसिमको भगडा र घटनामा संलग्न थिइँन । अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष मैले गरेको बयान व्यहोरामा लेखिएका सम्पूर्ण कुराहरू

बनावटी र भूठा हुन्, प्रहरीहरूले पढ्न नदिई धम्काएर जबरजस्ती सही गर भनेकाले सही गरेको हुँ। मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का, बुझिएका मानिसहरू समेतका कागज व्यहोरा भूठा हुन्। नितिन हाडा समेतका कागज गर्ने मानिसलाई म चिन्दिन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ग्रेस भन्ने सुनिल तुलसी वाख्याले शुरु अदालतमा गरेको बयान।

यी प्रतिवादीहरू अशोक सितिखु र सुनिल तुलसी वाख्या अहिले नै कसूरदार होइनन् भनी विश्वास गर्ने मनासिब आधार नभएकाले पछि थप प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल प्रतिवादीहरू दुवै जनालाई मुलुकी ऐन, अ.व. ११८ को देहाय २ बमोजिम सीधा खान पाउने गरी थुनुवा पूर्जा दिई थुनामा राख्न पठाईदिनु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६४।२।२३ को शुरु अदालतको थुनछेक आदेश।

मिति २०६३।६।१६ गतेको मितिभन्दा अगाडि भदौ १५ गते नै म मेरो मामा घर धनुषा गई कार्तिकमालक्ष्मीपूजाको दिन मामासँगै मेरो घर भक्तपुरमा आएको हुँ। घरमा आएपछि मात्र उक्त घटनाका बारेमा थाहा पाएको हुँ। अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने विमल सुवाल भन्ने मान्छेलाई म चिन्दिन। घटनाका बारेमा आफूलाई थाहा नभएको, संलग्नता समेत नभएको तथा जाहेरवाला र अन्य प्रतिवादीहरूलाई समेत नचिनेको अवस्थामा जाहेरी दरखास्तदेखि अभियोग पत्र समेतका कुराहरू मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेन्द्र जोशीले शुरु अदालतमा गरेको बयान।

यी प्रतिवादी उक्त वारदातमा संलग्न नरहेको भनी मान्न नमिल्ने देखिँदा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल यी प्रतिवादी बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशीलाई मुलुकी ऐन अ.व. ११८ को देहाय २ बमोजिम सीधा खान पाउने गरी थुनुवा पूर्जा दिई थुनामा राख्न पठाईदिनु भन्ने मिति २०६४।७।११ को शुरु अदालतको आदेश।

मिति २०६३।६।१६ गते म भक्तपुरमा नै थिइँन, जाहेरवाला रोशन श्रेष्ठलाई म चिन्दिन, साथै मसँग प्रतिवादी बनाइएका अशोक सितिखु, विक्रम मचामसी समेतलाई म चिन्दिन। मैले कोही कसैलाई कटपीट

गर्ने, धारिलो हतियारले काट्ने काम गरेको छैन, अभियोग दावी भूठा हो। मसँग प्रतिवादी बनाइएका अशोक सितिखुले गरेको बयान सुनी पाऊँ। नरेन्द्र लामा भन्ने मानिसहरू धेरै हुन्छन्। मैले अशोक सितिखुलाई चिनेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नरेन्द्र लामाले शुरु अदालतमा गरेको बयान।

यी प्रतिवादी कसूरदार होइनन् भन्न मिल्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल प्रतिवादी नरेन्द्र लामालाई सीधा खान पाउने गरी थुनामा राख्न अ.व. ११८ को देहाय २ बमोजिम थुनुवा पूर्जा दिई सम्बन्धित कारागार शाखामा लेखी पठाईदिनु भन्ने मिति २०६४।१२।२१ को शुरु अदालतको थुनछेक आदेश।

मिति २०६३।६।१६ गतेका दिन म आफ्नो भक्तपुर ताथली गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ स्थित श्री महाशक्ति भट्टामा दिनरात काम गरी बसेकोले वारदातमा म छैन। जाहेरवाला समेतलाई चिन्दिन, अरु प्रतिवादी मेरा छिमेकी भएकाले जाहेरवालाले मेरो पनि नाम राखी जाहेरी दिएका होलान्। अरु प्रतिवादीहरूले आफू उम्कनका लागि मलाई पोलेका होलान्, म निर्दोष छु, भूठा अभियोग दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विक्रम मचामसीले शुरु अदालतमा गरेको बयान।

यी प्रतिवादी विक्रम मचामसीलाई मुलुकी ऐन, अ.व. ११८ को देहाय २ बमोजिम थुनामा बस्ने गरी अ.व. १२४(ग) बमोजिम यो आदेश पर्चा गरिदिँ, नियमानुसारको सीधा खान पाउने गरी थुनुवा पूर्जा दिई थुनामा राख्न पठाई दिनु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६५।४।२३ को शुरु अदालतको थुनछेक आदेश।

मेरो भाञ्जा मसँगै २०६३ भदौ १५ गतेदेखि काठमाडौँबाट जनकपुर आई कार्तिक ५ गतेसम्म मेरो घर जनकपुरमा बसी काठमाडौँ फर्केका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेन्द्र जोशीका साक्षी दिपेश प्रधानले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

रोशन श्रेष्ठले भनेको मिति र समयमा अशोक सितिखु मसँगै भोजमा भएकाले घटना कसरी घट्यो मलाई थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी

अशोक सितिखुका साक्षी जगताराम ह्योगमिखाले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वारदातको मिति समयमा नरेन्द्र लामा काभ्रेस्थित आफ्नै घरमा थिए, नरेन्द्र लामा काभ्रेका नभै अन्यत्रकै पनि हुन सक्छ । हाल थुनामा रहेको नरेन्द्र लामा आफ्नै घर काभ्रेमा नै रहेको हुँदा निजको ज्यानमार्ने उद्योगमा संलग्नता छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नरेन्द्र लामाका साक्षी कालमान तामाङ र आसमलाल तामाङले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

उक्त दिन वडादशैंको टिकाको दिन थियो, सो दिन उनको फुपु मेरो भाई बुहारीको घरमा भोज थियो र म पनि बेलुका ८:३० बजे त्यहाँ पुग्दा सुनिल पनि त्यहीं आइरहेको थियो र भोज खाइसकेपछि राती १०:३० बजे सुनिल समेत आ-आफ्नो घरतिर लागेका थियौं । वारदात भनिएको समयमा सुनिल मसँगै भोजमा रहेकाले वारदातमा निज संलग्न भएको भनिएको कुरा भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुनिलका साक्षी बेलभक्त कोजुले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज व्यहोरा र सहीछाप मेरो हो । वारदातको मिति र समयमा म रोशनको पुल हाउसमा पसी सकेपछि त्यसको लगत्तै हातमा हतियार सहित केटाहरू बाहिर निस्कदै गर्दा हाम्रो जम्का भेट भयो । सोही क्रममा मलाई पनि प्रहार गर्‍यो, सो प्रहारबाट बचेर बाहिर निस्को । सोही बेला प्रतिवादीहरू विक्रम मचामसीको हातमा तलवार, नरेन्द्र लामाको एक हातमा तलवार र अर्को हातमा पुलको भाँचिएको स्टिक थियो र व्यासीको ओरालो हुँदा तलतिर लागेको देखेको थिएँ । त्यसपछि प्रशान्त कायस्थ, म लगायतका टोलबासीहरू घटनास्थलतर्फ गयौं । त्यहाँ रोशन श्रेष्ठ र व्यासीको एकजना भाई घाइते अवस्थामा लडिरहेका थिए । घाइते रोशनलाई म, प्रशान्त लगायतले प्रहरी कार्यालयमा पुऱ्याई प्रहरीको भ्यानमा राखेर अस्पताल लगेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको शुभराम मुनकर्मिले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वारदातको मिति र समयमा म र शुभराम रोशनको पुल हाउसमा जान लागेका थियौं, रातको समयमा १०/१२ जनाको हुलले कुटपीट गरी फर्केका

रहेछन् । मैले फेस देखे, नाम थाहा भएन । ५/६ जनाको हातमा रड, खुकुरी लगायतका हतियार देखे र रोशन भएको ठाउँमा जाँदा निज लडिरहेको देखे । त्यसपछि म नितिन लगायतका व्यक्तिहरूले रोशनलाई प्रहरी कार्यालयमा पुऱ्याई प्रहरीको भ्यानमा राखेर अस्पताल लगेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रशान्त कायस्थले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वारदातको मिति र समयमा म आफ्नो पुलहाउस बन्द गर्ने तरखरमा थिएँ । एक्कासी माक्स लगाएका केटाहरूले आक्रमण गरे, सबैभन्दा पहिले नरेन्द्र लामाले आक्रमण गरे । त्यसपछि को-कसले हाने चिन्न नै सकिएन । अशोक, नरेन्द्रलाई समातेपछि अरुलाई पनि समातेको हो । मलाई आक्रमण गर्दा मैले देखाखेरी ५, ६ जना व्यक्ति थिए, नाम थाहा भएको विक्रम मचामसी, नरेन्द्र लामा, बाजे भन्ने र अशोक भन्ने समेतले तरवार र खुकुरी लिई आएका थिए । निजहरूले मलाई मार्ने उद्देश्यले टाउकोको देब्रे पट्टि, त्यसपछि देब्रे हातमा, दायाँ हातको बीचको औंला, दाया पट्टि ढाड अनि देब्रे गालामा तरवार, रड, खुकुरीले प्रहार गरेका थिए । सो अवस्थामा मेरो टाउको हातको घाउ चोट बढी भएकाले मर्ने अवस्थामा थिएँ । निजहरूको आक्रमणबाट भाग्न सफल भई डि.एस.पी. कार्यालय आई प्रहरीले भ्यानमा राखेर अस्पताल लगेकाले बाच्न सफल भएँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला रोशन श्रेष्ठले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वारदातको मिति र समयमा म रोशनसँग पुलहाउसमा खेल्दै थिएँ, त्यही क्रममा ढोकामा आवाज आयो र मैले ढोका खोले । सो समयमा प्रतिवादीहरू विक्रम मचामसी, नरेन्द्र लामा र बाजे लगायतका मान्छेले खुकुरी तलवारले मलाई आक्रमण गरे, सो आक्रमणबाट म बाच्न सफल भएँ र रोशनलाई आक्रमण गर्न लाग्दा म भागी गएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको नितिन हाडाले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू राजु मचामसी, दिवे भन्ने दिवाकर, रामहरी शिल्पकार, शंकर पलिखेल र अर्जुन कपाली समेत ५ जना वारेण्ट म्यादी पूर्ज्यामा हाजिर नभै फरार रहेको र निजहरूको अंश रोक्का मुचुल्का समेत भएको देखिँदा निजहरूको हकमा अ.व. १९०

नं. बमोजिम मुतलबीमा राखिदिने र प्रतिवादीद्वय अशोक सितिखु तथा सुनिल तुलसी वाख्या उपरको अभियोग दावीलाई वादी पक्षले स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि समर्थित गर्न नसकेको हुँदा ज्यानमार्ने उद्योगजस्तो गम्भीर आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने र प्रतिवादीहरू विक्रम मचामसी, नरेन्द्र लामा र बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशीलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम कसूर अपराधमा ५(पाँच) वर्ष जनही कैद हुने ठहर्छ भन्ने शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१।२४ को फैसला ।

वारदात भएको समयमा म आफ्नै व्यवसायस्थल ताथलीस्थित इट्टा भट्टामा नै थिएँ। मैले वारदातमा इन्कार रही अदालतमा गरेको बयान र मेरा साक्षी समेतले त्यसलाई पुष्टि गरिदिई बकपत्र रहेको अवस्था छ। जाहेरवालाले म समेतको संलग्नता रहेको भनी जाहेरी दिएको कुरा पछि मात्र थाहा पाएको हुँ। सह-अभियुक्तहरूले वारदातस्थलमा म समेत रहेको भनी पोल गरेबाट एक-आपसमा बाकिने गरी भएको तथ्यगत आधारबाट वारदात पुष्टि हुन सक्दैन। जोहरवालाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको कागज र अदालतमा बकपत्र गर्दा अलग-अलग हतियारले प्रहार गरेको भनी उल्लेख गरिरहेको अवस्थामा प्रमाणको यथेष्ट मूल्याङ्कन नै नगरी कसूर कायम गरी सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विक्रम मचामसीको पुनरावेदन पत्र ।

वारदातमा मेरो संलग्नता नभएकोलाई मेरा साक्षी समेतले बकपत्र गरिदिएको अवस्था छ। जाहेरवालाले कुन कुन व्यक्तिले कुन कुन हतियारले प्रहार गरेका हुन् यकिनसाथ खुलाउन सकेको अवस्था छैन। अभियोग पुष्टि गर्न Actus Reus र Means Rea हुनु आवश्यक छ। ज्यानमार्ने उद्योगको वारदात हुन योजनावद्ध किसिमले ज्यानमार्ने उद्देश्यले कार्य गरिनु आवश्यक हुन्छ। जाहेरवाला र अन्य चश्मदीद भनिएका व्यक्तिहरू समेतको भनाई आपसमा बाकिई स्वतन्त्र रूपबाट वारदातको पुष्टि नभएको अवस्थामा म समेतको संलग्नता रहेको भनी कसूर ठहर गरी सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी

सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नरेन्द्र लामाको पुनरावेदन पत्र ।

जाहेरवालाले ५/६ जना चिनेका र अन्य नचिनेका व्यक्तिहरूले विभिन्न किसिमका हतियारले प्रहार गर्दाकै अवस्थामा भागी तत्काल उपचार पाएबाट वाच्च सफल भएको भनी उल्लेख गरिरहेको र वारदातमा संलग्न रहेका अशोक सितिखुको हातमा हतियार नभएको र जाहेरवालाले जाहेरीमा नाम उल्लेख गर्न नसकेको भनी सुनिल तुलसी वाख्यालाई सफाइ दिने गरी भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग माग दावीबमोजिम निजहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

म र जाहेरवालाको बीचमा रिसइवी पनि छैन। त्यस्तो अवस्थामा ज्यान मार्नु पर्नेसम्मको कारण छैन। वारदातको समयमा म अन्यत्र रहेको र त्यसलाई मेरो साक्षीले अदालतमा आई बकपत्र समेत गरिदिएको अवस्था छ। सफाइ पाउने सह-अभियुक्तले पोलेको आधारमा सजाय ठहर हुन सक्दैन। ज्यानमार्ने उद्योगमा तेस्रो पक्षको हस्तक्षेप नभएको अवस्थामा त्यस्तो कसूर समेत ठहर हुन सक्दैन। यस स्थितिमा प्रमाणको यथेष्ट मूल्याङ्कन नगरी कसूर ठहर गरी सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा तेस्रो पक्षको हस्तक्षेप थियो, थिएन भन्ने विषयमा केही विवेचना नै नगरी शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला फरक पर्नसक्ने हुँदा छलफलको निमित्त अ.वं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय पाटनलाई जानकारी दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।३।१८ को आदेश ।

कुटपीटसम्म भएको देखिँदा कुटपीटमा परिणत गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीमध्ये विक्रम मचामसी, बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशी र नरेन्द्र लामालाई ज्यानसम्बन्धी महलको १५ बमोजिम जनही ५(पाँच) वर्ष कैद गर्ने र प्रतिवादी अशोक सितिखु र सुनिल तुलसी वाख्यालाई सफाइ दिने गरी भएको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति

२०६५।५।२४ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ। वारदातको प्रकृति समेतलाई दृष्टिगत गर्दा कुटपीटको वारदातसम्म भएको देखिँदा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम सरोकारवाला व्यक्तिले मुद्दा सकार गर्न आएमा वादी पक्ष कायम गरी यसै मुद्दाबाट कारवाही किनारा गर्ने गरी प्रस्तुत मुद्दा कुटपीटमा परिणत गरिदिएको छ। थुनामा रहेका प्रतिवादी विक्रम मचामसी र नरेन्द्र लामालाई थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।२।२५ को फैसला।

पीडितको घाउको विवरण उल्लिखित केश फाराम रिपोर्ट, घाउचोटको प्रकृति समेतबाट पनि प्रतिवादीहरूले जोखिमी हतियारको प्रयोग गरी पीडितलाई ज्यानै लिने मनसाय राखेको पुष्टि भै रहेको छ। जाहेरवालाले यी प्रतिवादीहरूउपर किटानी जाहेरी दिई सोही व्यहोरालाई समर्थन गरी अदालतमा समेत बकपत्र गरेको तथा उक्त जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा पीडित जाहेरवालाको घाउ जाँच केश फारामबाट समेत पुष्टि भएको आधार प्रमाणबाट ज्यानमाने उद्योगको वारदात पुष्टि भइरहेको छ। प्रतिवादीहरू अदालतमा इन्कार रही बयान गरेतापनि मौकामा पक्राउ परी बयान गर्ने प्रतिवादी अशोक सितिखु र सुनिल तुल्सी वाख्या समेतले उक्त घटनामा निजहरूले ठोकामा बसी घेराउ गरेको र अन्य प्रतिवादीहरू विक्रम मचामसी, नरेन्द्र लामा, बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशीले मोटरसाईकल र खुकुरी लिई जाहेरवालालाई सामूहिक प्रहार गरेकोमा सावित भई सह-अभियुक्तहरूलाई गरेको पोल बयानलाई जाहेरी एवं घाउजाँच प्रतिवेदन समेतबाट समर्थित भइरहेको छ। घटनाका प्रत्यक्षदर्शीहरू नितिन हाडा, प्रशान्त कायस्थ, शुभराम मुनकर्म समेतले यी प्रतिवादीहरूले खुकुरी तरवार समेत प्रयोग गरी जाहेरवालालाई कुटपीट गरेको भनी गरेको मौकाको कागजलाई पूर्णतः समर्थन गरी अदालतमा गरेको बकपत्रबाट पनि प्रतिवादीहरूले जाहेरवालालाई जोखिमी हतियारको प्रयोग गरी टाउको लगायत शरीरका संवेदनशील अङ्गमा ज्यानै लिने अभिप्रायले कुटपीट गरेको पुष्टि भइरहेको छ। पीडितको शरीरका संवेदनशील अङ्गहरूमा लागेको घाउचोटको

अवस्था, धारिलो हतियारले प्रहार गरेको अवस्था, पीडितको तत्कालको अवस्था, जाहेरवालाको बकपत्र समेतबाट जाहेरवालाको टाउको लगायत संवेदनशील भागमा Sharp weapon ले काटेको, मौकामा नै यी जाहेरवालालाई उपचारका लागि लिएको, आफ्नो पुल हाउसमा खेल खेलाई रहेको अवस्थामा राती करिब ९:३० बजेको समयमा यी प्रतिवादीहरूले तलवार, खुकुरी तथा मोटरसाईकलको सक् जस्ता हतियार बोकी लिई गई ज्यानमाने नियतले नै जाहेरवालालाई शरीरका संवेदनशील भागहरूमा प्रहार गरी मरणासन्न पारी घाईते बनाएका र तत्काल मौकामा उपचारको लागि अस्पताल पुऱ्याएको कारण निजको ज्यानसम्म बँचेको अवस्था मिसिल संलग्न रहेका आधार प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा ज्यानमाने उद्योग मुद्दाबाट प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिई उक्त वारदातलाई कुटपीटतर्फ परिणत गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई शुरु अभियोग माग दावी अनुसार कसूर ठहर गरी सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा पर्न आएको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले पीडित जाहेरवालाले सञ्चालन गरेको पुल हाउसमा मिति २०६३।६।१६ गते राती करीब ९:३० बजेको समयमा प्रतिवादीहरू हात हतियार सहित आई प्रतिवादीको संवेदनशील अङ्ग टाउकोमा प्रहार गरेकोमा विवाद छैन। प्रतिवादीहरूले टाउकोमा धारिलो हतियारले प्रहार गरेकाले माने नियतले नै प्रहार गरेको पुष्टि हुन्छ। पीडितलाई तत्काल उपचारको लागि अस्पताल पुऱ्याएको कारणले मात्र निजको ज्यान बाँचेको हो। वारदातमा विवाद नभएको र माने नियतले नै प्रहार गरेको स्थापित भएको अवस्थामा कुनै कारणले ज्यान मर्न नपाएमा सो कार्य ज्यानमाने उद्योगको अपराध हुने कानूनी व्यवस्था भएकोले यी प्रतिवादीहरूले ज्यानमाने उद्योग गरेको स्थापित भइरहेको छ।

वारदातस्थलमा हतियार नभेटिएको भनी पुनरावेदन अदालतले फैसलाको आधार बनाएको छ। यी प्रतिवादीहरू समूहमा आएको र पीडितलाई प्रहार गरी वारदातमा प्रयोग भएका हतियारहरू लिएर गएको अवस्थामा सो हतियार बरामद हुन नसक्नु स्वाभाविक छ। घा जाँच केश फारमबाट धारिलो हतियार प्रयोग भएको भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा उक्त हतियार नभेटिएको भन्ने आधारमा वारदात स्थापित हुन नसक्ने भन्ने हुँदैन। प्रतिवादीले मौकामा वारदातमा आफ्नो संलग्नता स्वीकार गरेका छन्। आफूले नै पीडितलाई आक्रमण गरेको भनी बयान गरेका छन्। अदालतमा इन्कारी बयान गरेकै कारणले उनीहरूको अदालतको भनाई पुष्टि हुन सक्ने होइन। प्रतिवादीहरूको संलग्नता नभएको भए कुटपीटमा परिणत गर्न सक्ने अवस्था नभई सफाई पाउनुपर्नेमा पुनरावेदन अदालतले कुटपीटमा परिणत हुन सक्ने फैसला गरेकाले निजहरूको वारदातमा संलग्नता भएको भन्ने स्थापित छ। निजहरूको संलग्नता कुटपीटका लागि मात्रै भएको भन्ने कुरा निजहरूले प्रयोग गरेको धारिलो हतियार र टाउकोमा गरिएको प्रहारबाट खण्डन भइरहेको छ। निजहरूले ज्यानमार्ने मनसायले नै प्रहार गरेको अवस्था हुँदा पुनरावेदन अदालतले ज्यानमार्ने उद्योग ठहर नगरी कुटपीटको वारदातसम्म देखिने भनी गरेको फैसला बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागज, प्रमाणको अध्ययन गरी पुनरावेदकको तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकीर समेत सुनी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६७।२।२५को फैसला मिलेको छ, छैन र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०६३।६।१६ गते मा समेतले सञ्चालन गरेको भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं १० यालाउँस्थित पुल हाउसमा विपक्षीहरू आई आ-आफ्नो हातमा बोकी ल्याएका तरवार, खुकुरी, रड लगायतका हातहतियारले

मलाई प्रहार गरी मरणासन्न अवस्थामा पुऱ्याई अन्य साथीहरूको सहयोगमा ज्यान बच्न गएको हुँदा निजहरूलाई कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पीडित रोशन श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्तको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान प्रारम्भ भएको देखिन्छ। प्रतिवादी अशोक सितिखु, सुनिल तुलसी वाख्या समेतको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान लगायतका अनुसन्धानको क्रममा तयार भएको कागजात समेतको आधारमा जाहेरवाला रोशन श्रेष्ठले निजको पुलहाउसमा खेल खेलाई रहेको समयमा अशोक सितिखु समेत चिनेका ५ जना र नचिनेका १०/११ व्यक्तिहरू हातहतियार समेत लिई पुलहाउस भित्र छिरी जाहेरवालालाई प्रहार गरिरहेको र अन्य व्यक्तिहरूको सहयोगले निजलाई बचाउन सफल भएको हुँदा प्रतिवादीहरूले ज्यानमार्ने मनसायले उक्त वारदात गराएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. को कसूरमा सजाय गरिपाऊँ भनी अभियोग पत्र दायर भएको देखिन्छ।

३. प्रस्तुत वारदातको घटनास्थल मुचुल्कामा वारदात भएको भनिएको पुलहाउसमा रगत जस्तो पदार्थ लागि सुकेको दाग रहेको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्कामा प्रतिवादी विक्रम मचामसीको घरकोठाबाट कुनै पनि प्रमाण लाग्ने चिजवस्तु फेला नपरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। प्रतिवादीहरू अशोक सितिखु र सुनिल तुलसी वाख्याले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा नितिन समेतको गुपले साथीलाई घाइते बनाएकोले तिनिहरूलाई काट्नुपर्छ भनी विक्रम मचामसीले भनेपछि निजहरूको संगसाथ लागी पुलहाउसमा गएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ, भने निजहरूले अदालतसमक्ष बयान गर्दा उक्त घटनामा हाम्रो संलग्नता छैन, घटनाको सम्बन्धमा जानकारी पनि छैन भनी वारदातमा आफ्नो संलग्नतालाई इन्कार रही बयान गरेको पाइन्छ। मौकामा फरार रहेका प्रतिवादीहरू विक्रम मचामसी, नरेन्द्र लामा र बाजे भन्ने सुरेन्द्र जोशीले अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा वारदातमा हाम्रो संलग्नता छैन, कसले के व्यहोराले हामी समेतउपर अभियोग

लगाएका हुन् थाहा छैन भनी निजहरूको वारदातमा संलग्न रहेकोमा पूर्ण इन्कार रही बयान गरेको देखिन आउँछ। अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने प्रशान्त कायस्थ, निराजन खर्वुज, नितिन हाडा र शुभराम मुनकर्मि समेतले मौकामा कागज गर्दा मिति २०६३।६।१६ गते बेलुका भक्तपुरस्थित रोशन श्रेष्ठको पुलहाउसमा १०/११ जना मानिसहरू आई खुकुरी समेतका हात हतियारले प्रहार गरेको हुन् भनी व्यहोरा लेखाएको र अदालतसमक्ष आई बकपत्र गर्दा आफ्नो अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको कागजलाई समर्थन हुने गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ। पीडित जाहेरवाला रोशन श्रेष्ठले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा प्रतिवादीहरू विक्रम मचामसी समेतका व्यक्तिहरू खुकुरी समेतका हतियारसहित पुल हाउसमा आई प्रहार गर्दागर्दै भाग्न सफल भई प्रहरी कार्यालयमा आएको र प्रहरीकै भ्यानमा अस्पतालसम्म गई उपचार गराउन सफल भएको हुँ भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन आउँछ। उल्लिखित जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का, अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको पीडित र अन्य व्यक्तिहरूको कागज, यी प्रतिवादीहरूको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष तथा अदालतमा भएको बयान तथा घाउँ जाँच केश फाराम समेतका कागज प्रमाणबाट जाहेरवालाको भक्तपुरस्थित पुलहाउसमा मिति २०६३।६।१६ गते बेलुका वारदात भएको भन्ने स्थापित हुन आउँछ।

४. जाहेरवालाको भक्तपुरस्थित पुलहाउसमा मिति २०६३।६।१६ गते बेलुका भएको वारदात ज्यानमार्ने उद्योगको वारदात स्थापित हुनसक्नेसम्मको हो, होइन भन्ने प्रश्न नै प्रस्तुत मुद्दामा निर्णायक प्रश्नको रूपमा रहेको देखिन आउँछ। सोतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. मा *ज्यान मार्ने मनसायले गोली चलाउने वा बम हान्ने वा घातक हतियारले काट्ने वा मार्नका लागि अरु जुनसुकै कुराको उद्योग गरी मर्नेसम्मको काम गरेकोमा कुनै कारणले ज्यान मर्न पाएको रहेनछ भने त्यस्तो काम गर्ने र गर्न लगाउने तथा सो ठाउँमा गै बचन दिने वा मद्दत गर्नेलाई पाँच वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद गर्नुपर्छ* भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। ज्यानसम्बन्धी

अपराधहरूमा कर्तव्य ज्यान र यसको उद्योगको बीचमा अपराध स्थापित गर्ने तत्वहरूको रूपमा रहेको कार्य (Actus reus), मनसाय (Mens rea) र वैध प्रतिरक्षाको अभाव (Absence of valid defense) को दृष्टिकोणबाट हेर्दा कुनै भिन्नता रहेको हुँदैन। केवल परिणामको दृष्टिले अपराधले पूर्णता पाउन मात्र बाँकी रहेको हुन्छ। कुनै अपराधको सन्दर्भमा सो अपराध गर्ने उद्योगको प्रश्न मनसायपूर्वक गरिएको आपराधिक कार्यमा मात्र सान्दर्भिक हुन आउँछ। ज्यानसम्बन्धी अपराधमा पनि यही सिद्धान्त लागू हुन्छ। मनसायपूर्वक गरिएको अपराधमा मनसाय, तयारी, उद्योग र पूर्ण अपराधका चार चरणहरूमध्ये मनसाय र तयारीसम्मको चरणमा त्यस्तो अपराध गर्न चाहने व्यक्तिले आपराधिक कार्य घटाउनको लागि कुनै कार्य नगरेको हुनाले यो चरणसम्म अपराधको उद्योगको प्रश्न उठ्दैन। तर त्यस्तो अपराध गर्न चाहने व्यक्तिले मनसायअनुसारको तयारी पूरा गरी मनसायलाई कार्यरूप दिन सारवान रूपमा (Substantially) कुनै आपराधिक कार्य गरेको तर कुनै कारणले निजको कार्यबाट निजले अपेक्षा गरेको परिणाम प्राप्त नभएको अवस्थालाई उद्योगको रूपमा लिन सकिन्छ। यस्तो अपूर्ण कार्यलाई छुट्टै अपराधको रूपमा परिभाषित गरी कानूनले दण्डनीय बनाएको अवस्थामा सो कार्य गर्ने व्यक्तिले उक्त कानूनमा उल्लिखित आपराधिक दायित्व वहन गर्नुपर्ने हुन्छ। मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. ले ज्यान मार्ने उद्योगलाई अपराधको रूपमा परिभाषित गरी सोही महलको १५ नं. मा सो अपराधको लागि सजायको व्यवस्था गरिएको छ। यसबाट ज्यान मार्ने उद्योगको अपराधमा कर्तव्य ज्यानको अपराधको लागि आवश्यक पर्ने आपराधिक कार्य, आपराधिक मनसाय र वैध प्रतिरक्षाको अभाव समेतका सबै तत्वहरूको विद्यमान हुनु पर्दछ तर परिणामका दृष्टिले पीडितको मृत्यु भएको हुनु हुँदैन। प्रतिवादीले ज्यान मार्ने मनसाय राखेर पीडितमाथि कुनै किसिमको प्रहार वा अन्य कुनै प्रकारको आपराधिक कार्य गर्दछ र उसलाई वैध प्रतिरक्षा उपलब्ध छैन भने त्यस्तो प्रतिवादीले ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ। ज्यान मर्न नपाएको अवस्था हुनको लागि तेस्रो पक्षको उपस्थिति अनिवार्य

भने होइन। तेस्रो पक्षले हस्तक्षेप गरेको पनि हुन सक्दछ वा नगरेको पनि हुन सक्दछ। कारण जेसुकै भएपनि ज्यान मर्नबाट बच्नु र कर्तव्य ज्यानको वारदातको लागि आवश्यक सबै तत्वहरूको विद्यमानता हुन नै ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात स्थापित हुन पर्याप्त हुन्छ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवालाले आफ्नो जाहेरी व्यहोरामा यी प्रतिवादीहरूले ज्यानमार्ने उद्देश्यले आफू माथि यो यो तरिकाले यो यो हतियार प्रहार गरेका हुन् भनी उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। प्रतिवादीहरू समूहमा हतियार सहित पुलहाउस भित्र प्रवेश गरेको र शरीरको विभिन्न भागमा प्रहार गरेका हुन् भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूले प्रहार गरेको भनिएका जाहेरवालाले उल्लेख गरेको तरवार लगायतका हातहतियार बरामद हुन र सोको परीक्षण हुन सकेको पाइँदैन। हातहतियार बरामद नभएकोले वारदातको समयमा के कस्ता हतियारहरूको प्रयोग भएको थियो भन्ने सम्बन्धमा यकीन गर्न सकिने अवस्था रहँदैन। पीडित जाहेरवालाको तत्काल गरिएको घा जाँच केश फाराममा Sharp cut over the Rt. wrist region about 8x1 cm, cut injury over right capular region over 12x0.5 cm र cut injury over scalp left temporal over 3x0.5 cm भनी उल्लेख भएको र टाउको तथा पछ्याडिको भाग नाडी लगायत औंलाहरूमा Cut by sharp weapon भन्नेसम्म उल्लेख गरिएको देखिन आउँछ। यसबाट मौकामा भएको घा जाँच केश फारमबाट पीडितको अवस्था ज्यान मर्ने हदसम्मको गम्भीर रहेको भन्ने देखिँदैन। साथै पीडितको स्थितिको बारेमा पेश भएको प्रतिवेदनमा घाइतेको स्थिति मर्नेसम्मको थियो, थिएन भनी उल्लेख गर्न सकेको समेत देखिन आउँदैन। वारदातस्थलमा यी प्रतिवादीहरूले जाहेरवालालाई हातहतियारले प्रहार गरिरहेको अवस्थामा अन्य व्यक्तिहरू समेतको उपस्थित रहको र निजहरू वारदात भै रहँदा सो स्थानबाट भागेको भन्ने तथ्य मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले समेत उल्लेख गरेको देखिन आउँछ। यसबाट प्रतिवादीहरूले पीडितलाई

प्रहार गरिरहेको अवस्थामा घटनास्थलका अन्य व्यक्ति भागिसकेको र पीडित जाहेरवाला मात्र सो स्थानमा बाँकी रहेको भन्ने देखिन आउँछ। पीडित जाहेरवालाले समेत जाहेरी दरखास्त र अदालतमा भएको बकपत्रमा पनि आफू घाइते अवस्थामा वारदातस्थलबाट भागेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन आउँछ। घाउ केश फारम समेतबाट पीडित जाहेरवाला रोशन श्रेष्ठलाई मर्नेसम्मको गम्भीर चोट लाग्न गएको भन्ने देखिँदैन।

६. वारदातस्थलमा हात-हतियार सहितका १०/११ जना समूहमा प्रवेश गरेको भन्ने देखिएको छ। यस्तो अवस्थामा निजहरूले मार्ने मनसायले नै यी पीडित जाहेरवालामाथि हतियार प्रहार गरेको भए जाहेरवाला बाँच्न सक्ने अवस्था देखिन आउँदैन। यसबाट प्रतिवादीहरूमा यी जाहेरवालालाई मार्नेसम्मको मनसाय (Intention) थियो भन्ने स्थापित हुन आउँदैन। यसबाट प्रस्तुत मुद्दामा वारदात भएकोमा विवाद नदेखिए पनि प्रतिवादीहरूमा यी जाहेरवालालाई मार्नेसम्मको मनसाय रहेभएको देखिन आएन।

७. तसर्थ, उल्लिखित विवेचित आधार र कारणबाट मिति २०६३।६।१६ को वारदात कुटपीटको वारदातसम्म भएको देखिँदा शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।२४ को ज्यान मार्ने उद्योग ठहर्‍याएको फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याई वारदातको प्रकृति समेतलाई दृष्टिगत गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम सरोकारवाला व्यक्ति मुद्दा सकार गर्न आए वादी पक्ष कायम गरी यसै मुद्दाबाट कारवाही किनारा गर्ने गरी प्रस्तुत मुद्दा कुटपीटमा परिणत गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।२।२५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल चैत ५ गते रोज १ शुभम्-
इजलास अधिकृत : श्रीप्रकाश उप्रेती

निर्णय नं. ८७६२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
२०६३-सी-१०३०

फैसला मिति: २०६८।६।८।१

मुद्दा : दर्ता बदर समेत ।

पुनरावेदक वादी: रामलाल श्रेष्ठको मु.स. गर्ने काठमाडौं
जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.
२ बस्ने न्हुच्छेमायाँ श्रेष्ठ समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: गणेशलाल श्रेष्ठको मु.स. गर्ने ललितपुर
जिल्ला ठैव गाउँ विकास समिति वडा नं. ५
बस्ने मोहन श्रेष्ठ समेत

शुरू फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री गिरीराज पौड्याल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या. श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

- मोहीबाट बाली प्राप्त गरी भरपाई गराएकै आधारबाट मात्र उक्त जग्गालाई निजी गुठी भन्न नमिल्ने ।
- मूल प्रमाणका रूपमा पेश गरेको लालमोहरको व्यवस्थाले शेष कसर मात्र खान पाउने प्रकृतिको सम्पत्तिलाई निजी गुठी मान्ने आधार नहुने ।
(प्रकरण नं.६)
- एकै दिन सोही अदालतले सोही विवादसँग सम्बन्धित जग्गालाई राजगुठी मानी भएको फैसला चुनौतीरहित रूपमा कायम रहिरहेको अवस्थामा सो अन्तिम फैसलाको विपरीत निजी गुठी मान्न नसकिने ।
(प्रकरण नं.७)
- कुनै पनि जग्गा निजी गुठी भन्नलाई दाताको स्रोत र दातासँग दावीकर्ताको सम्बन्ध देखिनु

पर्दछ । सो जग्गा कुन प्रयोजनका लागि गुठी राखिएको हो गुठीपत्र, दानपत्र, शिलालेख, ताम्रपत्र र ताडपत्र आदिबाट देखिनु पर्दछ । यस्ता लिखतका अलावा सो जग्गा निजी गुठीका रूपमा दाताका सन्तान दरसन्तानबीच प्रयोग भई आएको कुरा पनि प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ । यस्ता प्रमाण आपसमा भएका बण्डापत्र र बकसपत्र आदि हुन सक्दछन् । अड्डा अदालतमा परेका मुद्दा र तिनमा भएका फैसला पनि निजी गुठी देखिने आधार हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदकहरूका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता श्री ध्रुवनाथ पन्त

प्रत्यर्था तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय दीपकप्रसाद खरेल र रमेशकुमार मैनाली

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- गुठी संस्थान ऐन, २०२९ को दफा २(च)
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(घ)

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर वादीको तर्फबाट परेको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

ललितपुर ठैवका प्रजाहरूलाई संवत् १८८१ साल पौष १४ रोज १ को लालमोहर बमोजिम गुठी चलाउन प्रदान गरिएका जग्गाहरू मध्ये भैरव देवताको पूजा चलाउन पर्ने फिरादीका जिजु बाजे बराजुले प्राप्त गरी आएकोमा जिजु बाजेको शेषपछि बाजे हीरा श्रेष्ठ, त्यसपछि बाबु मोतिलाल श्रेष्ठ र निजको शेषपछि फिरादी म रामलाल श्रेष्ठ, गुठीयार जग्गाधनी भएको ललितपुर जिल्ला हरिसिद्धि गाउँ विकास समिति वडा नं. ८(क) बाट २०२१ सालमा सर्भे नापी भएको कि.नं. २८० को रोपनी ३-६-० जग्गा मालपोत कार्यालय ललितपुरमा साविक पा. ठैव १ नं. को लगतमा बाबु

मोतिलालको नाममा अपेल खेत जनिई दर्ता भएको भूमिसुधार लागू हुँदा ७ नं. फाँटवारी भरेको उपरोक्त जग्गा भैरव देवताको आज्ञा पूजा गरी गुठी पर्व चलाई आएको जिजु बाजेकै पालादेखिको फिरादीको हकको निजी गुठी जग्गा हो। यस्तो जग्गालाई अन्यथा गरी विपक्ष गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयले विपक्ष मध्येको छिप्रानाथ योगीको पत्रानुसार मृगस्थली गुठीभित्र पारी छूट गुठीको अमानतबाट सञ्चालन भएको भनी आफ्ना नाममा गराएको दर्ता स्वतः बदरभागी छ। उल्लिखित कुरा विपक्षमध्येको गणेशलाल श्रेष्ठ र कान्छा श्रेष्ठले नामसारीका लागि दिएको निवेदनमा भएको टिप्पणी निर्णयको नक्कल मिति २०४१।८।२३ मा सारी हेर्दा जानकारी हुन आएकोले जग्गा पजनीको १७ नं. एवं गुठीको १६ नं. को हदम्यादभित्र नालेस गर्न आएको छु। फिरादीको हकको निजी गुठीको जग्गामा विपक्ष गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयले छूट गुठीको अमानतबाट सञ्चालन भएको भनी उक्त कि.नं. २८० को जग्गा आफ्ना नाममा गराएको दर्ता बदर गरी फिरादीको दर्ता कायम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी।

ललितपुर जिल्ला हरिसिद्धि गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ (क) बाट २०२१ सालमा सर्भे नापी भएको कि.नं. २८० को रोपनी ३-६-० को जग्गाको मोही हौं। यो वास्तविकतालाई विपक्षीले पनि स्वीकार गर्नु भएको छ। उक्त जग्गा रामलालको निजी होइन। छिप्रानाथ योगीले गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयमा उक्त कि.नं. को जग्गा समेत छूट गुठीको अमानतबाट सञ्चालन हुने भनी पत्र लेख्नु भएको हो। उक्त अकाट्य सबूद प्रमाणको आधारमा गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयले कि.नं. २८० को जग्गा गुठीमा दर्ता गरी हामीलाई मोही कायम गरेको हो। यथास्थितिमा विपक्षको माग दावीबमोजिम दर्ता बदर हुन र फिरादीका नाउँमा दर्ता कायम हुन नसक्ने निर्विवाद छ। भए गरेको मितिबाट दुई वर्षभित्र नालिस गरी सक्नुपर्ने गुठीको १६ नं. को प्रावधानको विपरीत म्याद नघाई दर्ता भएको कारणले पनि फिराद खारेजभागी छ। अतः विपक्षीको गैरकानूनी दावीबाट मुक्त गरी गैरकानूनी दावी गर्ने फिरादीलाई सजाय गरिपाउँ

भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका गणेशलाल श्रेष्ठ र कान्छा श्रेष्ठ समेतको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र।

यस कार्यालयबाट कानूनबमोजिम कारवाही भए गरेको र विपक्षलाई कुनै प्रकारको आघात पुग्ने कार्य नगरेको, फिरादपत्रमा समेत यस कार्यालयले यस्तो अन्याय गर्‍यो भन्न नसकी केवल विपक्ष बनाएको हुँदा यो कार्यालय उपरको फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गुठी लगत तथा तहसिल कार्यालय भद्रकालीको प्रतिउत्तर जिकीर।

उक्त जग्गा नापजाँच हुँदाको अवस्थामा नै जग्गाधनीमा विपक्षको नाम उल्लेख नभई भैरव गुठी उल्लेख भएको। यदि विपक्षको आफ्नो जग्गा भए जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ बमोजिम तोकिएको म्यादभित्रै उजूर गरी आफ्नो हक कायम गराउनु पर्ने थियो, सो विपक्षले गर्न सकेका छैनन्। यसबाट पनि उक्त जग्गा फिरादीको नभई पाटन चक्र पूजा गुठीको भन्ने प्रष्ट छ। उक्त जग्गा गणेशलाल र कान्छा श्रेष्ठका नाममा नामसारी गरी दिनेसम्म मिति २०४४।१।२९ मा निर्णय भएको हो। जग्गा दर्ता गरिदिने निर्णय भएको जग्गा भने गुठीको नाममा २०४१ सालभन्दा अगावै दर्ता भई सकेको हुँदा प्रस्तुत फिराद मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ नं. को हदम्यादभित्र दायर भएको छैन। गुठीको १६ नं. को हदम्यादभित्र पनि दायर नभएको यो मुद्दा हदम्याद नाघी दायर भएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयको प्रतिउत्तर।

गोरक्षनाथ पीठ निष्ठ महन्त छिप्रानाथ योगीले प्रतिउत्तर नफिराई शुरू म्यादै गुजारी बसेका।

वादीबाट पेश भएको साविक मोही श्रीमान् श्रेष्ठले मिति २०१४।१।७ मा गणेशलाल श्रेष्ठ साक्षी बसी गरिदिएको कबुलियतनामाको सक्कल कागज १, मिति २०१७।१।१४ गतेको श्रीमान् श्रेष्ठले गरिदिएका सक्कल भरपाई १ र विपक्षमध्येको गणेशलाल श्रेष्ठले मिति २०४३।८।७ गते बाली बुभी गरिदिएको दोहोरो भरपाई समेत थान ३ देखेँ सुनेँ। मुद्दासँग सम्बन्ध नै नभएको लिखतलाई सद्दे कीर्ते जालसाजी भनी नामाकरण गरिरहन नपर्ने भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको वारेस गणेशलाल देसारले गरेको सनाखत बयान।

प्रस्तुत मुद्दाको फिराद हदम्यादभिन्न नदेखिँदा खारेज हुने ठहर्छ भन्ने शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०४६।१।४ को फैसला ।

गुठी विर्ता एवं सो सम्बन्धमा भै रहेको कानूनी व्यवस्था समेत दृष्टिगत गरी जे जो बुभनुपछ बुभी कानूनबमोजिम गर्नु भनी दुवै पक्षलाई तारिख तोकी मिसिल शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतमा पठाई दिने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०४९।१।१७ को फैसला ।

मिति २०४९।१।२।१७ को पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाबमोजिम प्रस्तुत मुद्दा ललितपुर जिल्ला अदालतमा दर्ता भएको ।

मिति २०४९।१।२।१७ मा भएको फैसलाउपर हामीहरूको सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परी कारवाही चली रहेकोले सो मुद्दा टुङ्गो नलागेसम्म प्रस्तुत मुद्दा मुलतबी राखी पाऊँ भन्ने प्रतिवादी कान्छा श्रेष्ठ समेतको शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतमा परेको निवेदन ।

यसै लगाउको दे.नं. ६६३ को दर्ता बदर समेत मुद्दा आजै मुलतबीमा रहेको हुँदा उक्त मुद्दा मुलतबीबाट जागी कारवाही हुँदाका बखत जगाई कारवाही किनारा गर्ने गरी अ.वं. १२ नं. बमोजिम मुलतबीमा राखी दिएको छ भन्ने ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५०।८।२८ को आदेश ।

यसै विषयको दर्ता बदर मुद्दा श्री सर्वोच्च अदालतबाट निर्णय भएपछि जगाउने गरी मिति २०५०।८।२८ मा मुलतबी रहेकोमा उक्त मुद्दा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५३।३।१५ गते फैसला भएकोले मुलतबी जगाई पाऊँ भनी वादी पक्षको निवेदन पर्न आएको देखिएको र उक्त मिसिल समेत प्राप्त भै रहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जगाई दिएको छ । देवानी दायरीमा दर्ता गरी मुलतबी रहँदाको अवस्थामा रूजु रहेका प्रतिवादीहरूलाई ७ दिने म्याद दिई भिकाई आए वा अवस्था नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५३।१।४ को आदेश ।

विवादको जग्गा मेरो पिता मोतीलाल श्रेष्ठले गुठी राखेको निजी गुठी जग्गा हो । यो जग्गा राजगुठी होइन भन्ने कुरा नै मेरो पिताजीको हकभोग भएको

मिसिलमा रहेको कागजबाट देखिन्छ भन्ने मिति २०५४।१०।२८ मा वादीले अ.वं. १३३ नं. बमोजिम गरेको कागज ।

विवादित जग्गाको हक कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत फिराद माग दावी नदेखिँदा निजी गुठी रहेको सबूद प्रमाणको अभावमा वादी दवी पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५९।८।१७ को फैसला ।

निजी गुठीको लगत गुठी संस्थानमा पेश नभएमा स्वतः हक समाप्त हुने कानूनी व्यवस्था छैन । लगत मालपोत कार्यालय ललितपुरमा पा. ठैव १ नं. मा जनिई अद्यापि खडा छ । सबूद प्रमाणबाट निजी गुठीको जग्गा हो भन्ने यथेष्ट रूपमा प्रमाणित हुँदाहुँदै हक कायमतर्फ दावी नपरेको भनी फिरादीले पेश गरेको साविक लगत, मोहीले गरी दिएको कबुलियत र भरपाईहरू, तिरो तिरेको रसिद एवं ७ नं. फाँटवारी समेतका महत्वपूर्ण प्रमाणहरूको कुनै विवेचना नै नगरी गरेको शुरू फैसला एकपक्षीय भै गैरकानूनी हुँदा उक्त फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

लगाउको मुद्दामा विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले यसमा पनि अ.वं. २०२ नं. बमोजिम छलफलका लागि विपक्षी भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

२०२१ सालको सर्भे नापीमा उक्त जग्गा निजी गुठीको भएको आफू गुठियार भएको भन्ने व्यहोरा जनाई वादीले नापजाँच गराई फिल्डबुक खडा गर्न सकेको देखिँदैन । वादीले प्रमाणमा पेश गरेको संवत् १८८१ सालको लालमोहरमा नै ठैवका नेवार प्रजाहरू भनी सम्बोधन भएको देखिन्छ । लालमोहरद्वारा प्राप्त हक निजी ठहर गर्न मिल्ने देखिन्छ । सो लालमोहरले पोता तिरो अमालमा तिर्नु पर्ने व्यवस्था गरेबाट गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(ड) बमोजिम विवादित जग्गा छूट गुठी देखिन आउँछ । सोही गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९ ले सबै छूट गुठी राजगुठीमा परिणत हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । गुठीको रेखदेख गर्ने कारणले वादीले मोहीबाट वाली प्राप्त गरी भरपाई

गराएकै कारणबाट विवादित जग्गा विर्ता निजी गुठी मान्न मिल्दैन। विवादित जग्गाको खास जोताहाको भनाई समेतको आधारमा लालमोहर खडा भएको विवादित जग्गा राजगुठीमा दर्ता हुने जग्गा देखिँदा दर्ता बढेर गरिपाऊँ भन्ने समेतको वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५९।८।१७ को फैसला मनासिब ठहर्‍रछ। वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।१२।१७ को फैसला।

१८८१ सालको लिखतमै “तिमीहरूको सुनखेत गुठी रहेकोमा” भन्ने उल्लेख भएवाटै विवादको जग्गा निजी गुठी रहेको तथ्य स्थापित भएको छ। मोहीले जग्गा जोत कमोद गरेकोमा नापीमा निजी गुठी भनी नलेखाएको कारणबाट निजी गुठीमा रहेको हक समाप्त हुने कुनै कानून छैन। एकाको हकको जग्गा अर्काले दर्ता गरेमा थाहा पाएको मितिले हदम्याद भित्र नालेस गर्न सक्ने जग्गा पजनीको १७ र जग्गा मिच्नेको १८ नं. मा कानूनी व्यवस्था छ। मैले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ लागू भएपछि भरेको ७ नं. फाँटवारीमा उक्त जग्गालाई देखाएको छु। विवादको जग्गा निजी गुठी रहेको वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट पुष्टि भएकोमा त्यस्ता प्रमाणलाई छाडी छुट गुठीको देखिएको भनी भएको फैसला कानूनसम्मत छैन। निजी गुठी जग्गाका मोही तथा उनका सन्तानले कबुलियत गरी जग्गा जोत कमोद गरी बाली बुझाई दोहरी भर्पाई गरेको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणले पुष्टि गरेको छ। मोहीसँगको कबुलियत, दोहरी भर्पाई तिरो तिरेको रसिद मात्र होइन साविक ललितपुर ठैव १ नं. लगतमा जग्गा दर्ता रहेको देखिँदादेखिँदै पनि साविक दर्ताभित्रको जग्गा नै लोप हुने गरी मिसिल संलग्न प्रमाणको कुनै मूल्याङ्कन नै नगरी फैसला गरिएको छ। साविक दर्ता मोठ सेस्ताले निजी गुठी सिद्ध गरेको र स्वयं मोहीले निजी गुठी नै मानी कुत कबुलियत भर्पाई समेत गरेको तथा मैले पेश गरेका ती कुनै पनि प्रमाणलाई अ.व. ७८ नं.को प्रक्रिया अपनाउँदा समेत जालसाजी भन्न र प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा मलाई हराउने गरी भएको शुरू जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने

भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६१।१२।१७ मा भएको फैसलामा कानून र सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित सिद्धान्तको त्रुटि रहेकाले मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीहरूको निवेदन पत्र।

राज गुठीको लगतको अभाव रहेको देखिनुको साथै १८८१ सालको गुठी बन्देज पत्रमा नै तिमि रैतिहरूको जग्गामा बराबर टन्टा खिचोला परेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएकोलाई लालमोहरबाट निस्तृत जग्गा राजगुठी हुने भनी अर्थ गरी राजगुठी कायम गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(ड) को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अनुसार प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।१२।२८ को आदेश।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ता श्री ध्रुवनाथ पन्तले मोहीले गरिदिएका भर्पाई, कबुलियतनामा तथा तिरो तिरेका रसिदहरू समेतका प्रमाणबाट दावीको जग्गा राजगुठी नभई पुनरावेदक वादीको हो भन्ने पुष्टि हुन्छ। श्री ३ र श्री ५ ले राखेको गुठी मात्र राजगुठी हुन्छ। तर, १८८१ को थिति बन्देज कागजअनुसार श्री ३ र श्री ५ ले राखेको भन्ने देखिँदैन। उक्त कागजमा गुठी राखेका छौँ भन्ने बोली परेको पनि देखिँदैन। १८८१ को सो कागजमा, “तिमीहरूको सुनाखेत गुठी” भन्ने लेखिएको छ भने वादीलाई जग्गाधनी मानेर नै तिरो तिरेको अवस्था छ। उक्त कागजबाट निजी गुठी भन्ने देखिएको हुँदा राजगुठी कायम हुने अवस्था छैन। प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी हुनु पर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। प्रत्यर्थीहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री दीपकप्रसाद खरेल र श्री रमेशकुमार मैनालीले १८८१ सालको लिखतको व्यहोराबाट नै दावीको जग्गा राजगुठी भन्ने देखिन्छ। फिल्डबुकमा निजी गुठी भन्ने उल्लेख

नभएको हुँदा उक्त तथ्य समेतबाट राजगुठी हो भन्ने पुष्टि हुन्छ। दावीको जग्गा गुठी खर्च तथा तहसिल कार्यालयमा दर्ता गर्ने गरी भएको मिति २०४१।१२।९ को निर्णयलाई वादीले चुनौती दिएको समेत देखिँदैन। दर्ता गर्ने गरी गरिएको निर्णय बदर नगरिएसम्म दर्ता बदर हुन सक्दैन। मोहीबाट बाली बुझी गरिएका कुनै पनि भर्पाईमा निजी गुठी भन्ने उल्लेख छैन। लालमोहर भएको गुठीको जग्गा निजी गुठी हुनै सक्दैन। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९ र २६ मा भएको कानूनी प्रावधानअनुसार दावीको जग्गा राजगुठी भएको र वादी खान्नीदारसम्म भएको हुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी भएको ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको हुँदा सदर कायम हुनु पर्दछ भन्ने समेत प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनियो।

दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको उपरोक्तानुसारको बहस जिकीर समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ छैन, पुनरावेदक वादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. ललितपुर ठैवका प्रजाहरूलाई संवत् १८८१ सालको लालमोहरबमोजिम गुठी सञ्चालनको प्रयोजनार्थ प्रदत्त जग्गाहरू मध्ये भैरव देवताको पूजाआजा चलाउन फिरादीका जिजुबाजेले प्राप्त गरी जिजुबाजेको शेषपछि बाजे, त्यसपछि बाबु र बाबुको शेषपछि म फिरादी गुठियार जग्गाधनी भएको ललितपुर हरिसिद्धि गाउँ विकास समिति वडा नं. ८(क) बाट २०२१ सालमा नापी भएको कि.नं. २८० को ३-६-० जग्गा मालपोत कार्यालय ललितपुरमा साविक पा. ठैव १ नं. को लगतमा बाबु मोतिलालको नाममा अप्ठेल खेत जनिई दर्ता भएको भूमिसुधार लागू हुँदा ७ नं. फाँटवारी भरेको जग्गा जिजुबाजेकै पालादेखिको फिरादीको हकको निजी गुठी जग्गा हो। उक्त जग्गालाई विपक्षी गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयले मृगस्थली गुठीभित्र पारी छुट गुठीको अमानतबाट सञ्चालन भएको भनी आफ्ना नाममा दर्ता गराएको हुँदा उक्त दर्ता बदर गरी मेरो दर्ता कायम गरिपाऊँ भन्ने मुख्य

फिराद दावी पाइन्छ। दावीको जग्गा निजी होइन, सबूद प्रमाणको आधारमा उक्त कि.नं. २८० को जग्गा गुठीमा दर्ता गरिएको हो। फिराद दावीबमोजिम दर्ता बदर हुने अवस्था छैन। सो जग्गा नापजाँच हुँदा जग्गाधनीमा वादीको नाम उल्लेख नभै भैरव गुठी उल्लेख भएको हुँदा फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रतिउत्तर जिकीर रहेकोमा शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी भएको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर वादीहरूको मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी यस अदालतमा निवेदन परेकोमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाउने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रोहमा पेश हुन आएको पाइयो।

३. विवादको जग्गा राजगुठी हो वा निजी गुठी हो भन्ने कुराको निरोपण सबूद प्रमाणको रोहमा हुनु नै यस मुद्दाको निर्णायक प्रश्न हो। राजगुठी हुन के कस्तो प्रकृति देखिनु पर्दछ भन्ने सन्दर्भमा नेपालको गुठी सम्बन्धी व्यवस्थामा विशेष अध्ययन अनुसन्धान गर्नु भएका डा. गोविन्द टण्डनद्वारा लिखित नेपालमा गुठी व्यवस्था भन्ने नेपाल अध्ययन समूहले २०५२ सालमा प्रकाशित गरेको पुस्तकको पृष्ठ ३४ मा राजगुठीका बारेमा लेखिएको छ, “राजगुठीको परिभाषा भिन्न-भिन्न समयमा भिन्न-भिन्न रहेको बुझिन्छ। गुठीहरू अमानत हुनु अगाडि राजगुठी भन्नाले राजाद्वारा राखिएको गुठी भन्ने बुझिन्थ्यो भने अमानत पछि दुनियाँले राखेको गुठी, तर गुठीको नियमित कार्य नगरी धर्मलोपको स्थितिमा पुगेकाले अमानत गरी प्रत्यक्ष सरकारबाट चलाइएका गुठीहरू पनि राजगुठीभित्र समेटिए।” लिच्छवी, मध्य, मल्ल र प्रारम्भिक शाहकालका गुठीका प्रकृतिको विश्लेषणका आधारमा निकालिएको उक्त निष्कर्षले राजाले राखेका मात्र नभई दुनियाँले नै राखेको भए पनि गुठी राखेको ईच्छानुसार सञ्चालन हुन नसकी धर्मलोपको स्थितिमा पुगेका गुठीका हकमा सरकारले हस्तक्षेप गरी आफ्नो जिम्मा अर्थात् अमानतबाट सञ्चालन गरेका गुठीलाई पनि राजगुठीको रूपमा मान्यता दिइयो।

४. १९१० सालमा जारी भएको मुलुकी ऐनको पहिलो महल नै गुठीसम्बन्धी व्यवस्थाको

प्रबन्ध रहेबाट नेपालमा गुठीको कानूनी बन्दोबस्तको लामो सूखला नै रहेको छ। गुठी संस्थान ऐन, २०२१ को दफा (छ) मा लेखिएको छ, “राजगुठी भन्नाले श्री ५ को सरकारको अधिनस्थ वा श्री ५ को सरकारबाट व्यवस्था भएको गुठी सम्भन्तु पर्छ।” यस परिभाषाले पनि सरकार अधिनस्थ मात्र नभई सरकारले बन्दोबस्त गर्ने गुठीलाई पनि राजगुठी नै मानेको पाइन्छ। यस ऐनलाई खारेज गरेर आएको गुठी संस्थान ऐन, २०२९ को दफा २(च) ले, “राजगुठी भन्नाले यो ऐन प्रारम्भ हुँदाको अवस्थामा गुठी संस्थानको हक दायित्व भई गुठी संस्थानले बन्दोबस्त र सञ्चालन गरिआएको राजगुठी सम्भन्तु पर्छ” भनी २०२१ सालकै ऐनको बन्दोबस्तलाई निरन्तरता दियो। हाल प्रचलित गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(घ) ले, “राजगुठी भन्नाले यो ऐन प्रारम्भ हुँदाको अवस्थामा गुठी संस्थानको हक दायित्व भई गुठी संस्थानले बन्दोबस्त र सञ्चालन गरिआएको राजगुठीलाई सम्भन्तु पर्छ” भनी २०२९ सालको ऐनकै समरुप व्यवस्था गर्‍यो।

५. उपरोक्त कानूनी प्रबन्धले मूल रूपमा सरकार अधिनस्थ वा सरकारद्वारा सञ्चालन भई आएका गुठी २०२९ सालपछि गुठी संस्थान अधीन हुने र ती सबै राजगुठी हुने व्यवस्था गरियो। २०२१ सालको ऐन कै अनवरता आज पनि कायम छ। कानूनले गर्नु भनी अनिवार्य गरेको व्यवस्थाको अवश्यमेव परिपालन हुने कुरामा कुनै शंका गरिरहनु पर्ने अवस्था नै पर्दैन। यी कानूनी व्यवस्थाले श्री ५ वा श्री ३ ले राखेको गुठी मात्र राजगुठी हुन्छ भन्ने कथनसँग सहमति प्रकट गर्ने ठाउँ रहेन। अब, यस परिप्रेक्ष्यमा यस जग्गासँग सम्बन्धित के कस्ता प्रमाण कागज मिसिल संलग्न छन् भन्ने तर्फ विश्लेषण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

६. सो तर्फ हेर्दा दावीको कि.नं. २८० को जग्गा आफ्नो निजी गुठी हो भनी दावी लिने वादीले २०२१ सालको सर्भे नापीमा सो जग्गा निजी गुठीको भएको र आफू गुठियार रहेको भन्ने व्यहोरा जनाई नापजाँच गराउन सकेको पाइँदैन। गोरक्षनाथ पीठनिष्ठ छिप्रानाथ योगीले वादी दावीको कि.नं. २८० को जग्गा समेत छूट गुठीको अमानतबाट

सञ्चालन हुने भनी गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयमा पठाएको पत्र समेतका सबूद प्रमाणको आधारमा गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले उक्त कि.नं. २८० को जग्गा गुठीमा दर्ता गरेको भन्ने देखिन आयो। पुनरावेदक वादीबाट पेश भएको १८८१ सालको लालमोहरको व्यहोरा हेर्दा, “ठैवका निवार प्रजा के तिमिहरूका सुनापेत गुठी रट्याकोमा बारम्बार तिमिहरूको पिचोला परि अमालिले पनि तिरोभरोमा टण्टा लाउँदा जाँचकिले जाँच गर्दा तारपत्र दानपत्र पंजिसहि देषायाको बमोजिम तपसीलका गुठ षेत् ३/८६ आज सम्म षायाको अव उप्रान्त देषि पनि पोता रुपैया ५० साल बसाल अमालिलाई तानु गरी थामिवक्स्यौं अघि चलि आया बमोजिम गुठ चलाई सेषि वाकि रह्याको भोग्य गरी गाउ गुल्जार गरी बस” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त लालमोहरले पोता तिरो अमालमा तिर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(ङ) मा भएको कानूनी प्रावधानले विवादित जग्गा छूट गुठी भन्ने देखिन्छ। साथै सोही ऐनको दफा १९ मा सबै छूट गुठी राजगुठीमा परिणत हुने भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ। वादीले दावीको जग्गाको मोहीबाट बाली प्राप्त गरी भरपाई गराएकै आधारबाट मात्र उक्त जग्गालाई निजी गुठी भन्न पनि मिलेन। उक्त लालमोहरमा नै गुठी चलाई शेष बाँकी रहेमा खान पाउने व्यवस्था उल्लेख छ। सो जग्गाको बाली उठाई तोकिएबमोजिम भैरवको पूजाआजा गरी बाँकी रहेको शेष कसर मात्र यी वादीले आफ्नो पूर्वज भनेका व्यक्तिले खान पाउने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। वादीले आफ्नो मूल प्रमाणका रूपमा पेश गरेको लालमोहरको व्यवस्थाले शेष कसर मात्र खान पाउने प्रकृतिको यो सम्पत्तिलाई निजी गुठी मान्ने आधार पाउन सकिएन।

७. उपरोक्त कुराका अतिरिक्त प्रस्तुत मुद्दाको प्रमाणको रूपमा रहेको वादी गणेशलाल श्रेष्ठ समेत प्रतिवादी रामलाल श्रेष्ठ भएको मिति २०४६।०४।७ सालको दे.मि.नं. ७७/३३७ को धर्मलोप मुद्दामा प्रस्तुत मुद्दामा भएको विवादित जग्गा राजगुठी हो भन्ने

निर्णयलाई आधार लिई शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतबाट धर्मलोप गरेको भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सोही दिन अर्थात् मिति २०६१।१२।१७ मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम रहेको पाइन्छ। एकै दिन सोही अदालतले सोही विवादसँग सम्बन्धित जग्गालाई राजगुठी मानी भएको फैसला चुनौतीरहित रूपमा कायम रहिरहेको अवस्थामा सो अन्तिम फैसलाको विपरीत प्रस्तुत मुद्दाबाट यो जग्गा निजी गुठी मान्न सकिने अवस्थै रहेन। त्यसमा पनि दावीको कि.नं. २८० को जग्गा १८८१ सालको लालमोहरबाट पनि राजगुठी नै देखिएको अवस्था छ।

८. कुनै पनि जग्गा निजी गुठी भन्नलाई दाताको स्रोत देखिनुपर्ने हुन्छ, दातासँग दावीकर्ताको सम्बन्ध देखिनु पर्दछ। सो जग्गा कुन प्रयोजनका लागि गुठी राखिएको हो गुठी पत्र, दान पत्र, शिलालेख, ताम्रपत्र र ताडपत्र आदिबाट देखिनु पर्दछ। यस्ता लिखतका अलावा सो जग्गा निजी गुठीका रूपमा दाताका सन्तान दरसन्तान बीच प्रयोग भई आएको कुरा पनि प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ। यस्ता प्रमाण आपसमा भएका बण्डापत्र र बकसपत्र आदि हुन सक्दछन्। अड्डा अदालतमा परेका मुद्दा र तिनमा भएका फैसला पनि निजी गुठी देखिने आधार हुन सक्दछन्। वादी पक्षले यस्ता कुनै आधार प्रमाण पेश गर्न सकेको पाइदैन। यसका अतिरिक्त प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदक वादीहरूले दावी लिएको कि.नं. २८० को जग्गाको दाताको स्रोत नै देखिँदैन। १८८१ सालको कागजमा दावीको जग्गा निजी हो भन्ने व्यहोरा जनाएको नदेखिएको र उक्त जग्गाको फिल्डबुकमा समेत निजी गुठी भन्ने उल्लेख भएको नदेखिँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई पाउने निस्सा प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका आधारसँग सहमत हुन सकिएन।

९. अतः माथि विवेचना गरिएका आधार कारण र प्रमाणबाट विवादित जग्गा राजगुठीमा दर्ता हुने जग्गा देखिँदा दर्ता बदर गरिपाऊँ भन्ने समेतको वादी

दावी पुग्न नसक्ने गरी भएको ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।१२।१७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.कमलनारायण दास

इजलास अधिकृत : कृष्णप्रसाद पौडेल

इति संवत् २०६८ साल असोज ८ गते रोज १ शुभम्

निर्णय नं. ८७६३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
संवत् २०६५ सालको रिट नं.- ०२४३

आदेश मिति: २०६८।१२।१३।

विषय:- उत्प्रेषण।

निवेदक: का.जि.,का.म.न.पा.वडा नं. ६ दुसादस्थित
श्रीरूप हाइड्रोपावर प्रा.लि.का तर्फबाट
अख्तियारप्राप्त ऐ.का सञ्चालक समितिका
अध्यक्ष ओमबहादुर गुरुङ

विरुद्ध

प्रत्यथी: जलस्रोत मन्त्रालय समेत

- विलम्बको सिद्धान्त हदम्याद जस्तो कठोर प्रकृतिको सीमाङ्कनको सिद्धान्त होइन, यसमा दिन गन्ती गरी समयसीमा निर्धारण गरिने हुँदैन। आफ्नो हक अधिकारको खोजी गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य नै हो। यसरी हक अधिकारको खोजी गर्ने क्रममा अनुचित विलम्ब गरिएको छैन भने केवल विलम्बको सिद्धान्तको आधारमा मात्र यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोगमा बन्देज लगाउन नमिल्ने।

- मुद्दाको प्रकृति, पक्षको आचरण, निर्णयको प्रकृति र तेस्रो पक्षको हकको सिर्जना भए नभएको स्थिति जस्ता कुराहरुलाई समेत मध्यनजर गरी विलम्बको सिद्धान्तको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। विवाद भएको विषयमा कुनै तेस्रो पक्षको हक सिर्जित भइसकेको अवस्थामा भने सो विषयमा परेको रिटको समयावधि विचारणीय हुन्छ। तेस्रो पक्षको हक सिर्जित भएको अवस्थामा समयमै निवेदन नआई अनावश्यक विलम्ब गरेको अवस्थामा भने बिलम्बको सिद्धान्त आकृष्ट हुन सक्ने।

(प्रकरण नं.३)

- अनुमति माग्दाको अवस्थामा नै द्वन्दको अवस्था देशमा रहेको थियो। त्यस अवस्थाको जानकारी निवेदकलाई भएको थिएन भन्न मिल्दैन। यसरी द्वन्दको अवस्था देशमा छ भनी निवेदकलाई थाहा जानकारी भई करार भएको र काम गरिएको तथा म्याद थपको लागि प्रयास भएको देखिन्छ। अब काम हुन नसकेपछि त्यस अवस्थालाई देखाई बहाना गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री पूर्णमान शाक्य एवं श्री उत्तमराज पाठक

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता शरद गौतम अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ५(१), (३), २९, ३२ वा ३३, ३९(८)(२)

आदेश

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) बमोजिम परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

रिट निवेदक श्रीरूप हाइड्रोपावर प्रा.लि. ले गोरखा जिल्ला, देउराली गा.वि.स.वडा नं.८ मा पर्ने

दरौदी खोलामा पहिचान गरेको ५ मेघावाट क्षमताको दरौदी साना जल विद्युत आयोजनाको लागि विद्युत विकास विभागबाट उत्पादन सर्भेक्षण अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको थियो। अनुमतिपत्र प्राप्त भइसकेपछि विधिवत् रूपमा विद्युत उत्पादनका लागि अध्ययन कार्य गरी सोको प्रतिवेदन समेत विपक्षी विभागमा पटक-पटक पेश गरिएको थियो। सो अनुमतिपत्रको म्याद मिति २०६०।१।२९ देखि २०६२।५।२० सम्म मात्र भएकोले म्याद समाप्त हुनुभन्दा अघि नै म्याद थप गरिपाउन मिति २०६२।५।१७ मा निवेदन दर्ता गराई सोको लाग्ने राजस्वसमेत तिरी सकेकोमा विपक्षी विभागले विभिन्न बहाना बनाई निवेदनउपर कारवाही नगरेतापनि सम्भाव्यता अध्ययन चाहिं गरी राख्न मौखिक रूपमा जानकारी गराएको थियो। उक्त निवेदन दिएको करिब २ वर्षपछि पहिले तिरिएको राजस्वले म्याद नथपिने हुँदा रु.५०,०००। धरौटी राखी निवेदन दिनु भनी विपक्षी विभागले मौखिक जानकारी गराएकाले सोहीअनुसार मिति २०६४।८।१९ मा रु.५०,०००। धरौटी राखी म्याद थपको लागि निवेदन दिएका थियौं। विपक्षी विभागले शुरुको निवेदनउपर समयमा नै निर्णय नगरी एक कामको लागि भनी एकपटक राजस्व असूली पुनः सोही कामको लागि थप धरौटी जम्मा गर्न लगाई दोहोरो मारमा पारी मिति २०६५।२।५ मा म्याद नथप्ने निर्णय गरेको हुँदा अन्यायमा परी प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

विद्युत विकास विभागले विद्युत ऐन, २०४९ अनुसार सामान्यतः ५ वर्षको लागि विद्युत उत्पादनको सर्भेक्षण अनुमतिपत्र दिने व्यवस्था छ। विद्युत ऐनमा एकपटक विद्युत उत्पादन सर्भेक्षण अनुमतिपत्र दिएपछि म्याद नथपिएको समयलाई पनि गणना गरिनुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था छैन। अनुमतिपत्रको म्याद नसकिदै प्रा.लि.का तर्फबाट म्याद थपको लागि निवेदन दिँदा राज्यको जिम्मेवार निकायबाट समयमै म्याद नथपी मिति २०६५।२।५ मा मात्र म्याद नथप्ने निर्णय भएको छ। म्याद नथप्ने निर्णय गर्दा आयोजनाको प्रगति न्यून रहेको भन्ने कुरालाई आधार बनाइएको छ। यस आयोजनाले गरेको प्रगति प्रतिवेदन तथा विपक्षी विभागले माग गरेका रिपोर्टहरु समय समयमा बुझाउँदै आइएको

थियो । सो अनुसार यस प्रा.लि.बाट कुनै गल्ती कमजोरी भएको भए सुधार गर्न मौका दिनुपर्नेमा सो बमोजिम केही नगरी केवल आयोजनाको प्रगति न्यून रहेको भन्ने कुरालाई मात्र आधार मानी म्याद नथप्ने भनी जलस्रोत मन्त्रालयबाट मिति २०६५।२।५ मा भएको निर्णयले निवेदकको संवैधानिक एवं मौलिक हक अपहरित हुने भएको हुँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने भए बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना पठाउनु । साथै निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुन सक्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।७।२५ को आदेश ।

रिट निवेदकले १ वर्ष ६ महिनाको लागि विद्युत उत्पादन सर्भेक्षण अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको हो । निवेदकले पेश गरेको आयोजनाको विकास गर्ने कार्यमा १ वर्ष ६ महिनाको प्रगति न्यून रहेको, अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू पूरा नगरेको, विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ५(१) अनुसार विद्युतको सर्भेक्षणको लागि दिइने अनुमतिपत्रको अवधि बढीमा ५ वर्षसम्मको हुने भन्ने उल्लेख भएको र निवेदक स्वयंले पेश गरेको आयोजनाको कार्यतालिकामा आयोजना सम्पन्न गर्न १ वर्ष ६ महिना लाग्ने उल्लेख गरेकोमा सर्भेक्षण अनुमतिपत्र जारी भएको मितिले ५ वर्ष पुग्न बाँकी समयभित्र अध्ययन कार्य पूरा हुनसक्ने कुनै विश्वसनीय आधार र कारण समेत नभए नरहेकोले अनुमतिपत्रको म्याद थप नगर्ने भनी मिति २०६५।२।५ मा निर्णय भएको हो । नेपाल सरकारबाट मिति २०६४।५।२४ मा विद्युत नियमावली, २०५० को अनुसूची ११ मा हेरफेर भई अनुमतिपत्र नवीकरण दस्तुरमा समेत हेरफेर हुन गएकोले सोहीअनुसार विपक्षीबाट मिति २०६४।८।११ मा संशोधित थप दस्तुर लिइएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । साथै अनुमतिपत्रको म्याद थप नहुने भनी भएको निर्णयलाई रिट निवेदकले स्वीकार

गरी उक्त संशोधित धरौटी रकम फिर्ता पाउनका लागि निवेदन समेत दिइसकेको हुँदा प्रस्तुत यसरीट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जलस्रोत मन्त्रालय र विद्युत विकास विभागको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरियो ।

निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री पूर्णमान शाक्य एवं श्री उत्तमराज पाठकले रिट निवेदक प्रा.लि.ले अनुमतिपत्रको म्याद नसकिदै प्रा.लि. का तर्फबाट म्याद थपका लागि निवेदन गरेकोमा सोउपर समयमै निर्णय नगरी करिव ३ वर्षपछि म्याद नथप्ने भनी निर्णय गरिएको अवस्था छ । त्यसमा पनि तत्कालीन अवस्थामा मुलुक द्वन्दमा फसिसकेको अवस्थामा आयोजनाले अपेक्षाकृत प्रगति हासिल गर्न नसकेको भएतापनि यो दोष आयोजनाको हुन सक्दैन । यसरी समयमै म्याद थपको लागि निवेदन दिँदा समेत निर्णय नगरेको अवस्थामा कसैले पनि जोखिम मोली काम गर्न सक्ने अवस्था पनि हुँदैन । धरौट रहेको रु.५०,०००। रकम आयोजनाको बोर्डको निर्णयले फिर्ता लिएको न भै व्यक्तिगत रूपमा फिर्ता लिएको हो । सो धरौट फिर्ता माग गर्ने उपर प्रा.लि.ले कारवाही समेत चलाएको छ । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम प्रा.लि. को म्याद नथप्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएको मिति २०६५।२।५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी आयोजनाको म्याद थप गरी दिन परमादेश जारी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री शरद गौतमले यी रिट निवेदकले विद्युत उत्पादन सर्भेक्षण अनुमतिपत्र लिँदाका बखत सो आयोजनाको अवधि १ वर्ष ६ महिनाको रहने भनी स्वीकार गरेको, सो अवधि सकिन ३ दिन बाँकी हुँदा म्याद थपको लागि निवेदन दिएकामा त्यसको करिव ३ वर्षसम्म चुप लागी बसेको अवस्था छ । यदि निवेदकको निवेदनउपर समयमै कारवाही नभएको भए सोहीबखत उपचारको बाटो खोज्नु पर्नेमा सोअनुसार गरेको छैन । आफूले पालन

गर्नुपर्ने करारीय दायित्व पालना नगरेको अवस्थामा आफ्नो हक अधिकारको सिर्जना हुनसक्ने हुँदैन । म्याद नथप्ने गरी मिति २०६५।२।५ मा भएको निर्णयउपर विलम्ब गरी मिति २०६५।७।२४ मा मात्र अदालत प्रवेश गरेको अवस्था छ । विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३९ ले ३५ दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानुपर्ने वैकल्पिक बाटो हुँदाहुँदै यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गरेको मिलेको छैन । साथै म्याद नथप्ने गरी भएको निर्णयलाई स्वीकार गरी धरौटी रकम माग गरिसकेको अवस्था समेत हुँदा निवेदन माग बमोजिमको रिट जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिम विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखियो:

१. प्रस्तुत विवादमा वैकल्पिक उपचारको बाटो रहे नरहेको के हो ?
२. विलम्बको सिद्धान्त लागू हुने हो, होइन ?
३. निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषण समेतको आदेश जारी हुने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३९ मा “दफा ८ को उपदफा (२) बमोजिम तोकिएको अधिकारीले अनुमतिपत्र खारेज गरेकोमा वा दफा २९, ३२ वा ३३ बमोजिम दिएको क्षतिपूर्तिको रकममा वा दफा ३८ को उपदफा (१) र (२) बमोजिम तोकिएको अधिकारीले दिएको सजायको आदेशमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले पैतीस दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सो ऐनको दफा ८ मा अनुमतिपत्र खारेज गर्न सकिने व्यवस्था अन्तर्गत उपदफा (१) मा अनुमतिप्राप्त व्यक्तिले यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियम विपरीत कुनै काम गरेमा तोकिएको अधिकारीले अवधि तोकी त्यस्तो काममा आवश्यक सुधार गर्न सम्बन्धित अनुमतिपत्र

प्राप्त व्यक्तिलाई आदेश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको, उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम तोकिएको अवधिभित्र अनुमतिप्राप्त व्यक्तिले आवश्यक सुधार नगरेमा तोकिएको अधिकारीले त्यस्तो व्यक्तिले पाएको अनुमतिपत्र खारेज गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएको र उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम अनुमति खारेज गर्नु अघि तोकिएको अधिकारीले सम्बन्धित अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिलाई आफ्नो सफाइ पेश गर्न मनासिव मौका दिनु पर्नेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदक प्रा. लि.ले नियमविपरीतको काम गरेको भन्ने नभई निवेदकले पेश गरेको प्रतिवेदनहरू आयोजनाको कार्यतालिकामा आधारित नहुनुका साथै गुणात्मक र सन्तोषजनक नरहेको भन्ने सम्म देखिन्छ, जुन कुरा निवेदक स्वयंले पनि रिट निवेदनमा स्वीकार गरेकै अवस्था रहेको छ । यसरी विद्युत विकास ऐन र नियममा उल्लिखित कुराहरूको विपरीत काम गरेको अवस्थामा लागू हुने उक्त कानूनी व्यवस्था प्रस्तुत विवादमा सान्दर्भिक रहेको नदेखिँदा वैकल्पिक उपचारको बाटो छँदाछँदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको मिलेन भन्ने विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको बहस जिकीरसंग सहमत हुन सकिएन ।

३. अब प्रस्तुत विवादमा विलम्बको सिद्धान्त लाग्न सक्ने हो, होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, विलम्बको सिद्धान्त हदम्याद जस्तो कठोर प्रकृतिको सीमाङ्कनको सिद्धान्त होइन, यसमा दिन गन्ती गरी समयसीमा निर्धारण गरिने हुँदैन । आफ्नो हक अधिकारको खोजी गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य नै हो । यसरी हक अधिकारको खोजी गर्ने क्रममा अनुचित विलम्ब गरिएको छैन भने केवल विलम्बको सिद्धान्तको आधारमा मात्र यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोगमा बन्देज लगाउन मिल्ने हुँदैन । त्यसो हुँदा मुद्दाको प्रकृति, पक्षको आचरण, निर्णयको प्रकृति र तेस्रो पक्षको हकको सिर्जना भए नभएको स्थिति जस्ता कुराहरूलाई समेत मध्यनजर गरी विलम्बको सिद्धान्तको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । विवाद भएको विषयमा कुनै तेस्रो पक्षको हक सिर्जित भइसकेको अवस्थामा भने सो विषयमा परेको रिटको समयावधि विचारणीय हुन्छ । तेस्रो पक्षको हक सिर्जित भएको

अवस्थामा समयमै निवेदन नआई अनावश्यक विलम्ब गरेको अवस्थामा भने विलम्बको सिद्धान्त आकृष्ट हुनसक्छ ।

४. प्रस्तुत विवादमा कुनै तेस्रो पक्षको हक वा अधिकार सिर्जित भएको पनि देखिँदैन । तेस्रो पक्षको हक सिर्जित भइसकेको अवस्था पनि नभएको हुँदा समेत अनुचित विलम्ब भएको अवस्था रहेन । तथापि, प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदकले प्रा.लि. को म्याद मिति २०६२।५।२० मा सकिने भएकोले मिति २०६२।५।२१ देखि २०६५।४।२० सम्म थप गरि पाउन मिति २०६२।५।१७ मा विद्युत विकास विभागसमक्ष निवेदन गरेको देखिन्छ । “अनुमतिपत्रको म्याद थप नगरिएको” भनी जानकारी गराएको पत्रको प्रतिलिपि निवेदकले प्राप्त गरेपछि मिति २०६५।७।२४ मा प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गराएको देखिँदा पक्षले मिति २०६५।७।६ को पत्रको विरुद्धमा रिट निवेदन आउन एक महिनाभित्रै केही दिन मात्र लगाएको हुँदा समयको दृष्टिबाट पनि अनुचित विलम्ब गरेको भन्ने अवस्था देखिन आएन ।

५. अब निवेदन माग बमोजिमको उत्प्रेषण समेतको रिट जारी हुने हो, होइन भन्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यी रिट निवेदक श्रीरूप हाइड्रोपावर प्रा.लि.ले गोरखा जिल्ला, देउराली गा.वि.स.स्थित दरौदी खोलामा पहिचान भएको ५,००० किलोवाट क्षमताको दरौदी खोला जल विद्युत आयोजनाको सम्भाव्यता तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको लागि मिति २०६०।१।२१ देखि २०६२।५।२० सम्म जलस्रोत मन्त्रालयबाट विद्युत उत्पादनको सर्भेक्षण अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको देखिन्छ । उक्त अनुमतिपत्र लिंदाका अवस्थामा रिट निवेदक प्रा.लि.ले विभिन्न शर्तहरू स्वीकार गरेको पाइन्छ । सो शर्तहरूमध्ये शर्त नं.७(ग) मा “त्यस संस्थाले मिति २०६०।१।१८ मा दरखास्तसाथ पेश गरेको आयोजनासम्बन्धी Terms of Reference मा उल्लिखित कार्य क्षेत्र (Scope of work) बमोजिम तथा कार्यतालिका (Work Schedule) अनुसार अनुमतिपत्रको प्रकरण ६ मा उल्लिखित अवधिभित्र (१ वर्ष ६ महिनाभित्र) सम्पन्न गर्नुपर्ने आवश्यक अध्ययन कार्यहरू पूरा गरी यस विभागमा उल्लेखनीय प्रगतिसहितका गुणात्मक प्रतिवेदन पेश गरेको

अवस्थामा मात्र बाँकी रहेको अध्ययन कार्यहरू सम्पन्न गर्न विद्युत ऐन, २०४९ तथा विद्युत नियमावली, २०५० बमोजिम यस अनुमतिपत्रको नवीकरण गर्न सकिने छ । अन्यथा अनुमतिपत्र स्वतः खारेज हुनेछ” भन्ने शर्तसमेत रहेको देखिन्छ । उक्त शर्तअनुसार यी रिट निवेदक प्रा.लि.ले १ वर्ष ६ महिनामा गरिसक्नु पर्ने काम गरिसकेको भनी रिट निवेदनमा कर्हिकतै उल्लेख गरेको देखिएन । मुलुकमा द्वन्दको अवस्था रहेको कारणबाट अपेक्षा गरिएअनुरूप काम हुन नसकेको जिकीर निवेदकतर्फका विद्वानहरूले उठाउनु भएतर्फ विचार गर्दा, निवेदकले अनुमति मागदाको अवस्थामा नै द्वन्दको अवस्था देशमा रहेको थियो । त्यस अवस्थाको जानकारी निवेदकलाई भएको थिएन भन्न मिल्दैन । यसरी द्वन्दको अवस्था देशमा छ भनी निवेदकलाई थाहा जानकारी भई करार भएको र काम गरिएको तथा म्याद थपको लागि प्रयास भएको देखिन्छ । अब काम हुन नसकेपछि त्यस अवस्थालाई देखाई वहाना गर्न मिल्ने कुरा होइन । यसरी जुन अवस्था देखाई अन्यथा जिकीर लिइएको हो सो अवस्था पछि उत्पन्न भएको नभई तत्काल काम गर्दाको शुरुदेखि नै रहेको यस अवस्थामा निवेदकतर्फका विद्वानहरूको बहस जिकीरसंग सहमत हुन सकिएन ।

६. निवेदक प्रा.लि.का कार्यकारी निर्देशकले जलस्रोत मन्त्रालयबाट विद्युत उत्पादन सर्भेक्षण अनुमतिपत्रको म्याद थप नभएपछि सो को निमित्त राखिएको रु.५०,०००/- धरौटी फिर्ता पाऊँ भनी निवेदन दिएको देखिन्छ । उक्त कार्यलाई व्यक्तिगत रूपमा निवेदन दिई रकम लिएको हो, कम्पनीको बोर्डको निर्णय भएर रकम दिने कार्य भएको होइन, त्यसतर्फ कारवाही चलाईदैछ भनी निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूबाट जिकीर आएकोतर्फ विचार गर्दा, कम्पनीको बोर्डमा के निर्णय भयो वा भएन भन्ने तथ्यभन्दा पनि कम्पनीको कार्यकारी निर्देशकले धरौटी रकम फिर्ता माग गर्नु गरेन र लियो लिएन भन्नेसम्म हो । कार्यकारी निर्देशकले विद्युत उत्पादन सर्भेक्षण अनुमतिपत्रको म्याद थप नभएपछि सोवापत राखिएको धरौटी फिर्ता माग गर्नु वा लिनुबाट अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सो कार्य कम्पनीले नै गरेको मान्नु पर्ने

हुन्छ र त्यस्तो कार्यबाट म्याद नथप्ने मिति २०६५।२।५ को निर्णयलाई आचरणतः स्वीकारेको मान्नुपर्ने हुन्छ।

७. विद्युत सर्वेक्षणको लागि दिइने अनुमतिपत्रको अवधि बढीमा पाँच वर्षसम्मको हुने कुरा विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ५(१) ले गरेको देखिन्छ। कम अवधिको लागि अनुमति प्राप्त गरेकोमा अनुमतिपत्रमा तोकिएको अवधि समाप्त हुनुभन्दा एक वर्ष अगावै तोकिएबमोजिम नवीकरण गर्नुपर्ने प्रावधान उक्त दफा ५ को उपदफा (३) ले गरेको देखिन्छ। तत्काल नवीकरण गरिदिएन भनी निवेदक आएको देखिँदैन। नवीकरण हुन नसकेको तथ्य पहिलेदेखि नै कायम छ। म्याद थप नगर्ने निर्णय विरुद्ध निवेदक हाल मिति २०६५।७।२४ मा आए पनि सो थप नगर्ने निर्णय हुनुपूर्व म्याद सकिएको मिति २०६२।५।२० पछि तत्काल म्याद थप समयमा हुनुपर्छ भनी कुनै मागदावी लिई अदालत प्रवेश गरेको देखिँदैन। निवेदकले अनुमतिपत्र मिति २०६०।१।२९ मा पाएकोबाट विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ५(१) ले गरेको बढी हद पाँच वर्ष पनि व्यतीत भइसकेको अवस्था छ। यस प्रकार निवेदकले मिति २०६०।१।२९ मा अनुमति प्राप्त गरी मिति २०६२।५।२० मा अनुमतिपत्रको अवधि समाप्त भएको र म्याद थपको लागि तत्काल कुनै कार्य नगरी ऐनले देखाएको अनुमतिको समयावधि बढीमा पाँच वर्ष भुक्तान भइसकेपछि मिति २०६५।७।२४ मा प्रस्तुत रिट परेको देखिँदा समेत अब म्याद थप हुन सक्ने अवस्था देखिन आएन।

८. तसर्थ, मिति २०६०।१।२९ बाट मिति २०६२।५।२० सम्मको लागि सर्वेक्षण अनुमति प्राप्त गरेको निवेदकले सो अवधिभित्र कार्य सम्पन्न हुने व्यहोरा तत्काल राखेको, सोअनुरूप कार्य गर्न नसकेको तथ्य निवेदकले नै स्वीकार गरेको, समयावधि मिति २०६२।५।२० मा सकिएपछि तत्काल नै म्याद थप नगरिदिएकोमा सो तर्फ कुनै उजुर बाजुर गरी म्याद थप गराउन नसकेको र निवेदकले पाँच वर्ष पुग्न बाँकी समयमा अध्ययन कार्य पूरा हुनसक्ने कुनै विश्वसनीय आधार र कारण नभएको आधारमा म्याद थप नगर्ने निर्णय मिति २०६५।७।२४ मा भएपछि मात्र काम शुरु गरेको मिति मिति २०६०।१।२९ बाट पाँच वर्षको समय भुक्तान भइसकेपछि मिति २०६५।७।२४ मा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्नुको अतिरिक्त म्याद थप नभएपछि सोवापत राखेको धरौट रकम फिर्ता लिई आचरणतः निर्णयलाई स्वीकार गरेको स्थिति समेतबाट निवेदकको निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषण र परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने भएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
इति संवत् २०६८ चैत साल १३ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृतः- फणिन्द्रप्रसाद पराजुली